

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

233 DANSKE BORGERHUSE

Allan Tønnesen

233 DANSKE BORGERHUSE

VESTERHAVET

SKAGERRAK

KATTI

4.3.2006
10.53

(R)

(N)

SVERIGE

ØSTERSØEN

T

Rønne

233 danske borgerhuse

Allan Tønnesen

233 danske borgerhuse

Gyldendals Bogklub

233 danske borgerhuse

er sat med Times og trykt hos Th. Laursens Bogtrykkeri, Tønder

Kort på forsats og bagsats: Alice Rosenstand

Typografisk tilrettelægning: Sven Reiner Johansen

Omslagsfoto: Mogens Kristensen

Denne udgave må ikke gøres

til genstand for offentligt udlån

© Copyright 1979 by Gyldendalske Boghandel, Nordisk Forlag A.S.,

Copenhagen

Printed in Denmark 1979

ISBN 87-01-05372-8

Indhold

Indledning	9	<i>Holbæk</i>	
Ordforklaring	205	Algade 32	117
Personregister	209	Klosterstræde 16	118
<i>Assens</i>		<i>Holstebro</i>	
Korsgade 11	136	Østergade 35–37	182
Østergade 36	137	<i>Horsens</i>	
<i>Bogense</i>		Nørregade 21	177
Østergade 19	138	Søndergade 12	178
<i>Christiansfeld</i>		Søndergade 17	179
Lindegade 26	157	<i>Kalundborg</i>	
<i>Ebeltoft</i>		Adelgade 6–8	119
Adelgade 13–15	183	Kordilgade 3	119
Torvet 9–11	184	Lindegade 4	120
<i>Fredericia</i>		Lindegården	121
Danmarksgade 61	173	Præstegade 21	122
Dronningensgade 68	174	Torvet 12	123
Kongensgade 25	175	<i>Kerteminde</i>	
Vendersgade 32	176	Langegade 8	140
<i>Fåborg</i>		Langegade 40	141
Holkegade 1	138	<i>Kolding</i>	
Vestergade 10	139	Axeltorv 2	180
Østergade 45	139	Helligkorsgade 18	181
<i>Haderslev</i>		Helligkorsgade 20	182
Apotekergade 9	161	<i>Korsør</i>	
Slotsgade 20	158	Algade 25	124
Torvet 5	160	Algade 31	125
<i>Helsingør</i>		<i>København</i>	
Stengade 20	91	Amagertorv 6	13
Stengade 40	92	Amaliegade 8	14
Stengade 46	92	Amaliegade 9	14
Stengade 48	92	Amaliegade 14	15
Stengade 64	93	Amaliegade 15–17	16
Stengade 66	94	Amaliegade 22	17
Stengade 68	95	Amaliegade 25	18
Stengade 72–74	96	Amaliegade 40–42	19
Stengade 76	97	Amaliegade 49	20
Stengade 77	98	Antonigade 9	21
Stengade 79	98	Badstuestræde 18	21
Strandgade 27	99	Bredgade 2	22
Strandgade 55	100	Bredgade 4	23
Strandgade 77–79	101	Bredgade 38	23
Strandgade 85–87	102	Bredgade 60	24
Strandgade 93	103	Brolæggerstræde 5	25
Strandgade 95	105	Esplanaden 34	26
<i>Hillerød</i>		Fiolstræde 18	27
Frederiksværksgade 23	105	Frederiksholms Kanal 16–18	28
Frederiksværksgade 39	106	Gammel Mønt 41	29
Københavnsvej 1A	106	Gammel Strand 48	29
Møllestræde 4	107	Gammel Torv 18	30
<i>Hjørring</i>		Gammel Torv 22	31
Vestergade 1	196	Gothersgade 8	32
		Gothersgade 41	33
		Gråbrødretorv 1	34

Gråbrødretorv 3	34	Vingårdsstræde 6	88
Hauserplads 32	36	Østergade 15	89
Højbro Plads 3/Store Kirkestræde 3	37	Åbenrå 26	89
Højbro Plads 13/Lille Kirkestræde 5	38	Åbenrå 32–34	90
Højbro Plads 21	39	<i>Køge</i>	
Klareboderne 3	40	Brogade 16	108
Kongens Nytorv 3–5	41	Nørregade 4	108
Kongens Nytorv 18	42	Nørregade 24	110
Kronprinsessegade 2	43	Nørregade 31	110
Kronprinsessegade 30	44	Store Kirkestræde 13	111
Kvæsthusgade 3	45	Store Kirkestræde 20	112
Landemærket 55	46	Vestergade 6	113
Lavendelstræde 1	47	Vestergade 7	114
Lille Strandstræde 6	48	Vestergade 16	114
Lille Strandstræde 14	48	<i>Maribo</i>	
Magstræde 6	49	Torvet 3	127
Magstræde 17–19	50	<i>Middelfart</i>	
Nikolaj Plads 11	51	Brogade 1	142
Nybrogade 4	52	<i>Nakskov</i>	
Nybrogade 12	53	Akseltorv 1	130
Nyhavn 9	54	<i>Nyborg</i>	
Nyhavn 63	54	Adelgade 1	143
Nyhavn 65	55	Korsbrødregade	144
Nyhavn 67	55	Nørregade 1	145
Ny Kongensgade 6	57	Slotsgade 11	146
Nytorv 5	57	<i>Nykøbing F</i>	
Nytorv 7	59	Frisegade 1	130
Ny Vestergade 13	59	Langgade 2	131
Nørregade 13	60	<i>Næstved</i>	
Overgaden neden Vandet 11	61	Riddergade 3	132
Overgaden oven Vandet 6	62	Sankt Peders Kirkeplads 10–12	133
Overgaden oven Vandet 10	63	<i>Odense</i>	
Overgaden oven Vandet 32	63	Mønterstræde 4	147
Prinsessegade 54	64	Nørregade 29	148
Sankt Annægade 14	65	Overgade 19	149
Sankt Annægade 18	65	Overgade 60	149
Sankt Annæ Plads 1–3	66	Overgade 66	150
Sankt Annæ Plads 11	67	<i>Randers</i>	
Skindergade 32	68	Brødregade 24–26	185
Store Kannikestræde 10	69	von Hattenstræde 7	186
Store Kannikestræde 11	70	Middelgade 2	186
Store Kongensgade 67	70	Rådhusstorvet 7	187
Store Kongensgade 72	71	Storegade 13	188
Store Kongensgade 110	71	<i>Ribe</i>	
Store Strandstræde 18	72	Korsbrødregade 7	167
Strandgade 6	73	Mellemdammen 18	167
Strandgade 14	76	Overdammen 5	168
Strandgade 22–24	75	Overdammen 10	169
Strandgade 26–28	76	Præstegade 15	170
Strandgade 30	76	Sønderportsgade 37	170
Strandgade 32	768	Torvet 3–5	171
Strandgade 36	78	<i>Roskilde</i>	
Strandgade 46	80	Sankt Olsgade 18	115
Sværtegade 3	80	Skomagergade 33	116
Sølvgade 38	81	<i>Rudkøbing</i>	
Valkendorfs­gade 36	82	Brogade 15	151
Vandkunsten 8	82	Nørregade 21	152
Vandkunsten 10	82	Østergade 24	153
Ved Stranden 10	83	<i>Rødby</i>	
Ved Stranden 14	84	Vestergade 1	134
Vestergade 22	85	<i>Rønne</i>	
Wildersgade 15	86	Søndergade 14	135
Wildersgade 34	87	Østergade 2	135

<i>Skanderborg</i>	
Adelgade 19	189
<i>Skælskør</i>	
Algade 2	125
<i>Slagelse</i>	
Slotsgade 53	126
<i>Sorø</i>	
Søgade 9–11	126
<i>Stege</i>	
Storegade 4	128
Storegade 35	129
<i>Svendborg</i>	
Bagergade 1	154
Gerritsgade 56/Vestergade 2	154
Møllergade 35	155
<i>Sæby</i>	
Algade 3	197
Algade 12	198
<i>Sønderborg</i>	
Perlegade 58	161
<i>Tønder</i>	
Torvet 11	162
Vestergade 9	162
Østergade 1	163
<i>Varde</i>	
Storegade 33	172
Torvet 3	172
Torvet 4	173
<i>Viborg</i>	
Nytov 3	192
Sankt Mogensgade 8	193
Sankt Mogensgade 9	194
Sankt Mogensgade 32	195
Store Sankt Hansgade 2	195
<i>Ærøskøbing</i>	
Søndergade 36	156
Vestergade 22	156
Vestergade 44–46	157
<i>Åbenrå</i>	
Gildegade 5	164
Nybro 14	164
Slotsgade 24	165
Store Torv 9	166
Søndergade 20	166
<i>Ålborg</i>	
Adelgade 4–6	199
Vesterbro 77	200
Østerbro 9	200
Østerågade 25	202
<i>Århus</i>	
Mejlgade 25	190
Mindegade 8	190
Nørreport 20	191

Indledning

Siden mennesker fandt på at slutte sig sammen i tættere samfund end landsbyens – her i norden ca. år 1000 – har man kunnet tale om den særlige bygningstype, som man af mangel på bedre kalder borgerhuse. For ordet er problematisk. Strengt taget kan det vel kun anvendes på huse opført for og ejet af en borger, dvs. en person der formelt har taget borgerskab i et samfund med købstadsprivilegier. Den, der havde erhvervet sig de borgerlige rettigheder, kunne drive borgerligt erhverv, handel og håndværk, i den pågældende by. Denne persongruppe har udgjort byernes overklasse, hvorfra borgmestre og rådmænd rekrutteredes, men byerne har desuden haft en stor befolkning af personer uden borgerskab, tyende, svende, lærlinge og folk, der levede af mere eller mindre tilfældigt arbejde. Dette er baggrunden for kildernes stædige skellen mellem borgere og indvånere.

Skal man derfor være konsekvent, når emnet borgerhuse behandles, måtte det altså blive en skildring af de egentlige borgers boliger. Det er en vej, som materialet, den bevarede bygningsmasse, kunne synes at anvise, idet det hovedsagelig er bypatriciatets boliger, der er blevet stående til vor tid, mens de beskednere huse, der vel oftest var opført af ringere materialer, er gået til i tidens løb. En så streng afgrænsning af emnet borgerhuse kan dog ikke være af større interesse i sig selv. Denne bog forsøger at give et indtryk af de forskellige kategorier af beboelseshuse, som prægede vore købstæder i ældre tid, købmandens, håndværkerens, arbejderens og præstens (som også stod uden for det egentlige borgerskab).

Til billedet af købstadens bygninger hører også adelsgården, og i et vist – omend beskedent – omfang er sådanne også medtaget, selv om det nok er den gruppe, der vanskeligst lader sig inkorporere under betegnelsen borgerhuse. Ofte kan man være i tvivl om, hvorvidt der er tale om et borgerhus eller en adelsgård. Således var Sander Leyell af skotsk adel, men må vel som borgmester i Helsingør regnes som denne bys første borger. Og storgodsejeren Gerhard Hansen de Lichtenberg, der adledes 1739, ombyggede fem år senere den gård i Horsens, som han havde arvet efter sin far, købmanden Hans Christensen. Det må blive en smagssag, om man vil tale om Lichtenbergs palæ eller Lichtenbergs gård.

Uanset alle bestræbelser for også at give et indtryk af de lavere klassers boligvilkår må et hvilket som helst udvalg af byhuse imidlertid få en betydelig slagside i retning af det bedre borgerskabs, og fremfor alt købmandsstadens boliger. Det er i det væsentlige dem, der er blevet stående til vor tid, og derfor dem, vi ved mest

om. Når det kommer til stykket, rammer betegnelsen borgerhuse nok ganske præcist.

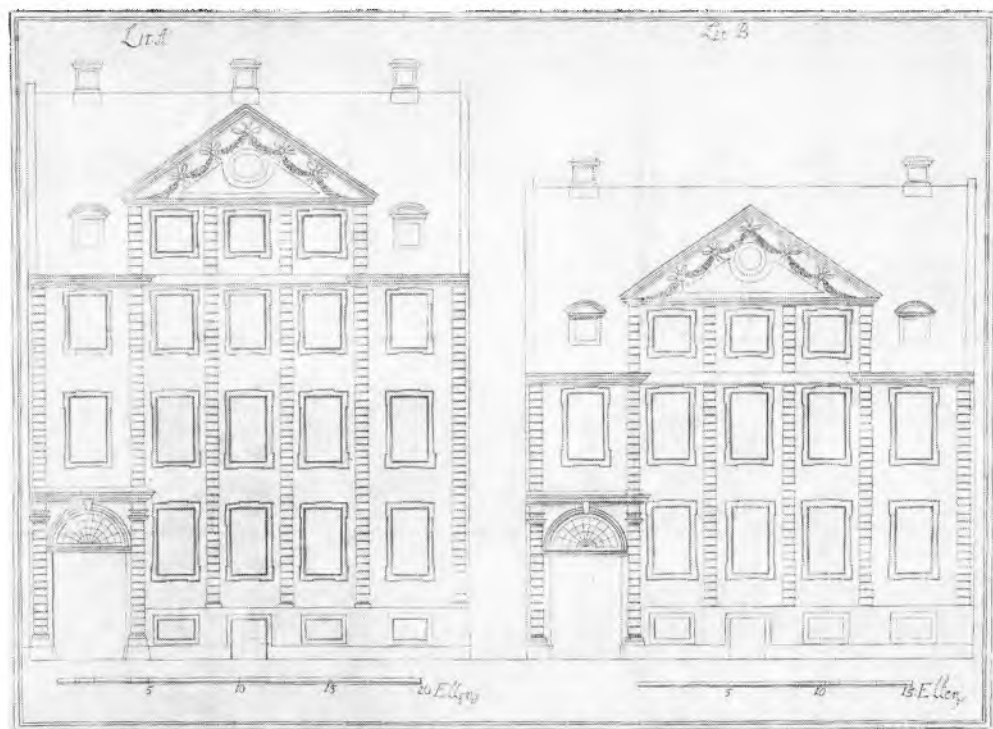
De ældste byhuse har antagelig ikke adskilt sig særlig fra landhusene: enetages, stråttækte længer af træ og senere bindingsværk. De har ofte virket fritliggende, ikke mindst, når man fjernede sig fra byens egentlige centrum; langs den vold eller det pælehegn, der afgrænsede byens område, kunne bebyggelsen være så spredt, at det nærmest virkede øde.

Op gennem middelalderen var store grunde med spredt bebyggelse og omgivet af hegn almindelige. Samtidig opstod i visse dele af byerne de smalle, langstrakte grunde med tæt facadebebyggelse ud til hovedgaden eller havnen. Denne type ejendomme blev især karakteristisk for de egentlige købmandskvarterer. Mens gaderne i de fleste danske byer var domineret af langhuse, optræder i Midtjylland huset med gavl mod gaden og i tilslutning hertil en kort sidelænge med langsiden mod gaden. I Sydjylland finder vi de ægte gavlhuse, der står tæt side om side med deres høje, festligt udsmykkede gavle og med stadig smallere baghuse længere tilbage på grunden. Denne byggemåde stammer fra det nordtyske område og var velegnet til byggeri i kvarterer, hvor der var rift om gadefacaderne, og hvor grundene derfor måtte blive smalle. Disse huse har oftest været af bindingsværk, men det grundmurede stenhus forekommer også, dog kun meget sporadisk bevaret.

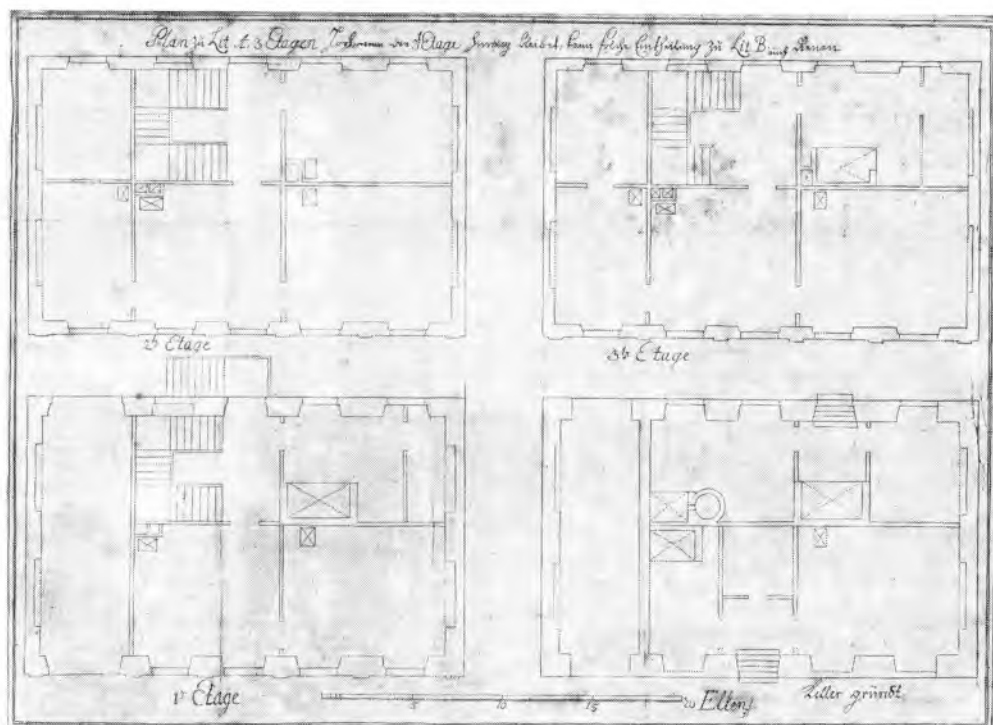
En byejeendom kaldtes en *gård*, når den havde indkørselsport til et gårdareal, hvad der var nødvendigt for en købmand. Mindre næringsdrivende og håndværkere kunne klare sig uden tilkørsel, og sådanne bygninger, som kun har en indgangsdør, kaldes simpelthen *huse*. Lavest på den sociale rangstige står *boden* eller lejevåningen, oftest en lang længe, opført af en af byens borgere på hans ejendom ud til en baggade og opdelt i en række ganske små, ensartede boliger, som han lejede ud, og måske i sin livsaften fandt på at testamentere til en kirke eller et kloster i håb om at sikre sig en god plads i det hinsidige. Ofte er det derfor gejstlige institutioner, der står som ejer af sådanne lejevåninger, sjæleboder, som de kaldes.

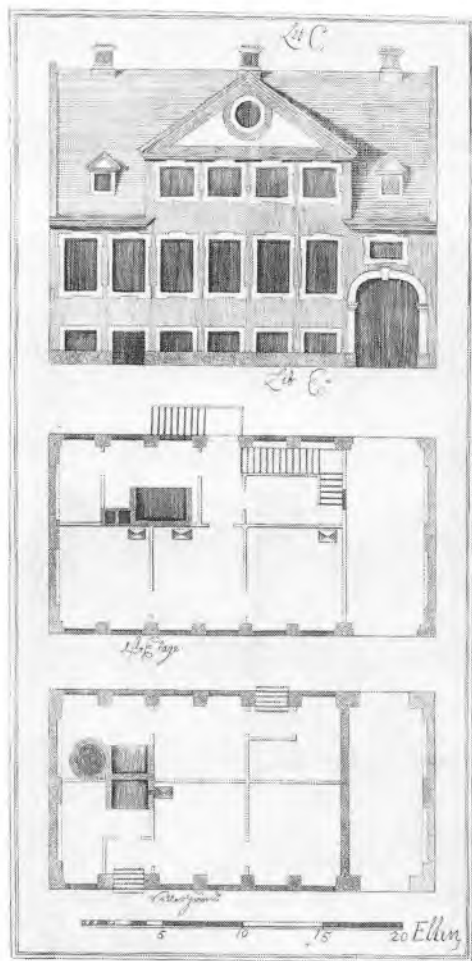
For gårdene og husene er det karakteristisk, at de er familieboliger, bygninger der hver kun rummede én husstand med tilhørende værksted, butik, magasin, stalde og rum for tyendet. De egentlige beboelsesrum har været forholdsvis beskedne i arealmæssig henseende og ofte placeret i en sidebygning.

Dette forhold gjorde sig også gældende gennem det 16. og 17. århundrede. I denne periode sker imidlertid den store ændring i den måde, rum-

Efter Københavns brand i 1728 udgav overlandbygmester Johan Cornelius Krieger det følgende år en lille bog med titlen »Berechnungen und Dessenins auf 3 differente grundgemauerte Gebäude«, med henblik på byens genopførelse. De tre forlæg, hvis opstalter og etageplaner ses på denne og næste side, fik stor betydning - ikke blot for karakteren af det genopbyggede København, men også for en række af landets andre byer. Det er denne bygningstype, der senere er blevet kaldt »ildbrandshuse«.

mene blev disponeret på. Mens bindingsværksbyggeriet satte naturlige grænser for, hvor dybe huse man kunne opføre, og derfor mest bestod af lange rumsuiter i selve bygningens bredde med udvendige trapper op til svalgangen på husets bagside, skabte det efterhånden mere almindelige murstensbyggeri mulighed for meget dybe huse og en deraf følgende friere, og mere hensigtsmæssig rumindretning. Man fik nu indvendige trapper og korridorer, der gav adgang til alle etagens værelser, så man ikke længere behøvede at gå gennem alle rummene for at komme til det fjernest beliggende. Også med hensyn til opvarmningen skete der store fremskridt. Den åbne køkkenskorsten med indfyring til bilæggeovne i de tilstødende rum afløstes efterhånden af vindovne med selvstændig indfyring og skorstenaftræk.

Den mest afgørende forskel fra middelalderens by var dog en stedse større udnyttelse af pladsen inden for byens volde. Husene kom til at ligge tættere, og der byggedes i højden. Man ser således de små boder blive udstykket og solgt enkeltvis og afløst af først toetages bygninger med en gennemgående forstuegang, hvorfra en gan-

ske smal trappe gav adgang til 2. etage. Denne 2. etage, salen, kom nu undertiden til at udgøre en selvstændig bolig, men først efter Københavns brand i 1728 blev etageudlejningen almindelig. De små grunde bebyggedes nu med tre og fire etager høje huse, der rummede lige så mange boliger. Det varede dog endnu mange år, før denne bygningstype nåede ud til provinsen. Også den store købmandsgård bevarede endnu en tid lang karakteren af en familiebolig.

I øvrigt karakteriseres det 18. og 19. århundrede af fremgang for grundmur på bindingsværkets bekostning, en udvikling, der skyldtes påbud fra oven og kun modstræbende blev fulgt af bygherrerne, der foretrak det billigere bindingsværk. I første omgang blev det da også kun til et krav om, at gadefacaden skulle opføres i grundmur. Det var de mange brandkatastrofer, der medførte de skærpede krav, men provinsens byer var dog ret sene til at følge hovedstadens eksempel, og endnu langt ind i forrige århundrede kunne man rundt om i landets købstæder se bindingsværkshuse med stråtag. I det hele taget var det – naturligt nok – København, der førte an i udviklingen inden for borgerhusbyggeriet. Her opstod o. 1750 det Eigtvedske borgerhus, der havde iøjnefaldende kvaliteter i henseende til elegant ydre fremtræden og bekvem indretning. Bag de enkle, gråpudsede facader indrettedes værelser, der overholdt facadens fagmæssige, regulære inddeling og stod i forbindelse med et sidehus, hvor de sekundære rum forefandt, og bag hvilke løb en lang, smal gang. Denne boligform blev den fremherskende i København i de næste 150 år. Den forbedredes i slutningen af det 18. århundrede med et skråt hjørnefag, der gav vindueslys til et værelse, oftest spisestuen i skæringen mellem for- og sidehus, hvor det undertiden havde voldt vanskeligheder at få placeret rimeligt oplyste rum. Med denne hustype havde etageboligen også erobret de større ejendomme, og den for én husstand opførte bygning var herefter en sjældenhed i hovedstaden, hvor sammenklumpningen inden for de trange fæstningsvolde efterhånden tvang den jævne befolkning til at indrette sig på alle til rådighed stående kvadratmetre i ganske små lejligheder under elendige sanitære forhold. Resultatet blev som bekendt koleraepidemien i 1853, der omsider åbnede myndighedernes øjne for en sammenhæng mellem boligforhold og sundhedstilstand, og få år efter gav anledning til voldenes fald.

Samtidig indførtes en række andre boligmæssige forbedringer, gas i 1857 og vandværkssvand i 1859, mens man i endnu mange år måtte »gå i gården«. Nye arkitektoniske ideer kom frem; historiske stilarter i røde mursten afløste klassicismens rolige, pudsede og malede facader, og er med til at sætte et skel ved året 1850. Her begynder den moderne tid, og her forekommer det naturligt at sætte grænsen for denne bogs emne.

København

Amagertorv 6, Mathias Hansens gård. Københavnerne har altid været klar over, at det store stenhus på Amagertorv var noget enestående. Derfor kaldte de det i ældre tid for Dyvekes gård. Skånet af brande, bombardement og andre ulykker står det som et af de få eksempler på Christian IV-tidens borgerlige arkitektur.

Det opførtes i 1616 af Mathias Hansen, der var blevet rådmand i 1613 og 1622 blev borgmester. Han er mere kendt ved at være far til den Kirsten Madsdatter, der, som en af dronningens piger, blev Christian IV's elskerinde og mor til Christian Ulrik Gyldenløve. Hun døde dog allerede 1612 og har således ikke boet i gården på Amagertorv.

Det festlige renaissancehus er af samme type som Jens Bangs stenhus i Ålborg, opført af røde sten med ornamentaler af sandsten. Det er på tre etager og seks vinduesfag, af hvilke den østligste række over porten er et stort fag, hvilket giver facaden en let skævhed, som især bemærkes i øverste etage under de to store, ens gavlviste, der får bygningen til at tage sig ud som et dobbelt gavthus. Vinduerne har sandstensdekorationer mellem overkanten og et muret halv-

rundt stik. Murenes vandrette bånd fortsættes i vinduernes sandstenstværpøse. Underetagen havde samme fagtakt som de øvre etager og rummede en stue på tre fag og en på to. På 1. salen var indretningen den samme, og 2. salen har antagelig været indrettet til magasin ligesom det egentlige loft, der i kvisten havde en udlægger til ophejsning af varer. Forbindelsen mellem etagerne var et ottekantet trappetarnt midt på husets bagside. Mens forhuset har indeholdt de repræsentative rum og husherrens forretningslokaler, har den egentlige beboelse antagelig været indskrænket til det vinkelret på forhuset opførte, grundmurede sidehus, der var på to etager med kælder. Her var en række mindre rum samt køkkenet.

Mathias Hansen døde 1628, og hans 4. hustru, Ingeborg Frederiksdatter Leyell, der overlevede ham, overtog gården. Senere ejedes den af andre efterkommere, indtil den 1670 blev solgt til oversekretær i Danske Kancelli, Diderik Schult. En række ejere af det højere borgerskab optræder derpå, indtil gården i 1731 blev solgt til geheimeråd Otto Blome.

Kort før hans ejertid, i 1727, var bygningerne

Amagertorv 6. Mathias Hansens gård, 1755 og i dag. Tegneren har ved at skubbe vinduerne lidt gjort facaden symmetrisk. Tilsyneladende har porten været lukket på dette tidspunkt. Til gengæld ses det, at huset har haft kælder. På nabohuset ses en af de karakteristiske svungne overbygninger over kældernedgangen. Akvarel af J. J. Bruun. Privateje. Fot. Niels Elswing 1954.

blevet beskrevet i en vurderingsforretning. Af denne fremgår, at den store stue i stueetagen havde »dønniket loft med Billedarbejde«. Det samme var tilfældet i den mindre stue, hvor der desuden var en kamin. Også i salen ovenpå var der en kamin »med Stenhuggeri omkringsat, og hollandske sten i samme kamin«. I salen ved siden af var væggene beklædt med gyldenlæder. På 2. sal var der også gyldenlæder og desuden en alkove med vægge beklædt med uldent tapetseri, dvs. gobeliner. Endelig var der til gården en sal, på hvis vægge der med limfarve var malet løvværk. I sidehuset var der også smukt udstyrede rum, således en sal med »skilderilærred« på væggene. Det har været en fornem, omend for denne tid sikkert noget gammeldags bolig. Efter Blome ejedes gården 1738-40 af Anna Sophie Rantzau, hvorpå den igen gik over på borgerlige hænder. I 1795 købtes den af grosserer Jens Schoustrup (1748-1827), hvis efterkommere ejede den til 1880. En af disse var Peter Jacob Schoustrup, der lod foretage en række bygningsmæssige ændringer ved huset. I 1844 lod han således nedtage de fleste af forhusets kælderhvelvinger for at gøre denne etage beboelig, og 1851 opførte han et sidehus til højre i gården. Året efter lod han ved arkitekten Bernhard Seidelin foretage en af de første bevindte bygningsrestaureringer. Vinduernes sandstensindfatninger blev fornyet i cement og suppleret med rundbuede frontoner med hoveder, mens de gamle sandstensornamenter blev forgyldt. Vinduernes sandstensposte blev udskiftet med træ.

Disse tildels misforståede bestræbelser blev helt fjernet, da forsikringselskabet Hafnia havde overtaget gården. O. 1880 opførtes ved Hans J. Holm et nyt trappetårn svarende til det oprindelige, der engang i 1700-tallet var blevet erstattet af et trappehus af bindingsværk. Og i 1897-98 blev facaden restaureret: De Seidelineske tilføjelser fjernedes. Stueetagen ændredes til foruden porten at bestå af tre store butiksvinduer, og de to store kviste blev nedtaget og genopsat med nyt sandstensarbejde, ligesom facadens øvrige sandstensdetaljer blev fornyet. De to sidehuse blev nedtaget og istedet opførtes et nyt vestre sidehus og et baghus holdt i forhusets stil.

I det indre findes på 1. sal stadig en række smukke stuklofter fra 1700-tallet. Disse rum bruges nu som salgslokaler for Den kongelige Porcelainsfabrik.

Amaliegade 8. Allerede med Bargums gård, Amaliegade 18 (se 50 Palæer og Landsteder s. 70), opført 1764 af Jardin vandt klassicismen indpas i den ellers af Eigtveds elegante, men mådelig rokoko dominerede Frederiksstad. Amaliegade 8 er opført af hofmømmester Andreas Pfütznern, der muligvis har formået arkitekten G. E. Rosenberg til at udføre tegningen til huset. Det er også i den nye, klassiske

Amaliegade 8. Pfütznerns gård. Førstesalen er klart markeret som beletage, husets fornemste, ved at være to ruder højere end de andre etager. Fot. Victor Hermansen 1941.

stil. Facaden er holdt i to planer: det svagt fremhævede midtparti og de to sidepartier. Her er hverken vinduesindramninger eller rocailler. Så meget kraftigere virker hovedgesimsen og trekantfrontonen med deres spærnekopper. Selv så enkle dekorationer som risalittens kannelerede og rosetprydede sandstensfrise og de tilsvarende fordybede felter i sidepartierne gør sig stærkt gældende på baggrund af den store, rolige facades fine proportioner.

I trekanten ses et ovalt skjold med Pfütznerns og hans hustru, Martha Cathrines initialer samt årstallet 1785 flankeret af overflødighedshorn. Huset står uændret siden opførelsen; bevaret er således vinduernes opsprodsning og de to øverste, »helrunde« tagkviste.

Pfütznern havde opført huset til eget brug og beholdt det til sin død 1793.

Af senere beboere kan nævnes portrætmaleren C. A. Jensen og den senere krigsminister, oberst C. F. Hansen, der boede her henholdsvis 1826-30 og 1844-47.

Amaliegade 9, Den Collinske gård. Ene af alle Frederiksstadens borgerhuse ligger Amaliegade 9 ikke i gadeflugten, men tværtimod langt tilbage på grunden, svarende til de andre ejendomme mellembygninger. Som en sådan har det vel også været planlagt fra bygherren, stolemager Peder Svendsens side, da han opførte huset i 1751. Trods alle de byplanmæssige bestemmelser, der hvilede på den nye bydels grundejere og trods pålæg om at opføre et egentligt forhus,

Amaliegade 9. Den Collinske gård. Sandstenspillerne og smedejernsgitteret markerer diskret en palæagtig status.

Fot. Erik Hansen 1977.

lykkedes det Peder Svendsen at gå fri, hvorved det i sig selv beskedne hus med sin fornemme beliggenhed bag gitterværket mod gaden har fået en helt uilsigtet position i gadebilledet.

Det er på tre etager og syv fag, hvoraf de tre midterste udgør en lav midtrisalit. Den kronedes oprindelig af en frontispice, der i sidste halvdel af 1700-tallet ændredes til en valmkvist. Facadens øvrige udsmykning, den konsolbårne gesims over stueetagens tre midterste vinduer, de sammenkoblede sålbænke og mænderbortfribisen, er tilføjelser fra ca. 1800. Mens husets ydre således har ændret karakter, er interiørens udstyr stort set i behold.

Huset opnåede sin største berømmelse, da Det kongelige Teaters økonomiske direktør, finansdeputeret, geheimekonferensråd Jonas Collin erhvervede det i 1838 efter at have forladt slægtens gamle gård i Bredgade (ses s. 23). Collin boede selv i stueetagen og på 1. sal til sin død som 85-årig i 1861, mens hans datter og svigersøn, Ingeborg og Adolph Drewsen, boede på 2. sal. Blandt de mange, der færdedes i dette hjem, må først og fremmest nævnes H. C. Andersen, hvis nære tilknytning til den Collinske familie-kreds er velkendt.

Amaliegade 14. Overlandbygmester Johan Cornelius Kriegers navn er knyttet til store offentlige byggerier i 1720'erne og ikke mindst til Københavns genopbygning efter branden 1728. Skønt han levede til 1755 og i 1749 udnævntes til justitsråd, var hans virksomhed som arkitekt

stort set indstillet, da Frederiksstaden skulle bebygges.

Krieger var i 1713 blevet gift med datteren af den bekendte klokker ved Trinitatis kirke, regnebogsforfatteren Søren Matthiessen. Ægteskabet blev opløst i 1739, men Anne Krieger gjorde fortsat brug af mandens navn og titel. Justitsrådinde Krieger så i den nye bydels bebyggelse muligheden for en god forretning. Faderen havde været en særdeles vindskibelig mand, og hun kan endvidere have modtaget gode råd af broderen, Københavns mangeårige stadsbygmester Niels Banner Matthiessen. I 1750 købte hun en dobbeltgrund og gik efter et par år i gang med på den ene halvdel at opføre en bygning efter Eigtveds tegning. Byggeriet stod på 1754-56, men allerede i 1755 opgav justitsråindinden sit forehavende og ejendommen blev på auktion solgt til grev Gustav Frederik von Isenberg, der må have fuldført byggeriet. Fra 1763 ejedes gården af hertug Friedrich Carl af Braunschweig-Lüneburg-Bevern, dronning Juliane Maries fætter, der blev Københavns guvernør og i hele sidste halvdel af århundredet til stadighed havde en lejlighed til rådighed på Fredensborg hos enkedronningen, hvis tilknytning til sine tyske slægtninge var meget stærk.

Huset overholdt det facadeskema, som Eigtved havde fastslået for Frederiksstadens bygninger: syv fag med port i to yderfag. Af de tre etager var 1. salen en beletage med stor loftshøjde, mens 2. salen til gengæld var en lav mezzanin. De tre midterfag er fremhævet som risalit og ved refendfugning i stueetagen. De kronedes oprindeligt af en trekantfronton, men den fjern-

Amaliegade 14. Øverste etage er forhøjet med et stykke, der svarer til overrammernes højde. Samtidig, i 1845, er det oprindelige rundbuede portparti antagelig ændret. Fot. Victor Hermansen 1941.

des, da huset i 1845 fik forhøjet mezzaninen til en fuld etage. Den Eigtvedske facadekunsts særkende, en let og elegant vekslen mellem flere facadeniveauer kommer også her til udtryk. Med Frederiksstadens bygninger fastsloges et boligindretningsprincip, som herefter helt kom til at beherske det københavnske borgerhusbyggeri: et forhus med de mere repræsentative rum samt et sidehus, hvori mere praktisk betonede funktioner som køkken henlagdes. Den karakteristiske overgang mellem de to bygningsenheder, smigfaget til gården med vindue til et ellers vanskeligt oplyst hjørnerum finder her første gang sin løsning.

Amaliegade 15-17. I 1751 blev to stenhuggere optaget i de københavnske stenhuggeres lav på kongens ordre uden at skulle aflægge prøve. De hed Johan Peter Pfeiffer og Georg Wilhelm Bæseke og var begge i 1730'erne indvandret fra Tyskland til København, hvor de fandt beskæftigelse ved opførelsen af Christiansborg. Kongens interesse for dem skyldtes, at de var beskæftiget ved det store prestigeforetagende, Amalienborg-palæerne, som ikke mindst den al-mægtige overhofmarskal grev A. G. Moltke var personlig involveret i. Pfeiffer og Bæseke var kompagnoner og optrådte i fællesskab overalt, hvor de havde mulighed for det. De erhvervede ganske vist hver sin gård, Bæseke nr. 15 og

Pfeiffer nr. 17, men med hensyn til opførelse, færdiggørelse og finansiering følges de ad som siamesiske tvillinger. Tydeligst kommer samhø-righeden til udtryk i husenes udformning, idet det ene er en spejlvendt gentagelse af det andet hvad angår såvel grundplan som facade. Eigtved havde leveret tegningerne i 1753 og har her anvendt et princip, der er usædvanligt for ham, nemlig betoningen af yderpartierne, der her er fremhævet som risalitter, og ved vinduernes udsmykning, mens de tre midterfag er holdt i et dybere liggende plan. De to facader har imidlertid kunnet opfattes som en lang, sammenhængende palæagtig facade med en stor midt-risalit, kronet af en balustrade og med et fælles tag, der var valmet over begge gavle. Den palæagtige karakter er ikke mindst blevet understreget ved den rige anvendelse af stenhuggerarbejde: balustraden over taggesimsen, vinduernes profilerede indramninger og de viltre rokailledekorationer, som ellers er sjældne på Eigtveds bygninger. Deres forekomst på de to stenhuggeres huse har imidlertid sin særlige baggrund. Kartoucherne over beletagens midterste vinduer indfatter da også bygherrerens monogrammer.

Da husene stod færdige i 1754, flyttede Pfeiffer og Bæseke ind i hver sin stueejlighed, bestående af en trefagssal og et kabinet til gaden, et hjørneværelse til gården og køkken i sidehuset.

Amaliegade 15-17. Pfeiffers og Bæsekes gårde. Balustraden på nr. 17 skal tænkes ført igennem over hele dobbeltgårdens facade. Ved forhøjelsen har nr. 15 bevaret sandstensvaserne, der er flyttet op på den nye hovedgesims. Fot. Allan Tønnesen 1978.

Bæseke døde allerede 1756, kun 46 år gammel. Pfeiffer førte virksomheden videre og deltog i en del kongelige byggearbejder, således opførelsen af Frederikskirken. Hans sidste opgave blev soklen til Frederik V's rytterstatue på Amalienborg Plads. Han døde 1771 i en alder af 53 år. Den nære sammenhæng mellem de to bygnings facade blev brudt, da nr. 15's mezzanin i 1871 blev forhøjet til en fuld etage. Ellers står de ret uændret; det gælder også den indre indretning, der fulgte den for Frederiksstaden fastslåede. De to sidehuse står her ryg mod ryg og danner sammen med baghusene to charmerende gårde. Såvel mod gård som mod gade har husene bevaret de oprindelige småsprossede vinduer. Tvillinghusenes høje arkitektoniske kvalitet og det umiddelbare naboskab til et af Amalienborgpalæerne gjorde, at de begge ret hurtigt, nr. 15 fra 1761 og nr. 17 fra 1780, kom i familien Moltkes eje. Blandt ejerne kan således nævnes greve A. W. Moltke, martsministeriets leder 1848. Her boede han 1808-39, inden han overtog det Moltkeske palæ i Dronningens Tværgade.

Amaliegade 22, Niels Aagesens gård. På flere af den række indtagende akvareller, som elever ved landkadetakademiet udførte o. 1751, ses som en enlig kæmpe, omgivet af de plankeværksindhegnede byggepladser på nabogrunde-

ne, et stort rødt hus, øjensynlig den af Frederiksstadens bygninger, der først stod færdig. Det imponerende hus var en dobbeltgård på ialt 14 fag, af hvilke i dag kun halvdelen eksisterer, og i meget ombygget skikkelse.

Bygherren var tømmerhandler Niels Aagesen. Som flere andre af de rige erhvervsdrivende, der byggede i kvarteret, stammede han fra Jylland, og han fik borgerskab som tømmerhandler i København 1747. Også han havde i forvejen en tømmerplads ved Toldbodgade og erhvervede sig ikke mindre end tre byggegrunde i Frederiksstaden. Af disse bebyggede han dog selv kun den ene, den der lå nærmest Brockdorffs Palæ. Den tre etager høje bygning opførtes efter tegning af Eigtved, der her har leveret en interessant løsning på de facademæssige ulemper, som dobbeltgården ofte medfører. Fremfor at fremhæve midtpartiet, der nødvendigvis må få et lige antal vinduesfag, har han her ladet de fire midterste fag træde i baggrunden og i stedet markeret de flankerende tre fag med kvadernerede vinduesindramninger og frontispice. Efter disse fremhævede partier følger på hver side igen to tilbagetrukne yderfag, hvori gårdenes porte er placeret. Løsningen er usædvanlig men enkel, idet den simpelthen har sammenstillet to ens, traditionelt opbyggede facader.

Af landkadetternes akvareller fremgår med al tydelighed, at bygningen har stået i blank mur

Amaliegade 22. Niels Aagesens gård. Landkadetten H. U. Meitzner har tegnet den store bygning omgivet af plankeværker fra Amalienborgkvarterets mange byggepladser. Akvarel 1751, Hærens arkiv.

Amaliegade 22. Den tilbageværende halvdel i den forhøjede og ombyggede skikkelse, murmester C. O. Aagaard gav den i 1845-46. Fot. Victor Hermansen 1943.

med røde sten. Flere andre af kvarterets huse har stået i blank mur, f.eks. Amaliegade 5, der blev sprængt i luften under besættelsen.

Ved Niels Aagesens død 1759 adskiltes dobbeltgården i to. Enken solgte nr. 22 til kammerherre H. F. Levetzau, der som ejer efterfulgtes af en række højtstående embedsmænd fortrinsvis med tilknytning til hoffet. I 1810 overtoges gården af den bekendte skibsbygmester Lars Larsen, der indrettede sit skibsbyggeri bag gården på den del af havnen, der endnu bærer navnet Larsens plads. Lars Larsen havde gården til sin død 1844, hvorefter den overgik til murmester Christian Olsen Aagaard, der i 1845-46 ombyggede den til det udseende, den har i dag. Den forhøjedes med en etage, taget fik halvvalm, og facaden udstyredes med en række af de for Biedermeiertiden karakteristiske ornamenter: »øjenbrynsbuer« over vinduerne og støbejernsgitter under beletagens tre midterste vinduer. Huset står som en udmærket repræsentant for bygningsstilen o. 1845, mens Eigtveds bygning kun vanskeligt lader sig spore.

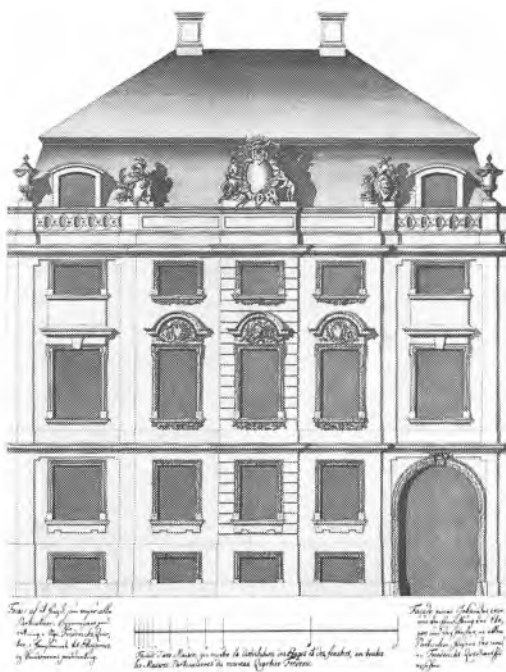
Det smukke hus har gennem tiden huset en række kendte personer, således Admiral Steen Andersen Bille (1816, 1823-33), hans søn viceadmiralen af samme navn (1823-29), Tivolis grundlægger Georg Carstensen (1847), Adam Oehlenschläger (1850), gehejmekonferensråd C. A. Bluhme (1855) og general C. J. de Meza (1858, 1864-65). I perioden 1930-45 ejedes og beboedes det af Frederik VIII's datter prinsesse Thyra.

Den anden halvgård, nr. 24, som Niels Aagesens enke, Else Marie, beholdt, købtes i 1776 efter hendes død af hofagent Abraham Schneider, der samtidig havde erhvervet lystgårdene Grøndal og Godthåb på Frederiksberg. Skønt han var svigersøn til en af byens største købmænd, Gysbert Behagen, og nød kongelig bevågenhed, lykkedes det ham ikke at ride stormen af, der satte ind i midten af 1780'erne efter den »florissante« tid. Schneiders ejendomme kom på tvangsauktion, og gården i Amaliegade overtoges af »Det Østersøiske og Guineiske Handelselskab«. Det blev dog som »den Duntzfeldtske gård«, at nr. 24 skulle blive mest kendt. Storkøbmanden Chr. W. Duntzfeldt erhvervede den i 1797 og indrettede sig med pakhus og oplagsplads ved Ny Toldbodgade tæt ved sin bolig. Som byens ubestridt største skibsreder magtede han dog større forhold og kort før sin død i 1809 flyttede han til Dehns Palæ i Bredgade. Nr. 24 blev nedrevet 1895, og en nybygning opførtes uden nogen korrespondance med den anden, da allerede ombyggede halvgård.

Amaliegade 25, Thurahs hus. Da Laurids de Thurah efter Eigtveds død i 1754 overtog ledelsen af det offentlige byggeri i Frederiksstadens, først og fremmest af Frederiks Hospital, hvis fire hjørnepavilloner han kom til at stå for, erhvervede han selv en byggegrund umiddelbart

op til hospitalets område og opførte her i årene 1755-57 forhus med side- og mellemlus, flere bagbygninger og bagest i den store have, ud mod Bredgade, et havehus.

Skønt også Thurah opererer med de foreskrevne etagehøjder og med den af Eigtved med så stor elegance anvendte vekslen mellem flere facadeplaner, er det iøjnefaldende, at dette hus beherskes af en langt mere gammeldags, barok ånd, end de bygninger, der var opført i Eigtveds tid. De bredere, tilbagetrukne sidefag flankerer et midtparti på tre fag, der fremhæves af store, halvcirkelformede, knækkede afdækninger; det midterste fag er igen trukket frem med en refendfugning i hele husets højde, et hollandsk barokmotiv. Det store mansardtag giver huset en tyngde, som sandstensbalustraden ikke formår at lette, og den rige anvendelse af stenhuggerarbejde i rokokoformer omkring beletagens tre midtvinduer samt de vaser og kartoucher, der oprindeligt var på balustraden, savner ganske den Eigtvedske lethed. Facaden er et tydeligt vidnesbyrd om, at Thurah til det sidste foretrak sin ungdoms arkitektoniske formsprog og kun for så vidt angår de helt udvendige dekorative detaljer gjorde indrømmelser til den senere smagsretning. Thurah har bestræbt sig på at få sin facade til at gøre et prægtigt indtryk; facaden er beklædt med sandsten, der oprindeligt var

Amaliegade 25. Thurahs hus, som bygherren omkring 1750 lod det gengive til 3. bind af sin Danske Vitruvius som eksempel på borgerligt byggeri i Frederiksstadens. Der er omhyggeligt gjort rede for vinduesindramningernes norske marmor, »som foraarsager et heerligt Siun og Anseelse«.

Amaliegade 25. Hovedtrappen med rokokoens karakteristiske gennembrudte balusterværk med de udskårne slyngede bånd (entrelacs). En del af husets oprindelige store sal er nu inddraget til det umotiveret store trapperum. Fot. Hude 1913.

gulgrå og af stor virkning som baggrund for vinduesindfatningerne, der udførtes af norsk marmor. Nu har gadesnavs tilsløret den fine kontrast.

Også husets indre har Thurah søgt at gøre så herskabeligt og festligt som muligt. I beletagen var en stor trefags sal i hele husets dybde med rigt dekoreret stukloft og på væggene perspektiviske malerier og dørstykker af Jacopo Fabris. I et galleri ved siden af salen var et loftsmaleri af H. Krock, som Thurah måske har fået overladt fra et af de kongelige slotte.

I 3. bind af sit fortjenstfulde værk »Den danske Vitruvius« omtaler Thurah denne gård, »som jeg selv til min egen Beboelse har ladet bygge og indrette.« Han kom dog aldrig inden sin død 1759 til at bo i sin gård, men lejede den ud til grev Knuth til Knuthenborg, og antagelig havde han gerne afhændet den, hvis han havde kunnet gøre det med fordel. Den store midtkartouche har antagelig været tænkt som indramning for et våbenskjold for en køber, idet Thurah ikke anbragte sit eget våben her.

Bygningen kom kun i få år til at tjene beboelsesformål; allerede 1782 ophørte denne funktion, idet den købtes af dronning Juliane Marie til den kgl. Fødsels- og Plejestiftelse, som hun lod indrette i denne bygning, et andet borgerhus, nr. 23, samt en forbindende bygning, som hun lod opføre ved arkitekt J. B. Guione. Thurahs hus undergik ved den lejlighed en ombygning, som bl.a. opdelte den store sal i to rum, af hvilke det ene indrettedes til auditorium. Senere

ombygninger har yderligere tilsløret de oprindelige forhold og gjort den smukke hovedtrappes elegante sving uden om salen uforståelig. Trapperummet og forstuen er endnu forsynet med fine fajancefliser fra Blåtårnsfabrikken. Bygningen bruges nu som offentlige kontorer.

Amaliegade 40-42, Jan von Ostens gård. I et par tilfælde blev der i den nye bydel opført dobbelthuse, Niels Aagesens gård er den ene, men eksisterer nu kun med den ene halvdel, som tilmed er ganske ombygget. Jan von Ostens dobbeltgård står derimod endnu uændret siden opførelsen. Den er opført efter helt samme princip som den fransk-reformerte præstegård (se s. 90) med et sidehus midt på forhusets bagside, og facadeløsningen er også den samme: et fremspringende midtparti på fire fag, hvor regelen ellers var et ulige antal fag, som oftest tre; men skulle bygningsanlægget deles tværs over i to lige store dele, måtte denne løsning forekomme nærliggende. De fire fag krones af en trekantfronton med en rocaille i sandsten. Den 12 fag lange facade er iøvrigt inddelt med rokokoens ørelisener og lette vinduesindramninger. Midtfremspringet er dog lidt kraftigere end på bydelens Eigtvedhuse, og opførelsen af denne bygning er da også først påbegyndt 1756, to år efter Eigtveds død, i en periode hvor Thurah, som generalbygmester, skulle godkende tegningerne. Mansarden er også mere i pagt med den Thurahske retning.

De barokke mindelser i facadens udformning

Amaliegade 40-42. Efter Eigveds plan skulle der her og på naboejendommen have ligget et tilbagetrukket palæ med 10 mindre pavilloner ud til gaden, korresponderende med hans projekt til Frederiks Hospital på den anden side af gaden. Jan von Ostens gård opførtes få år efter Eigveds død efter helt ændrede planer. Fot. Allan Tønnesen 1978.

kan have at gøre med, at bygherren hørte til den ældre generation. Tømmerhandler Jan von Osten var ved byggeriets påbegyndelse 70 år gammel. Han var en borger af en vis betydning, stadskaptajn i borgervæbningen og skydebroder. Han var en af de tømmerhandlere, der allerede før Frederiksstadens anlæggelse havde tømmerplads ved Toldbodgade og blev en af de første, der erhvervede sig grund efter udstykningen. Han døde dog 1760, samme år huset stod færdigt, og kan vel dårligt have nået at flytte ind.

Fra 1770 ejedes det af den navnkundige generalmajor J. F. Classen, grundlæggeren af kanonstøberiet og krudtværket Frederiksværk. Han besad den palæagtige bygning til sin død 1792, og det Classenske Fideicommis ejer endnu nr. 40, der 1792 suppleredes med Kirkerups biblioteksbygning ved siden af. Conrad Hauser, den fra Basel indvandrede storkøbmand, boede her i to perioder, 1780-83 og 1797-98. To statsmænd har også haft deres bolig her. F. J. Kaas, der var geheimestats- og justitsminister fra 1814, boede her 1812-20, og fra 1853 til sin død 1873 boede baron Carl Blixen-Finecke i nr. 42. Han var udenrigsminister i ministeriet Rottwitt 1859-60, men stod trods sit ægteskab med prinsesse Augusta af Hessen, søster til Christian IX's dronning Louise, i et modsætningsforhold til kongehuset og iøvrigt til andre toneangivende kredse; og hans politiske løbebane kom ikke til at svare til de forventninger, som hans baggrund kunne give anledning til. Nr. 42 huser nu den nederlandske ambassade.

Amaliegade 49, Toldbodbørsen. I 1777 blev Frederiksstaden udvidet med et areal ved Toldboden, hvor hidtil Universitetets botaniske have havde været anlagt. Området blev udlagt til byggegrunde og tilbudt liebhavere på gunstige

Amaliegade 49. Andreas Hallanders »Toldbodbørs« med det markante spidse hjørne, som arkitekten virksomhedsfuldt har udnyttet som husets ansigt mod havnen. Fot. Erik Hansen 1977.

vilkår. Arkitekten C. F. Harsdorff var en af dem, der følte sig fristet af mulighederne. Han udarbejdede et storslået projekt til otte borgerhuse og gårde, men med een lang, palægagtig facade. Rentekammeret kunne ikke gå ind for denne tanke, men overlod Harsdorff grunden med den besked, at han kunne bebygge den med enkelte borgerhuse opført i flugt med de allerede eksisterende.

Harsdorff begyndte da fra syd og fik opført en gård og to huse, af hvilke gården desværre nu er nedrevet, men han magtede øjensynlig ikke at fuldføre bebyggelsen af grunden og afhændede den resterende del til andre bygmestre. En af disse var den driftige tømmermester Andreas Hallander, der var en af de bygningshåndværkere, der havde fulgt Harsdorffs undervisning på akademiet. Han købte i 1788 den største del af den tilbageværende grund ved Toldboden. Hallander begyndte straks at bygge, men begyndte modsat Harsdorff fra nord med hjørnet ved Toldbodvejen, nu Esplanaden. Facaden er stærkt præget af den Harsdorffske retning og har da også i en periode været tilskrevet mestren selv. Over den refendfugede underfacade rejser sig en række pilastre i to etager mellem alle vinduesfagene. De tre midterste fag er fremhævet ved balustre under 1. sals vinduer og løbende hund-friser under 2. sals vinduer samt en frontispice med et relief forestillende en kvinde med et barn. Det antages at være modelleret af den unge og endnu ubekendte Bertel Thorvaldsen efter tegning af maleren Nicolai Wolff. Hjørnefaget har på 1. sal en balkon på konsoller og siden mod Esplanaden har som den underordnede facade måttet nøjes med en markering af yderfagene ved vinduesindfatninger. Huset stod færdigt i 1790 og blev straks efter solgt til den holstenske greve Magnus v. Dornath. I perioden 1798-1802 ejedes det af statsminister, greve Cai Reventlow, hvorefter arkitekten Andreas Kirkerup et par år stod som ejer. Den følgende ejer, traktør Louis Engelbaur, er formentlig den, der indrettede en kælderrestaurant, der måske har givet huset det navn, hvorunder det kendes i 1800-tallet: »Toldbodbørsen«.

Antonigade 9. En af 1700-tallets mindre arkitekter var informator ved Kunstakademiet Hans Næss. Han var en habil bygmester, der virkede under Jardins auspicer, men formåede aldrig at blive placeret i en sådan stilling, at hans produktion kunne få et større omfang. Et par byggearbejder på fynske herregårde og enkelte borgerhuse i København er, hvad der kom ud af hans indsats. Han var en flittig ansøger til ledige bygmesterstillinger, og skønt han støttedes af Harsdorff, lykkedes det ham kun at opnå den beskedne stilling som renteskriver i Rentekammerets bygningskontor, som han beklædte 1782-93.

I 1766-67 opførte han for sig selv og i

Antonigade 9. Hans Næss' sirlige facadedekoration står urørt, men huset er et typisk eksempel på de ændringer, der ofte er sket med de underste etager af byhuse.

Fot. Victor Hermansen 1942.

kompagniskab med tømmermester Jens Suhr huset i Antonigade på fire etager med kælder og med en facade, der i sin opbygning er helt traditionel, syv fag, hvoraf de tre midterste er i et »forlæg«. Den er rigeligt udstyret med sådanne ornamentter, som var introduceret af den ti år tidligere som Marmorkirkens arkitekt indkaldte franskmænd N.-H. Jardin. Karakteristisk er således anvendelsen af de runde felter med omgivende, nedhængende festoner og blomsterguirlander, der er med til at fremhæve midtpartiet. Andre dekorative elementer som de fremhævede felter med naglehoveder i hjørnerne, konsollerne under hovedgesimsen og »gelænderværket« under yderfagsvinduerne på 1. sal er ret enestående i dansk arkitektur. Det kan dog ikke nægtes, at facadeudsmykningen netop ved sin overdådighed virker noget udvendig. Mansarden er antagelig først tilkommet i dette århundrede.

Efter Næss ejedes huset af en række mindre håndværkere og detailhandlere.

Badstuestræde 18. Badstuestræde var en af de gader, der helt blev ildens bytte i 1795. Alle gaden huse er opført efter katastrofen. Af disse er nr. 18 det mest iøjnefaldende som det største og det, der er rigest på arkitektoniske enkeltheder. Det er opført 1796-97, tydeligt nok af en Harsdorff-elev. Huset er over kælderen på tre etager

*Badstuestræde 18. Dækpladerne på konsollerne over kældernedgangene er af sandsten, men kaldes »skure«, antagelig som et levn fra den tid, da sådanne af-dækninger virkelig var af træ.
Fot. Allan Tønnesen 1978.*

og ni fag. Facaden er helt symmetrisk med i midten en port med meget fine klassicistiske portfløje og overdækkede kældernedgange i de to yderfag, der endvidere er betonet ved beletagens konsolbårne vinduesfordakninger. Over kordongesimsen er de syv midterste fag trukket lidt tilbage for at give plads til en række ioniske pilastre mellem vinduerne i de to øverste etager. Ud for 1. salen illuderer balusterværk mellem pilastrene tilstedeværelsen af en balkon. Motivet er en mindre dramatisk udgave af J. M. Quist's facade på Ved Stranden 14 (se s. 84). Mellem 1. og 2. sals vinduer er anbragt felter med stukornamenter. Underfacaden var oprindelig refendfuget, og det nuværende mansardtag har i forrige århundrede afløst et almindeligt vinkeltag.

Bygherren var brygger Peter Møller, hvis efterslægt ejede huset til henimod midten af 1800-tallet. Herefter ejedes det af grossererne Michael Meyer og Moses Valentin. I dette århundrede har det været ejet af smedemester Carl Seifert. Da der i 1903 udgravedes kældre til smedevirksomheden, fremkom en række fine sandstensfragmenter af to renæssancekaminer, bl.a. et skjold med ejerens bomærke. Samtidig stødte man under baghuset på et endnu synligt stykke murværk, nordgavlen af det middelalderlige kompagnihus, der lå ud til Kompagni-stræde, og hvor »Det danske Kompagni« havde sit tilhold fra midt i 1400-tallet til 1682.

Bredgade 2, Kanneworffs hus. Den mærkelige lille ejendom på den yderste spids af en uregelmæssig karré er et vidnesbyrd om, hvor vanskelige gamle grundskel er at komme til livs, selvom et nyt gadenet bliver lagt over et område. Før nedlæggelsen af den gamle Østervold og anlæggelsen af Kongens Nytorv var ejendom-

men af rimelig størrelse, men Torvet tog et stykke af den til den ene side og Bredgade (Norgesgade) blev lagt midt igennem på den anden led, hvorpå den vestlige del overtoges af Niels Juel og kom til at udgøre en del af den grund, hvorpå han byggede sit palæ, mens kun trekanten øst for Bredgade herefter bestod som selvstændig ejendom.

Allerede da stenhugger Jens Andriisen Wulff overtog ejendommen i 1668 stod her et hus, antagelig det bindingsværkshus i to etager, der ses på kobberstikket af Christian Gyldenløves ligbegængelse 1703 og som beskrives i en taksationsforretning 1720 som bestående af otte fag til Bredgade, fire fag til kanalen (Torvet) og tre fag til Strandstræde. I en sal nævnes en »gammeldags Cammien« måske stammende fra stenhuggerens tid.

I 1730 overtoges huset af urtekræmmer Niels Titken, der 1745 blev urtekræmmerlaugets oldermand. Han har antagelig snart ombygget det beskedne hus til den skikkelse, det har på Rachs maleri fra 1749: to etager, men nu fire fag til Bredgade, mens gavlen med butiksendgang og hejs øverst i kvisten stadig er på tre fag. Huset fremtræder som grundmuret, men som det fremgår af en beskrivelse 1774, var det stadig af bindingsværk med en halvtstens skalmur. Efter at Niels Titken havde bygget sin nye gård i Bredgade (se s. 24), overtog hans søn det lille hus med urtekræmmerbutikken. Han efterfulgtes af yderligere en række urtekræmmere, indtil isenkræmmer Andreas Lorenz Prom overtog huset 1782. Han lod o. 1790 påbygge en etage med mansard, hvori der i facaden mod torvet anbragtes en kvist med segmentfronton og en kon-

*Bredgade 2. Kanneworffs lille hus med den lige så pittoreske bygning på det spidse hjørne af Nyhavn og Store Strandstræde i baggrunden.
Fot. Erik Hansen 1977.*

solbåren altan, en lidt forsinket Jardin-inspiration. Ombygningen gav huset det nette udseende, det stort set har bevaret til vore dage. Prom og hans arvinger besad huset til 1836, da det købtes af lærredshandler Lars Jørgen Kanneworff (1790-1859), der flyttede indgangsdøren til Bredgade og ændrede stueetagens ruminddeling; ellers skete der i hans tid ingen ændringer. Sønnen Thorvald Kanneworff (1835-97) inddrog 1864 også 1. salen til lokale for den blomstrende klæde- og herreekviperingshandel. Denne blev ved Lars Kanneworffs dattersøn Ivar Schmidts (den senere direktør for Det Ny Teater) overtagelse let moderniseret, idet indgangen flyttedes til det hjørne ved Bredgade, hvor der tidligere havde været en diminutiv gård. Samtidig nedlagdes kælderbeværtningen »Sumpen« til fordel for lagerrum. På baggrund af Grandjean's gårds store brandgavl virker Kanneworffs hus dukkeagtigt og lidt umotiveret. Det var da også konditor Grandjeans hensigt med tiden at erhverve »hjørnet« og således foretage den som det syntes naturlige afslutning på det store byggearbejde, han lod foretage i 1853. Det skyldtes den Kanneworffske families pietet for den gamle bygning, at den stadig består som et kuriøst minde om en tid, da hverken Kongens Nytorv eller Bredgade eksisterede.

Bredgade 4, Store Strandstræde 3, Grandjeans gård. På dette sted lå tidligere den legendariske Collinske gård, hvis maleriske og uregulære bindingsværksbygninger siden 1743 havde været i familien Collins eje. Det var dette hus, der for H. C. Andersen blev »hjemmets hjem« og blev modellen til eventyret »Det gamle Hus«. Det var tilsidst så forfaldent, at det engang under et stærkt regnskyl dryppede fra loftet ned i Thorvaldsens suppetallerken. Jonas Collin solgte gården i 1853 og flyttede til nr. 9 i Amaliegade. Den nye ejer var konditor Christian Frederik Bredo Grandjean. Han var af en indvandret fransk godsejerslægt, født 1811, og kunne som følge af pengekrisen ikke følge familiens traditioner, men måtte lære et håndværk. Allerede i 1841 drev han som mester konditorvirksomhed i den Collinske gård og var 12 år senere i stand til at overtage ejendommen. Han rev de gamle bygninger ned og opførte 1853-54 et nyt kompleks med et forhus til Bredgade og et til Store Strandstræde (nr. 3) ved arkitekten H. Chr. Thybjerg, en af den lidt tørre senklassicismes mere fremtrædende arkitekt-navne i København, elev af Hetsch. Huset mod Bredgade er på 11 fag og tre etager med kælder. Det har på hele facaden den o. 1850 meget yndede smalle refendfugning og indramninger og fordakninger over vinduerne. Under disse er polykrome stukornamenter. Underfacaden er som noget helt nyt fra arkitektens hånd udformet som egentlig butiksfacade med store rundbuede åbninger. Facaden mod Store Strandstræde er udformet som Bredgade-siden, men er

Bredgade 4. Konditor Grandjeans gård set fra Store Strandstræde. Stukdekorationerne under vinduerne er forskellige i hver etage: havmænd, amoriner og fugle. Fot. Allan Tønnesen 1978.

yderligere prydet med to Thorvaldsenrelieffer mellem underfacadens buer.

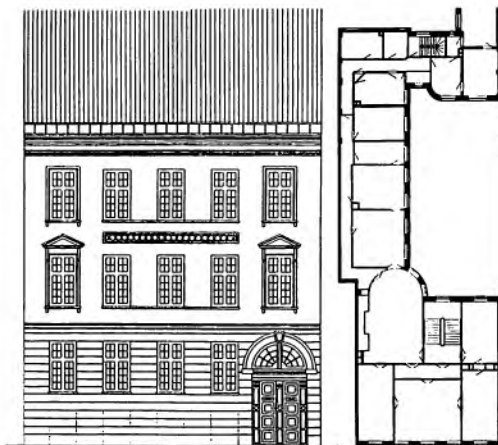
Konditorlokalet, der nu i et par generationer har rummet »Restaurant Els« er stadig indrettet som på Grandjeans tid med blandt andet malede vægdekorationer, der tilskrives Constantin Hansen.

Grandjean trak sig tilbage fra sin virksomhed og døde 1877.

I gården er indmuret en sandstenstavle med det forvitrede våben for greve Bernardino de Rebolledo, der var spansk ambassadør i København 1648-59, og hvis indberetninger giver et levende indtryk af forholdene i byen på den tid. Stenen var også indmuret i en af den Collinske gårds bygninger, uden at det med sikkerhed vides, om den oprindeligt hører til på dette sted.

Bredgade 38. En af de mest produktive af Harsdorffs elever var tømmermester Andreas Hallander. Allerede i 1780'erne byggede han i Amaliegade (se s. 21) og Københavns brand gav ham store muligheder. I 1801-02 opførte han et af Harsdorff-periodens mest typiske borgerhuse. Facaden ligger tæt på Harsdorffs femfags hustype på Kongens Nytorv. Underfacaden med den rundbuede port er refendfugtet, mens overfacaden er glatpudset med indramninger om yderfagernes vinduer, beletagens yderfag har desuden konsolbårne trekantfronter. De tre midtfag er forbundet ved sammenhængende sålbænke og en ornamentfrise mellem de to øverste etager.

Bag den enkle, klassiske facade finder vi et lige så stilrent eksempel på Harsdorfftidens indretningskunst. Ejendommen består af forhus, sidehus og baghus. Den faste suite rum mod gaden: en trefags sal flankeret af etfags værelser har

Bredgade 38. Grundplanen afspejler Harsdorffske træk: de afrundede murpartier mod gården, spisestuen med »apsisrundning« og den lange gang ned gennem sidehuset. Efter Vilh. Lorenzen: Vore Byer IV, s. 223.

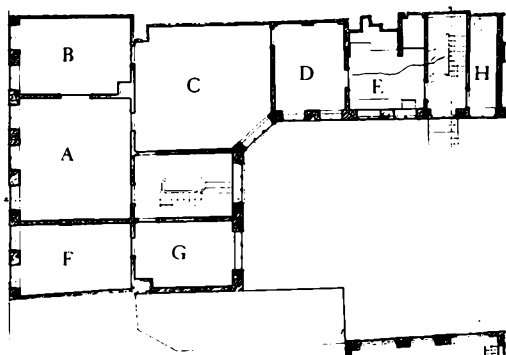
som et nyt træk en entré mellem trappen og salen. Det halvrunde hjørnefag rummer den nu også helt fastslåede apsisrundede spisestue, hvorfra der ad en lang mørk gang er adgang til sove- og børneværelser samt køkken og pigekammer.

Den smukke ejendom har gennem tiderne huset linieskibet »Prins Christians« chef, kaptajn i flåden C. W. Jessen (1804-08), Det kongelige teaters navnkundige chef, kammerherre H. W. Warnstedt (1812-15), digteren Chr. Winther (1828-30) samt højesteretsadvokat C. C. W. Liebe (1861-63), der i disse år var medlem af folketinget, men senere som kongevalgt medlem af Landstinget var dettes formand 1869-94. Sin faste bolig havde han i Roskilde (se s. 116).

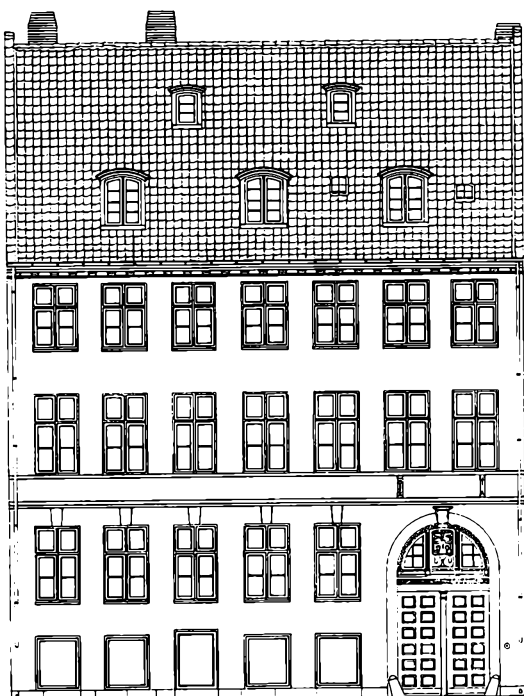
Bredgade 60, Titkens gård. Den store gård på hjørnet af Bredgade og Fredericiagade hører til de ret få borgerhuse i Frederiksstad, som Laurids de Thurah har ansvaret for. Den er opført 1755-56, altså samtidig med at Thurah byggede sin egen gård, Amaliegade 25, men de to bygninger er meget forskellige. Mens han i Amaliegadehuset har skabt en bygning helt i den af ham selv foretrukne barokke ånd, underordner han sig i Bredgade 60 i langt højere grad de Eigtvedske idealer, der iøvrigt præger bydelen. De store murflader er behandlet med megen beherskelse. Hovedfacaden på 11 fag har en midtrisalit på tre fag, markeret ved kvaderfugning i stueetagen, indramninger om vinduerne i de to underetager, sandstensrocailler over det rundbuede midtervindue i beletagen samt fronti-

Bredgade 60. Urtekræmmerlaugets oldemand Niels Titken havde i sin store ejendom indrettet en urtekrambod på hjørnet af Bredgade og Fredericiagade. Såvel denne som indgangen i midterfaget mod Bredgade er senere sløjfet. Fot. Hude 1911.

Brolæggerstræde 5. Over porten ses et af de fine udskårne portvinduer, som ofte pryder klassicismens borgerhuse, her en vase med guirlander. Førstesalsplanen viser den lidt primitive rumindretning uden forstue og gange, der forekom i tidens mindre ambitiøse byggeri, hvorved alle værelserne bliver gennemgangsrum. Opmåling 1937, efter P. Strømstad: J. C. Jacobsens Bryggergård i Brolæggerstræde. 1977.

spicen, der her er bevaret i modsætning til mange andre af Frederiksstadens borgerhuse. Trekantens relief har et af de allegoriske motiver, som tiden yndede: Justitia, der med tilbundne øjne afgiver sin dom uafhængigt af de herlige tilbud, der gøres hende. Der var oprindelig indgang i det midterste fag samt ved hjørnet en urtebod. Gavlfacadens seks fag gentager hovedfacadens motiver, dog med en midtrisalit på kun to fag. Bortset fra, at indgangsdøren nu er sløjfet, står huset i alt væsentligt uændret siden opførelsen.

Bygherren, der måske har øvet den afgørende indflydelse på gårdens forholdsvis moderne udformning, var kommerceråd, oldermænd i urtekræmmerlauget, Niels Titken, der var født 1699 og stammede fra Slagelse. Udover sit mangeårige virke som oldermænd gjorde han sig endvidere bemærket som en af stadens 32 mænd. Titken ejede Bredgade 2 (se s. 22), før han erhvervede grunden i den nye bydel. Den store gård ejede han til sin død 1771, hvorefter den overtoges af klædefabrikør Johan Conrad Scheidtman. I slutningen af 1800-tallet erhvervedes den af undervisningsministeriet og har siden været anvendt til undervisningsformål i tilknytning til nabobygningen, det kirurgiske akademi.

Brolæggerstræde 5, Bryggergården. I middelalderen var der en tendens til, at udøvere af samme håndværk slog sig ned i bestemte gader, der ofte fik navn herefter (skindergade, skovbogade: skobodgade, købmagergade : kødmangergade). Fra gammel tid holdt bryggerne til i Bro-

læggerstræde (der havde navn efter en grund-ejer o. 1500, Per Jensen Brolægger), i 1640 var der således ikke mindre end seks bryggergårde. En af disse var i nr. 5. Gården brændte både 1728 og 1795, men blev hver gang genopbygget som bryggergård.

Ved den sidste brand var ejeren brygger Nicolai Rindom, der havde erhvervet den 1778. Rindom begyndte på genopbygningen allerede 1796 og kunne året efter færdigmelde arbejdet. Den genopførte gård bestod af et forhus med sidehus, et sidehus i forlængelse heraf med stald og pakhusrum samt endelig et dybt baghus, hvor bryggeriet var indrettet. Forhuset er på tre etager med kælder, det spænder over syv fag med en port i de to sydligste. 1. sals vinduer er forbundet ved et sandstensbånd langs underkanten og under dette er den egentlige kordongesims. Facadens midtparti er diskret markeret ved en å la grecque-frise, og under taget var husets hovedgesims udformet med sparrehoveder. Et kældernedgangsparti med »skur« er senere forsvundet. Over porten er anbragt en slutsten med bygherrens initialer og årstallet 1796. Der er en stor lejlighed i hver etage indrettet med en sal i de tre midtfag, flankeret af to tofagsrum; mod gården et kabinet og en spisestue i hjørnefag, mens køkkenet er placeret i sidehuset. Værelserne mod gaden var oprindelig udstyret med lærred på væggene med papirstapeter omgivet af borter, friser, malede lister eller malet med dekoration samt papirsørstykker. Loftene havde cirkelslag med roset og en krans af egeblade. Trappen, der er placeret mod gården, og hvortil der er adgang fra porten, er forsynet med et

sprossefølger af en ikke helt sjældent forekommende type, der synes inspireret af kinesisk møbelkunst. Til gården hørte endvidere en pakhusbygning med port ud til Knabrostræde. I 1799 tilkøbte Rindom yderligere en ejendom ud mod Knabrostræde, hvor han opførte et nyt forhus med sidehus, der stødte op til bryghuset i gården. Bortset fra selve hjørnejendommen ejede han nu alle bygningerne omkring den åbne gård.

Nicolai Rindom, der i samtiden fik karakteristikkene blodsuger og ågerkarl, ejede gården til sin død i 1804. Enken solgte i 1809 gården til snedkermester Chr. Velschou, der udlejede bryggervirksomheden og selv indrettede et snedkerværksted i huset. Han døde 1825 og året efter lod enken gården sælge på auktion. Den nye ejer var brygger Christen Jacobsen Nørkier, og med hans overtagelse indledtes en berømmelig periode i gårdens historie, en periode som endnu vedvarer, idet ejendommen ikke siden er blevet solgt. Jacobsen stammede fra Vendsyssel og havde siden han kom til København i 1799 ernæret sig som bryggersvend og legebrygger. Han lod straks foretage en række ombygninger, der havde til hensigt at forbedre bryggeriet. Det bageste sidehus blev forhøjet fra fem til seks etager og baghuset fra fire til seks etager. Der blev indrettet en muret hvidmaltskølle i sidehuset, mens bryggerkedlen og de store bryggerkar placeredes i baghuset. Ombygningen blev forestået af murmester Thomas Blom.

Christen Jacobsen døde 1835, 62 år gammel, og virksomheden videreførtes af sønnen, J. C. Jacobsen, der da kun var 24 år. Han var født i naboet på hjørnet af Brolæggerstræde og Knabrostræde og havde gennem sin opvækst uddannet sig grundigt i faderens erhverv. Han fulgte H. C. Ørsteds kemiforelæsninger og undervisningen på Polyteknisk læreanstalt. Hans første, mislykkede forsøg på at fremstille undergæret øl, foregik i moderens vaskekedel, og hans fortsatte forsøg efter at have skaffet sig ægte bayersk gær satte ham i 1846 i stand til at sælge bayersk øl. Det blev umådelig populært og snart var bryggergården i Brolæggerstræde ikke stor nok til at rumme virksomheden. I 1846-47 opførtes de første bygninger på bryggeriet Carlsberg i Valby, og grunden til en verdensomspændende industri var lagt. Familien beholdt den gamle bryggergård, til den i 1913 blev overdraget Ny Carlsbergfondet, der nu efter en grundig istandsættelse ved Wilhelm Wohler i 1973-75 har indrettet sine kontorer i det tidligere bryghus.

Esplanaden 34, Fru Dannemanns gård. Esplanaden hed oprindeligt Toldbodvej og var præget af sit naboskab til Toldboden, dette for handelsbyen København så vigtige knudepunkt, hvor de fremmede skibe lagde til og fik deres last undersøgt. Ikke mindst var udbuddet af be-

værtninger rigeligt; bekendtest var det forholdsvis noble Toldbod Vinhus og den mere tarvelige Brokkens Bod.

Tømmermester Andreas Hallander udfoldede stor virksomhed i dette kvarter. Om hjørnet i Amaliegade havde han opført nr. 43, 45, 47 og 49 og nogenlunde samtidig opførte han nu også ejendommene nr. 32 og 34 på Toldbodvej. Nr. 34 opførte han i 1791 som et to-etages hus på otte fag, af hvilke de to yderfag trængte frem som siderisalitter med en rundbuet port i den vestlige. Facadedekorationen er iøvrigt meget enkel: et bånd under midtpartiets stuevinduer og et tilsvarende fordybet felt under 1. sals vinduerne. Fra o. 1808 havde Frederik VI's elskerinde Bente Mortensdatter Rafsted sin bolig her. Senere købte kongen den bekvemt beliggende gård til hende. Hun fik navnet fru Dannemand og efterhånden titel af virkelig oberstinde. Hendes husførelse her kaldtes det lille hof og hun selv den lille dronning, men hun levede iøvrigt ret ubemærket med sine og kongens børn. Af disse fik to døtre med ægtemænd bolig i naboet nr. 32, men da den ene datter døde, flyttede fru Dannemann i 1848 herover for at tage sig af børnebørnene, idet hun beholdt nr. 34 til sin død i 1862. I hendes tid, 1828, blev huset forhøjet med en etage.

Lensgreve C. E. Krag-Juel-Vind-Frijs havde sin bybolig her i årene fra 1864-70, dvs. blandt andet i den periode, hvor han beklædte posten som konseilspræsident. Bekendt over hele landet blev huset imidlertid først, da en af grev Frijs' efterfølgere som konseilspræsident, Jacob Estrup

Esplanaden 34. Mens nr. 34 er blevet forhøjet med såvel en ekstra etage som mansard, har tømmermester Hallanders andet hus, nr. 32, bevaret den oprindelige højde.

Fot. Erik Hansen 1977.

Typograf Julius Rasmussens attentat på Estrup foran dennes ejendom Esplanaden 34. Træsnit bragt i Illustreret Tidende fire dage efter den opsigtsvækkende begivenhed.

blev ejer. Det var foran husets port, Estrup blev genstand for Danmarks eneste politiske attentatforsøg, den 21. oktober 1885, da typograf Julius Rasmussen affyrede to skud mod den i vide kredse upopulære højrepolitiker. Kun en af kuglerne ramte, og den prellede af mod en frakkeknop. Estrup deltog i et middagsselskab samme aften. Attentatmanden blev idømt 14 års tugthus; han begik selvmord i fængslet. I 1908 blev ejendommens tag ombygget til den nuværende mansard.

Fiolstræde 18. Efter branden 1728 tog myndighederne anledning til at kræve, at alle gadehuse skulle være grundmurede, mens side- og baghuse fortsat måtte opføres i det hidtil helt

dominerende, men langt mere brandfarlige bindingsværk. Man ville undgå lignende brandkatastrofer i fremtiden, men at ønsket om smukke og ensartede gadebilleder også har spillet en væsentlig rolle er umiskendeligt. Det viste sig dog snart, at kravet om grundmurede forhuse ikke kunne honoreres, idet denne byggemåde var væsentlig dyrere end bindingsværk. Byggeriet kom først rigtigt i gang, da bestemmelsen blev ophævet i 1731. Ofte blev dog facaden opført i grundmur, mens resten af huset var i bindingsværk. Da størstedelen af den brændte by stod genrejst, blev grundmurskravet atter indført i 1737.

I dag er det ret få københavnske gadehuse, der står helt i bindingsværk. Det mest iøjnefaldende er det pittoreske hjørne af Fiolstræde og Krystalgade, der i dette århundrede har fået bindingsværket trukket op i gult og brunt, men oprindelig har været kalket i en ensartet farve. Man skilte dog ikke ligefrem med ikke at have råd til et muret hus. Det opførtes i 1734 antagelig af ejeren selv, fritømmermester Peder Sørensens, i tre etager og kælder med 12 fag mod Fiolstræde og syv fag mod Krystalgade. Fiolstrædesiden havde i de to midterste fag en port og er iøvrigt forsynet med to trefags kviste. En tilsvarende kvist findes på Krystalgadesiden. Til gården hørte endvidere et sidehus. Huset var fra opførelsen indrettet med to lejligheder i hver etage. Porten var allerede forsvundet i 1811 og erstattet af en almindelig indgangsdør.

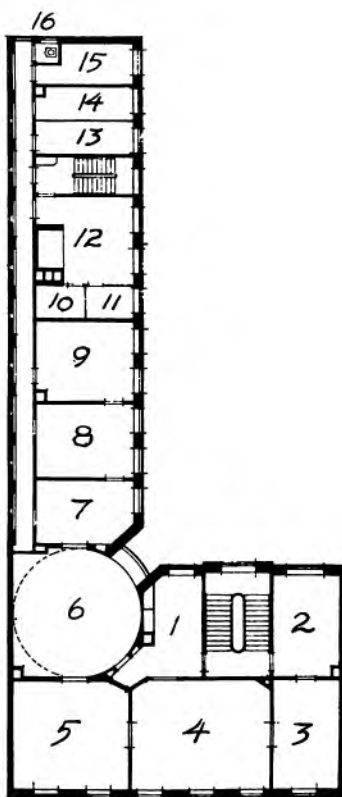

Fiolstræde 18. Før og efter den noget romantiserede fremdragelse af bindingsværkets tømmer. Også i den overpudsede udgave afslører bygningen sig som et bindingsværkshus ved den ringe afstand, en stolpebredde, mellem vinduerne.

Ældre fotografi og Hans Henrik Engqvist 1950.

Frederiksholms Kanal 16-18. Det nye FrederiksholmskvarTERS anlæggelse i 1670'erne blev fulgt op af opførelsen af en række store gårde og palæer. Et af dem var det Plessenske palæ, der ligesom Prinsens palæ lå ud til Kanalen med front mod slottet. Ejendommen overgik i 1700-tallet til familien Knuth og ejedes til sidst af en af de i første halvdel af 1800-tallet så yndede klubber »Det forenede borgerlige Selskab«, der bl.a. arrangerede offentlige baller.

O. 1850 erhvervedes den store ejendom af Alphonse Casadaban. Han havde i 1830 erhvervet landstedet Søholm ved Lundehussøen, hvor han indrettede et traktørsted for »folk af den dannede klasse«. Etablissementet gik dog ikke. Allerede året efter måtte han lukke og gik kort efter i prins Christian Frederiks tjeneste som kok. Casadaban nedrev de gamle bygninger og opførte med H. C. Stilling som arkitekt i 1851-52 to ens tvillinggårde med moderne 10-værelseres lejligheder beregnet på herskabelige familier. Facaderne beherskes af nøgtern senklassicisme, hvor de vandrette linier understreges ved hver etages forskelligt udformede vinduer, af hvilke 1. salens ved konsolbårne trekantafdækninger klart karakteriseres som husets fornemste. De fire altaner er opsat i dette århundrede. De to store fladbuede portgennemkørsler, der markerer midten af det lange facadestræk er udsmykket med en afstøbning af Thorvaldsens Alexanderfrise. Til hver af de to ejendomme hører et sidehus, der begrænser et fælles stort gårdareal.

Frederiksholms Kanal 18. Lejligheden på 2. sal. Værelse nr. 1 fungerer som forstue. Spisestuen er her cirkulær. Tyendeværelserne er på den anden side af køkken og bagtrappe. Efter Nationalmuseets Arbejdsmark 1965, s. 70.

Frederiksholms Kanal 16-18. Omkring 1850 begyndte skifer og zink at komme i brug som tagdækningsmaterialer. De tillod andre tagformer og hermed højere udnyttelse af tagetagen. Almindeligt blev således en art mansardtag med en stejl front af skifer og en næsten flad midterste del af zink. Erik Hansen 1977.

I 1886 købtes nr. 18 af grosserer og båndfabrikant Rudolph Christensen, der i 1890 lod 2. salslejligheden indrette til sig og sin familie. Værelserne udstyredes i tidens klunkestil, pannelerede vægge og lofter i herreværelse og spisestue og noget så uhørt moderne som et badeværelse. Rumindretningen, herunder også den lange gang bag sidehusets værelser, opretholdtes uændret. Stuerne indrettedes med klunke-møbler, leveret af tidens dygtigste snedkere, portier, fantastiske gardinophæng, malerier og nips. Efter forældrenes død overtoges lejligheden af døtrene Gerda og Ellen Christensen, der ikke ændrede noget i hjemmet og testamenterede alt indbo til Nationalmuseet. Efter den længstlevende af frøkenerne Christensens død i 1963 er det enstående og tidstypiske boligmiljø åbnet for offentligheden.

Gammel Mønt 41. Som en hjørneejendom med kvist til begge gader har huset Gammel Mønt 41 altid fremtrådt som et af de mere pittoreske indslag i det københavnske gadebillede. I modsætning til mange andre af de ildebrandshuse, der opførtes efter 1728 står det i det væsentlige uændret med samme antal etager og samme tagform.

Bygherren var øltapper Andreas Fussing, der i 1734 kunne lade det nyopførte hus vurdere til brandforsikringen. Det var af bindingsværk, med ti fag til Gammel Mønt og fem fag til Møntergaden, to etager højt med kælder og en fire fags kvist over den lange facade og en to fags over den korte.

Fussing solgte huset allerede 1740, og han efterfulgtes af en lang række hurtigt skiftende ejere, indtil det i 1811 blev overtaget af porcelæns-handler Anders Christophersen, i hvis families

*Gammel Mønt 41. Den store kvist har bevaret hejselemmen, mens udlæggeren ovenover er forsvundet, ligesom de to kvistes gesimsler.
Fot. Lars-Kristian Crone 1978.*

eje det forblev i næsten 100 år. Efter mandens død giftede enken Marie Balsløv sig i 1817 med gørttermester Carl Løchte, med hvem hun fik tre døtre, der overtog huset, efter at moderen, da enke for 3. gang, var død 1868. Det indvendige udstyr var ikke bemærkelsesværdigt bortset fra, at der i 1811 nævnes vægfelter med lærred malet i løvværk. Efter den sidste af døtrenes død i 1906 overgik ejendommen ifølge testamentarisk bestemmelse til »Marie Falck, født Balsløvs Legat«, der længe stod som husets ejer. Mens forældrene beboede stueetagen ved siden af butikken, indrettede frøkenerne Løchte sig på 1. salen. Som nævnt er ændringerne ved det iøjnefaldende rødkalkede hus ganske få; 1. sals vinduerne, der oprindeligt var småsprossede, er blevet gjort større og udformet som dannebrogsvinduer, mens stueetagens vinduer har fået sænket brystningshøjden i forbindelse med etagens indretning til butik.

Gammel Strand 48, Isenbergs gård. Karreen mellem Gl. Strand og Læderstræde var en af de få, der skånedes af branden 1728, og da noget tyder på, at Gammel Strand 48 aldrig senere er blevet helt nybebygget, kan dele i huset således gå meget langt tilbage i tiden. Dog synes der ikke at være noget hus på van Wycks stik 1611, der svarer til den ældste beskrivelse.

I middelalderen var ejendommen en adelsgård, der o. 1500 tilhørte rigshofmesteren Poul Laxmand, som i 1501, året før han myrdedes af uvenner på Højbro, havde skænket den til Vor Frues alter i Nikolaj kirke mod afholdelse af sjælemesser. I slutningen af århundredet ejedes den af rigsråd Jørgen Rosenkrantz og af hans søn, den lærde Holger, der solgte den 1600, hvorefter den en årrække var i borgerlig besiddelse, bl.a. ejet af borgmester Finn Nielsen Trelund. Siden 1706 var ejeren kommerceråd Hans Albrecht Hæseker, og det er i hans ejertid, den første beskrivelse af huset er optaget 1731; det var grundmuret med fem store fag, to etager beboelse og en etage pakhusloft samt et otte fags bindingsværkssidehus på to etager mod Læderstræde.

Efter Hæsekers enkes død 1749 solgtes ejendommen til isenkræmmer Peter Isenberg, der året efter fik tilladelse til at lade opføre en ny grundmuret gård i stedet for den gamle nedrevne. Den nye bygning blev imidlertid også på fem fag, og det er derfor ikke sikkert at udtrykket »nedrevne« skal tages helt bogstaveligt.

Peter Isenberg var søn af Johan Peter Isenberg, der som direktør i Asiatick Kompagni må antages at have været velbekendt med den af kompagniet benyttede arkitekt Philip de Lange. Det blev derfor denne mand, der kom til at forestå byggearbejdet. Det færdige hus var på to stokværk og mezzanin. Midtrisalitten på tre fag løb op i en lav kvist kronet af en frontispice, der efter beskrivelsen synes at have været af samme udformning som de Langes hus i Magstræde 6.

*Gammel Strand 41. Trods ombygninger og med viden om, at den store kvist er fra dette århundrede, opleves Isenbergs gård som et udpræget barokhus. Andreas Gerckens sandstensportal er afgørende for indtrykket, der understreges af de indrammede palævinduer.
Fot. Victor Hermansen 1942.*

Husets fornemste prydelser er dog den pragtfulde sandstensportal udført af stenhuggeren Andreas Gercken (d.y.). Den rundbuede indgang indrammes af dobbeltpilastre og en segmentfronon, med to ovale skjolde, hvorpå bygherrens og hans hustrus våben eller initialer antagelig har været malet. Det rigt profilerede og forkrøppede barokpragstykke har desuden dateringen 1750 indhugget. Portalen er koblet sammen med det overliggende vindue, hvis sandstensindramning afsluttes oventil af en segmentfronon, der afbrydes af en muslingeskal. Også facadens øvrige vinduer fik profilerede sandstensindramninger.

Ved branden 1795 led bygningen nogen skade og grosserer Isenbergs eftermand, direktør i Asiatisk Kompagni Johann Cramer, solgte den til murmester I. C. Taubert, der ombyggede gården og opførte et nyt forhus til Læderstræde samt to sidehuse. Ombygningen synes hvad det ydre angår at have bestået i fjernelse af kvisten og forhøjelse af mezzaninen til en fuld etage. Det fine, halvrunde overvindue over døren er fra samme tid.

Den store svejfede »barok«kvist, som nu dominerer facaden, blev først opsat i 1930'erne. Fra 1856 til 1877 havde Nathalie Zahles pigeskole til huse her. I 1941 købtes ejendommen af »Kunstforeningen«, der i 1952 lod indrette de smukke rum til udstillingsformål.

Gammel Torv 18, Beckmanns gård. En af de byplanmæssige nyskabelser, der affødtes af branden 1795, var sammenlægningen af Gammel torv og Nytorv, der hidtil havde været adskilt af byens rådhus. Ved at opføre det nye råd-

hus i det ene hjørne af Nytorv på det gamle vajsenshus' grund opstod et langstrakt og tildels uregelmæssigt torv, der frembød en række udsigtspunkter med deraf følgende muligheder for effektiv facadeudformning. Dobbelttorvet er da også usædvanlig rigt på store gårde med imponerende facader. En af disse er Beckmanns gård, der ligger for enden af Gammel torv, hvor

*Gammel Torv 18. En af Gammel torv-Nytorvs mange tempelfronter, af hvilke den fornemste er C. F. Hansens noget yngre råd- og domhus.
Fot. Allan Tønnesen 1978.*

dette uventet åbner sig mod Vestergade. Det vides ikke, hvilken arkitekt assessor i Københavns politiret, Poul Fr. Beckmann benyttede sig af ved gårdens opførelse, der stod på 1796-97, men det er åbenbart, at det har været en af Harsdorffs elever, antagelig den samme, der stod for svogeren Suhrs gård overfor, måske Philip Lange (d.y.). Det er ganske tydeligt den »store« facade på Harsdorffs Kongens Nytorvhus, der har leveret inspirationen, der viser sig i de tre pilasterflankerende midtfag med trekantfrontispicer og de store yderfag med indrammede vinduer og konsolbårne segmentfrontoner over beletagens vinduer. Den meget høje underfacade har fået arkitekten til at føre pilastrene helt ned til den kvadrerede kælder, hvorved huset har fået et temmelig langstrakt udseende. Flere tværgående linier forsøger at bryde denne opadstræbende tendens, således en stukfrise med »løbende hund«. En morsom detalje er taget, der mod torvet har sortglaserede sten, mens man har ment, at almindelige røde tagsten kunne være gode nok til gårdsiden. Også husets indre var forment udstyret med en række store og smukke rum; i midten en trefags sal med niche, liseninddelte vægge og stukkeret loft, med et kabinet på et fag til hver side med marmorerede paneler og lisener samt i hjørnet ved sidehuset en stor oval spisesal. Sidehuset rummede det normale antal daglige og funktionelle rum som f.eks. køkken.

Gården var opført som en bryggergård og det meste af baghuset var da også indrettet som bryghus med muret kølle og maltlofter. Med dette ganske imponerende anlæg var assessor Beckmanns bygge lyst dog ikke udtømt, og allerede i året 1800 tog han fat på opførelsen af nabohuset nr. 16, der fik en mindre prætentios udformning. Samme år døde han imidlertid i en alder af 49 år og efterlod sine ejendomme til hustruen Anna Dorothea. I huset boede 1802-03 en af heltene fra slaget på Rheden, kaptajn L. F. Lassen, og 1813-17 Sjællands biskop, N. E. Balle. I perioden 1837-50 boede Anders Sandøe Ørsted her, mens han bl.a. var statsminister 1842-48.

Gammel Torv 22, Suhrs gård. Gammeltorv – Nytorv var i udpræget grad stedet, hvor byens grosserer yndede at slå sig ned, da de skulle bygge nye gårde efter branden i 1795. Siden Johan Peter Suhr i 1749 overtog sin svigerfader, hørkræmmer Oluf Hansen Aagaards forretning og ejendom på Gammeltorv, havde det gamle handelshus haft sæde på dette sted, der tilsyneladende er en af de mindst attraktive grunde på torvet, den hvis facadeflugt ligesom drejer af mod Vestergade, og som derfor aldrig ville kunne komme til at gøre sig som pladsarkitektur. Men ud fra et andet synspunkt har stedet nok ikke været så ringe endda. Selv efter anlæggelsen af Frederiksberggade efter branden i 1728 bevarede Vestergade sin position som den gade,

Gammel Torv 22. Suhrs gård står som genboen, nr. 18, med helt uændret facade. Dog har sandstensdetaljerne næppe oprindeligt stået i den nuværende mørke farve.

Fot. Det særlige bygningsyn 1962.

hvor tilrejsende bønder og handelsmænd holdt til, og en placering så nær denne færdselsåre som muligt har sikkert været af betydning for denne vindskibelige storkøbmand.

Forhuset, der stod færdigt 1797, bærer som tidens øvrige monumentalarkitektur præg af C. F. Harsdorffs indsats. På denne facade virker de store kannelerede pilastre dog næsten knugende over den meget lave underfacade, hvis port synes at synke i knæ under presset. Pilastrene bærer her ikke en frontispice, men en lav attika af sandsten. Også vinduesfordakninger er undgået, yderfagene vinduer er kun markeret ved enkle indramninger. I taget er bevaret tidens karakteristiske »tre halvrunder tagvinduer og to helrunde ditto«. Rumfordelingen svarer ikke til facadens opdeling i midtparti og sidepartier, idet der til gaden er to værelser på henholdsvis to og tre fag. Til gården er der nærmest trappen et lille etfags rum, der fungerer som kommunikation mellem gadeværelserne og spigestuen, hvis ene, afrundede ende giver sig til kende udvendigt i hjørnet til sidehuset; dette er ikke forsynet med den lange, smalle mørke gang bag værelserne, som senere bliver så almindelig. Bygherren, grosserer Ole Bernt Suhr (1762-1815) havde ved faderens død 1785 overtaget ledelsen af handelshuset. Han var i 1783 blevet gift med Dorothea Beckmann, datter af brygger Didrik Beckmann og søster til assessor Poul Frederik Beckmann, der iøvrigt blev gift med en søsterdatter til Suhr og opførte gården nr. 18 skrås over for den Suhrske. O. B. Suhrs virksomhed klarede sig trods nedgang i de vanskelige år, der fulgte efter statsbankerotten 1813, og tegnede sig for ny fremgang fra ca. 1820. Dorothea

Suhr stod som firmaets indehaver til sin død som 83-årig i 1842, bistået af sønnerne Didrik og Johannes Theodor. Den ældste, Didrik Suhr, omtales som »en soldebroder og en rå karl. Han havde nogle venner som kom til ham og åd og drak med ham . . . Selv sad han i stueetagen i familiegården . . . og solgte kobber fra Frederiksværk, da broderen Theodor, der styrede handelshuset, ikke ville have ham oppe i kontoret på 1. sal«. Didrik Suhr døde allerede 1836, og J. Th. Suhr stod da som den faktiske leder. Han havde oprindeligt studeret teologi, men bestemte sig for handelsvejen, da dødsfald havde tyndet ud i kredsen af de oprindelige seks brødre, af hvilke de fire ældste alle var handelsuddannede. Han blev 1816 gift med sin kusine, Caroline Falch, der ved sine livfulde breve og sin tegnefærdighed var et værdsat medlem af Bakkehusekredsen, hvor hun gik under navnet Dejligheden. Ægteskabet var barnløst og ikke videre harmonisk.

J. P. Suhr & Søn handlede fortrinsvis med jern og kul, men J. Th. Suhr gik også ind i industrivirksomhed, idet han 1827 forpagtede valseværket på Frederiksværk og 1831 blev medejer af kobbermøllen i Brede. Begge virksomheder opgav han i 1854 og begyndte nu at sætte kapital i jordejendom, således Bonderupgård og Mørløsegård. Allerede 1840 havde han for hustruens skyld erhvervet det Schimmelmanske landsted Sølyst (se Palæer og landsteder s. 125), hvor der udfoldedes en for den Suhrske familie uvant selskabelighed, ikke mindst under indflydelse af ægteparret Heiberg, der i disse år var Suhrs stadige gæster. Tidligere fandtes der ifølge fru Heiberg »i hans rigt forsynede hus i byen, på Sølyst . . . ikke et maleri, ikke en statue, ikke et bogskab«. Nu begyndte han at anskaffe sig kunst og gå i teatret. Caroline Suhr døde 1856, J. Th. Suhr to år efter, og det store handelshus overgik til brodersønnen, Ole Bernt Suhr (1813-75), mens de faste ejendomme og et millionbeløb overdroges en stiftelse for medlemmer af den Suhrske familie. Den nye indehaver videreførte firmaet med stor dygtighed og stod ved C. F. Tietgens side i mange af dennes foretagender. Den næste ejer var O. B. Suhrs svigersøn, Julius Holmblad, men da denne døde 1896, kun 44 år gammel, opløstes firmaet. Den Suhrske familienstiftelse eksisterer derimod fortsat og står stadig som ejer af den traditionsrige ejendom på Gammel Torv.

Gothersgade 8, Baron Boltens gård. En af de mest eventyrlige skikkelser i 1700-tallets København er baron Henrik Bolten, et typisk eksempel på, hvorledes den »florissante« periode kunne give anledning til en helt usædvanlig social opstigen og derpå et lige så brat fald fra den opnåede højhed.

Han hed oprindeligt Bolte, var født i Bremen ca. 1735, men indvandrede 1752 til København, hvor han blev vintappersvend. Han blev selv op-

taget i vintapperlavet i 1763 og overtog samtidig en stor gård på hjørnet af Fortunstræde og Admiralgade. Han blev efterhånden købmand i stor stil og skibsreder og behøvede pakhussplads til sine lagre. Han erhvervede derfor en stor grund i Gothersgade, hvor der lå et noget derangeret gæstgiveri, »Weltkuglen«. Her havde bl.a. arkitekten C. F. Harsdorffs far Christopher Harsdorff holdt skole. Af »Weltkuglens« bygninger bevarede Bolten kun et to etager højt bindingsværkshus bagest på grunden, opført som stald 1755. Det første hus, han selv opførte, var et stort pakhus, placeret i den tidligere beværterhave. Derpå gik han i gang med at bygge et nyt forhus med side- og baghus. Det stod færdigt 1771 og havde da stort set det udseende, vi kender i dag. Det var på syv fag, tre etager med en høj kælder og en gavlkvist på tre fag som afslutning på et fremspringende midtparti, der i stueetagen markeres af kvaderfugning, på 1. sal af rundbuede vinduesindfatninger og på 2. sal og i kvisten af almindelige, profilerede indfatninger. Den nette facade har yderligere været pyntet med fem udskårne vaser af træ, anbragt på gavltrekanten, og andre »zirater«. Mens gavlkvisten på dette tidspunkt er et gammeldags træk, peger de rundbuede beletagevinduer mod den af Jardin introducerede klassicistiske stil. Sammenblandingen og forekomsten af de udskårne vaser viser dog, at det ikke kan være en af tidens store arkitekter, der har haft ansvaret for bygningen. Muligvis er der tale om tømmermester J. P. Boye Junge, som Bolten vi-

*Gothersgade 8. Baron Boltens gård, fotograferet før den lave stueetage som i naboejendommene blev omdannet til fodgængerpassage.
Fot. Victor Hermansen 1940.*

Baron Henrik Bolten, mens han stod som den store handelsfyrste, malet af tidens bedste portrætmaler, Jens Juel. Privateje.

des at have haft en vis kontakt med. Bygnings indre svarede kun dårligt til det distingverede ydre. Der tales udover de obligate brystpaneler kun om voksdugstapeter med strøblomster og gipsstukkatur i beboelsesrummene. Købmanden selv havde kontor på første sal i smigefaget til gården, og i kælderens drev han sin skænkestue.

Bolten blev efterhånden en hovedrig mand ved handel med sine fem skibe under den amerikanske frihedskrig. I 1783 blev han for sine fortjenester, ved bl.a. at have skænket 40.000 rdl. til den af enkedronningen oprettede fødselsstiftelse (se s. 19), ophøjet i friherrestanden, og han, der var anden gang enkemand, friede nu til den 30 år yngre Frederikke Sophie Heinrich, datter af en anden af tidens handelsfyrster, etatsråd Johann Friedrich Heinrich. Tiderne var imidlertid brat skiftet, frihedskrigen var ophørt og med den baggrunden for Boltens og mange andres forbavsende fremgang. Inden brylluppet måtte han standse sine betalinger, og kun et lån af statskassen på 700.000 rdl. reddede ham i denne omgang fra fallitten. Baronen kunne holde sit bryllup og endda samme år købe slottet Sorgenfri til sommerbolig og de følgende år yderligere godserne Asserstrup, Frederiksdal, Sæbygård og Ågård. I 1785 gik han imidlertid for alvor fallit. Alle aktiver blev realiseret, tilbage blev kun en ikke helt ringe kapital, af hvis renter han kunne leve uden økonomiske bekymringer. Han lejede tre værelser i mansarden på sin egen tidligere gård og levede her tilbagetrukket til sin

død 1790. Baronessen vendte efter separationen hjem til sit fædrene gods, Sparresholm, og var gennem resten af sit liv – hun døde 40 år gammel 1801 – til det sidste omsværmet for sin skønhed og livlighed. Baronens søn af 1. ægteskab, Johan Henrik, døde allerede som 19-årig i 1792, og en datter, Anna Margrethe, gift med kammerherre Christopher Schöller v. Bülow, i 1804.

Gården blev i 1787 købt af skibskaptajn Dahl, der udstyrede vægflerterne med prospekt- og arabeskmalerier samt dørstykker og pillespejle. En væsentlig forringelse af huset var det, at stueetagen i 1955 blev gennembrudt til en passage for fodgængere.

Gothersgade 41, Mathias Ortmanns gård. Snedkermester Mathias Ortmann er et bekendt navn inden for den danske antikvitetsverden, hvor en Ortmann-kommode eller en Ortmann-vitrine let lader sig genkende. Grunden til sin berømmelse lagde Ortmann selv ved at klæbe trykte etiketter med sit navn på de møbler, han fremstillede, noget helt nyt på den tid. Hans sans for reklame var i det hele taget usædvanlig; han lod distribuere et kobberstukket reklameblad og afholdt møbellotteri, alt sammen noget, der øgede hans omsætning og stillede krav til hans produktion, som hans store værksted var i stand til at honorere. I Ortmanns møbelmagasin kunne man købe et færdigt møbel og behøvede ikke at få det udført på bestilling, som man hidtil havde været nødt til. Han blev kongelig snedker og oldermand for sit lav.

Den Ortmannske virksomhed havde til huse i den ejendom i Gothersgade, som han købte i 1733, og hvis forhus han lod opføre samme år. Det var en bygning, der i høj grad var inspireret af Krieger og hans typetegninger: tre etager

Gothersgade 41. Den smukke baroktrappe med dokkebalustre og kineserier malet på væggen. Bindingsværkets tømmer har antagelig stået overkalket. Fot. Allan Tønnesen 1978.

over kælder og syv fag, hvoraf de tre midterste fremhævedes ved rige barokke vinduesindramninger og kronedes af en ligeledes udsmykket gavlkvist, hvis sidelinier forlængedes ned over facaden ved kvaderlisener; tilsvarende fandtes ved facadens yderkanter. Ortmann sparede intet ved sit hus. Trappen fik gelænder af kraftige dokkebalustre og udsmykkedes iøvrigt med kalkmalede dekorationer, delvis kinesisk inspireret, af hvilke et par er blevet fremdraget og nu kan ses på trappen. En bygningssten havde følgende indskrift: »Her har nu *Ortmann* rejst en bygning af ny, Gud selv bevare den, samt kongen og hans by.«

Den pyntelige bygning blev slemt forsimplet i 1835, da konditor Firmenich fjernede gavlkvist og facadeudsmykning, forhøjede huset med en etage og lod facaden glatpudse.

Gråbrødretorv 1, Fiskebløderhuset. Ildebrandshuse er navnet på en stor gruppe bygninger i København. De er stort set alle opført i årene umiddelbart efter Københavns store brand i 1728, og de er let kendelige ved fortrinsvis at være smalle huse (ofte på kun fire fag), i tre eller fire etager og – som det mest karakteristiske træk – en pyntelig gavlkvist mod gaden. Den ringe facadebredde skyldes, at de fleste er opført på små grunde, hvor der før branden lå boder med en- eller toetages huse. Grundstørrelserne opretholdes, men så at sige alle grundejere benyttede lejligheden til at øge deres boligareal ved at bygge i højden. Mange af ildebrandshusene gik til ved branden i 1795, ved bombardementet i 1807 og atter andre har nedrivninger og ombygninger gjort det af med, men enkelte bybilleder er endnu helt domineret af ildebrandshusenes festlige og varierende facader; bedst er i den henseende Gråbrødretorv,

Gråbrødretorv 1. »Ildebrandsstenen« over indgangsdøren. Mange bygningstavler på huse opført efter branden 1728 omtaler katastrofen. Tegning af Peter Linde. Efter »Gråbrødre Torv« 1946, s. 37

hvor også tidens kraftige facadefarver er genskabt.

Nr. 1, hjørnet af Niels Hemmingsensgade, er et helt igennem typisk ildebrandshus; det er på fire fag, tre etager med kælder, gavlkvist, hvis trekant indrammes af en kraftig profileret gesims. Over indgangsdøren er indsat en kalkstenstavle med et vers til minde om husets genopbygning, en af de ikke få »ildebrandssten«, der kan ses rundt om i byen. Bygherren Hans Lau var øltapper og fiskebløder, dvs. han bankede og udblødte tørret stokfisk i kalkvand til »Bergfisk«. Hans Lau døde 1739, 49 år gammel, huset og fiskebløderiet gik i nogle årtier i arv til længstlevende ægtefæller. I 1777 overtoges ejendommen af Jørgen Jensen Pinvig, der siden 1765 afvekslende med sin broder Thomas, havde drevet fiskebløderforretningen. Det er ham, der har ladet indhugge sine initialer på bygningsstenen fra 1732. I 1825 ægtede bogtrykkersvend Anders Nissen datteren af den daværende ejer, hører Rasmus Knudsen Randlev; han tog 1827 borgerskab som fiskebløder, overtog kælderen og siden hele huset. Familien Nissen drev siden det uddøende erhverv i huset helt til 1894.

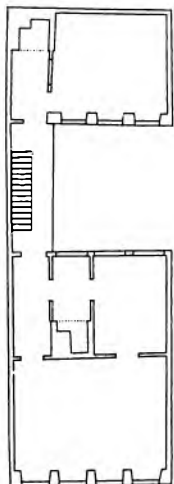
Gråbrødretorv 3, Wessels Hus. Siden 1719 ejedes en af de syv toetages boder, som det af Christian IV opførte silkespinderi ved tugthuset var blevet opdelt i, af skipper Mads Børgesen Lund. Da bygningerne på Gråbrødretorv, dengang Ulfeldts Plads, gik op i luer i 1728, gik han igang med at opføre et nyt hus ved tømmermester Morten Pedersen. Det stod færdigt 1732, samme år som nabohuset, og var som dette et typisk ildebrandshus på fire fag, tre etager med kælder. Kvisten fik samme bredde som huset selv, således at huset ser ud til at være på fire etager. Øverst i gavltrekanter var en lem under en udlægger. Kun facaden blev grundmuret, resten var af bindingsværk; stueetagens rumindretning blev ganske, som det havde været almindeligt i 1600-tallets boder: en gennemgående gang, en stue til gaden på tre fag, samt til gården et køkken og et kammer. I salen fik en sal til gaden i hele facadens bredde. Væggene dekoreredes med malede landskaber, huse, mennesker og dyr. Der opførtes også et baghus af bindingsværk, forbundet med forhuset ved et trappehus af træ. Baghusets tre lejligheder havde den enkleste tænkelige indretning, de bestod hver af stue og køkken.

Mads Børgesen Lund ejede huset til sin død som 99-årig i 1759. Det overtoges da af datteren Anna Marie og hendes mand hofplattenslager Søren Nielsen Schiøtt, som straks lod foretage en modernisering af huset. Facadens vinduer blev gjort større, døren højere og forsynet med en slutsten med årstal og ægteparrets initialer. De grove kalkmalede dekorationer dækkedes med paneler og malet lærred, i salen endog med romerske prospekter.

Hofplattenslageren døde allerede to år efter og i

Gråbrødretorv 1, 3 og 5. Byens bedste eksempler på »wildebrandshuse« ligger på torvets mest iøjnefaldende hjørne. Kvisten på nr. 5 er rekonstrueret i 1964. Kvistene har oprindeligt haft en lem med hejsebom i stedet for de nuværende vinduer. Fot. 1972.

Gråbrødretorv 3. Plan af 2. etage, der efter den store stue til gaden kaldtes salen. Baghuset står i forbindelse med forhuset ved det fælles trappehus, men rummede i hver etage en selvstændig bolig. Efter Hans Henrik Engqvist: Københavnske Borgerhuse 1948, s. 89.

de følgende år boede mad. Schiøtt i stueetagen, mens hun udlejede resten af huset, overvejende til studenter. Blandt disse nævnes fra 1762 og helt til kort før ejerindens død 1776 studiosus Johan Herman Wessel, der til at begynde med havde et værelse på 3. sal; senere overtog han to værelser på 2. sal. Her boede han, mens han skrev sit vittige, satiriske sørgespil *Kærlighed uden strømper*. Madame Schiøtt sad godt i det, som skiftet efter hende viser. Hun havde smukke møbler, flere store portrætter af kongelige med forgyldte rammer og en medaillesamling på 81 stykker. Hun var da heller ikke smålig med at give sine lejere, herunder ikke mindst Wessel, henstand, og det sørgedigt, han skrev ved hendes død, vidner om hans taknemmelige følelser for hende.

Siden 1740'erne var der blevet solgt sæbe fra husets høkerkælder. Denne handel tog et bemærkelsesværdigt opsving i madam Johanne Møllers tid 1804-29. Hun tog reklamen i sin tjene-

ste og gennemførte en skilte- og annoncekrig med en konkurrent i nr. 11. Over for offentligheden præsenterede hun sin forretning som »den rigtige gamle sæbekælder, hvor de rigtige gamle sæbekælderfolk bor« og sit uforlignelige produkt som »oprigtig københavnsk grøn oliesæbe«. Den gamle og den nye sæbekælder blev begreber, der gik over i litteraturen.

Huset undgik ikke ændringer under senere skiftende ejere. I 1816 blev facadens småsprossede palævinduer ændret til mindre vinduer af dannebrogstypen. Baghuset fik en ny grundmuret facade, og et nyt trappehus opførtes. I 1860 indrettedes butik med store vinduer i stueetagen og døren fik en lige øvre afslutning. I denne skikkelse stod huset til det, i meget nedslidt stand, gennemgik en restaurering i 1944 af ejeren, magister Harald Langberg, hvorunder bl.a. døren retableredes, og en for offentligheden tilgængelig »Wesselstue« indrettedes på 3. sal, hvor Mads Børgesens kalkmalede rumudsmykning er fremdraget.

I 1930 opsattes på facaden en mindeplade for Wessel, udført af billedhuggeren Stæhr-Nielsen.

Hauserplads 32. Hauserplads er ikke noget særlig gammelt torv. Det blev anlagt 1819 som aflastning for det nærliggende Kultortov (opr. Nør-

retov). Kvarteret hører til dem, der skånedes af branden 1795, men til gengæld gik til under bombardementet i 1807. Da bebyggelsen således var jævnet med jorden, benyttede man lejligheden til at anlægge en ny gade, der 1811 efter anmodning fra konferensråd Conrad Caspar Hauser, der havde erhvervet en række ejendomme her og tilbød at bekoste gadens brotlægning, fik navnet Hausergade.

Hauser var født i Basel 1743. Omkring 1770 bosatte han sig i København, indtrådte i det Ise-linske handelshus (familien Iselin tilhørte ligesom Hauser den reformerte menighed) og fik i 1778 oprettet Dansk-vestindisk selskab. Endelig blev han 1816 bestyrelsesmedlem i det Asiatiske kompagni. Efter bombardementet opkøbte Hauser en del grunde i Rosenborg kvarter i den hensigt at bebygge dem. Arbejderne på Nr. 32 stod på 1811-13. Først opførtes bagest på grunden et fire etager højt pakhuis med tilhørende trappehus. Dernæst byggedes det fire etager høje forhus på syv fag, hvortil hørte et sidehus. Forhuset rummer en af de smukke trapper med oval durchsicht, der vandt frem med C. F. Hansen. Bemærkelsesværdigt er endvidere et krydshvælvet kælderrum, der forståeligt har givet anledning til gisninger om en ærværdig fortid. Grunden har dog bevisligt aldrig været bebyg-

*Hauserplads 32. Det senere tilføjede brede yderfag har forskudt etageinddeling på grund af portgennemkørselen. Stueetagen rummede i mange år et vinfirma, men er nu blevet til restauration.
Fot. Allan Tønnesen 1978.*

get før Hausers overtagelse. Husets facade er blevet en del ændret i tidens løb. Antagelig i 1850'erne fik stueetagen store, rundbuede vinduer svarende til nabohusene nr. 28 og 30, men de ændredes atter o. 1880 til vinduer med vandret afdækning. Vinduesindfatningerne og de profilerede bånd på overfacaden stammer formentlig også fra 1850'erne. Endelig forlængedes huset mod øst med et stort fag over en port. Til flisegulv og til en kældertrappe i pakhuset skaffede Hauser sig billigt stenmateriale, idet han købte et større parti kasserede gravsten, da Trinitatis bortaktionerede sådanne i 1811. Rimeligvis har han ved samme lejlighed fået fat i de relieffer, der nu er anbragt over sidehusets to indgangsdøre. Det ene forestiller Marcus Curtius, der ofrede sig for Rom ved at ride ind i et frådende ildhav, der straks slukkedes. Det andet må stamme fra et epitaf fra sidste halvdel af 1600-tallet, og viser våbener for de adelige slægter Rosensparre, Lange (Munk) og Gyldenstjerne. Conrad Hausers store formue strakte ikke til at ride statsbankerotten af i 1813. Han gik fallit og døde i små kår 1823. Gården nr. 32 beholdt han dog til sin død.

Højbro Plads 3, Store Kirkestræde 3, Det Warburgske hus. Allerede længe før det nu stående hus blev opført, var ejendommen i den Warburgske families besiddelse. Stamfaderen Juda Leb Warburg var indvandret fra den vestfalske by af samme navn og oprettede i 1746 en handel med lette uldvarer, strømper m.m. i Lille Kongensgade. I 1752 slog han sig sammen med sin svoger Joseph Moses Wessely om oprettelsen af et strømpeværeri, og efter endnu et par flytninger erhvervede firmaet ejendommen i det daværende Store Færgestræde, hvor Warburg i en periode stillede lokaler til rådighed for den jødiske menigheds synagoge. Da han døde 1784, indtrådte hans ældste søn, Aaron Leb Warburg, der var gift med en datter af kompagnonen Wessely, i firmaet. I 1794 blev Warburg eneindehaver, og det var således ham, der alene måtte klare den vanskelige situation, der opstod, da ejendommen året efter brændte. Den nye bygning opførtes 1798-99 og måtte som følge af den gaderegulering, der fandt sted efter branden, rykkes et godt stykke tilbage fra St. Kirkestræde, hvorfor det nye hus måtte blive meget smalt. Der blev kun to fag mod Højbro Plads og det skrå hjørnefag med sandstensportalen ind til butikken. Til gengæld var siden mod St. Kirkestræde hele 12 fag lang. Den lange facade er opdelt i to brede, fremtrædende yderfag med vinduesindramninger og et midtparti på 10 fag, der under 3. salens seks midterste fag prydes af et felt med en frise, og som i underfacaden er kvaderfugtet. Det fornemste parti på facaden er dog hjørnefaget, der udover butiksindgangen markerer sig ved beletagens vindue, der har konsolbåren segmentfronton og balusterværk. Huset er iøvrigt usædvanligt ved at have

Højbro Plads 3. Der blev trængsel om det nye torv efter branden i 1795. Grundene opretholdtes, men gaderne gjordes bredere, hvilket gik ud over hjørnehusene.

Fot. Erik Hansen 1977.

en halv etage, en mezzanin mellem stueetagen og beletagen. Her var der kontorer, lager, frokoststue og beboelse for firmaets folk. Familien selv boede i etagen ovenover.

A. L. Warburg døde 1810 kort tid efter, at han sammen med fire af sine børn havde ladet sig døbe. Firmaet og ejendommen overtoges af sønnen Ludvig Christian Warburg, der i sit ægteskab med Maren Schou havde fem sønner og to døtre. Efter forældrenes tidlige død i 1836 og 1838 videreførte den ældste søn, Christian Arnhold, firmaet. Ingen af de syv søskende blev gift, og fem af dem blev boende i fædrenehjemmet til deres død. Som Frederik VIII sagde: »Det var Strømper uden kærlighed«. Christian Arnhold Warburg udfoldede anonymt en beskeden litterær virksomhed som forfatter til et satirisk teaterstykke »Romeo e Giulietta«, der opførtes på det Kongelige Teater 1843. En anden af brøderne, Harald Warburg, ledede driften af strømpefabrikken på Blegdamsvej. Den længstlevende af søskendeflokken, Caroline Amalie Warburg, døde først 1903, men da var firmaet allerede forlængst overtaget af grosserer C. T. Kjølbjerg og ejendommen i 1902 købt af vinhandler F. O. Petersen, der gennem 50 år havde haft vinhandelen i kælderen og den dertil hørende vinstue. Ved vinduet i hjørnestuen kunne man hver dag se de to frøkener Warburg sidde med deres håndarbejde omgivet af forældrenes møbler, der nu efter testamentarisk bestemmelse findes på Frederiksborg museet. Den ærværdige Warburgske trikotagehandel er nu gået ind, men mindes endnu af mange.

Højbro Plads 13, Lille Kirkestræde 5. Efter branden 1795 blev det besluttet, at karreen mellem Højbrostræde og Store Færgestræde ikke skulle genopføres, men udlægges til plads. De afbrændte steder ud til denne plads blev derfor eftertragtede og bygningerne opført under hensyntagen til visse monumentalitetskrav, omend slet ikke i en grad som på Nytorv – Gammeltorv.

Hjørnet Lille Kirkestræde – Højbroplads erhvervedes af en spisevært Johan Mortensen Eisen, der i årene 1796-97 her opførte de to ejendomme Højbroplads 13 og 15. Af disse er nr. 13 nærmest at betragte som et langt forhus med 15 fag mod Kirkestrædet og kun to fag til pladsen, hvortil kommer det skrå hjørnefag, der som så ofte er bygningens rigest udformede parti. Oprindelig var her nedgang med »skur« til en butik i kælderetagen. Nu er her adgang til en restaurant i stueetagen. 1. sals vinduet har sandstensindfatning og konsolbåren segmentfronton, og også 2. sals vinduet har sandstensindfatning.

Fra 1858 ejedes gården af den bekendte læge Adolph Hannover (1814-94), der boede på 1. sal med udsigt til Højbro Plads. Denne havde familien dog ikke megen glæde af. Sønnen Emil Hannover skriver i sine erindringer om hjørnestuen: »Indtil denne af pladsmangel måtte omdannes til soveværelse, var hjørnestuen stadsestuen, hvor vi sjældent kom. Det var fra vinduerne i det trange og triste Lille Kirkestræde,

jeg først lærte verden at kende«. Om lejligheden iøvrigt skriver han: »Jeg så med uvilje på vore tarvelige rørstole i spisestuen og med endnu mere uvilje på de triste sorte damaskmøbler i vor dagligstue. Derimod husker jeg at have følt daglig glæde ved synet af nogle smukke, gråmalede blomsterdekorationer på døren i vor spisestue, og i den lyse hjørnestue ud mod Højbroplads havde lærredsvæggene en lilla farve, som syntes mig henrivende. Alt i alt var vor lejlighed vist efter den tids begreber ret herskabelig, højt til loftet og rummelig. Men uadskillelig fra mine erindringer om mit barndomshjem i Lille Kirkestræde er en atmosfære i gaden og i huset, som må have generet mig som barn, eftersom jeg endnu kan føle lede ved at mindes den. At der brændtes kaffe i stueetagen, og at hele vor trappe da fyldtes med en kvælende os, var endda ikke det værste. Langt værre var de komplicerede dufte, som steg fra skarnbøtterne og retiraderne i gården og fra spækhøkerens gammeloste i gaden. Det var ikke nogen festlig modtagelse, man fik, når man vendte hjem fra skolen og mødte alle disse dufte, der havde sat hverandre stævne i vor gadedør«.

I 1874 flyttede familien Hannover til en villa på Gl. Kongevej, men beholdt dog ejendommen på Højbro Plads til henimod 1900.

Bygningen har inden for de seneste år gennemgået en tiltrængt istandsættelse, hvorunder bl.a. vinduerne er blevet bragt tilbage til deres oprindelige udseende.

Højbro Plads fotograferet 1846. Hjørnehuset nr. 13 ses med den oprindelige nedgang til kælderen under stueetagens hjørnevindue. Som nr. 3 er det smalt, men dog dybere end genbohuset, der kun er på eet (stort) fag. De mange markiser viser, at vinduerne vender mod syd.

Højbro Plads 21. Efter branden i 1795 sløjfedes en karré for at give plads for den nye Højbro Plads. Den mest iøjnefaldende bygning fik en udformning, der viser, at arkitekten, Hallander, var ganske klar over, at beliggenheden forpligtede. Fot. Erik Hansen 1977.

Højbro Plads 21, Plougs gård. Både efter branden i 1728 og den i 1795 forsøgte bygningsmyndighederne sig med byplanlægning i beskedent format. Den middelalderlige bys selvgroede gadenet opretholdtes stort set, men de smalleste gader blev gjort bredere, og de mest generende krumninger blev rettet ud. Enkelte steder kom man dog til kort. Den store adelsgård, Stenbukkens gård, der brændte i 1795, havde så svære fundamenter, at det blev opgivet at fjerne dem. Derfor beskriver Fortunstræde den dag i dag et knæk, der virker overraskende i denne ellers overordentlig regulært anlagte del af byen. Samtidig frembød der sig med anlæggelsen af Højbro Plads oplagte muligheder for monumentalitet, som arkitekten, tømmermester Andreas Hallander forstod at udnytte, da han i årene 1798-99 genopførte ejendommen for grosserer F. C. Friderici. Med begge de næsten lige lange gadesider liggende frit for udsynet fra Højbro måtte bygningen få en facadeudformning, der, samtidig med selv at virke monumental, ledte frem mod det samtlende skrå hjørneparti, der vendte direkte mod slottet. Det fire etager høje hus fik over den lave, refendfugede underfacade en ret voldsom opmarch af brede, kannelerede pilastre med volutkapitæler udfyldende hele pillebredden mellem de seks fag mod Højbro Plads og de syv fag mod Ved Stranden. Hjørnefaget fik i stueetagen butiksnedgang med konsolbåren dækplade over, mens der på 2. sal, husets fornemste etage, opsattes en altan med

trekantfronton over døren. Det fatale hjørne ved Fortunstrædes udmundning blev også »brækket« og fik en tilsvarende udformning, mens de bagved liggende fag i hjørnet holdtes helt glatte. Mens de øvre etager står uændret, er der i tidens løb foretaget en del forandringer ved stueetagen. Refendfugningen har måttet vige for en glat pudsnings, hjørneindgangens afdækning er fjernet, og alle vindues- og døråbninger har fået en fladbuet øvre afslutning.

Familien Friderici havde ejendommen til 1832, da den overtoges af C. von Helsing. I 1853 købtes den af grosserer Moritz G. Melchior, medindehaver af det gamle handelshus Moses & Søn G. Melchior. I denne periode blev gården et samlingssted for tidens kunstnere og videnskabsmænd. H. C. Andersen blev en daglig gæst og døde som bekendt på Melchiors landsted Rolighed. Melchiors boede på 2. sal; førstesalen beboedes af cigarfabrikant Heinrich Hirschsprung, der i lige så høj grad som Melchior samlede kunstnere i sit hjem. Scenerne fra grosserer Salomons selskaber i Henrik Pontoppidans »Lykkeper« er hentet herfra. Hirschsprung var kunstsamler i stor stil, og hans fine samling af dansk malerkunst blev efter hans død i 1908 åbnet for offentligheden.

I 1862 solgte Melchior ejendommen til politiker og digteren Carl Ploug, men blev boende i sin lejlighed. Ploug rykkede ind i lejligheden på 3. sal og indrettede lokaler for det af ham redigerede blad Fædrelandet, der oprindelig var af

nationalliberal observans, men nu nærmest var organ for partiet Højre. Carl Ploug døde 1894, men gården var i familiens eje til 1916.

Klareboderne 3, Abraham Stoy's gård. Den store gård, hvori Forlaget Gyldendal har haft til huse i snart 200 år, er opført i årene efter byens første brand og stod færdig 1734. Ejeren var stukkator Abraham Stoy, der også var murmester og efter alt at dømme har været sin egen arkitekt. Forhuset er på 15 fag og tre etager med kælder. De fem midterfag udgør en risalit, der oprindelig kronedes af en stor frontispice, og desuden har en enestående stukkeret udsmykning omkring vinduerne med kraftigt profilerede og fantasifuldt knækkede indramninger med bånd- og plantedekorationer. Det midterste fags vinduer er koblet sammen ved felter med regencens yndede krydsskraveringsmotiv. Også de to sidepartier havde oprindelig vinduesindramninger, mens yderfagene fremhævedes ved to rundbuede porte. Til forhuset hørte endvidere to sidehuse og et baghus.

Stoy var en meget benyttet håndværker, der bl.a. havde arbejde på Københavns slot og Fredensborg, hvor han arbejdede sammen med fagfæller som Brenno, Auzoni og Sturmberg, men han har dog ikke været så velstående, at han alene kunne bebo en så herskabelig ejendom. Den er derfor også delt op i en større bolig mod

Abraham Stoy's stukkloft i et af stueetagens store værelser. I ovalen ses initialerne A. og M. S. i spejlnogram for ham selv og hans hustru. Ældre fotografi.

nord og en mindre mod syd; at Stoy har tiltænkt sig selv den sidste ses af et af de fire oprindelige lofter, i hvis rige stukdekorationer, der tydeligt er i slægt med facadens udsmykning, indgår hans initialer A. S. Abraham Stoy nåede dog ikke at få megen glæde af sin med så megen umage opførte gård, idet han døde samme år den stod færdig, kun 37 år gammel. Enken Margrethe Poulsdatter giftede sig snart efter med murmester Johan Christian Bøhme, der muligvis har færdiggjort byggeriet. På et tidspunkt inden 1748 er det oprindelige mansardtag blevet ombygget til den mærkelige form, det endnu har og som i en brandtaksation beskrives som »et Gebrok . . ., derover et opstående Overbyg af Mur og Bindingsværk«. Frontispicen er forsvundet mellem 1748 og 1788. Bøhme gik fallit 1743, og gården overtoges af en af hans kreditorer »Den civile Enkekasse«, der beholdt den til den i 1754 købtes af Geheimeråd og Overceremonimester Victor Christian von Plessen, der havde været nær knyttet til Christian VI og dronning Sophie Magdalene. Efter hans død 1771 købtes den af hofkommissionær J. B. Wessely, hvis fallitbo i 1787 solgte den til boghandler og bogforlægger Søren Gyldendal (1742-1802), der som sine efterfølgere Jacob Deichmann (1788-1853) og Fr. V. Hegel (1817-1887) har virket og boet i denne ejendom, der endnu danner rammen om den ærværdige forlagsvirksomhed.

I første halvdel af det 19. århundrede havde Borgerdydsskolen til huse i en af sidebygningerne.

Af de oprindelige bygninger står endnu kun forhuset, idet et nyt nordre sidehus samt baghus opførtes 1876 ved H. Hagemann i en slags renæssancestil, og det søndre sidehus opførtes af nyt 1904-05 ved Leuning Borch, der samtidig

Klareboderne 3. Stukkator Abraham Stoy's kunstfærdige facadeudsmykning ligger som et fint knipplingsværk i lavt relief omkring midtpartiets vinduer. Ældre fotografi

lod den nordre port omgive med en barok indramning, der efterligner de pyntelige vinduespartier fra Støys tid.

Kongens Nytorv 3-5, Harsdorffs hus. Harsdorffs hus på Kongens Nytorv er formentlig det danske borgerhus, der har haft størst betydning for den videre udvikling af arkitekturen inden for dette felt. Det er helt bevidst opført som model for andre arkitekter og er i høj grad blevet brugt efter hensigten; den arkitekturopfattelse, det står for, kom simpelthen til på afgørende måde at præge genopførelsen af det København, der brændte 1795.

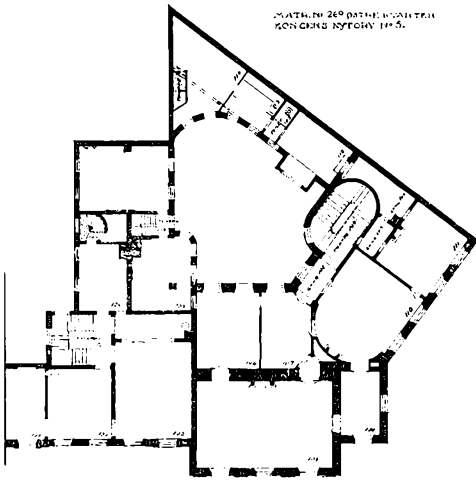
Caspar Frederik Harsdorff (1735-99) var søn af en indvandret tysk soldat, der, da sønnen fødtes, ernærede sig som skoleholder. I 1756, to år efter oprettelsen af Kunstakademiet på Charlottenborg, vandt han den store guldmedaille, og året efter tiltrådte han sin store udenlandsrejse, der varede syv år og førte ham til Paris og Rom. Straks efter sin hjemkomst blev han udnævnt til bygningsinspektør og i 1766 til professor i perspektiv. Harsdorff havde nu opnået den position, der tillod ham at sætte sit personlige præg på den offentlige og private bygningskunst. Harsdorff dyrkede en fra antikkens Grækenland inspireret enkel og storladet stil, befriet for de foregående perioders mest udvendige dekorative træk, rocaille, guirlander og medailloner osv. Hertil kom en ny opfattelse af bygningskroppen, hvor hovedvægten ofte lægges på si-

departierne, helt modsat forgængernes stærke understregning af midtpartiet.

Harsdorff havde i 1770 overtaget Jardins embede som hofbygmester og i 1771 også hans lejlighed i Charlottenborgs sydføj. Et par år senere forestod han en ombygning af Det kongelige Teater, der ved denne lejlighed bl.a. fik en ny facade mod Kongens Nytorv. Da Harsdorff i 1777 blev anmodet om en udtalelse vedrørende nedbrydning af det lille hus ved siden af slottet ud til torvet, hvor den afdøde akademisekretær C. Æ. Biehl havde haft sin bolig, var det derfor naturligt for Harsdorff heri at se en mulig videreførelse af sit virke på denne byens største monumentalplads. Hans forslag gik ud på, at han selv fik overladt grunden mod at bebygge den med et smukt hus. Ansøgningen indeholder i få ord Harsdorffs program for borgerlig arkitektur: »Den fordærvede smag som endnu hersker iblandt os i henseende til de borgerlige huses såvel udvendige bygningsmåde som indvendige dekoration og uddeling af værelser, har jeg siden min hjemkomst fra Italien stedse søgt at undertrykke, ligesom jeg og har arbejdet på at indføre et i påkommende ildsvåde solidere bygningsystem; men da jeg endnu ikke har haft lejlighed til at bygge noget borgerhus og følgelig ikke har kunnet bekræfte mine grunde med eksempler, har de mundtlige beviser, jeg dertil har anvendt, også kun været til liden nytte«. Han lover, at »husets udvendige udsiringer såvel som distributionen skulle blive noget ganske nyt og

Kongens Nytorv 3-5. Harsdorffs eget hus, der kom til at præge udviklingen af det borgerlige byggeri i højere grad end nogen anden enkeltbygning. Den tilstræbte pendantvirkning i forholdet til Det kongelige Teater, hvis facade Harsdorff selv havde ansvaret for, gik tabt med det nye teaters opførelse 1872-74. Fot. Niels Elswing 1959.

PLAAT AF 111

Kongens Nytorv 3-5. Den højt uregelmæssige grund er af Harsdorff udnyttet til opnåelse af monumentalitet og en forbilledlig bekvem indbyrdes sammenhæng mellem rummene.

Efter Weilbach: Harsdorff, 1938, s. 159.

således, at det kunne tjene til mønster for publicum i borgerhuses anlæg og indretning«, og udvikler derpå nærmere sine tanker om bygningsudformning: »den skulle have en facade af karakter som komediehusets, så at det gamle, lavere Giethus, som lå imellem, kunne udgøre ligesom »mellempartiet af en betydelig publique bygning . . . hvorved Kongens Nytorv vilde blive en af de prægtigste pladser i Europa«.

Harsdorffs argumenter undlod ikke at gøre deres virkning i Rentekammeret, og i begyndelsen af 1779 blev hans ansøgning approberet. Huset stod færdigt året efter. Den meget uregulære grund, der direkte fik indflydelse på facadeudformningen, blev bebygget med to ejendomme, en gård (med portgenemkørsel) og et hus, begge på tre etager og med kælder. Gårdens hovedfacade vender ud mod torvet og er den, der efter Harsdorffs intention skulle modsvare komediehusets »tempelfront«. Den består af en trefags pilasterprydet midtrisalit, kronet af en trekantfronton og flankeret på hver side af et tilbagetrukket fag. Det ene af disse hører i virkeligheden til det femfags hus nærmest Charlottenborg, hvor det udgør det ene af to svagt fremhævede sidepartier, der yderligere markeres af kraftige segmentfrontoner over beletagens vinduer. Gårdens sekundære facade mod den nuværende Tordenskjoldsgade har samme udformning, men er kun på fire fag. Bortset fra risalitten har underfacaderne refendfugning, adskilt fra de glatpudsede overfacader ved et profileret bånd, en såkaldt kordongesims. Risalittens fire kannelerede, ioniske pilastre har kapitæler, der er ejendommelige ved at vende polstersiden frem, en type, der er Harsdorffs egen opfindelse. Den trekantgavl, som de bærer, er prydet med et relief af Wiedewelt, forestillende den blomsterstrøende Flora, agende i en vogn over skyerne.

Ved sin facadeudformning har Harsdorff givet ikke mindre end tre modeller til borgerhusfacader af forskellig fornemhedsgrad. Hans håb om, at de skulle komme til at tjene som mønster for andre arkitekter, blev i høj grad til virkelighed. De mange nybygninger, der blev opført efter Københavns brand 1795, står alle i større eller mindre gæld til det Harsdorffske ideal, og selv om de af ham selv opførte borgerhuse blev yderst få, har han som ingen anden præget den københavnske borgerlige arkitektur, dels gennem sit eget hus' eksempel, dels gennem de mange håndværksmestre, der som akademielever var fortrolige med hans ideer.

Også med hensyn til den indvendige indretning havde Harsdorff sine egne ideer. Af nye træk bemærkes gårdens ovale hovedtrappe, samt et stort værelse, hvis ene ende udgøres af en halvcirkelformet runding, et motiv, han har kunnet iagttage i Paris. Selv gårdrummet har fået et helt utraditionelt præg ved anvendelsen af konkave og konvekse murflader, hvis tilstedeværelse til dels er dikteret af de bagved liggende rum, f.eks. den ovale trappe.

Den store ejendom, gården, var bygget og udstyret som en herskabsbolig og udsmykket med faste, nu forsvundne malerier af Erik Pauelsen, forestillende »allehånde Dyrehaugescener«. Den blev i 1782 solgt til hofjægermester Christian Frederik Ernst v. Rantzow. Blandt de senere ejere kan nævnes den nationalliberale politiker Alfred Hage, der ejede den fra 1862 til sin død 1872. Den mindre ejendom var indrettet til udlejning af lejligheder i hver af de tre etager. Harsdorff, der selv boede på Charlottenborg, beholdt den, og først hans enke solgte den i 1803 og gav to år senere afkald på sin ret til at blive boende i huset uden leje. Idag bruges begge ejendomme af kunstakademiets arkitektskole.

Kongens Nytorv 18, Lihmes gård. Brændevinsbrænder Christian Rasmussen Lihme var i sidste halvdel af 1700-tallet en af byens rigeste erhvervsdrivende. Han ejede tre brændevinsbrænderier og flere andre ejendomme. I 1767 besluttede han at lade opføre en passende bolig for sig selv på en af byens fornemste pladser, Kongens Nytorv, og eftersom han valgte arkitekten Hans Næss til at forestå byggeriet, tør man tro, at han har følt sig tiltalt af den pyntelige klassicisme, der præger Næss' eget samme år færdiggjorte hus (se s. 21).

Den ret smalle facade, der står i blank mur, er inddelt i et trefags midtparti i forlæg, der flankeres af to store yderfag med sandstensindrammede vinduer. Det ser ud, som om Næss ikke har kunnet bestemme sig til, om han ville fremhæve midtpartiet eller sidepartierne. Midtpartiet er mellem 1. og 2. sals vinduer prydet med et relief af Neptun og hans følge af havheste, tritoner og sønymfer, indrammet af festoner og mellem 2. og 3. sals vinduer med en sandstensplade.

Kongens Nytorv 18. Relief og medailloner. Den noget udvendige facadeudsmykning på arkitekten Hans Næss' gård, opført for kammerråd, brændevinsbrænder Christian Lihme. Fot. Erik Hansen 1977.

de, der med store bogstaver bekendtgør bygherrens navn: »Christianus Lihme Ædificavit Anno MDCCLXVIII«. Merkur og Venus (?) ses i ovale, festonbehængte medailloner over l. salens yderfag, der som fløjdøre giver adgang til noget i den københavnske borgerhusarkitektur så usædvanligt som altaner med smedjernsgitter, der incorporerer bygherrens og hans kones initialer. Indvendig var flere rum udstyret med rigt dekorerede, delvis endnu bevarede stuklofter, hvoriblandt et forestillende Jesus for Pilatus.

Lihme har ikke sat sit lys under en skæppe, og han var da også en mand af en vis betydning inden for sit fag, idet han for en opfindelse på det brænderitekniske område blev udnævnt til kammerråd. I den anledning skrev den bekendte udgiver af Adresseavisen, Aftenposten og Vejviseren, agent Hans Holck i 1777 et hyldestdigt til ham, hvoraf et af versene lyder:

Hvem før bibragte sukkervandet,
At det fik brændevinets kraft:
En handelsegren, som nys i landet
Vi ej tilforh har haft.

Det mere velmente end vellykkede digt vakte Johan Herman Wessels spottelyst og gav anledning til en veritabel litterær fejde mellem Holck og Wessel.

Lihme døde 1784 og kunne efterlade sin enke Marie Cathrine Walther en pæn formue. Hun ægtede 1785 den helt uformuende regimentskvartermester Friderich Fugl, der også erhvervede sig lystgården Godthåb på Frederiksberg. Marie Cathrine døde allerede 1788 og Fugl 1795.

I 1882 blev kælder- og stueetagen ombygget, hvorved bl.a. porten, der hidtil havde været i det østligste fag, flyttedes til det vestligste.

Kronprinsessegade 2, Skibsbygmester Lars Larsens gård. Efter begge de store brande i København blev der gjort forsøg på at få reguleret middelalderbyens ubekvemme gadenet, dels af æstetiske, dels af rent praktiske årsager, som netop brandene havde demonstreret nødvendigheden af. Dette lykkedes kun i begrænset omfang, idet grundejerne naturligt nok var yderst uvillige til at afgive areal til gadeudretninger og -udvidelser.

Mest effekt havde bestræbelserne efter 1795. En af årsagerne hertil var, at kronen efter branden afgav en strimmel af Kongens Have langs bagsiden af Adelgades ejendomme. Tanken var, at dette areal skulle udstykkes og sælges som byggegrunde, og de indkomne midler anvendes som kompensation for de grundejere i den brandhærgede del af byen, hvis ejendomme blev beskåret. Resultatet blev anlæggelsen af Kronprinsessegade og opførelsen af en række statelige, og overvejende herskabelige bygninger, langt værdigere naboer til Kongens Have end Adelgades baghuse og plankeværker hidtil havde været.

De fleste blev opført af tidens entreprenante bygmestre: Quist, Hallander, Backhausen og Rawert, der for det meste byggede husene på egen risiko og solgte dem efter opførelsen.

Ukendt er dog arkitekten for det første hus i rækken, den for skibsbygmester Lars Larsen i 1801 opførte hjørnegård, der smukt lever op til klassicismens idealer, som de var formuleret i Harsdorffs hus på Kongens Nytorv. Facaden mod Kronprinsessegade er på syv fag, mens

Kongens Nytorv 18. Lihmes gård i dens oprindelige skikkelse med port til højre og kældernedgang til venstre. Reklametryk ca. 1850.

Kronprinsessegade 2. De tre fag på hjørnet kan opfattes som midtpartiet af een lang facade, samtidig med at de to gadesider er udformet som selvstændige enheder.

Fot. Lars-Kristian Crone 1978.

Gothersgadesiden kun har fem fag, men ellers er de to facader ens udformet med fremhævede yderfag, der under kordongesimsen har refendfugning og i beletagen vinduer med konsolbårne trekantfrontoner. Midtpartierne er mellem 1. og 2. sal prydet med en stukfrise. Det skrå hjørnefag markerer sig som et selvstændigt facadeled ved segmentfrontonen over beletagens vindue.

Lars Larsen ejede huset til sin død som 86-årig i 1844. Siden er det kun undergået få ændringer. Porten var oprindelig i det østligste fag mod Gothersgade, hvor portbuen endnu er bevaret, men nu rummer en butik; en ny port mod Kronprinsessegade blev etableret i 1892. Samtidig om lagdes tagets sortglaserede sten til skifer.

Iøjnefaldende sætninger i facaden mod Kronprinsessegade skyldes antagelig, at huset netop her hviler på Københavns middelalderlige Østervold, som stort set forløb langs Gothersgadelinien til det nuværende Kongens Nytorv, og som blev jævnet ved midten af det 17. århundrede. Graven blev fyldt op med alskens affald, som har givet problemer ved fundering af huse langt op i tiden.

Kronprinsessegade 30, C. L. Davids Samling.

En af de gårde i Kronprinsessegade, som stads-konduktør J. H. Rawert kom til at lede opførelsen af, var nr. 30. Modsat hvad der var tilfældet med nr. 26 og 28, stod han dog ikke selv som ejer, men de tre ejendomme fik en ganske ensartet bebyggelse: forhus i tre etager med kælder og portgenemkørsel i det sydligste fag, sidehus med et rundt hjørnefag til gården samt bagest på grunden en staldbygning.

Bygherren var kommandørkaptajn Johan Cornelius Krieger, en sønnesøn af arkitekten af samme navn. Han var desuden svoger til Rawert, der var gift med hans søster. Krieger købte grunden i 1804, og i årene 1806-07 opførtes her det statelige, men prunkløse hus, hvis ud-

smykning på den røde murflade med hamborgfuger alene bestod i en kordongesims og sålbænke af sandsten. Under de fire midterste fag af 2. og 3. etages vinduer udgjorde sålbænkene et sammenhængende bånd som en diskret markering af midtpartiet. Bygningens karakter af herskabshus fremgår klart af de rigelige etagehøjder og endvidere af lejlighedens indretning, der helt følger mønsteret: kabinet, sal og stue til gaden, spisestue i hjørnefaget og en lang gang med værelser og køkken i sidehuset. Den bageste del af dette er i fem etager og bestemt for tjenestefolkene.

Inden han endnu var flyttet ind i sit nye hus, kom Krieger til at spille en smuk rolle under forsvaret af København under bombardementet 1807. I forhusets kælder med de endnu bevarede jerngitterværksskodder var der høkerbutik, og i huset boede iøvrigt den bekendte kongelige historiograf Ove Malling, forfatter til »Store og gode Handlinger af Danske, Norske og Holstenerne« samt grosserer Joseph Nathan David, der iøvrigt købte huset af Krieger allerede 1810. Krieger blev dog boende til 1815. I 1811 giftede hans søn J. W. C. Krieger sig med Rawerts datter Anne Sophie; det unge par flyttede ind hos Rawert, der selv boede i nr. 26.

David havde gården til sin død 1830, og hverken han eller den næste ejer, justitsråd C. A. Hyllested, lod foretage ændringer ved bygningen. Derimod skete der en ombygning i

Kronprinsessegade 30. Mens den nye gades vestside kom til at bestå af Kongens Haves gitter og Meyns pavilloner, opførtes på østsiden en række herskabelige ejendomme. Fot. Harald Langberg 1951.

1847, da greve Frederik Marcus Knuth havde erhvervet ejendommen. Han lod arkitekten L. A. Winstrup give den nøgterne facade en udformning, der var mere i tidens smag. Underfacaden blev refendfugtet, og de to øverste etagers vinduer blev forsynet med indramninger, beletagen endvidere med konsolbårne afdækninger. Knuth skilte sig allerede samme år af med gården, der i 1861, efter yderligere tre ejerskifter kom i tømmermester, vicebrandmajor Julius Andreas Bloms besiddelse, hvis efterkommere først afhændede den 1916. I denne periode beboedes ejendommen af en række kendte skikkelser, f.eks. regeringsråd, senere konseilspræsident C. A. Bluhme (1832), den nationalliberale politiker Orla Lehmann (1838), litteraturkritikeren P. L. Møller (1843-44), bladudgiveren, kammerherre Carl Berling (1862-64) og Privatbankens direktør, etatsråd C. F. Tietgen (1867-1901). I 1917 gik gården ind i en ny æra, idet den købtes af højesteretssagfører C. L. David, der lod arkitekt Carl Petersen ombygge tagetagen, så den kunne udgøre rammen om hans store samling af kunst og kunsthåndværk. Senere inddrog også loftet over sidehuset og 2. salen til museet, der 1945 åbnedes for offentligheden. Senest er Rawerts facade blevet genskabt i 1950 af Kaare Klint.

Kvæsthusgade 3, Zinns gård. Kvæsthusgade har navn efter det 1682 opførte kvæsthus, et sted hvor matroser, der var blevet kvæstet i krig, kunne optages og nyde underhold. Den store bygning, hvis funktion i 1770'erne overtoges af det hus i Overgaden oven Vandet, der nu bærer navnet, lå på samme sted som nu DFDS's domicil. Nord herfor op mod Nyhavn lå et par store købmandsgårde. En af disse opførtes o. 1751 af justitsråd Oluf Black, lederen af det gamle Blackske handelshus, der senere overtoges af agent Erich Erichsen. O. 1765 erhvervedes ejendommen af grosserer Johan Ludvig Zinn (1734-1802). Gårdens forhus var på to etager og 12 fag med en gennemgående kvist over de fire midterste fag og en rundbuet port i de to sydligste fag ind til den store gårdsplads med dens pakhuse. Antagelig har facaden oprindeligt stået glatpudset, indtil huset i 1812 blev forhøjet med en etage, idet underfacadens refendfugning strækker sig helt op til underkanten af 1. etages vinduer, og ville have forekommet urimeligt dominerende på et to etages hus. Samtidig opsattes husets nuværende fornemme trappe med den ovale lysning. Endnu en forhøjelse skete i 1908, da sadeltaget ombyggedes til en mansard. En sidste, uheldig ændring undergik facaden, da den i dette århundrede fik tilføjet to karnapper i 3. etage.

Zinn kom til København fra Tyskland i 1757, og efter en beskednen start i det Wewerske handelshus svang han sig op til at blive direktør for den Grønlandske handel, medlem af direktionen for Asiatisk Kompagni og en af stadens 32

Kvæsthusgade 3. Den store Zinnske købmandsgård, der blev kendt ved den rolle, familien spillede i tidens kulturelle og politiske bevægelser. Fot. Erik Hansen 1977.

mænd. Han var gift med den langt yngre Johanne Charlotte Sophie Preisler (1757-1833), en datter af kobberstikkeren. Af deres 6 børn er den bekendteste den ældste datter Sophie Dorothea (1774-1851), hvis ungdomserindringer, udgivet under titlen »Grandmamas Bekiendelser«, giver et usædvanlig levende billede af livet hos det højere borgerskab o. 1790. De er samtidig et charmerende selvportræt af en livfuld ung pige, hendes forelæser og deltagelse i det selskabelige liv, der udfoldede sig omkring de spændende repræsentanter for den nye franske republik, som kom til København i 1793. Her spillede det Zinnske hjem en stor rolle. De franske kommissærer gjorde forretninger med agenten og modtoges gerne i hans gæstfri hus. Det var her Marseillaisen første gang blev sunget i København, og det var Zinn der, da en fest arrangeret af franskmændene i anledning af Toulons generobring hos gæstgiver Rau var blevet forbudt af de danske myndigheder, lod festen afholde i sit hjem. Da gesandten Grouvelle under middagen løftede låget af en frembåren hul postej, fløj Sophies tre kanariefugle op og tabte de små sedler, som Zinn havde fastgjort om hals og vinger, og hvorpå han havde skrevet »Toulon est repris«. Det er klart at den lige så frihedsbegejstrede P. A. Heiberg, der holdt til hos sin svigerfar, mægler Buntzen, få huse herfra, ivrigt deltog i disse uskyldige revolutionære ma-

Komponisten J. P. E. Hartmann som gammel i sin lejlighed på 2. sal i Zinns gård, hvor han boede i over 70 år.

Fot. Hansen og Weller.

nifestationer. Sophie, hvem ungdomsveninden Thomasine, Heibergs hustru, mange år senere satte et litterært minde i novellen »To Tidsaldre«, afsluttede sit sorgløse ungpigeligiv, da hun i 1795 ægtede den preussiske konsul i Helsingør, Henry Thalbitzer.

Gården i Kvæsthusgade forblev i den Zinnske families eje til langt ind i dette århundrede. I denne periode var husets kendteste beboer komponisten I. P. E. Hartmann, der 1829 ægtede Emma Zinn, datter af Sophies yngste broder, Johan Frederik. Det unge par flyttede ind på 2. sal, og Hartmann blev boende her også efter hustruens død i 1851, til han selv afsluttede sit lange liv som 95-årig i 1900.

Landemærket 55. Landemærket 55 ligger på det sted, hvor tidligere Københavns gamle Østervold løb. Efter dennes sløjfning i 1640'erne blev grundene udstykket og denne del af Landemærket, som indtil da var en blind gadestump, Slippen, ført igennem til den nye Gothersgade. Grundene blev efterhånden ganske små, og husene beboedes helt overvejende af småkårsfolk. Hele karreen brændte i 1728, men undgik ødelæggelser i 1795 og 1807, og kvarteret er derfor i høj grad præget af ildebrandshuse.

Nr. 55 ejedes af brændevinsbrænder Rasmus Falck, der genopførte sit hus i første halvdel af 1730'erne, den periode hvor bindingsværksbyggeri til gaden var tilladt. Mens bindingsværkshuse med grundmuret gadefacade er domine-

rende i karreen, er dette hus det eneste, der er helt af bindingsværk. Det var også det eneste, der opførtes med udkrøgning til gårdsiden, en byggemåde, der nu ellers var så godt som forladt. Huset var på fire fag og tre etager med gavlkvist i hele husets bredde. De tre lejligheder fik en sal og et kammer til gaden, og kammer og køkken til gården. Lofterne var dækket med malede paneler. Den gennemgående gang til gården blev lagt med fliser, som det endnu er tilfældet, ligesom det oprindelige udskårne trappegelænder endnu er bevaret. Grunden var så lille, at der ikke kunne blive tale om at opføre side- eller baghus.

Kvarteret var op gennem tiden beboet af håndværkere og mindre næringsdrivende. Således ejedes nr. 55 i 1760'erne af Benjamin Kley, der ernærede sig ved at støbe legetøj af tin, men efterhånden sank kvarteret mere og mere i social anseelse og prægedes af de mange småbeværtninger og bordeller. I sidste halvdel af 1800-tallet var der bordel i både Landemærket 53 og 55. Bygningen undergik i samme periode en del ændringer. Facaden pudsedes, og gavlkvisten blev nedtaget. Dette og en lang række andre huse i karreen stod til nedrivning, da en interesseret ejer restaurerede det forbilligt med bl.a. genopsætning af gavlkvisten og derved gav stødet til, at også gadens andre, meget forsømte huse blev istandsat.

Landemærket 55 er det forreste af den fine række af gavlkvisthuse fra tiden efter Københavns brand 1728. Alle husene var dødsdømt for få år siden.

Fot. Erik Hansen 1978.

*Lavendelstræde 1. Huset med det runde hjørne, hvor Mozarts enke boede, mens hun var gift med den danske diplomat og litterat G. N. Nissen. De fem fag til højre for døren er en senere tilføjelse.
 Fot. Victor Hermansen 1943.*

Lavendelstræde 1. For at smidiggøre færdslen i byens gader var det i det efter branden i 1795 givne byggerregulativ bestemt, at gadehjørner skulle »brækkes på 5 alens bredde til et fag vinduer«. De skråt afskårne gadehjørner blev et karakteristisk træk for den genopbyggede by; hvor fire sådanne hjørner mødtes, opstod et lille torv, og meget ofte er netop hjørnefaget det, der er kælet mest for fra bygmesterens side, ja undertiden er det simpelthen byningens hovedfacade.

I flere tilfælde har man valgt at give hjørnet en blød afrunding i stedet for »brækket«. Det er sket på hjørnet af Lavendelstræde og Hestemøllestræde, en gård opført 1806-07 af ejeren, murmester Lauritz Laurberg Thrane. Thrane var en af de virksomme bygningshåndværkere, der udnyttede de opgaver, byens brand og senere bombardement bød på. Ofte optræder han i kompagniselskab med en anden murmester, Philip Lange (d.y.). Det er dog ikke tilfældet her; til gengæld tyder de originale og overlegent beherskede arkitektoniske virkemidler på, at hans søn, arkitekten Jacob Laurids Thrane, har været impliceret. Denne havde efter at være udlært som murer, modtaget undervisning på Kunstakademiet, hvor han i 1802 vandt den lille og i 1804 den store sølvmedaille. I de følgen-

de to år opholdt han sig i Rom, men kan meget vel inden sin afrejse have udarbejdet tegninger til faderens byggeri.

Det af Thrane opførte hus var på tre etager over kælder med fem fag til Lavendelstræde og tre fag til Hestemøllestræde; det fornemste parti er dog så helt afgjort det over tre fag afrundede hjørneparti. Underfacaden er her refendfuget og har en »skur«-afdækket kældernedgang. De to øvre etager har mellem vinduerne gennemgående, brede lisener, hvis overgang til taggesimsen formidles af let svungne triglyfkonsoller, der kan minde om triglyfferne på det lidt ældre hus Store Kongensgade 110, men ellers ikke forekommer i tidens københavnske arkitektur. De tre beletagevinduer har indramning og baluster-rækværk. Et tilsvarende fremhævet vindue er anbragt over indgangen fra Lavendelstræde. Balusterrækværket understøttes her af dobbelte konsoller.

I 1812 blev ejendommen købt af den tidligere chargé d'affaires i Wien, Georg Nikolaus Nissen, der nu var gift med Mozarts enke, Constanze Weber. Nissen havde tidligere været i kontakt med den yngre Thrane, hvem han i 1805 havde forsynet med et introduktionsbrev til sin fætter, den i Rom bosatte arkæolog, Georg Zoëga. Ægteparret Nissen tog del i det

musikalske og litterære liv og boede her, til Nissens helbred begyndte at vakle, og han i 1820 måtte søge sin afsked som censor, og hverv, der havde skaffet ham besvær med tidens litterære kredse. De besøgte nu forskellige kursteder i Tyskland og endte i Salzburg, hvor Nissen udarbejdede sin fortjenstfulde Mozartbiografi, som han næsten nåede at færdiggøre før sin død i 1826. Constanze Nissen blev boende i Salzburg resten af sit liv; hun døde som 80-årig i 1842. Huset i Lavendelstræde blev i 1821 solgt til urtekræmmer Ulrich Holm. I 1892-93 tilbyggedes mod Lavendelstræde fem fag, der i facade-mæssig henseende underordner sig Thranses bygning, men som har givet denne facade en helt anderledes monumentalitet ved det nu centralt placerede dørparti. Ejendommen benyttes nu som kontorer for Københavns byret.

Lille Strandstræde 6, Verrayons gård. Efter Niels Eigtveds død 1754 stod man uden arkitekt til den planlagte Frederikskirke, et af enevældens mest ambitiøse byggeprojekter. Intet måtte der spares, og derfor indkaldtes til arbej-

*Lille Strandstræde 6. Eventyreren Verrayons gård, muligvis opført af Jardin og i så fald den store arkitekts eneste borgerhus.
Fot. Niels Elswing 1954.*

dets fortsættelse den franske arkitekt Nicolas-Henri Jardin, der ansås for at være en af tidens mest lovende yngre arkitekter. Han havde i en årrække opholdt sig i Rom og fordybet sig i antikkens og den tidlige baroks bygninger, netop i den tid, hvor interessen for den klassiske kunst blev genoplivet, og han blev en af de første repræsentanter for den nyklassiske retning inden for arkitekturen. Han ankom 1755 og blev her helt til 1771, da hans kostbare kirkeprojekt blev opgivet.

I sine år i Danmark nåede han at få introduceret klassicismen, selv om både hans egne og hans elevs arbejder er få. Hans Næss' huse Antonigade 9, Kgs. Nytorv 18 og Lille Strandstræde 14 står i stor gæld til Jardin. Et fjerde borgerhus, Verrayons gård, er også tydeligt præget af Jardinske motiver, der endog her er håndteret med så stor sikkerhed og skønsomhed, at Jardin selv er blevet udlagt som arkitekten.

Huset er ganske smalt, på kun fire fag, og der er hverken gjort forsøg på at fremhæve midt- eller sidepartier, og anvendelsen af dekorative elementer er iøvrigt sparsom. Underfacaden er refendfuget, beletagens store vinduer er anbragt i fordybninger og afsluttes ovenfor af en halvcirkulær bue med slutsten. Lignende buer genfindes på Jardins for Henning Bargum opførte »gule palæ« (se Palæer og landsteder s. 000). Hovedgesimsen bæres af små riflede konsoller som på Antonigade 9.

Bygherren var en landsmand til Jardin, en af de ikke få udlændinge, som formåede at gøre den danske enevoldsmagt interesseret i deres projekter og investere penge i dem. Honoré-Antoine Mossoni de Verrayon, der var tidligere fransk konsul i Syrien, introduceredes hos J. H. E. Bernstorff med varme anbefalinger og sendtes 1758 som legationsråd og kommerceintendant til Levanten for at skaffe Danmark gode handelsaftaler. Ved hans tilbagekomst 1762 lod hans resultater dog meget tilbage at ønske, og 1766 afskedigedes han, dog med en stor pension, og han slog sig nu ned i København som vinhandler til sin død i 1811.

I 1930 retableredes husets oprindelige palævinduer.

Lille Strandstræde 14, Brigadér Hallings gård. William Halling var en mand med en endnu mere fantastisk livsbane end Baron Bolten (se s. 74). Han var født i 1744 som præstesøn og kom som ansat i Asiatisk Kompagnis tjeneste i 1760 til Trankebar. Senere gik han i engelsk militærtjeneste og avancerede under det engelske ostindiske kompagnis kampe mod de indiske fyrster til kaptajn. Hans indsats i det fremmede gjorde, at han i 1772 kunne vende hjem som en hovedrig mand. Han tilkøbte sig titlen brigadér, fik generalmajorsrang og blev meddirektør ved Asiatisk kompagni samt erhvervede sig 1774 ved giftermål herregården Tirsbæk ved Vejle. I 1776 mageskiftede han Tirsbæk med Dron-

Lille Strandstræde 14. Den tidlige klassicismes yndefulde medaljoner og guirlander præger rigmanden, brigadér William Hallings københavnske residens. Fot. M. Thaulow Christensen 1946.

Bagsiden er mere ureguler og vidner om, at husets kerne er et 1600-tals hus med trappetårn og resterne af en svale. Fot. Allan Tønnesen 1978.

ninglund i Nordjylland, og det er som ejer af denne gård, han især huskes af eftertiden. Han er gået over i historien som bondeplager og tyrann i stor stil, men var dog næppe så slem som sit rygte, der antagelig skyldes, at han oftest førte sig frem som orientalsk fyrste, f.eks. havde han en »morian« som tjener.

I Ålborg lod han opføre en gård som sin byresidens (se s. 200), og i København erhvervede han en gammel bindingsværksgård fra ca. 1650, som han lod ombygge i årene 1774-76, antagelig ved Hans Næss. Den otte fag lange facade har den iøjnefaldende svaghed, at det fremhævede midtparti er på et lige antal fag, fire, hvilket har umuliggjort den tilstræbte centrale placering af porten. Men bortset herfra er Hallings gård Næss' mest vellykkede arbejde. Louis Seize-stilens dekorative enkeltheder er her anvendt med smag og beherskelse og holdt inden for midtpartiet, der således får en kraftig markering: Guirlander omkring overetagens indrammede vinduer, guirlandeprydede ovalmedailloner mellem stuen og førstesalsvinduerne i midtpartiets yderfag samt herimellem en af de sandstensfriser, der i den følgende tid skulle blive så populære; her er frisen riflet og prydet med tre roser. Selve facaden er skuret og malet. Går man ind i gården, vil man her se enkelte spor af den gård, der stod her før Hallings tid, således det firkantede trapphus af bindingsværk samt den underste del af en udskåret

»brandstang« i gavlen, noget der kan ses på samtidige afbildninger af 1600-tals huse, men som meget sjældent er bevaret til vore dage. Halling døde 1796.

Magstræde 6, Hofsnedkerens gård. Magstræde var et af de gadestrøg, der var blevet hærget af branden i 1728. Kun et par huse reddedes, resten måtte genopføres. Nr. 6's bygherre var viceadmiral Johan Anton von Paulsen, der som arkitekt benyttede den i disse år meget virksomme murmester Philip de Lange. Huset er på tre etager med kælder. Af den grundmurede facades fem fag udgør de tre midterste et fremspringende midtparti med tætsiddende vinduer og en halvrunder fronton, der undertiden ses på de mere palæagtige af de huse, der opførtes efter branden. I det ene af sidefagene er en port med halvrunder afslutning omgivet af en rocailleprydet sandstensindfatning. Forhusets gavle og bagsider samt et langt sidehus opførtes af bindingsværk.

Huset stod færdigt 1734; bygherren døde dog allerede to år efter, og det er et spørgsmål, om den indvendige indretning nåede at blive fuldført i hans tid. Den nye ejer var den fra Thüringen indvandrede hofsnedker Didrik Schäffer, der var beskæftiget med indretningen af Christiansborg mest under Thurah og i samarbejde med billedhuggeren Le Clerc; også på Frederiksberg slot og Det Württembergske palæ var

han – landets dyreste snedker – beskæftiget. Det er hævet over al tvivl, at det fornemme snedker-mæssige udstyr i Magstræde 6 er udført af Schäffers eget værksted; overensstemmelsen mellem rummenes fine rokokodetaljer og hofsnedkerens sikre arbejder vidner herom. Schäffer har udstyret alle etagerne med paneler, døre etc., og rokokoenes ornamentaler breder sig desuden over lofter og de skrå kaminpladser i de midterste trefagsrum. Disse flankeres, som det er sædvanligt, af to mindre rum. Trappen er her placeret i sidehuset, og forbindelsen mellem den og lejlighedens rum formidles af en lille forstue, noget helt usædvanligt på denne tid. En ulempe ved rumindretningen er dog det helt vinduesløse rum i hjørnet ved sidehuset. Førstesalens rumudstyr, herunder også de fine malede lærredsfelter med arkadiske scenerier findes nu på Nationalmuseet, men lofterne og en del af de øvrige etagers rumudstyr findes endnu på deres plads.

Schäffer, der var en særdeles velstående mand, havde udstyret sit hus med henblik på udlejning til standspersoner, og 1. salens første lejer var da også kronprinsens kasserer. En tradition vil vide, at Struensee har haft sit tilhold her, og ejendommen gik i mange år under navnet Struenseegården. Schäffer solgte Magstræde 6 i 1755 og flyttede til sin da netop erhvervede landejendom ved Jægersborg »Schäffergården«. Han kom efterhånden i økonomiske van-

skeligheder og måtte gå fra gården i 1772. Han levede endnu i 1775 og boede da i Gentofte. I årenes løb blev det smukke hus udsat for skæmmende ombygninger, således ændredes tagformen og porten fik en uheldig udformning, mens sandstensindfatningen overførtes til Nationalmuseet. Herfra er den dog atter i 1976 kommet tilbage i forbindelse med en grundig restaurering af huset, der nu atter fremtræder som på Schäffers tid.

Magstræde 17-19. I visse dele af København var det på tysk grund udviklede gavlhuse fremherskende. Det var især de smalle og eftertragtede grunde i nærheden af byens havn, der bebyggedes på denne måde. Som det fremgår af v. Wijks prospekt fra 1611, lå de tæt langs Gammel Strand og gaderne deromkring. Og der er tale om ægte gavlhuse, ikke kun langhuse, der som Mathias Hansens gård (se s. 13) er forsynet med store prydgavle til gaden. Brandene har kun efterladt to af disse bygninger, tvillinghusene Magstræde 17-19.

Antagelig er de opført o. 1640, men de er i tidens løb blevet en del ombygget. De er nu på tre etager og kælder, men har oprindeligt sikkert kun været på to etager. Hvert af husene er på tre fag med buestik over de to underste etagers vindues- og døråbninger, mens andensalens vinduer er uden stik. Over vinduerne i gavltrekanterne er et kurvehanksbuet stik, der oprindeligt

Magstræde 6. Interiør fra hofsnedker Didrik Schäffers egen lejlighed på 1. sal, nu flyttet til Nationalmuseet. Fot. C. A. Jensen 1915.

Magstræde 6. Philip de Langes bygning efter en restaurering, der har genskabt den oprindelige facade. Fot. Allan Tønnesen 1977.

Magstræde 17-19. To af byens få renaissancehuse, der på mærkelig vis har undgået brande og bombardement. Gavlene har været festligt svungne. Fot. Allan Tønnesen 1978.

har afsluttet den hejselem, der har været her. Forhøjelsen må i givet fald være sket inden 1712, men den øverste del af gavlene, der for nr. 19's vedkommende består af små flammede sten, er antagelig nymuret efter branden i 1728, hvor de to huse vides at være blevet beskadiget. Væggen mellem dem er en tynd bindingsværks skillevæg, op til hvilken de to trapper har været placeret. O. 1800 er trappen i nr. 19 blevet fjernet, og begge huse er herefter blevet betjent af trappen i nummer 17. Iøvrigt har de i vidt omfang bevaret deres gamle indretning, som den kan følges tilbage til begyndelsen af 1700-tallet med stue til gaden, et større og et mindre værelse til gården og køkkenerne anbragt i uregulære rum midt i bygningerne.

Nikolaj Plads 11. Efter branden i 1795 henlå den middelalderlige Sankt Nikolaj kirke som en malerisk ruin, der måtte give anledning til fremkomsten af en række projekter, efter at det i 1800 var blevet besluttet, at kirken ikke skulle genopføres. Tårnet, der var forholdsvis uskadt, indrettedes omsider til udkigspost for en brandvagt, tårnvægteren, mens ruinerne af selve kirken fjernedes i 1817. Pladsen fandt herefter anvendelse som slagtertorv; en del træboder blev slået op, og et farverigt folkeliv udfoldede sig i dette tildels selvgroede miljø, der efterhånden blev en torn i øjet på tilhængere af orden og regulære anlæg. Blandt de mange forslag bestemte magistraten sig omsider i 1845 for arkitekten P. C. Hagemanns slagterboder af støbejern i go-

tisk stil, som blev opført det følgende år og stod til 1913.

Udgifterne til opførelsen afholdtes tildels ved salg af arealet øst for pladsen. Køberen var grosserer H. P. Lorentzen, en bekendt byggespekulant, der her i årene 1848-51 med Hagemann som arkitekt lod opføre syv huse langs Nikolaj Plads, Vingårdsstræde og Bremerholm. Baggrunden for denne karakteristiske facade-række er et værk, »Hamburgs Neubau«, med facadetegninger af bygninger, der blev opført efter en storbrand i Hamburg i 1842. Det er en videreudvikling af den Schinkelske senklassicisme, men iblandet mange detaljer fra andre perioder, mest gotik og renaissance. Mens den rene klassicisme ved afvekslende brug af profilerede vinduesindramninger, pilastre og kvaderfugning stræbte efter en vis vertikal opdeling af facaderne, lægger senklassicismen hovedvægten på de horisontale linier. Gennemgående gæmsbånd under alle vinduerne i en etage bliver almindelige, og i den enkelte etage får alle vinduer samme udformning.

Hagemanns Nikolaj Plads-huse har alle samme etagehøjde, mens de enkelte facaders udformning iøvrigt er varieret. Nr. 11 er et karakteristisk eksempel. Det er på syv fag og fem etager. Stueetagen har en rundbuet indgang i midtfaget, flankeret af fire store, oprindelig buede butiksvinduer, der adskilles af dobbelte pilastre og lader hånt om de øvre etagers fagtakt. Mellem denne etage og 1. sal løber et bredt bånd med triglyffer. De tre næste etagers vinduer har knækket overkant. Dette nye træk i dansk arkitektur skyldes antagelig inspiration fra det goti-

Nikolaj Plads 11. Før genopførelsen af Nikolaj kirke havde P. C. Hagemanns husrække som genbo samme arkitekts berømte slagterboder af støbejern »maven«. Fot. Allan Tønnesen 1978.

Grosserer H. P. Lorenzen var stolt af sine ejendomme på Nikolaj Plads og lod dem afbilde på sin skydeskive. Nr. 11 er 2. hus fra højre. Bymuseet.

ske Nikolaj Tårn, der også havde øvet indflydelse på de forskellige projekter til pladsens bodebebyggelse. Gotiserende er også frisen under den øverste vinduesrække, mens de lange konsoller under taggesimsen er mere almindelig, pyntelig senklassicisme. Det er et af de tidligste huse, der er født med store butiksvinduer; karakteristisk er også den høje udnyttelsesgrad, fem etager, med sidehuse, der kun levner et minimum af gårdsplads. De to rækker lejligheder er iøvrigt forholdsvis rummelige med fire-fem værelser hver.

En ældre arkitekt som G. F. Hetsch så med uvilje på den overmåde produktive Hagemanns »sukkerhuse eller marzipanhuse« og noterer ikke uden malice, at et projekt til en tilsvarende bebyggelse af Frederiks kirkeplads, indgivet i 1850 af Hagemann og »hattemager Lorenzen«, blev afvist af Akademiet.

Nybrogade 4, Pæretræet. Før husnumre i 1771 blev påbudt anbragt, kunne adressering være en omstændelig sag, når man da ikke var en person, der var kendt af alle og enhver eller boede i et hus, der fra gammel tid havde et særligt navn, hvilket især var tilfældet med byens mange bekvæmninger og gæstgiverier.

Allerede før branden 1727 benævntes det bindingsværkshus, der da var på nuværende Nybrogade 4 efter det store pæretræ, der stod foran det på gaden. Det var i 1717 købt af arbejdskarl Hans Blasen, der havde sit daglige arbejde i vejerhuset, et par skridt derfra på den trekantede plads, der nu findes vest for Assistenshuset. Desuden optræder han gennem 1720'erne som øltapper. Da branden rasede, besluttedes det at nedrive de småhuse, der omgav borgmester William Berregaards ejendom, det

nuværende Assistenshus, for om muligt at redde denne gård og vejerhuset. Det sidste lykkedes, mens Berregaards store gård gik op i luer. Den genopførtes af murmester Lars Erichsen, der også forestod genopførelsen af det lille hus ved siden af. I 1729 ansøgte Hans Blasen »boende ved vejerhuset ved pæretræet« om tilladelse til at måtte opføre et halvtagshus (det nuværende sidehus), hvori han kunne bo, til han kunne få opført et egentligt gadehus.

Efter reglementet blev det opført helt i grundmur. Det var på kun fire fag og to etager med kælder og kvist over to fag. Det stod færdigt 1730, og bygherren har øjensynlig været stolt af det, for han anbragte indskriftsten med årstallet ikke mindre end to steder på facaden: en slutsten over den rundbuede dør med sine egne og sin hustrus initialer: H.B.S. og M.A.D., samt en større kalkstenstavle over den kurvehanksbuede kældernedgang. På tavlen ses et relief forestillende det berømmelige pæretræ samt indskriften »Hans Blasen i Pæretræet. Anno 1730«. Tavlen må opfattes som et skilt for den bekvæmtervirksomhed, ejeren har drevet i kælderregionen. Her havde han også selv sin bolig, mens de øvre etager blev udlejet. Over tavlen var anbragt et »skur« hvilende på stenkonsoller, som efter at have været fjernet en årrække er blevet rekonstrueret i dette århundrede.

Hans Blasen optræder som husets ejer frem til sin død 1737; herefter ejes det af enken til 1747, hvorpå det året efter sælges af sønnen Niels Hansen Blass, borger og indvåner i Helsingør,

Nybrogade 4. Det lille hus, der kun er blevet forhøjet i beskedent omfang, stikker af fra husrækkens øvrige bygninger, ikke mindst naboen, assistenshuset. Fot. Erik Hansen 1978.

Den berømte kalkstenstavle, der har udødeliggjort såvel øltapper Hans Blasen som hans pæretræ. Tegnet af Peter Linde i »Langs Kanalen« 1945, s. 115.

til fyrbøder i geheimekonsejlet Reinhard Woge. Næste ejer var fyrbøder Peder Smith, der havde det fra 1770 til 1793, da det overtoges af Assistenshuset.

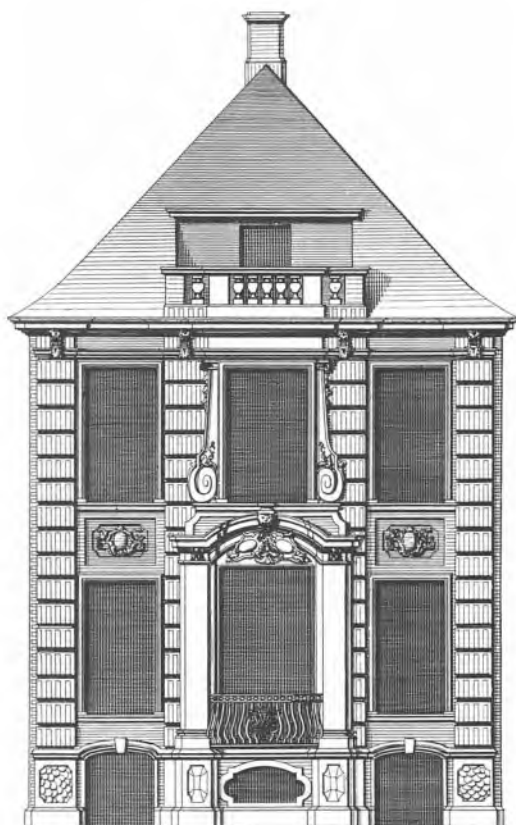
I 1846 blev kvisten erstattet af en fuld etage, men stadig fremtræder bygningen med sine fine proportioner og velbevarede detaljer som et smukt eksempel på det beskednere byggeri i grundmur efter den store brand. Endnu ved midten af 1800-tallet ses på et maleri et pæretræ stående midt foran bygningen, tilsyneladende det samme træ, som Hans Blasens tavle viser.

Både Assistenshuset og Pæretræet er nu indrettet til ministerielle kontorer.

Nybrogade 12, Hofkonditor Zieglers hus. Byens pynteligste ildebrandshus opførtes for hofkonditor Johann Heinrich Ziegler, om hvis person så at sige intet er kendt. Man aner en forbindelse mellem mandens erhverv og den rigt dekorerede facade. Thurah fremhæver i sin *Hafnia Hodierna* med rette bygningen som et »ziirligt Borger-Huus«. Dets kun tre fag brede facade mod Kanalen er helt beklædt med sandsten. Ved hjørnerne og på vinduespillerne strækker sig gennem de to etager kvaderpilastre, på hvis kapitæler er anbragt volutkonsoller med løvemasker, men opmærksomheden samler sig om midtfaget, der i stueetagen oprindeligt har haft en storslået indgang, hvis portal er bevaret og viser, at indgangspartiet må have virket helt kolossalt på det lille hus. De flankerende pilastre bærer en brudt segmentfronton, i hvis slutsten er udhugget et oksehovede, der i sin mundring bærer to svungne skjolde med spejlmogrammer for bygherren og hans hustru, I.H.S. og M.S. Portalen er ved brudte, guirlandeprydede volutter koblet sammen med vinduet i 2. etage, der le-

der blikket videre op til balustraden foran kvistaltanen i valmgavl. Alle husets vinduer havde smårudede skydevinduer, som de kendes fra engelske og hollandske huse. Det var kun facaden mod kanalen, der udstyredes med al denne pragt. Husets side mod Knabrostræde står helt nøgtern i gule mursten uden nogen dekoration, ja de tre fag nærmest Kanalen er helt uden vinduer, bortset fra kælderens.

Den facademæssige opbygning med det sammenbundne midtfag viser en tydelig forbindelse til en række andre københavnske bygninger, hvortil murmester og entreprenør Philip de Langes navn er knyttet, f.eks. Møinichens Palæ i Købmagergade og Gammel Strand 48. Dette arkitektoniske træk, der stammer fra Holland, passer godt på den i Holland fødte Philip de Lange, men skyldes måske snarere den ligeledes hollandsk fødte Felix du Sart, som de Lange havde antaget »til Bygningers Ordinerings« og antagelig er den egentlige arkitekt bag en række af den produktive de Langes bygninger. Få år efter opførelsen er huset blevet ombygget. Det var blevet erhvervet af købmand Frantz Rau, der i 1748 på nabogrunden opførte et pakhus med port og trappe, hvorfor den imponerende indgang i Zieglers hus kunne nedlægges. Porta-

Nybrogade 12. Hofkonditoren dukkeagtige hus med den fine, men overdimensionerede sandstensportal. Opstalt i Lauritz de Thurah: *Den danske Vitruvius I.* 1746, tavle 118.

len bibeholdtes, men kom nu til at indramme et vindue, og i kælderetagen anbragtes et vindue af en brudt oval form, der minder om vinduet over indgangsdøren på Thurahs stiftsbygning på Vallø. Senere er skydevinduerne blevet udskiftet med dannebrogsvinduer, de to kældernedgange er ændret til vinduer, og det oprindelige tag af blåglaserede sten har fået skiferplader og er iøvrigt blevet sammenbygget med nabohusets.

Den ved Rau's sammenbygning etablerede store købmandsgård ejedes i årene 1770-83 af storkøbmand Frédéric de Coninck, den senere ejer af Dronninggård og Gyldenløves lille palæ i Bredgade. (Se 50 Palæer og Landsteder s. 29,80).

Nyhavn 9. Den unge enevælde lagde megen vægt på, at residensstaden kom til at tage sig så smuk og regulær ud som muligt. Der projekteredes byudvidelser med rette gader, Kongens Nytorv blev anlagt og rigets mægtige opfordret til at bygge sig palæer her, og der blev udstedt en række forordninger, der sigtede mod flugten af facadelinier og mod at komme de gamle karnapprydede og udkragede bindingsværkshuse til livs. En forordning fra 1672 regulerer forholdene for Nykøbenhavn; heri stilles krav om ens-

artethed i bebyggelsen »efter een model«, om hushøjder og om at i hvert fald gadefacaden opførtes i grundmur.

Det nye borgerlige byggeri domineredes af det nu fuldt udviklede gavlkvisthus, hvor kvisten foruden at give huset et festligt udseende tillige ofte har en udlægger til ophejsning af varer. Denne tids gavlkvisthuse adskiller sig fra de lidt senere ildebrandshuse ved sjældent at være over to etager høje. Den nu forsvundne bebyggelse i Borgergade og Adelgade var af denne type, og endnu kan man hist og her i kvarteret se enkelte af slagsen.

I Nyhavn har de ligget tæt, men kun eet er bevaret stort set uændret siden opførelsen. Det er nr. 9, det blå hus, der ved murankre i kvisten giver sit opførelsesår, 1681, til kende, og som antagelig er bygget af havnemester Christen Christensen. Det er grundmuret til gaden, resten af bindingsværk, på to etager over kælder og kun fire fag bredt. En vis uregelmæssighed i vinduesplaceringen tyder på senere ommuringer. Det lille hus har overtaget lejevåningernes velkendte indretning med stue til gaden og kammer og køkken til gården. Adgangen til overetagen skete ad en trappe på gårdsiden, der førte op til en svalegang. Dette arrangement er dog i begyndelsen af 18. århundrede blevet afløst af et sidehus med indbygget trappe.

Nyhavn 63. I den østlige del af Nyhavns solside ligger nogle få store ejendomme, der skiller sig ud fra husrækkens øvrige smalle huse, som forhøjelser har gjort langstrakte.

Den første er den gård, hvis forhus tømmerhandler Jens Larsen opførte 1756. Det er en bygning af Frederiksstadtypen, men som enkelte af denne bygningsgruppe upudset, hvorfor den falder lidt udenfor. Ellers er alle de kendte træk til stede: to brede yderfag med ørelisener, tre smallere midtfag »i forlæg«, refendfugning på midtpartiets underfacade og sandstensindramninger omkring vinduerne. Hertil kom en frontispice over midtpartiet. Den blev fjernet, da huset, antagelig o. 1770 fik moderniseret facaden; der blev da i felterne under 3. etages vinduer indsat tre stukrelieffer med allegoriske motiver for handel og søfart. Den lidt gnidrede dekoration giver huset en vis lighed med Hans Næss' bygninger fra årene omkring 1770, f.eks. Kgs. Nytorv 18. Disse ændringer er rimeligvis foretaget af Peter Ulrich, der ejede gården 1768-75.

Allerede før Jens Larsen byggede sit nye forhus, var den store grund bebygget med side- og baghus samt et stort bindingsværks pakhuis, der sammen med placeringen ved Nyhavns kanal gjorde den velegnet som domicil for en storkøbmand; nr. 63 har da også siden Jens Larsens tid været ejet af skiftende tømmerhandlere og grosserere.

*Nyhavn 9. Det velbevarede lille gavlkvisthus har endnu sin hejsebom, omend det oprindelige stykke tømmer er udskiftet med en jernbjælke.
Fot. Allan Tønnesen 1978.*

Nyhavn 63 (længst til venstre), 65 og 67. De tre bygningers vidt forskellige karakter ses let. Nr. 63 er den herskabelige rokokogård, nr. 65 barokgården, mens nr. 67 er det lille barokhus hvis facademæssige fremtræden dog stort set stammer fra ca. 1850. Fot. Allan Tønnesen 1978.

Nyhavn 65, Mahnfeldts gård. I 1723 kom en ung mand, Bertel Svendsen Jegind, til København, hvor han tog borgerskab som hørkræmmer. Fire år senere købte han en ejendom i Nyhavn og ægtede en velhavende enke, Ursula Marie Lindemann. Senere erhvervede han en nabogrund og kunne så i 1737 opføre en ny gård, som hører til de anseeligste i Nyhavn. Den er på ikke mindre end fire etager, af hvilke den øverste, der er ganske lav, oprindeligt var pakloft med en stor hejselem i midten. De smalle pilastrer, som markerer hjørnerne og midtpartiets tre fag, røber ligesom gavlkvisten bygningen som en variant af det Kriegerske ildebrandshus, omend den helt upudsede murflade virker usædvanlig. Der er ikke gjort forsøg på at variere pilleafstanden mellem vinduerne; såvel midtpartiet som de to sidepartier er på tre fag, hvilket giver den store rundbuede port en skæv placering. På dens slutsten er bygherrens og hans hustrus spejlmonogram samt årstallet 1737 indhugget. De to sammenlagte grunde var ikke påfaldende dybe, så der blev bagtil kun plads til en ret smal gård og et bindingsværks baghus forbundet med forhuset ved lukkede svaler.

Bertel Jegind var fra 1743 til 1749 direktør for Brandkassen og hørte til den gruppe handelsmænd, der besad en tømmerplads ved Toldbodgade og erhvervede en grund i Frederiksstanden, men få år efter blev han nødt til at realisere

sine ejendomme. Gården i Nyhavn måtte han sælge 1752 og året efter kom turen til tømmerpladsen og grunden i Amaliegade. Han døde i beskedne kår 1759. I 1769 overtoges gården af G. Brennø, der var sejl-, flag- og kompasmaker, og det var også alle de følgende ejere frem til 1890'erne. Brennø opsatte det store udskårne relief i portrundingen. Det viser et kompas omgivet af symboler for søfart og handel, legemliggjort ved Merkur og Fortuna i allegorisk dekorative attituder.

I 1836 fandt et meget omtalt mord sted i ejendommen. En gammel litterat, Jens Peter Tønder, der var bekendt for sin originale levevis og fremtræden og for sin gnieragtighed, havde lejet et kvistværelse og blev her kvalt af en ung mand, Petri Worm, som forlod mordstedet med Tønders ikke ubetydelige formue. Worm blev fanget og henrettet, men formåede forinden at vende den offentlige mening til sin fordel ved en række digte, som fængselspræsten offentliggjorde.

Fra slutningen af 1800-tallet ejedes gården i en årrække af bødkerfirmaet E. Mahnfeldt.

Nyhavn 67, Buntzens hus. Nyhavn 67 er en af de grunde, som guldmageren assessor Henrik Ehm i 1682 købte af admiral Marquar Rodsteens arvinger. I 1736 overtog hørkræmmer Jens Sørensen Bøsholt ejendommen, der i de

Nyhavn 67. Salen, akvarel ca. 1815 af Lise Jürgensen, Johan Buntzens datter. Det fremgår, at vinduerne har haft en anden udformning end nu. Det sparsomme møblement er typisk for empiren, mens det panellerede loft mellem bjælkerne viser, at bygningerne er opført i første halvdel af 18. årh. Privateje.

mellemliggende år var blevet bebygget med et enetages bindingsværkshus. Dette nedrev den nye ejer året efter, og i stedet lod han opføre det eksisterende grundmurede hus. Det blev et ret smalt hus på tre store fag og tre etager med en muret kvist over et fag, der afsluttedes af den noget usædvanlige segmentfronton, der bl.a. prydede flere af de huse, Philip de Lange opførte i disse år, f.eks. Magstræde 6 og Gl. Strand 48 (se s. 49 og 29). Fagtakten understregedes af de fire lisener med baser og kapitæler af Nexøsandsten. Til forhuset sluttede sig to bindingsværksbygninger på to etager, et sidehus og et tværhus.

Bøsholt solgte i 1745 sit hus til stadsmægler og fabrikant Carl Wilder, der i 1762 yderligere erhvervede Andreas Bjørns plads på Christianshavn med det derværende skibsværft (se s. 000), som særlig sønnen Lars Wilder gjorde kendt, og som kom til at bære hans navn. I 1766 kort efter Carl Wilders død købtes Nyhavnhuset af waterskout Jens Kliim, der dog allerede tre år senere måtte sælge til skibsmægler og dispachør Johan Buntzen. Han havde i årene 1750-60 været fuldmægtig hos Wilder, hvis mæglervirksomhed han overtog. Buntzen, der var nygift, foretog en række ombygninger ved huset. Trappen flyttedes ud i sidehuset, i stueetagen fik værelset ud mod kanalen rødmaledede paneler, og kakkellovnsnichen blev »illumineret«. På salen blev væggene betrukket med lærred, hvorpå der var malet løvværk, og der blev anbragt to maledede dørstykker. Mest bemærkelsesværdig var dog det otte etager høje sidehus, han lod opføre i stedet for det fra 1737, og hvori han for sin egen fornøjelse indrettede et astronomisk observatorium samt et drejerværksted. Denne usædvanlige bygning gik dog til ved en brand 1782, og Buntzen opførte nu et mere al-

mindeligt sidehus i kun tre etager. I 2. etage, hvor han havde sit mæglerkontor, opsattes væglærred med maledede motiver fra de danske kolonier på Guldkysten. De er nu flyttet til forhusets forstue.

Omkring 1785 knyttedes forfatteren P. A. Heiberg til Buntzens virksomhed som translatør. Samtidig gav han principalens ældste døtre sprogundervisning. I 1790 blev han gift med den ældste, Thomasine. De flyttede til Bredgade, men Heiberg fortsatte på svigerfaderens kontor, til han på grund af sin politiske virksomhed måtte drage i landflygtighed til Paris i året 1800. Ægteskabet blev opløst, og sønnen Johan Ludvig tilbragte en del af sin barndom hos morfaderen i Nyhavn, mosteren og dennes mand, Froderus Jürgensen, der efterhånden var ene om at drive mægler- og dispachørvirksomheden og også overtog huset, da Johan Buntzen døde 1807, 78 år gammel. Men handelen var for nedadgående i disse år, og dermed sygnede også skibsmæglervirksomheden hen for Jürgensen, der ikke magtede situationen. Da han døde i 1810, måtte enken klare sig med at give sprogundervisning, ved porcelænsmaling og ved værelsesudlejning, indtil hun i 1815 måtte afhænde huset til grosserer Anders Nielsen.

Nielsen var en af stadens 32 mænd, han ejede i forvejen nabohuset nr. 69, hvor han blev boende til sin død 1840. Allerede i 1828 havde han dog solgt nr. 67 til skipper Chr. Bohm, der som sin forgænger udlejede etagerne som lejligheder, men selv indrettede sig i kvisten. Det var i hans tid, der kom beværtning i kælderen, og huset var som de fleste københavnske ejendomme i disse år uhyggeligt overbefolket med ikke mindre end 17 beboere i 1840.

Bohm døde 1843, og huset købtes nu af skipper og gæstgiver Johannes Anholm, der allerede i

nogle år havde haft sin virksomhed i Nyhavn. Han lod i 1846 foretage en ombygning, hvorved huset mistede sin karakter af ildebrands-hus. Kvisten blev fjernet, og istedet påbyggedes en etage, hvorover der i taget etableredes en altan i hele facadens bredde med et jerngitter foran. Side- og baghus forhøjedes tilsvarende. Familien, der, foruden Anholm og hans kone, efterhånden også omfattede seks børn, boede selv på 1. sal. I stueetagen drev Anholm gæstgiveriet »Stadt Christiania«, mens de øvrige etager udlejedes. Han var også reder i det mindre format og havde på et tidspunkt ti skibe i søen. En række forlis reducerede ham dog meget, inden han døde i 1858.

Lejeren på 2. sal var i årene 1848-65 digteren H. C. Andersen, der her havde tre små stuer ud mod kanalen og opholdt sig her i de perioder, hvor han ikke var på rejser og herregårdsbesøg. Om sin lejlighed skrev han til Ingemann: »Jeg bor nu i Nyhavn på solsiden, det næstsids-te hus ude ved havnen med en mageløs dejlig udsigt til Sverige. Jeg ser hele Christianshavn, hele Holmen over til Børsen, og månen skinner i disse af-tener så dejligt på vandet«.

Madam Anholm beholdt huset til sin død i 1886, og herefter ejedes det af hendes tre ældste døtre, af hvilke den sidste levede til 1930. Senere ejere har gjort meget for at højne husets standard, og det fremtræder i dag velholdt og i smuk stand.

Ny Kongensgade 6. De københavnske rokokko-huse er stort set koncentreret i Amalienborg-kvarteret, hvor de rejstes side ved side i løbet af få år. Uden for dette område opførtes enkelte huse af Eigtveds type, et par stykker i nærheden af Eigtveds palæ i Kalveboderne: det nu nedrevne Stormgade 3 og etatsråd Johan Frederik Friis' gård i Ny Kongensgade fra 1754. Dette store hus på tre etager og otte fag er ejendommeligt ved, udover det egentlige facadeske-ma med midtparti på tre fag og to tilbagetrukne sidepartier på hver to fag, at have et stort, yderligere tilbagetrukket fag, hvori porten er an-bragt. I både over- og underfacaden er vinduerne anbragt i blændinger indrammet af ørelise-ner. Midtpartiets vinduer har profilerede sandstensindramninger, stueetagens med fladbu-et, knækket overkant. Over de tre midterste fag var der oprindeligt et »galleri af huggen sandsten«. Mens gadefacaden er pudset, kom bagsiden til at stå i blank mur af gule sten ligesom det midt på forhuset opførte sidehus. Huset har en meget smuk fireløbstrappe med entrelace-gelæn-der og afrundede hjørner. Ruminddelingen fulgte nøje facaden med en trefagssal flankeret af tofagsstuer.

I årene 1810-17 beboedes stueetagen af dr. phil. Martin Gottlieb Lehmann, der var kommitteret i Generaloldkammeret og hørte til kredsen omkring H. C. Ørsted. Han var holstener og med-bragte fra sin hjemegn juletræsskikken, og i

Ny Kongensgade 6 er langtfra beliggende i et forret-ningskvarter og har derfor bevaret kælderens og stue-etagens vinduer intakte.

Fot. Allan Tønnesen 1978.

1811, da hans ældste søn Orla, den senere na-tionalliberale politiker, var et år gammel, tændtes det første juletræ i København, hvor skik-ken hurtigt brede sig.

Gården ejes nu af Mosaisk Trossamfund, der har ladet det indre ombygge ved etablering af flere store sale og har ladet genindsætte små-sprossede vinduer i gadesidens øvre etager.

Nytorv 5, Frisch's gård. Fra renæssancens Ita-lien kendes adskillige eksempler på universalge-nier, som beherskede malerkunst, billedhugger-kunst, digtekunst og arkitektur foruden diverse videnskaber. Kunstnere af den kategori kender vi ikke mange af herhjemme. Maleren N. A. Abildgaard er vel det nærmeste, vi kan komme typen; han var professor i malerkunst ved Kunstakademiet, en lærd mand med et stort pri-vat bibliotek og desuden en fremragende og sær-præget arkitekt, omend hans oeuvre er af be-skedent omfang.

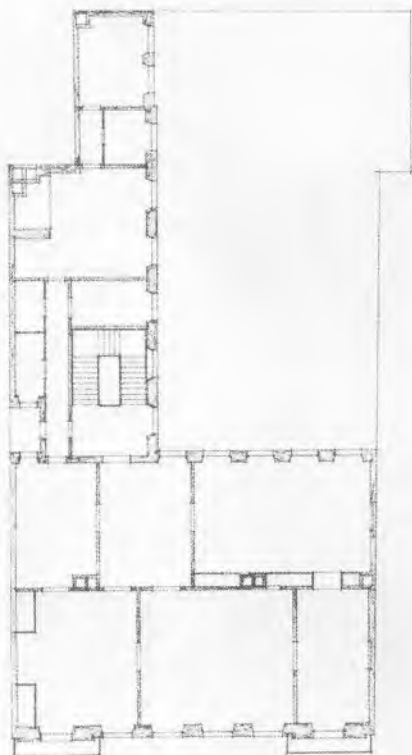
I 1798 solgte assessor Bang sin nedbrændte ejendom på Nytorv til justitsråd Hartvig Marius Frisch, direktør for Grønlandske Kompagni. Han havde tidligere ejet Ørholm værk, hvor han fabrikerede leer og hakkelsesknive; i 1794 solgte han Ørholm og købte i stedet den frede-riksbergske ejendom Vodroffsgård.

En overlevering gennem Abildgaards enke om, at Abildgaard skulle være arkitekten for Frisch's gård på Nytorv understøttes af, at han samtidig leverede et gravmonument over Frisch's i december 1799 afdøde svigerforæl-

dre, Pauline og Peter Tutein, men også huset selv vidner om, at det ikke er nogen almindelig murmester, der har rejst det. Det nu en del ombyggede hus opførtes i årene 1799-1803; det var grundmuret og på tre etager med kælder. Abildgaard har valgt at fremhæve de to brede sidepartier, mens midtpartiet på fire fag er trukket lidt tilbage; dets underfacade er beklædt med sandstenskvadre og under 3. etages vinduer er et bredt bånd med en æggestav. Sidepartierne er i alle etager stærkt markeret, i underetagen med kannelerede pilastre, der går over i konsoller for beletagens altaner. Dørene her er indrammede og prydet med konsolbårne trekantfrontoner. Den øverste etages vinduer har en profileret indramning. Et originalt træk er, at midtpartiets udsmykning, kvadrene og æggestavbåndet, afbrudt af sidepartierne, fortsætter i ganske smalle striber på hver side af disse. Facaden afsluttedes af en triglyfgesims med en attika og fire sandstensvaser. Alle facadens dekorative led er udført i Nexøsandsten. Den desværre nu forsvundne port fremtrådte som en stor kassetteret flade uden markering af den overdel eller de to egentlige portfløje, hvori den var opdelt. Til forhuset sluttede sig et langt sidehus, og en be-

Nytorv 5. Rekonstruktion af facaden. En sammenligning med fotografiet på næste side viser, hvor uheldig den skete forhøjelse er. Efter Leo Swane: Abildgaard, 1926, s. 207, tegnet af Carl Neye.

Nytorv 5. Rekonstrueret plan af førstesalen med trappens oprindelige og usædvanlige placering i sidehuset. Efter Leo Swane: Abildgaard, 1926, s. 93. Tegnet af Steen Møller.

byggelse mod Knabrostræde. Rumfordelingen var utraditionel, først og fremmest ved at trappen placeredes i sidehuset, som derfor ikke fik en stribe værelser med en bagved liggende, lang og smal gang. Problemet med at få belyst værelserne i hjørnet var løst ved at etablere en smal lysgård ved sidehusets bagside. Dekorationskunstneren Abildgaard undlod ikke at sætte sit præg på rumudsmykningen. Fyldingsdøre med udskårne trekantafdækninger pryder de repræsentative rum mod Nytorv. Også vægge og lofter blev dekoreret, således er i et kabinet på 1. sal bevaret et loftsmaleri forestillende stjernebillederne, mens den tilstødende trefagssal nu har en udsmykning i pompejansk stil, udført af Heinrich Hansen o. 1850. Det er sandsynligt, at den senere hofbygmester Chr. Hornbech, der i disse år vides at have arbejdet for Abildgaard, har været ham behjælpelig med den mere tekniske side af byggeriet.

Etatsråd Frisch solgte gården i 1807, men blev boende til o. 1810. Fra 1842 ejedes den af vinhandler O. D. Lorentzen, der lod flere af rummene nydekorere. Hans svigersøn, arkitekt August Klein, overtog den 1889 og foretog straks en ret omfattende ombygning. Han påbyggede en etage og en mansard med kobbertag, foran hvilken han anbragte Abildgaards hovedgesims og vaserne. Endvidere flyttede han trappen fra sidehuset til forhuset med opgang fra porten, hvorved der skete betydelige indgreb i lejlighedernes rum mod gården. Senest er også side- og baghusene erstattet med nye bygninger.

*Nytorv 5 og 7. To af torvets stateligste bygninger, begge opført i årene umiddelbart efter branden i 1796, men med meget forskellige opfattelser af klassicismens udtryksform. Kirkerups løsning af det tilbagevendende problem: pilasterstilling på et treetagers hus er utraditionel, men ikke videre heldig.
Fot. Erik Hansen 1977.*

Nytorv 7, Jens Lauritzens gård. Jens Lauritzen fødtes 1738 i Nibe. Han tog i 1764 borgerskab som brygger i København og ægtede samme år Mette Brock, datter af handelsmand Rasmus Brock i Randers (se s. 185) og søster til storkøbmanden Niels Brock (se s. 78). Hun ejede den gård på Nytorv, hvorfra Lauritzen, der i 1767 var blevet grosserer, handlede med hør, hamp, læder, specerier, trykpapir og jernplader m.m. Han var direktør i brandforsikringen 1776-87 og valgtes i 1790 til en af grosserersocietetets ældste.

Sin i 1795 nedbrændte gård lod han allerede året efter genopføre, antagelig ved arkitekten, hoftømmermester Andreas Johannes Kirkerup, med hvis andre arbejder dette hus har visse lighedstræk. Det er på syv fag og tre etager over en høj kælder. De to bredere yderfag har indrammede vinduer med trekantfrontoner over beletagen samt et portfag omgivet af kvadre i det ene og et vindue og en kældernedgang med en tilsvarende kvaderindramning i det andet. Midtpartiet er forsænket og helt refendufugtet med fire halvt riflede pilastre mellem de to underste etagers vinduer, bærende en triglyfarkitrav, der – placeret under den øverste vinduesrække – forekommer ret meningsløs. Det er samme facadeprincip, vi finder på Waagepetersens gård i Store Strandstræde (se s. 72), der er opført af J. M. Quist, en anden af Harsdorffs elever. Facaden afsluttes foroven af en konsolbåren gesims med en attika af sandsten.

Jens Lauritzen ejede gården til sin død i 1803.

Dens senere ejere var stort set alle grosserere, indtil den i dette århundrede overtoges af Landmandsbanken, der har indrettet stueetagen til banklokale og i 1967 etablerede en indgang i rundblændingen i det nordre sideparti.

Ny Vestergade 13, Grevinde Danners gård. Den bekendte vinhandler Vigand Michelbecker, som i 1680'erne opførte den store gård, der senere ombyggedes til Prinsens Palæ, ejede også grunde på den anden side af den nyanlagte Ny Vestergade, eller Vigandsgade, som den da meget passende kaldtes. Hvor nu nr. 13 er beliggende, lå i hvert fald i Michelbeckers svigersøn, Wilhelm Edingers tid, 1707-33 en større gård, der fra 1777 ejedes af arkitekten, stadsbygmester G. E. Rosenberg og fra samme år gav husly for det af ham oprettede kgl. møbelmagasin.

I 1791 solgte Rosenbergs broder en del af ejendommen til gæstgiver Christen Christensen Bording, der straks påbegyndte opførelsen af det nuværende forhus. Det stod færdigt 1793 og var da på tre etager med kælder og fem fag, af hvilke de tre midterste i stueetagen var refendufugtet og fremtrædende, mens de i de øvre etager var trukket tilbage, et ret usædvanligt træk. Mellem 1. og 2. sals vinduer er et sandstensbånd med »løbende hund«. Yderfagernes vinduer har indramning, beletagen tillige konsolbårne segmentfrontoner. Rumdisponeringen svarede ganske til facadens opdeling med en trefags sal, flankeret af to etfags kabinetter. Til den nyopførte gård

hørte endvidere et side- og baghus. Om Bording havde bygget sin herskabelige gård som spekulation, eller om han havde forbygget sig, er uvist, men allerede 1797 solgte han den til Rigsfriherre C. U. D. v. Eggers, der bl.a. var deputeret i Finanskollegiet og Tyske Kancelli. Eggers afhændede ti år senere gården til cand. jur. Carl Capito, der dog allerede 1811 lod den gå videre til tømmerhandler Laue Jessen Maag. Den nye ejer lod straks foretage en mindre ombygning, idet beletagens trefags sal og det ene kabinet ved en skillerumsflytning blev ændret til to tofags stuer. Maag døde i 1836, 53 år gammel og efterlod gården til sin hustru, Mette Marie, f. Sundorph, der også videreførte tømmerhandelen, indtil den kunne overtages af sønnen, grosserer Ludvig Maag. Denne boede med sin familie i stueetagen, mens moderen beboede 1. salslejligheden. Efter hendes død i 1855 lod han denne husets fornemste etage indrette til sig selv. Han lod værelserne til gaden og spisestuen i hjørnefaget mod gården dekorere ved malerne Hilker, Constantin Hansen og P. C. Skovgaard delvis i den pompejansk inspirerede stil, som billedhuggeren H. C. Freund havde introduceret i 1830'erne. I dagligstuen maledes små genier med tømrværktøj samt et prospekt af Thorvaldsens museum, mens salen ved siden af især præges af loftets teltdekoration. Den runde spisestue er på vægge og loft udmalet som det indre af en løvhytte med vinløvomslynget espalierværk, hvorimellem små fugle flagrer rundt. De fine dekorationer er netop blevet smukt re-

Man fristes til at tro, at arkitekten Mogens Clemmensen ved ombygningen af Nationalmuseet skabte denne åbne plads af hensyn til Ny Vestergade 13, hvor han selv boede.

Fot. Victor Hermansen 1943.

staureret af Nationalmuseets Farvekonservering.

Maag lod samtidig påbygge en mezzanin, installere gas og noget så uhørt moderne som »waterclosets«, der dog ikke kan have været forbundet med noget kloaksystem. Ombygningen kunne afsluttes 1857, men allerede 1861 døde Ludvig Maag og to år senere døde hans enke.

Boet solgte herpå i 1865 gården til Louise Christine lensgrevinde Danner. Efter Frederik VII's død levede grevinde Danner relativt tilbagetrukket og brugte Ny Vestergade 13, hvor hun indrettede 1. salen som sin vinterbolig, når hun ikke var på rejser. Om sommeren boede hun på Jægerspris eller Skodsborg. I hendes tid skete der ingen ændringer ved bygningerne, men i dagligstuen lod hun geniernes tømmerinsignier overmale med blomster, krans og palmegrene, der dog nu delvis atter er fjernet. Efter hendes død købtes gården 1875 af prokurator Menca Koppel, der bl.a. lod indrette et badeværelse med ovne, vandkedel og »styrtebadeapparat«. Til Koppels advokatkontor knyttedes i 1893 senere højesteretssagfører C. B. Henriques, der indtrådte som kompagnon og videreførte sagførervirksomheden i huset til sin død i 1957, i begyndelsen i stueetagen, men fra ca. 1927 på 1. sal.

I 1972 erhvervedes den af Dansk Arbejdsgiverforening, der har ladet side- og baghus nedrive, mens forhuset er blevet istandsat.

En række kunstnere har boet i huset, fortrinsvis i den senere tilføjede mezzanin, således dekora-tions- og våbenmaleren Georg Christian Hilker, Agnes og Harald Slott-Møller, Johan Rohde samt malerinden Augusta Thejll Clemmensen og hendes mand arkitekten Mogens Clemmensen, der i disse år (1929-38) ledede genbohuset, Nationalmuseets store ombygning.

Nørregade 13, Povl Badstubers gård. Siden 1671 havde ejendommen ved siden af bispegården tilhørt kobbersmed Lorenz Badstuber. Senere overtoges den af sønnen Povl Badstuber, der også var kobbersmed. Huset brændte i 1728, og kobbersmeden benyttede lejligheden til at udvide ejendommen ved køb af en nabo-grund. Den gård, som Poul Badstuber opførte 1730-32, kommer meget nær det Kriegerske ideal af en treetages gård, omend udformningen i detaljer er mere forfinet end Kriegers for-tegning. Facaden står i blank mur af røde sten. De to yderfag er på hver seks rammer og flankeres af smalle, murede og berappede pilastre med guirlandekapitæler. Midtpartiet på tre fag kro-nes af en segmentfronton med blomsterguirlander af sandsten omkring et fladbuet vindue; under dette et slynget bånd af sandsten med indskriften »Gloria in Excelsis Deo«. Povl Badstuber havde allerede i 1729 ladet opføre et baghus af grundmur ved tømmermester Ole Povel-sen og murmester Lars Erichsen, og det er an-

*Nørregade 13. Kanonkuglerne, der er indmuret over porten, er fundet på grunden. To af dem er stangkugler fra 1600-tallet.
Fot. Niels Elswing 1954*

tagelig sidstnævnte meget virksomme mester, der har forestået opførelsen af forhuset. Den rundbuede port har sandstensindfatning med udhuggede blomsterklynger ophængt i en snor, et af regencens yndede motiver. Som afvisere havde den oprindelig to 1600-tals kanoner, som dog er blevet udskiftet med et par noget yngre fra 1862.

Det er etagehuset, beregnet til udlejning, vi her har et eksempel på, men i et større format end tidens sædvanlige, firefags ildebrandshuse. Indgangen er som på Kriegers plan lagt på husets bagside, hvor der fra gården var opgang ad en dobbelt stentrappet med jerngelænder. Lejlighederne fulgte husets facadearkitektur med en trefagssal i midten, flankeret af to kabinetter; mod gården var trappen, køkkenet og endnu to værelser. I flere af rummene nævnes gyldenlæders tapeter og stukkatur i loftet. De oprindelige paneler er iøvrigt i vidt omfang bevaret, men også fra empiren er der bevaret smukke detaljer, døre, paneler og stuklofter.

Povl Badstuber havde arvet Brede kobber- og lemølle, som i hans tid fik et mægtigt opsving, og hvor han desuden anlagde et messingværk. Han ejede tillige Ørholm og oprettede i 1738 et stamhus for sine to ældste sønner »alene for det gemene bedste, at disse kostbare værker efter min død kunne florere og ved familien fortsættes«. Hans stolte planer blev dog aldrig til noget. I 1746 gik han fallit, hans ejendomme må-

te realiseres, og han døde i fattigdom hos en datter i Birkerød 1762.

Huset blev gennemgribende istandsat i begyndelsen af dette århundrede, og sandstensornamenterne i frontonen fornyedes i 1965.

Overgaden neden Vandet 11, Heerings gård. Som borgerhus betragtet er Heerings gård afgjort noget for sig. Med sine tre etager og 16 fag overgår den i størrelse de fleste palæer og formentlig er den det eneste eksempel på en bygning, der helt udfylder bredden af Christianshavns i 1620'erne udstukne store grunde. Dengang ejedes grunden af Villum Petersen, efter navnet at dømme en af de mange skippere og købmænd af hollandsk oprindelse på Christianshavn. Som Strandgade var Overgaden på hver side af Christianshavns Kanal tænkt bebygget med store købmandsgårde med tilhørende kajplads, og mens denne idé efter ca. 100 år blev opgivet i Strandgade, er den blevet opretholdt her. Nr. 11's bygherre, Hans Pedersen Kofoed, havde som skibsfører svunget sig op til at blive skibsreder, grosserer og brygger, og opfylder således i høj grad forventningerne til en mand, der slår sig så stort op på dette sted.

Det 1785 opførte hus, der afløste en væsentlig mindre bindingsværksbygning, er usædvanligt ved trods sin uhyre facademæssige udstrækning at være uden nogen lodret opdeling i form af midt- eller siderisalit, som så mange mindre af tidens huse flatter sig med for at bryde en stor facades ensformighed. H. P. Kofoed og hans arkitekt har suverænt set bort fra den slags overleverede numre fra barokken. Med få midler er facaden imidlertid klart samlet om et midtparti, der foruden den store rundbuede port markeres af en »løbende hund«-frise under 3. etages seks midterste vinduer og den over samme placerede store altankvist; endelig har alle vinduerne i det seks fag brede midtparti sålbænke af sandsten. Sidepartierne betones diskret af de to symmetriske anbragte kældernedgange. Den egentlige facade er iøvrigt kun prydet med en kordongesims, mens det rigest udsmykkede parti er kvisten, der har sin egen konsolbårne gesims, hvorpå hviler smedejernsgitteret omkring altanen, den for skibsrederen uundværlige kikkemborg.

Huset, der er sat i forbindelse med arkitekten G. E. Rosenbergs navn, minder på mange måder om den Classenske gård, Strandgade 93 i Helsingør, der opførtes af A. C. Wilcken under Harsdorffs medvirken. Som på denne fornemme bygning er også her de oprindelige, småsprossede palævinduer bevaret.

Den store sammenhængende facade dækkede i virkeligheden et pakhuis, der var indrettet i alle de syv sydligste fag gennem alle etagerne. Af ældre bygninger på grunden bevarede Kofoed kun et bryghus med hejsekvist til venstre for porten, opført af den tidligere ejer, brygger Peter Casse.

*Overgaden neden Vandet 11. Hans Pedersen Kofoed opførte sin store gård på et for en skibsreder og grosserer ideelt sted med stor kajplads ved Christianshavns Kanal og udstyret med »kikkenborg«, hvorfra han kunne overskue en del af havnen.
Fot. Victor Hermansen 1941.*

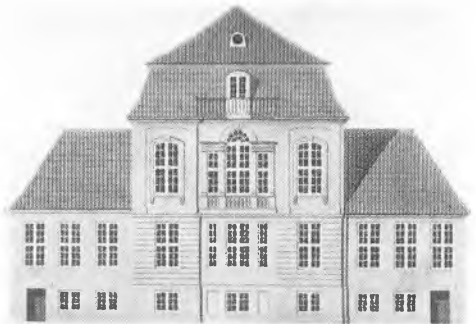
Hans Pedersen Kofoed anbragte over porten sit talende våben, foden af en ko, men da han døde barnløs 1812 i en alder af 69 år, blev gården efter enken, den for sin godgørelse kendte Marie Kofoed, f. Bohm's død i 1838 solgt til urtekræmmer P. F. Heering, der her fandt plads til fremstilling af den kirsebærlikør, som han havde påbegyndt og som siden har bevist sin levedygtighed. Ejendommen har indtil 1977 været i familien Heerings eje, og dens bygninger er opretholdt med stor pietet.

Overgaden oven Vandet 6, Stanleys gård. Den statelige gård er opført for den danskfødte billedhugger, Simon Carl Stanley, 1755, der efter et ophold i England i 1746 ansattes ved Holmens billedhuggerværksted, hvis ledelse han overtog 1757. I de nærmest foregående år var han udnævnt til hofbilledhugger og professor ved kunstakademiet.

Den særprægede bygning bestod oprindeligt af en to etager høj midtpavillon med mansardtag og to sidepartier på kun en etage og med valm-tag, hvilket i høj grad vidner om byherrens engelske baggrund. Der er gjort meget ud af midtpavillonen, der fremstår som risalit. Den består af to yderfag, der i stueetagen er refendfugede og på første sal har fladbuede vinduer i ørelisen-indrammede felter. Herimellem er et fordybet midtfelt, der i begge etager har et normalt vindue flankeret af to smalle vinduer. Overetagens midtvindue kronet af et halvrundt

»palladiansk« overvindue og er tilligemed de to små vinduer prydet med en balustrade og pilastre. Den bagved værende sal, husets fornemste rum, er endnu bevaret, dog uden de oprindelige seks malede vægfelter med prospekter af havnebyer. Den kan have tjent som samlingsal for den frimurerloge, Zorobabel, hvoraf Stanley var et fremtrædende medlem. Et par af dørene i dette rum er senere blevet dekoreret af P. C. Skovgård og Constantin Hansen, der begge boede her omkring 1850.

Stanley døde allerede 1761, 58 år gammel, og sønnen, den udmærkede billedhugger C. F.

Overgaden oven Vandet 6. Rekonstruktion af facaden udført af Lise Sonne Nielsen. Sidepartiernes tage er nu ført op i højde med midtpavillonen, hvis tagform dog stadig kan iagttages. Efter C. G. Schultz: Stanley. 1955, s. 18.

Stanley, måtte 1783 sælge gården til naboen, den engelske rebslager Peter Appleby, der det følgende år lod foretage en ombygning, hvorved det i sit facadeskema meget engelskprægede hus mistede en del af sin karakter, idet de lave sidepartier, der iøvrigt havde dobbelttage, blev forhøjet med en etage og forsynet med mansardtag som pavillonen.

Huset tjener nu som bolig for Christianskirkens sognepræst.

Overgaden oven Vandet 10, Potters gård. Det driftige handelsliv på Christianshavn øvede tilsyneladende en vis tiltrækningskraft på indvandrere fra de britiske øer. S. C. Stanley, der ganske vist var født i byen, men af engelske forældre, byggede gården Overgaden over Vandet 6 (se s. 62). Et par husnumre derfra havde en anden englænder, rederen Peter Appleby, gård og skibsværft. Grunden Overgaden 10 solgte han 1761 til sin reformerte trosfælle, overkrigskommissær Alexander Ross, der var skotte af fødsel. Thomas Potter var født i Edinburgh 1746. Han indvandrede til Danmark og fik 1769 bevilling til at oprette et jernsmelteværk. Han anlagde sit jernstøberi på Applebys plads og erhvervede et par år efter, 1775, nr. 10 fra Ross. Ti år senere lod han de gamle bygninger nedrive og opførte i stedet den nu stående »Potters gård«. Arkitekten kendes ikke, men har ikke hørt til tidens mest moderne. Huset hører

ved proportionering og detaljer (ørelisener) til i den af Eigtved påvirkede gruppe bygninger, der havde sin blomstring 30 år tidligere. Facadens regularitet med et fremhævet midtparti på fire fag og sidepartier på hver to fag, er kun tilsyneladende, idet det østlige sideparti med porten er væsentlig bredere end det vestlige.

Potter havde efterhånden udover sit jernstøberi etableret en omfattende grosserer- og redervirksomhed, og han indrettede i sin nye gård foruden en smagfuld bolig også sine kontorer. Potter havde store personlige sorger, idet hans to første hustruer døde ganske unge og hans to døtre ligeledes døde som små. Forretningen gik ikke længere så godt, og o. 1790 solgte han gården til mechanicus Mitchell, den fjerde brite på stedet og døde syg og nedbrudt i 1811.

I nyeste tid har handelshuset Brøste indrettet en offentlig samling til belysning af Christianshavns historie i det smukke hus.

Overgaden oven Vandet 32, Steinfass' gård. Som Stanleys gård har Steinfass' gård i Overgaden oven Vandet en iøjnefaldende placering på et gadehjørne og med begge gavle frie. Bygningen virker meget barok ved sit kraftige korpus og store mansardtag. Den 11 fag lange facade brydes af en midtrisalit på tre fag, der er ført op over taggesimsen som en kvist, der oprindelig bar en altan med træbalustrade, men som siden 1804 har fået et valmtag, der flades

Overgaden oven Vandet 10. Det fine portparti har som udsmykning af overvinduet et udskåret relief, forestillende en kvinde med blomsterkurve i en klassisk rolig positur i tidens ånd.
Fot. Allan Tønnesen 1978.

Overgaden oven Vandet 32. Under midpartiets vinduer er små kannelerede konsoller, svarende til genboens, Heerings gård. Fot. Allan Tønnesen.

ud og glider over i den store tagflade. Risalitens vinduer har alle sandstensindramninger, og under kvistens vinduer er anbragt fremhævede, kannelerede felter, der tilkendegiver en fjern samhørighed med den af Jardin inspirerede arkitektur. Kun de to synlige facader er af grundmur, mens bagsiden og nordgavlen er opført i det billigere bindingsværk. Forsidens kvist med det usædvanlige tag er gentaget i bindingsværk på bagsiden.

At mest muligt ved huset er udført som tømrerarbejde hænger rimeligvis sammen med, at bygherren var tømmermester Johan Jacob Steinfass, der ejede stedet 1764-80 og opførte gården o. 1770.

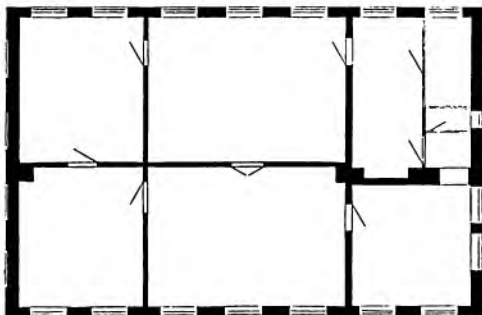
Med Steinfass' gård melder udlejningshuset sig for alvor. Den store bygning er på tre etager med kælder og mansard og der har været fire lejligheder i hver etage, en ganske hård udnyttelse, der får betegnelsen lejekaserne til at rykke betænkeligt nær.

Prinsessegade 54, Philip de Langes hus. I årene omkring 1730 kom et stort antal udenlandske bygningshåndværkere tilrejsende, hidlokket af de store byggeopgaver, der viste sig i København; Københavns Slot blev nedrevet og skulle afløses af det kolossale Christiansborg; det halve af byen var brændt og måtte nødvendigvis genopføres inden for de nærmeste år. En af disse håndværkere var muremester Philip de Lange, der kom fra Holland. Han slog sig hurtigt op og fik en lang række opgaver både for private og for det offentlige, f.eks. Gammel Strand 48, Magstræde 6, (se s. 29, 49), Ved Stranden 16, Møinichens og Barchmanns palæer, Asiatic Kompagnis hus i Strandgade og adskillige bygninger på Holmen. Nogen grundig teoretisk arkitektuddannelse har han næppe haft, og det er sandsynligt, at den egentlige arkitekt bag en stor del af hans mere ambitiøse bygninger er Felix du Sart, du var ansat hos de Lange og ellers kun som selvstændig arkitekt tegner sig for Frederiksberg kirke.

Mod slutningen af sit liv blev den iøvrigt som bygmester stadig virksomme de Lange industri-drivende, idet han 1755 fik bevilling på det salpeterværk på Christianshavn, som var blevet anlagt af Theophilus Laan i 1749. Fabrikken blev anlagt på det lidet attræede område ved volden bag Vor Frelsers kirke og bestod af en række lange træbygninger. Ved siden af opførte han til sig selv et toetages, grundmuret hus, der fritliggende og tilbagetrukket fra gadelinien med sit store valmtag minder meget om de landlege lyststeder, der netop i disse år skød op rundt om København. Denne bygning, der stod færdig 1757, har den erfarne muremester ikke behøvet arkitektbistand til. Det enkle hus er på syv fag med de tre midterste let fremhævet i forhold til sidepartierne. Vinduerne har indramninger, flade i underetagen og profilerede i overetagen. Det forenklede facadesprog er tydeligt påvirket af den Eigtvedske rokoko, som netop i disse år satte sit præg på den nye Frederiksstad. Den eneste konkrete mindelse om de Langes fortid som barokarkitekt er midtfagets indgangsdør, hvis portal afsluttes med en segmentfronton af kraftig reliefvirkning, hvori ganske vist er anbragt to skjolde i vilter rokokoudformning. Pontoppidan skriver 1764: »Strax inden for Porten, paa den høyre Haand, er anlagt et Salpeter-Værk, som frem for noget andet her til Lands, lykkes vel, og drives af en vittig og nyttig Borger, ved Navn Philip de Lange«. Trods denne tilsyneladende succes nedlagdes virksomheden dog få år efter de Langes død 1766. Hans enke afhændede ejendommen i 1777. I de sidste 100 år har huset været gemt bag Prinsessegades Skole som inspektørbolig, idet dog un-

Prinsessegade 54. Som Strandgade 95 i Helsingør hører Philip de Langes eget hus til bygmesterens sene, rokokoprægede bygninger. Fot. Det særlige bygningssyn ca. 1965.

Plan af førstesalen i Philip de Langes hus. Den enkle ruminddeling følger nøje facadens opdeling i et trefags midtparti og to tofags sidepartier. Efter Opmålinger udgivet af Odense Bygningskoles Elevforening 1932.

deretagen er blevet indrettet til gymnastiksal og således ryddet for al oprindeligt udstyr. Derimod står 1. salen endnu med ruminddeling, paneler og døre som på Philip de Langes tid.

Sankt Annægade 14, Johan Lauridsens bod. En af de første, der fulgte Christian IV's opfordring til at erhverve grunde på den i 1617 anlagte nye bydel, Christianshavn, var en københavnsk borger, Johan Lauridsen. Han fik i 1622 skøde på en grund langs Sankt Annægaden og tog straks fat på ved opfyldning af det lave, mangelfuldt inddæmmede område at gøre grunden byggemoden. I 1635 var alle tre gadesider

bebygget. Sit eget hus har han antagelig bygget ud mod Overgaden neden Vandet, mens han mod Sankt Annægade i flere tempi opførte en række små bindingsværkshuse i en etage, beregnet på udlejning til småhåndværkere og andre jævne folk. Antagelig har rækken omfattet syv sådanne »boder«. Af disse er nu kun nr. 14 tilbage.

Indretningen var den for sådanne småhuse helt faste: en gennemgående gang, en stue til gaden på to fag og bag denne, mod gården, et kammer og et køkken. Ca. 1753 er en salsetage blevet indrettet ved en kraftig opskalkning mod gaden. En tilsvarende forhøjelse skete i begyndelsen af 19. årh. mod gården, hvor facaden blev omsat i grundmur og hele tagfladen løftedes med bibeholdelse af den gamle rygningshøjde. Huset var fra begyndelsen for lavt beliggende, og senere opfyldninger sænkede i tidens løb loftshøjden med ikke mindre end ca. 80 cm, og egentlig beboelse af underetagen hørte op henimod år 1900. Inden bygningen helt blev opgivet var her cykelværksted. Det lille hus stod umiddelbart foran sin fuldstændige tilintetgørelse, da en behjertet indsats i årene 1970-75 reddede det ved en grundig og forbillig restaurering. Det tjener nu som bolig for en familie.

Sankt Annægade 18, Buurmands hus. Den række af enetages »boder« af bindingsværk, hvoraf Sankt Annægade 14 nu er den eneste overleve-

Sankt Annægade 14-18. Johan Lauridsens bod ses yderst til højre. Nr. 16 og 18 hørte oprindeligt også med til boderækken, men har senere fået nye bygninger. Facadebredden viser dog de to ejendommers oprindelse som dele af en ensartet opdelt bebyggelse. Fot. Lars-Kristian Crone 1978.

de, blev i tidens løb udskiftet med bygninger, der gav en højere udnyttelse af de beskedne grunde. Allerede i 1733, da Skipper Hans Hansen Buurmand erhvervede nr. 18, var bindingsværkshuset forhøjet til to etager med kvist.

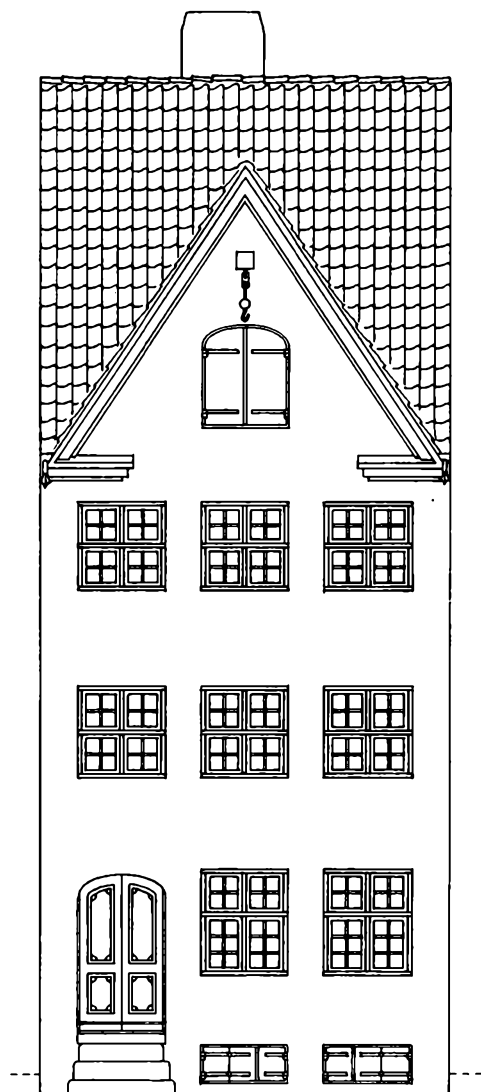
I 1747 rev Buurmand huset ned og byggede et nyt. Det blev på tre etager med kælder og opstående kvist over alle facadens tre fag. Stueetagens plan blev ganske som i de gamle boder: langs den ene gavl en gennemgående gang med en smal trappe til de øvre etager; i de sidste to fag til gaden en stue og bagved, til gården, et kammer og et køkken med åbent ildsted. På 2. etage var husets fornemste rum, salen, på alle facadens tre fag, med kammer og køkken mod gården. En tilsvarende rumindretning havde 3. etage, mens tagetagen tjente som lager med en

luge og udlægger i kvisten. Rummenes fine panellering er i vid udstrækning bevaret ligesom en dekoreret ovenplads i salen. Buurmands hus er et typisk ildebrandshus, og det er som andre af denne type tidligt blevet udlejet etage for etage, uanset at salsetagen må antages at have været beregnet som supplement til ejerens lejlighed i stueetagen. I årenes løb blev huset uhyggeligt overbefolket (med fem familier i 1870), og forfaldet satte sit præg på det. Ved en fælles indsats af ejeren og Det særlige Bygningssyn lykkedes det imidlertid i 1962 at få huset istandsat og atter gjort egnet til beboelse. Istandsættelsen kom således til at bane vejen for bevaringen af det gamle Christianshavn, hvoraf store dele på dette tidspunkt var dømt til nedrivning.

Sankt Annæ Plads 1-3, Grosserer Fibigers gård.

Igennem klassicismens 100-årige blomstrings-tid skete der en stadig udvikling fra Jardins Louis-Seize, over Harsdorffs græske og C. F. Hansens romersk inspirerede arkitektur. Senklassicismen er herhjemme først og fremmest knyttet til Gustav Friedrich Hetsch, Hansens svigersøn, men helt præget af den retning, der udgik fra den tyske arkitekt Friedrich Schinkel og som repræsenterede en borgerliggørelse, en »afmonumentalisering« af den græsk-klassiske arkitektur. Sirligere linier og stukdekorationer blev karakteristiske for denne tilbageholdende stil. Pynteligheden var dog ikke Hetsch's sag, og det mere udvendige i retningen finder man mest hos hans elever og tidens murmestre.

Hetsch var først og fremmest lærer ved Akademiet, og hans produktion af borgerhuse var beskeden. I København leverede han i 1847 tegninger til et hus for grosserer, sejldugsfabrikør A. Fibiger, der ejede Lindencrones palæ på hjørnet af Bredgade og Sankt Annæ Plads. Han lod en del af de tilhørende staldbygninger nedrive og opførte i stedet Hetsch's palazzolignende bygning til bolig for sig selv. Den er på fire etager og syv fag. Karakteristisk for den Hetsch-Schinkelske stil var, at den undgik opdeling af facaderne i midt- eller sidepartier, og på Fibigers hus er da også de vandrette linier dominerende, kordongesims, sammenhængende sålbænke og den konsolbårne hovedgesims. Taget har den af Hetsch foretrukne halvvalm og er tækket med skifer, hvilket tillod en meget lav tagrejsning i modsætning til det hidtil anvendte materiale, teglsten. Der er tilstræbt en vis fri, villaagtig beliggenhed, idet huset på begge sider flankeres af portbygninger med balkon over og øverst en let pergola. Hetsch's planer blev dog ikke fulgt, han ragede uklar med bygherren og skrev i 1850 til sin elev H. C. Stilling: »Han [P. C. Hagemann] har også fuldendt en bygning på St. Annæplads, som jeg gav slip på, fordi hr. Fibiger ikke tillod mig at opføre den efter de approberede tegninger og forkvaklede alting, således at jeg blev ked deraf. Jeg kommer nu til at anlægge proces imod ham, fordi han ikke vil be-

Sankt Annægade 18. Rekonstruktionstegning af facaden, udført af Bent Rud, 1962. Ved husets restaurering skete der en tillempet tilbageføring, sml. foregående illustration.

*Sankt Annæ Plads' nordside domineres af store ejendomme. Yderst til venstre ses hjørnet af Eigtveds palæ for Chr. Lindencrone. Både Fibigers gård og den af Rawert opførte bygning nr. 5 yderst til højre ligger på det areal, hvor i det 18. årh. Lindencrones have og staldbygninger lå.
 Fot. Allan Tønnesen 1978.*

tale 600 rdl. i honorar for mig og [F. V.] Tvede og [Vilh.] Petersen, som derved har arbejdet for ham og er betalt af mig«. Formentlig er det de på tegningerne viste, luftige portbygninger, Fibiger har ønsket ændret; de fremtræder nu som regulære, murede bygningsdele med vinduer og tag; balkonerne er dog først tilkommet 1881. For Hetsch har det været bittert at se sine intentioner forvansket af Hagemann, hvis arkitektur han på ingen måde brød sig om. Indvendig indrettedes huset som herskabelige etagelejligheder, i stueetagen dog to mindre lejligheder. Trappen er lagt i det rundede fag mellem for- og sidehus; som dettes forlængelse og som baghus bevarede Lindencrones gamle lave udbygninger.

Sankt Annæ Plads 11. I Frederiksstaden opføres flere såkaldte tvillinggårde, f.eks. Amaliegade 15-17, 22-24 og 40-42. Tvillinger var også de to første gårde, der stod færdige i den nye bydel, murmester Niels Engerslevs og tømmermester Peter Rasmussens nu stærkt ombyggede Sankt Annæ Plads 7-9. De to spejlvendte facader var komponeret som et hele og udgjorde midtbebyggelsen mellem Lindencrones og von der Ostens palæer på hjørnerne af Bredgade og Amaliegade. Mellemrummene var udfyldt med palæernes lave staldbygninger og havemure. Det varede dog ikke længe, før disse frie områder måtte ofres og bebygges. Det var stadskon-

duktør J. H. Rawert selv, der erhvervede grunde på hver side af nr. 7-9, og det er tydeligt, at han i høj grad havde sans for det overordnede symmetriske princip, der kendetegnede dette gadebillede. De to gårde, han opførte her, nr. 5 i 1796 og nr. 11 i 1801, blev nemlig identiske i næsten lige så høj grad som Engerslevs og Rasmussens, som de flankerede. Ligheden mellem de to gårde, Rawert opførte, bemærkedes også af samtiden. »Er hat sich selbst copiert«, sagde maleren og arkitekten Abildgaard, hvortil litteraten August Hennings føjede, »– und ist doch nicht original«. Den sidste udtalelse sigter vel til, at Rawert, som periodens arkitekter overhovedet, er stærkt påvirket af Harsdorff, hos hvem den norskfødte ingeniørofficer havde modtaget undervisning på akademiet inden udnævnelsen til stadskonduktør. Det store hus er på tre etager over kælderen og på otte fag, hvoraf de to yderste, brede fag flankerer et midtparti, der domineres af syv ioniske pilastre gennem de to øverste etager. For at bryde pilasterrækkens ensformighed har han under de fire midterste vinduer i 2. etage anbragt et balusterværk, mens han i underfacaden har rusticeret midtpartiets to yderfag og afdækket dem med en trekantfronton. Et karakteristisk træk for tidens arkitektur er den rundbuede port i bygningens ene ende og en tilsvarende markering i murværket i den anden, dog kun forsynet med et vindue. Bortset fra at nr. 5 kun er på syv fag, var de to

Sankt Annæ Plads 11. Den meget lange facade har givet Rawert anledning til at foretage et par arkitektoniske sidespring. De to små pavillonagtige udbygninger på underfacaden finder man således ikke på andet borgerligt byggeri fra tiden. Fot. Erik Hansen 1977.

bygninger helt ens; siden er begge blevet ændret, nr. 5 ved at have fået mansardtag, mens nr. 11 i 1878 har fået påbygget en lang kvist på seks fag.

Rawert opførte sine huse med henblik på det bedre borgerskab. Rummenes indretning og udstyr er lige så elegant som det ydre. Rawert boede selv i nr. 11 i en periode; senere, i 1836-37 boede grosserer Erich Erichsen her, og få år efter flyttede greve Carl Moltke ind i stueetagen. Han var deputeret i Rentekammeret og for finanserne og var leder af det ministerium, hvis afgang krævedes af folkestemningen i marts 1848. Han boede her i huset i årene 1839-44.

Skindergade 32. Mens det efter byens første store brand altid var den enkelte grundejer, der byggede hus til eget brug, blev det efter 1795 overordentlig almindeligt, at mur- og tømmere mestre opkøbte grunde, bebyggede dem og enten solgte eller udlejede de nyopførte huse. Enkelte drev denne virksomhed i kompagniskab som f.eks. L. L. Thrane og Philip de Lange (se s. 45). Der er også et eksempel på, at en familie bestående af fire brødre, alle udlærte mursvende, og deres mor gik sammen om finansieringen og opførelsen af en række beboelseshuse. »Bloms Enke & Sønner« opførte i perioden 1799-1808 ni ejendomme, der spændte fra jævne »lejekaserner« i Sankt Pedersstræde til herskabslejligheder i Dronningens Tværgade. Interessentskabet opløstes 1809, hvorpå de to tilbageværende brødre fortsatte hver for sig som

murmestre. Den egentlige arkitekt var Thomas Andreas Blom, der som sine brødre var udlært hos Harsdorff-eleven J. M. Quist. Efter firmaets opløsning fortsatte han i dets spor med at opføre udlejningsejendomme med sig selv som bygherre. Hans sidste hus blev gården på det spidse hjørne, Skindergade-Fiolstræde, en grund, han havde købt 1837, og hvor der tidligere havde ligget tre huse, men som nu siden

Skindergade 32. Ved en kraftig beskæring af det meget spidse hjørne har Thomas Blom kunnet udnytte gavlens monumentalt som hovedfacade mod et lille torv. Fot. Allan Tønnesen 1971.

bombardementet i 1807 havde ligget øde og ubebygget hen. Opgaven var krævende, de nærmeste bygninger var opført af ingen ringere end C. F. Hansen: Frue kirke, Metropolitanskolen og Soldins Stiftelse, men Blom formåede at leve op til udfordringen. Skønt C. F. Hansens stil var ved at være passé og den mindre pompøse senklassicisme nu dyrkedes af tidens bygmestre, også af Blom, har han her formået ved en behersket anvendelse af C. F. Hansens motiver at skabe en harmonisk bygningsmæssig helhed på dette sted. Huset, der stod færdigt 1838, er på fire etager og kælder med seks fag til Fiolstræde, et hjørnefag og 11 fag til Skindergade. Underfacaden er kvaderfugtet. Hovedindgangen, der har sandstensindfatning, er midt på Skindergadesiden. Taggesimsen er forsynet med sparrehoveder og »guttæ«, og langs alle facadens fire hjørner er der kvaderlisener. Den egentlige hovedfacade er det meget brede hjørnefag, hvis 2. etages vindue er forsynet med en fornem indramning i sandsten med kraftig fordakning over og antydet balkonbalusterværk under vinduer af ganske samme udformning, som man finder på mange trappegelændere. Oprindelig var der i kælderetagen eet vindue, der indgik arkitektonisk i udformningen af hjørnepartiet.

Huset blev i 1855 solgt af Thomas Bloms enke til billard- og værtshusholder Chr. Jørgensen, hvorfor man må regne med, at der i hvert fald siden da og formentlig helt fra opførelsestiden har været kælderbevertning her, hvilket nu atter er tilfældet, efter at kælderens i en årrække havde været møbellager.

Store Kannikestræde 10, Admiral Gjeddes gård. Det ærværdige kvarter omkring Frue Kirke, der i middelalderen i høj grad prægedes af

kirkens og universitetets folk, hørte til de områder i byen, der blev ramt af ildsvåden i 1727. Også den nuværende nr. 10, der bl.a. havde været ejet af kanslerne Johan Friis til Hesselager, Christian Friis til Borreby og Christian Friis til Kragerup samt Ulrik Frederik Gyldenløve, gik op i luer. I begyndelsen af 1700-tallet havde den været ejet af viceadmiral, gehejmeråd Frederik Ejler Gjedde, for hvis sønner Ludvig Holberg var huslærer i en kort periode 1708-09. Da gården brændte var ejeren Abraham Lehn (d.y.) (se s. 73), som dog ikke selv følte trang til at genopbygge den, men solgte ejendommen til studiosus Sebastian Lier.

Han blev den genopførte gårds bygherre. Forhuset er på to etager med kælder, over de tre af ialt syv fag var en gavlkvist, der dog allerede inden 1748 udvidedes til fem fag. For- og bagside var af grundmur, resten bindingsværk. Til forhuset sluttede sig et bindingsværkssidehus, oprindelig på en etage, men inden 1748 forhøjet med en etage og kvist over to fag. Tværhuset, også af bindingsværk og i to etager, opførtes af en af Liers efterfølgere, etatsråd Bing. Endelig opførtes 1748 bagest på grunden en staldbygning, hvorfor det blev nødvendigt at indrette en gennemkørselsport i tværhuset. Fra 1805 til 1847 var her købmandsgård, og herefter ejedes den af urtekræmmer J. N. Werdelin, der bl.a. indrettede blyantsfabrik og salpetteraffineri i gården, og hvis efterkommere beholdt den til 1918, da kunsthandler Eddie Salicath overtog den. Indtil da havde ejendommens sociale status været konstant synkende, men Salicath satte ind med en restaurering, til dels vel romantisk ved arkitekterne Carl Petersen og Henning Koch. En række lokaler indrettedes i 1700-tals stil til møderum, og i forhuset retableredes rum med gammelt udstyr, bl.a. en stue med vægma-

Store Kannikestræde 10. Det er ikke Christian IV's berømmelige admiral Ove Gjedde, der har lagt navn til gården, men hans søn, der ejede den i en periode før branden. De eksisterende bindingsværksbygninger er opført af studiosus Sebastian Lier. Gadefacaden er blevet pudset og har fået klassicistiske vinduer, men ellers står både den og gårdsiden stort set uændret siden opførelsen. Fot. Allan Tønnesen 1976.

lerier i pompejansk stil fra ca. 1790. Salicath indrettede sin kunsthandel her og arrangerede kunstnersammenkomster m.m.; han gav gården det navn, den nu kendes under og opsatte mindetavlen i gården, men i 1921 måtte han sælge den til journalistforbundet, der i et vist omfang videreførte de af Salicath påbegyndte aktiviteter. I 1932 vendte Salicath tilbage som lejer, og en række fester og foredragsaftener fandt atter sted, indtil en ny ejer satte en stopper herfor. I stedet fik Konservativ Ungdom og Malteserordenen lokaler her, hvilket bl.a. betød ændringer ved nogle af de oprindelige rum i forhuset, således den pompejanske stue. Disse blev dog retableret, da huset atter skiftede ejer i 1942. Det prunkløse forhus, der blev pudset i begyndelsen af 19. århundrede, men især gårdinteriøret med bindingsværkshusene er et sjældent velbevaret københavnsk miljø fra første halvdel af 1700-tallet.

Store Kannikestræde 11, Professorgården. Latinerkvarteret hørte til de områder, der hærgedes af branden i 1728. Professorresidenserne, der i den katolske tid havde været kannikeboliger tilhørende Frue kirke, var brændt og skulle genopføres. Byggeperioden kom til at strække sig over en lang årrække, 1734-57, men alle gårdene opførtes efter tegninger udarbejdet o. 1732 af matematikprofessor Joachim Frederik Ramus, der var medlem af den efter branden nedsatte bygningskommission. De 11 gårde led en krank skæbne, idet de fleste blev ødelagt under bombardementet i 1807. Kun Store Kannikestræde 11 står endnu i den skikkelse, hvori den opførtes i 1752-53. Hovedentreprenørerne var muremester Niels Rasmussen Engerslev og tømmermester Peder Rasmussen, der på samme tid bl.a. opførte deres egne tvillinggårde på Sankt

Annæ Plads (se s. 67). Her har de måttet arbejde efter tegninger til et ildebrandshus, der på dette tidspunkt må være opfattet som noget passende. Gården er på to etager med kælder og har ni vinduesfag til gaden. Over de fem midterste rejser den store, gennemgående gavlkvist sig, men bortset fra de kraftige tag- og gavlgesimser samt portens slut- og vederlagssten er facaden helt uden udsmykning. Som den ombyggede professorgård, nr. 13, ved siden af fremhæves den i blank mur af røde sten, der fremhæves af de hvidmalede palævinduer. Gården var kun beregnet til at skulle huse en enkelt professor, og værelserne var store og rummelige med tre trefags stuer til gaden. Desuden opførtes bagest på grunden en lav staldbygning og vognport, af bindingsværk til gården og grundmuret ud til Skindergade i flugt med hegnsmuren bag Ehlers kollegium. Dette luftige gårdmiljø er et af de få, der ikke er spoleret ved den intensivering af ejendommenes udnyttelse, der fandt sted i den sidste menneskealder inden voldenes nedlæggelse.

Siden har gården op til allernyeste tid tjent som bolig for skiftende professorer ved Københavns Universitet.

Store Kongensgade 67, Mecanicus Kretz' gård. Siden begyndelsen af 1800-tallet havde mechanicus Peter Johannes Kretz ejet nuværende nr. 67 i Store Kongensgade. I 1835 lod han den gamle forhusbebyggelse nedrive og opførte i stedet en ny gård med forhus og to sidehuse, i fire etager og med en helt moderne facadeudformning. Den refendfugede underfacade adskilles fra den glatpudsede overfacade ved en bred stukfrise, hvori stiliserede ranker slynger sig om vingede englebørn, der håndterer forskelligt snedkerværktøj (Kretz kaldes også snedkermester og maskin-

Store Kannikestræde 11. I modsætning til den anden professorgård, nr. 13 (t.h.), har nr. 11 bevaret kvisten og den oprindelige opstrøning af vinduerne. Fot. Allan Tønnesen 1978.

Store Kongensgade 67. Udstillingsvinduerne til højre for porten er etableret senere, men med porten som forbillede. Inde i gården anes tværhuset, hvor teatersalen var. Fot. Allan Tønnesen 1973.

bygger). Den store rundbuede port i midten har et overvindue af støbejern i senklassicismens sir-lige og spinkle dekorationsstil. Den ret hårdt udnyttede ejendom er indrettet med to lejligheder pr. etage.

Bag Kretz' i 1836 fuldførte bygninger er et tværhus i to etager af svært bindingsværk fra 1. halvdel af 1700-tallet. På førstesalen var der her en teatersal, hvor en skuespillertrup virkede i henhold til det general Hans Jacob Arnoldi i 1747 tildelte privilegium på videreførelse af det gamle teater i Lille Grønnegade. Der blev spillet dansk og tysk komedie, men teatret klarede sig kun få år. Endnu i 1835 beskrives i tværhuset til baggården en sal i hele bygningens længde med en fordybning i den ene ende til orkester. Teatersalen benyttedes da af Borups Selskab, et af tidens mange dramatiske dilettant-selskaber.

Store Kongensgade 72, de Conincks gård. Den franske arkitekt Joseph-Jacques Ramée var i årene 1794-1811 bosat i Hamborg og virkede i denne periode også i Danmark, hvor han forestod opførelsen af en række eksklusive bygninger for tidens mange rigmænd. Forfatteren August Hennings skriver i 1802: »Ramée ist jetzt hier und meublirt verschiedene Häuser, unter anderen auch bei Schimmelmann und Erichsen. Es ist unglaublich theuer und daher gesucht«. Det var helt overvejende landsteder, han stod for, men et enkelt byhus synes også at måtte tilskrives ham.

En af dem, der bedst havde råd til at anvende en så udsøgt arkitekt, var etatsråd Frédéric de Coninck, som i 1783 lod A. Kirkerup opføre sit landsted Dronninggård, og som siden 1788 stod som enejer af Gyldenløves lille palæ i Bredgade. Denne store ejendom strakte sig langs Dronningens Tværgade og helt om til Store Kongensgade. de Coninck påbegyndte en udstykning og bebyggelse langs gaderne. Til Store Kongensgade opførte han i 1797 nuværende nr. 72 til sin søn Louis, og året efter nr. 70 til sin datter Cecilie Caroline, der hver især overtog disse ejendomme efter faderens død i 1811. Til sin ældste søn, Frédéric, havde han o. 1804 ladet opføre et landsted på Dronninggårds jord og benyttede da Ramée. Det er derfor sandsynligt, at samme arkitekt også har ansvaret for de Conincks byggeri i Store Kongensgade få år tidligere, især da huset på mange måder er præget af Ramées arkitektoniske idealer.

Bygningen er på to etager med kælder og ind-delt i otte vinduesfag. Facaden er udformet med en mærkelig overlegenhed, hvad angår den ellers med så megen umage tilstræbte symmetri, med en stor port under det 3. og 4. fag fra syd, som en afdækket kældernedgang må afbalance-re i det 3. fag fra nord. Denne disposition bringer i forbavsende grad liv til den ellers næsten helt smykkeløse facade, hvis mest påfaldende træk er de røde sten med fremtrædende ham-

Store Kongensgade 72. På de Conincks gård er det netop fraværet af pilastre og fronton samt de meget store proportioner i et kun to etager højt hus, der lægger distance til omgivelserne. Fot. A. Tønnesen 1978.

borgfugning. Den rundbuede port er anbragt i et forsænket parti, og under taget er en sparrerkopgesims af sandsten. Vinduerne er meget høje og indadgående og for kældervinduerne er anbragt smedejernsgitre. Samme murbehandling som facaden fik de to sidehuse, hvis overgang til forhuset formidles af to dominerende hjørnerundinger med trapper. Bygningen er en fremmed fugl blandt Harsdorff-tidens pudsede og pilasterinddelte murflader.

Louis de Coninck solgte i 1814 ejendommen til marineløjtnant J. C. F. Hedemann, der året efter afhændede den til lægen Christian Fenger. Efter hans død 1845 overtoges den af hans datter, gift Barnekow, hvis efterkommere ejede den helt til 1935, hvorfor den undertiden går under navnet den Barnekowske gård.

Store Kongensgade 110. Det såkaldte Ny-København, området mellem Kongens Have og Dronningens have (den senere Frederiksstad) blev udlagt til bebyggelse i 1670'erne. Store Kongensgade 110 ejedes 1716 af sognepræsten ved Garnisonskirken, Knud Tommerup, og var allerede da bebygget. Gennem 1700-tallet var der til gaden to forhuse forbundet med en port; længere tilbage på den store grund var der bygninger, der hørte til det bryggeri, de skiftende ejere drev på ejendommen.

I 1801 lod ejeren, justitsråd Jens Lauritz Barfred, der også ejede Benzonsdal, de gamle forhuse nedrive og opførte i stedet den nuværende, statelige bygning ved en arkitekt, hvis navn er ukendt, men som tydeligt nok er en af Harsdorffs elever. Den syv fag lange facade er usædvanlig i flere henseender, først og fremmest ved at have både de tre midterfag og de to brede yderfag i »forlæg«, således at der mellem disse betonede partier er tilbagetrukne murflader på kun eet fag. Midtpartiet er prydet med pilastre i stor orden; de er uden kapitæler, men fortsættes direkte af triglyffer, der bøjer af under hovedgesimsen og bærer en trekantfronton.

I den lave underste etage var der indrettet to bu-

*Store Kongensgade 110 i 1840'erne med de oprindelige butiksidegange i underetagen.
Reklametryk for A. Brøndums dampbrænderi i Det kgl. Bibliotek.*

tikker med selvstændige indgange, den ene i det brede, sydlige yderfag, den anden i faget ved siden af porten i facadens modsatte ende. Butikkernes beskedne udstyr var en disk med tre skuffer og trægitterværk.

Fra 1842, kort efter brændevinsbrænder Anders Anthon Brøndums overtagelse af ejendommen nævnes i den ene butik foruden disken en skænk med hylder samt et øllad med hylder. Brøndum fornyede efterhånden også bagbygningerne og indrettede dem til sit brænderi. De to butiksidegange blev nedlagt og erstattet med vinduer mod slutningen af 1800-tallet, antagelig i forbindelse med Københavns Spritfabrikkers overtagelse af ejendommen i 1896. For nylig er imidlertid den sydligste af disse indgange retableret.

Store Strandstræde 18, Waagepetersens gård.

Den statelige gård var en af de første, der blev opført i den nye Harsdorffske stil, idet den er bygget 1792-93, et par år før Københavns brand, der ellers gav anledning til opførelsen af de fleste af denne gruppe bygninger. Bygherren var Harsdorffeleven, murmester Johan Martin Quist, der selv stod for udformningen og opførelsen. Den syv fag lange facade er opdelt med to brede yderfag og et tilbageliggende midparti, der er kraftigt accentueret ved de fire ioniske pilastre, der går igennem de to underste etager. Over den sparrenkop-prydede hovedgesims er en muret valmkvist over tre fag. Quist har ikke været heldig med pilastrene, hvis afslutning un-

der øverste etage virker umotiveret. Deres stærke fremhæven af midpartiet modarbejder desuden virkningen af sidepartierne, der også er stærkt markeret med segmentbuekronede vinduesindramninger og – ikke mindst – underetagens for denne tid usædvanlig kraftige kvaderfugning omkring portpartier, hvoraf det nordlige er en fiktion, anbragt alene for symmetriens skyld, et træk der genfindes på mange huse fra denne tid. Fra 1798 til 1801 ejedes den fornemme gård af grev Cai (Cajus) Reventlow, der i denne periode var statsminister og præsident i tyske kancelli. Reventlow var et fremtrædende medlem af den kreds af mystikere, der havde landgreve Carl af Hessen som åndeligt centrum, og hvortil også hørte Reventlows forgænger som statsminister A. P. Bernstorff. Det var denne kreds, der i 1793 indbød den schweiziske mystiker, Johan Kaspar Lavater til et ophold i København i den hensigt at bibringe kredsen nye åndelige oplevelser. Reventlow var ved denne lejlighed en af de mest ivrige. I 1808 solgte Quist gården til kaptajn og vinhandler Lorentz Petersen, hvis søn Christian Waagepetersen overtog den i 1811. Den oplevede nu sin berømmeligste periode som hjemsted for et rigt musikliv. Waagepetersen arrangerede musikalske soirer og koncerter og deltog selv som en habil cellist. Bekendt er Marstrands billede fra det Waagepetersenske hjem ca. 1834 med Weyse ved flyglet i samspil med bl.a. den musikalske vinhandler og dennes søn Mozart (to andre sønner hed Haydn og Beethoven). Det er vel heller ikke helt tilfældigt, at Det kgl. Teaters

Store Strandstræde 18. En af byens kendteste vinhandlergårde gennem flere generationer. Der var udskænkning i kælderen.

Fot. Victor Hermansen 1943.

Vinhandler Chr. Waagepetersen med familie i sit kontor i Store Strandstrædegården. Maleri 1830 af V. Bendz. Privateje.

koncertmester, Claus Schall, havde sin bolig her i årene 1822-24.

Chr. Waagepetersen var aktiv på mange andre områder, f.eks. som kirkeværge ved Garnisons kirke, og forretningen gik godt i hans tid. Det var i hans vinkælder, den unge I. C. Jacobsen første gang smagte bayersk øl i 1836. Derimod havde Mozart Waagepetersen (ca. 1815-1885) mindre held med sig, da han overtog virksomheden efter faderens død i 1840, og han blev 1873 nødt til at afhænde både vinfirmaet og gården. Som grundene hertil anføres hans overhåndtagende interesse for musikken samt den omstændighed, at han nedlagde vinudskænkningen i kælderens.

De fornemme interiører, der kendes fra Marstrands billede, er i vidt omfang endnu bevaret.

Strandgade 6, Tordenskjolds gård. I den sydlige del af Strandgade lå i slutningen af 17. årh. en fornem gård, der ejedes af købmanden Jonas Trellund. Gården blev i 1703 ombygget eller muligvis helt nedrevet og nye bygninger opført, muligvis under medvirken af Frederik IV's generalbygmester W. F. von Platen. Bygherren var den hovedrige vinhandler og direktør for Ostindisk Kompagni, Abraham Lehn (d.æ.), der desuden var en af stadens 32 mænd. Han og hans hustru døde kort efter hinanden i 1709 og 1710 og efterlod deres tre mindreårige sønner en formue på over 400.000 rdl. Børnene opdroges hos slægtninge, men allerede i en alder af 19 år fik den ældste, Abraham, fuld rådighed over sine midler og gik i gang med at indrette den af faderen opførte gård i Strandgade. Bygningen

var grundmuret, på ni store fag og i to etager med kvist over tre fag. Dets fornemst udstyrede rum findes i stueetagen. I en trefags sal er her i en rigt stukkeret indramning et ovalt loftsmaleri med et mytologisk motiv udført af Henrik Krock. Det er tænkeligt, at dette pragtfulde loft stammer fra Abraham Lehn (d.æ.)'s tid, i hvert fald nævnes det ikke i sønnens bevarede regnskabsbog, der under marts og april 1720 har udgifter til »ljerred til at betrekke Stuerne udi Huuset paa Christianshavn« og til »Lacqveren for tu temmelig store Rammer til Landskaber og tre mindre dito«. Hermed menes antagelig de store faste vægmalerier, der endnu findes i salen, og som forestiller scener fra Det gamle Testamente. I et tilstødende tofags rum er der desuden på de nu overmalede væglærreder konstateret tilstedeværelsen af jagtscenerier, tilsyneladende af en anden hånd end salens vægmalerier. Disse er udført af en habil, men ikke netop fremragende maler, måske Hans Jacob Røbe eller maleren Willarst, der oftere dukker op i regnskabsbogen og har givet den unge Abraham Lehn undervisning i tegning.

Den ellers meget oplysende regnskabsbog nævner intet om, at søhelten, viceadmiral Peder Tordenskjold i årene 1719-20 har haft sin bolig i Strandgade 6, således som traditionen vil vide. Noget tyder dog på, at der har bestået en forbindelse mellem dem; Abraham Lehn blev under sin store udenlandsrejse 1720-21 franarret

*Strandgade 6. Bag den ikke særlig påfaldende senklassicistiske facade gemmer der sig barokinteriører af helt usædvanlig kvalitet.
Fot. Niels Elswing 1954.*

Strandgade 6. Den lille havepavillon med ørelisener udgør et af gårdens charmerende og maleriske indslag.

Fot. Allan Tønnesen 1978.

penge af en vis oberst Staël i Hannover, og da Tordenskjold kort efter ankom til samme by, kom han i strid med obersten om denne sag. Det kom til en duel, den duel der kostede søhelten livet. Hjemkommet fra sin »tour d'Europe« bosat Lehn sig i Strandgadehuset, men få år efter begyndte han at erhverve jordegods på Lolland, Højbygaard, Fuglsang, Priorskov og Beritsgaard, hvor han herefter slog sig ned som godsejer. Han døde 1757, men havde allerede 1731 solgt Strandgadegården til Generalfiskal Hans Ursin. I 1747 ejedes gården af Christian VII's senere bekendte hofmester Chr. Ditlev Reventlow, og her fødtes de tre berømte søskende, statsminister Chr. F. Ditlev Reventlow, bondevennen Johan Ludvig Reventlow og Louise J. Stolberg.

Til Strandgade 6 hørte et bindingsværks sidehus, der oprindeligt var i en etage med to kviste, men som senere ombyggedes og fik to etager. I tilslutning til dette opførte en ny ejer, købmanden Peter Fenger (1719-74), 1763 et grundmuret tværhus i en etage med kælder, hvoraf to fag endnu består som havepavillon. Den charmerende lille bygning er ved enkle ørelisener kendetegnet som et ægte barn af rokokoen og gør dette gårdinteriør til et af byens fineste.

Omkring 1850 blev forhuset ombygget; en ekstra etage blev påbygget, vinduerne ændredes til tidens langstrakte »dannebrogsvinduer«, facaden pudsedes og forsynedes med refendfugning og kordongesims, bånd og vinduesindramninger, ligesom portpartiet helt ændredes. Af det Lehnske barokhus er der således ikke meget tilbage i det ydre. Til gengæld rummer husets indre nogle af de mest overraskende interiører i borgerligt byggeri.

Strandgade 14, Den Rhodeske gård. Det store hus på hjørnet af Torvegade og Strandgade har altid gjort sig stærkt gældende i gadebilledet, ikke mindst i vore dage, hvor det er det første, der møder en af det gamle Christianshavn, når man har passeret Knippelsbro. Det imponerende har været karakteristisk for ejendommen helt fra Christianshavns grundlæggelse og ældste udstykningsplan fra 1620'rne. Den var da en af de største af den nye bydels generelt meget store grunde, og ejedes oprindeligt af Københavns Statholder, Breide Rantzau, og senere af hans søn Frantz Rantzau, der også var statholder. Han var en af Christian IV's mange svigersøner, men havde den triste skæbne at drukne i voldgraven om Rosenborg efter et drikkegilde i 1632.

Endnu i 1635 omtales ejendommen som ubebygget, men i 1642, da borgmester Naman Hiort fik skøde på den, nævnes et hus, som må være opført af hans forgænger, Knud Erlandsen. I 1661 var gården beboet af Else Jens Sørensen, hvis mand havde været den ene af byens to borgmestre. I 1673 blev den overtaget af den første af den lange række bryggere og vinhandlere, der skulle komme til at udgøre ejerrækken, Svend Andersen brygger.

Den ældste beskrivelse af gården er optaget 1728 efter ejeren, vinhandler Bendix Johan Niesos død. Den var da på to etager over vinkælderen, med seks fag og en kvist til begge gader. Bygningen var ejendommelig ved, at de to yderste vinduer i hver ende af den ialt 12 fag lange facade var trerammede. I forstuen, der havde en italiensk trappe, nævnes en bræddebeklædning med malede skilderier, og overalt i husets værelser nævnes malet lærred.

Niesos enke Megtele Cathrine ægtede kort efter vinhandler Rasmus Rhode, hvis brodersøn, vinhandler Mathias Rhode, overtog gården i 1781. Det er ham, der ombyggede gården til det udseende, den har i dag. Han påbyggede i 1794 to etager og tilføjede yderligere to fag til Strandgaden, hvis facade er blevet noget uregelmæssig, idet de to store fag er opretholdt. Rhode var i den grad trofast over for husets ærværdige karakter, at han over de nye vinduer gentog de underste etagers kurvehanksbuede stik med fremhævede sandstenskvadre. Samtlige vinduer fik småsprossede rammer. Det ombyggede hus præges dog især af de to store frontispicer med allegoriske relieffer, fornyet 1945.

Også den smukke indgangsdør med udskårne drueklaser og sandstensportal er fra 1794. Det indre blev udstyret i tidens stil med brystpaneler, lærred på væggene »zirlig malet« og stukatur på lofterne. En ny trappe med jerngelænder blev anlagt. Kort efter, 1800, solgte Mathias Rhode gården til sin søstersøn, vinhandler Hans Sørensen, der atter i 1802 afhændede den til vinhandler Jacob Petersen Kaarsberg, i hvis families eje gården forblev til 1874.

Husets vel bekendteste beboer var forfatteren

Strandgade med Christianskirken. Den store hjørnebygning til venstre er nr. 14. Huset er nu kalket rødt med hvide hjørnekvadere, bånd og vinduesbosser i et forsøg på at understrege dets renaissancepræg. Akvarel af C. V. Nissen ca. 1850 i Københavns Bymuseum.

Carl Bernhardt (A. N. de Saint-Aubain), der fødtes her 1798, og som i sine erindringer skildrer sine indtryk af huset, ikke mindst talte den romantiske vinkælder til hans fantasi. Det er fra ham, den udbredte og helt ubeføjede tradition stammer, at Strandgade 14 skulle være Christianshavns gamle rådhus. Christianshavn havde intet særligt rådhus i den korte tid, 1639-74, hvor byen havde købstadsprivilegier og egen magistrat.

Strandgade 22-24, Cort Adellers gård. Det er tydeligt, at grundene i Strandgade nærmest Torvegade, altså de der lå tættest på Knippelsbro og København, er blevet anset for de mest attråværdige. Grund nr. 2 fra Torvegade ejedes fra 1623 af adelsmanden Jens Sparre til Vinderup og Sparresholm, der var Christian IV's lensmand på Båhus. Som naboer havde han to andre lensmænd, Otto Lindenow og Anders Bille. Antagelig er det Jens Sparre (død 1632), der lod opføre det hus o. 1630, hvorom sandstensportalen omkring porten nu er det eneste synlige vidnesbyrd. Med sin rige udsmykning af bosser og beslagværk er den et sidestykke til borgmester Mathias Hansens portal på Amagertorv, og Jens Sparres gård må, hvis resten af huset har været af samme kvalitet, have levet op til kongens forventninger om en statelig bebyggelse i

den med så stor bekostning anlagte nye bydel. I 1668 erhvervedes gården af admiral Cort Adeler, den borgerligt fødte nordmand med den eventyrlige karriere i venetiansk tjeneste, som 1663 udnævntes til dansk generaladmiral. Ade-

Strandgade 22-24. Cort Adellers gård omfattende begge de nuværende lyse ejendomme, der opstod efter en deling i 1700-tallet. Fot. Allan Tønnesen 1978.

ler fik bevilling til at sejle og handle på flere islandske havne, særlig drev han handel med salt og tømmer, og han kunne derfor nok have brug for en stor ejendom, der dels kunne yde ham selv en passende bolig og dels give plads til hans varelager. I begge henseender måtte Strandgadegården anses for ideel. Adeler opførte sin nye gård o. 1670 i grundens fulde imponerende bredde i to etager med høj kælder og to brede kviste hver over fire fag og prydet med sandstensudsmykninger i den røde facademur og med Jens Sparres gamle portal i midten; med denne og de to gavlkviste har forhuset næppe fremtrådt som nogen moderne bygning, men den har at dømme efter de bevarede vinduer på bagsiden antagelig været præget af større regularitet og symmetri end de ældre Strandgadegårde. Til forhuset sluttede sig to sidehuse og et baghus af bindingsværk, der afgrænsede den store gård.

Efter Cort Adellers død som 52-årig under den Skånske Krig i 1675 overtoges gården af hans søn, geheimeråd Fr. Chr. Adeler, der ejede den til sin død i 1726. Som de fleste ejendomme på Christianshavn viste også denne sig at være for stor. Den blev delt i to gårde, og bygningerne blev i tidens løb grundigt ændret. Ejeren af den nordlige gård, nr. 24, bogholder Frants Feddersen lod i 1748 sin del af forhuset nedrive og opførte istedet et tre etager højt forhus på syv fag kronet af en stor segmentfronton med et sandstensrelief forestillende to figurer, omgivet af symboler for handel og lærdom. Samtidig fornyedes bygningerne i gården. I 1769 blev nr. 22, den sydlige halvdel af Adellers gård forhøjet med en etage af ejeren, købmand Søren Lyche, men kordongesimsen og det fremhævede felt under de fire midterste af 3. etages seks vinduer må ligesom den volut- og guirlandeprydede oval over renæssanceportalen og dennes portfløje stamme fra slutningen af århundredet.

Nr. 24 ejedes fra 1780 af grosserer Charles Joseph Selby, den engelskfødte storkøbmand, der endte som baron og godsejer på Bækkeskov. Efter at den ind imellem havde været ejet af købmand David Brown, solgte Selby den endeligt 1796 til grosserer J. N. A. Romeis. I begyndelsen af 19. årh. indrettedes den til bagergård af bagermester G. Heinrich, og der har siden til stadighed været bageri her.

Strandgade 26-28, Sivert Grubbes gård og Behagens gård. På Christianshavns første udstykningsplan står adelsmanden Otte Lindenov som ejer af den store grund, der omfatter Strandgade 26-28 og strakte sig helt ud til karreens baggade. Muligvis angiver den sandstensplade med det indhuggede årstal »1626«, som nu er indmuret på nr. 26's bagside, det tidspunkt, da grundens forhus stod færdigt. Byggherren er i så fald Sivert Grubbe, lensmand på bl.a. Dalby kloster i Skåne, der nævnes som ejer 1623. En egentlig adelsgård er der dog langtfra tale om.

Strandgade 26–28. Sivert Grubbes gård bestod oprindeligt af tre ens gavlhuse, af hvilke de to sydlige i 1769 blev ombygget til eet stort langhus af Gysbert Behagen. Fot. Allan Tønnesen 1978.

Byggeriet er af udpræget borgerligt tilsnit, og det er tydeligt, at byggherren har opført sine tre huse med udlejning for øje. Den brede grund udnyttedes til opførelse af ikke mindre end tre sammenbyggede, helt ens gavlhuse på hver fem fag og to etager med kælder. Denne type sammenbyggede gavlhuse var ret almindelige og fandtes også ved Gammel Strand; et par bevarede eksempler er Magstræde 17-19. De muntre facadegavle må have været af storartet virkning i den tid, Strandgade-husrækken udgjorde Christianshavns havnefront. Et indtryk af deres udseende får man ved at betragte nr. 28, der endnu er bevaret i sine proportioner, omend renæssancens prydelige bånd, volutter og svungne gavle er blevet stærkt forenklet. Husene havde hver en gennemgående forstuegang med trappe, stue mod gaden og kammer og køkken mod gården, altså det helt traditionelle indretningsskema for tidens huse. Bagtil på grunden opførtes tværhuse og en bebyggelse mod Wildersgade. De to sydlige gavlhuse (nr. 26) blev i 1769 ombygget i en sådan grad, at kun den bredere, midterste vinduespille vidner om, at det oprindeligt var to huse. Ejeren var da direktøren for det Asiatiske Kompagni (bekvemst beliggende på den anden side af Strandgade), Gysbert Behagen. Han samlede de 10 fag til en fælles langhusfacade, byggede en etage og en mansard på og anbragte som midtsamlende element en frontispice med et »B« og årstallet for ombygningen. I de to nordligste fag etableredes en rundbuet port.

Strandgade 30. Christian IV og hans byplanlægger, ingeniøren Johan Sempis tanke med Strandgade var, at den som kajgade skulle optages af en række store købmandsgårde, der strakte sig igennem hele karreens dybde med

frakørsel fra baggaden Kongensgade (nu Wil-
dersgade). De stolte planer blev kun til en vis
grad gennemført. De rigeligt afstukne grunde
blev snart opdelt i mindre stykker, og den trav-
le handelsvirksomhed med losning og lastning af
skibe, som Christian IV havde drømt om, blev
aldrig karakteristisk for Strandgade, der ved op-
fyldinger i tidens løb mistede sine kajpladser og
blev en almindelig gade med to husrækker. En
af de få grunde, der, skønt kun halvt så bred
som oprindelig afsat, endnu går fra kajgade til
baggade, er nr. 30. Grundens første ejer var
borgmester Mikkel Vibe, der dog døde allerede
1624, men antagelig har nået at bebygge den.
Hans efterfølger var Christian IV's skibsbyg-
ger, Daniel Sinclair, der 1633 og 1635 omtales
som ejer af hele den store grund langs Sankt
Annægade, altså også nr. 32. De to huse var
stort set ens med samme etagehøjde, samme
dybde og begge med et bindingsværkssidehus
med svale. Samhørigheden understreges af, at
nr. 30 ikke har selvstændig gavl, men er bygget
direkte op til nr. 32's. Det toetages stenhus var
en typisk renæssancebygning, opført i røde sten
med kridtstensbånd og kurvehanksbuede stik
over vinduerne samt en stor svungen gavlkvist
midt over gadefacaden. Huset havde en ud-
gangsdør i midtaksen, men facaden var iøvrigt
ikke symmetrisk, idet der til venstre for døren
var tre tofagsvinduer og til højre to trefags vin-

duer; uregelmæssigheden går igen i overetagen.
Huset var kun tænkt som bolig for een familie.
Underetagen havde til venstre for den gennem-
gående gang en trefags stue i hele husets dybde
og til højre et tofags rum mod gaden, der kan
have været tænkt som husherrens kontor; bag
dette, mod gården, var et andet, mindre rum.
Adgangen til 1. sal skete ad en udvendig trappe
fra gården op til en svalegang langs sidehuset.
Denne etage var indrettet stort set som under-
etagen. Et nyt træk i den borgerlige arkitektur er
forstuen, der fra indgangen fra svalen giver ad-
gang til etagens tre rum. Af disse havde den tre-
fags sal mod gaden gulv af brændte og glasere-
de lerfliser, astrag. Køkkenet lå i sidehuset.
Rummene var festligt dekorerede med bruskba-
rokke ornament, fugle og blomster m.m. i
stærke farver. Et af lofterne på 1. sal havde i
midten en rose, ganske som det kendes fra ti-
dens slotte og herregårde (»sub rosa«).
Antagelig er nr. 30 blevet udskilt som selvstæn-
dig ejendom i 1636, da den overtoges af Jens
Povelsen. Det er hans og hans hustrus initialer,
der ses på en endnu bevaret kaminoverligger af
sandsten med årstallet 1636. Antagelig har ejen-
dommen virkelig været købmandsgård gennem
det meste af 1600-tallet, men i 1680 overtoges
den af brygger Berent Thommesen, og i de næ-
ste 200 år var den næsten uafbrudt brygger-
gård med bryggeri indrettet i en bygning opført i

Strandgade 30. Buerne over vinduerne, de vandrette bånd og de liljeformede murankre viser, at vi står foran et renæssancehus, selv om den store gavlkvist er forsvundet, og der i baroktiden er indrettet en gennemkørselsport. Ældre fotografi.

forlængelse af sidehuset. I 1710 undergik huse-
ne en større ombygning. En gennemkørselsport
blev etableret i stedet for indgangsdøren og den
gennemgående gang. Over porten anbragte eje-
ren, brygger Niels Sørensen Tryge, en slutsten
med årstallet og sine og sin hustrus initialer.
Svalegangen med trappen fjernedes, og i stedet
opførtes et nyt sidehus med trappe mod syd og
en lukket svale på bagsiden af forhuset indrette-
des som forbindelse mellem de to sidehuse. De-
tte medførte også ændringer i rumindretningen,
og fra denne tid stammer en række fantasifulde,
kalkmalede landskaber på vægge i begge eta-
ger. Omkring 1730-40 er dog de fleste af husets
rum blevet moderniseret med paneler, døre og
stuklofter efter tidens barokke smag. Et enkelt
rum, den store stue nord for porten lodes urørt
ved denne lejlighed, men fik til gengæld et smukt
rokokoudstyr nogle årtier senere. Endnu en mo-
dernisering måtte huset undergå. Den fandt sted
ca. 1800, da gadesidens vinduesbrystninger
gjordes lavere, og selve vinduerne fik den klas-
sicistiske »dannebrogs«-udformning, samtidig
fik rumudstyret en let klassicistisk retouche,
trappen i sidehuset fornyedes, og de eksisten-
de smukke portfløje anskaffedes. Endnu i 1829
havde huset sin oprindelige gavlkvist »i gotisk
smag«, men der er næppe gået mange år, før
den er blevet fjernet, og den nu pudsede facade
helt har fremtrådt i denne tids afdæmpede smag.

De etapevis foretagne ombygninger havde efter-
ladt et ret uegalt, men spændende hus, hvis
smukke rum er velkendt fra den lange række af
interiørbilleder, som maleren Vilhelm Ham-
mershøj udførte i årene 1899-1909, da han boe-
de i lejligheden på 1. sal.

Huset og dets interiører blev nænsomt
restaureret 1943-45 af arkitekt Harald Hau-
berg for grosserer Henry L. W. Jensen, og så-
vel gadefacaden som gårdinteriøret hører nu til
de fineste på Christianshavn.

Strandgade 32, Mikkel Vibes gård. Blandt de
fremtrædende folk, der fulgte Christian IV's op-
fordring til at erhverve grunde på det netop ind-
dæmmede og opfyldte Christianshavn var også
Københavns borgmester, storkøbmanden Mik-
kel Vibe. Han var bondesøn fra Jylland og havde
i sin ungdom som købmandssvend været
gennem det meste af Europa. Som selvstændig
handlede han især på Island og Nordnorge, og
ved siden af drev han hvalfangst og kaperi. I
1602 blev han rådmand og 1609 borgmester.
Sin formue anbragte han i københavnske ejen-
domme, og han har utvivlsomt blot betragtet
grundkøbet på Christianshavn som en investe-
ring og har næppe nærret planer om at bosætte
sig her. Den store grund, der også omfattede nu-
værende nr. 30 og strakte sig fra Strandgade til
Kongensgade (nu Wildersgade), erhvervede han
1622, men allerede to år senere døde han, så
selv om det nok er ham, der har ladet såvel nr.
30 som nr. 32 opføre, har han næppe kunnet

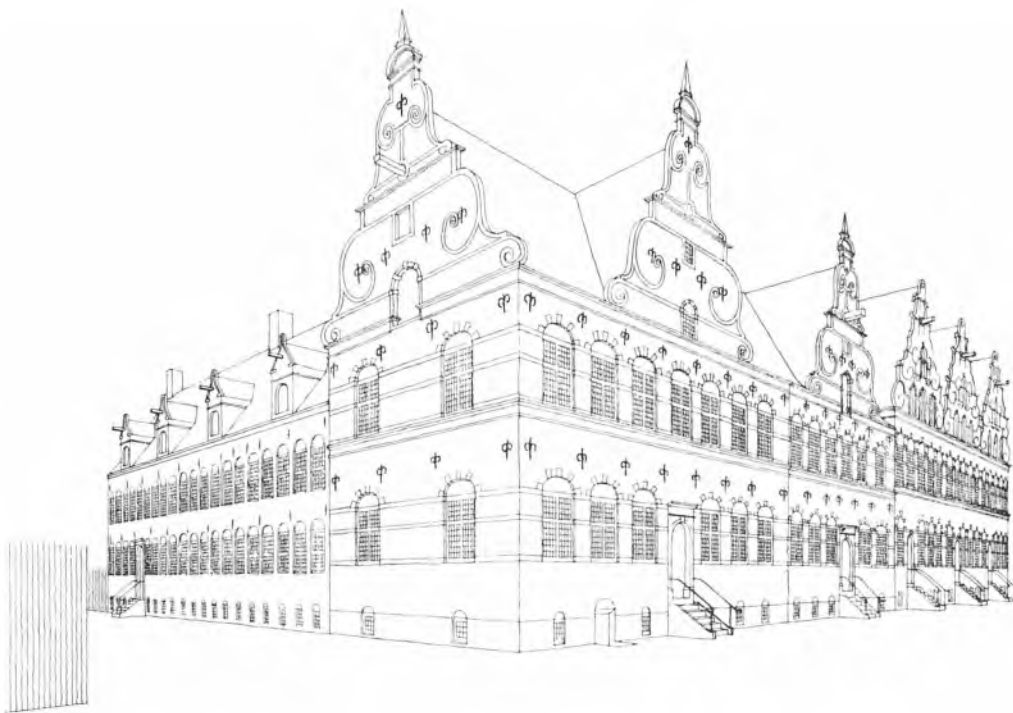

*Strandgade 32. En ekstra etage er skudt ind i borg-
mester Mikkel Vibes renaissancehus, som har bevaret
underste halvdel af sin gavlkvist.
Fot. Victor Hermansen 1942.*

udnytte dem. Til det grundmurede forhus slut-
ter sig et bindingsværks sidehus fra ca. 1757,
der samtidig er forhus mod Sankt Annegade og
har indkørselsport samt den svalegang, der en-
gang var kompleksets vigtigste kommunika-
tionsled. Engang mellem 1816 og 1839 er huset
blevet kraftigt ombygget, idet en ny etageindde-
ling har forøget antallet af etager fra to til tre,
hvorved husets karakter er blevet ændret me-
get. De oprindelige forhold får man et indtryk af
ved at se på den frie gavls kridtstensbånd og
spor af kurvehanksbuede vinduer samt ikke
mindst resterne af gavlens engang så dristigt
svungne volutprydede afslutning. Samme ud-
formning har den nu meget forenklede gavl-
kvist på husets langside haft. Helt bevaret står
derimod husets fine sandstensportal med dens
typiske beslagværksornamentik.

Strandgade 36, Niels Brocks gård. Niels Brock
var født i Randers 1731 og var fra sin tidligste
ungdom bestemt for købmandsstanden. Da
hans far døde 1752, etablerede han sig sammen
med sin svoger i København og fik ved flid og
dygtighed skabt en blomstrende handel med
fisk, hamp, hør, tovværk og tjære. I 1762 gifte-
de han sig med en borgmesterdatter fra føde-
byen, Lene Bredal, og på samme tid døde svo-
geren, så Brock nu alene stod for firmaet. Han
lod sig ikke rive med af de rige oversøiske mu-
ligheder, som den florisserende tid bød dristige
handelsfolk, og som gav anledning til opkom-
sten af store handelshuse, hvoraf mange atter

Den imponerende række af til dels endnu eksisterende renaissancehuse i Strandgade, Mikkel Vibes hjørnegård nr. 32, hans langhus nr. 30 og Sivert Grubbes tre tvillinggavlhusse nr. 26–28. Rekonstruktionstegning af Holger Schmidt 1963.

forsvandt ved bratte konjunkturændringer. Niels Brock holdt sig til Norge og Østersølandene og hans forretning voksede støt. I sin livsførelse søgte han heller ikke at efterligne andre handelsfyrsters overdådige selskabelighed, men levede sparsommeligt og tilbagetrukket.

Der er en ejendommelig overensstemmelse mellem Niels Brocks person og den gård, han lod opføre 1780. Den otte fag lange facade var oprindelig på to etager med kælder og er bortset fra tag- og kordongesimsen helt glat og prunkløs, ja næsten anonym. Bygningens formhed viser sig i de store og smukke proportioner, den imponerende etagehøjde og de brede murpiller mellem palævinduerne. Går man gennem porten afslører store pakhusanlæg i hele grundens dybde til Wildersgade omfanget af handelshusets virksomhed. Over baghusets port har bygherren sat sine og hustruens initialer samt årstallet for byggeriets fuldendelse N.L.B. A° 1780. Niels Brock blev enkemand 1786, og da ægteskabet var barnløst, var det naturligt for ham at testamentere halvdelen af sin meget store formue til en række velgørende formål. Mest bekendt blev han for den sum på 18.000 rdl., der blev sat til oprettelsen af en »grossererskole«, som Brock havde set dem i England og Hamborg. Først i 1888, længe efter Brocks død i 1802, blev hans tanke virkeliggjort på C. F. Tietgens foranledning.

Forhuset fik i begyndelsen af 19. årh. tilføjet en lav etage, men ellers står komplekset som på Niels Brocks tid, idet et stort skæmmende pak-

hus, opført 1883, der delvis dækkede baghusets gavkvist, blev nedtaget 1915 og et nyt opført på et til formålet erhvervet grundstykke fra naboejendommen mod syd ved arkitekt B. Helweg-Møller.

Strandgade 36. Storkøbmanden og legatstifteren Niels Brocks gård, hvis arkitektur er mærkeligt tidløs. Opført 1780. Fot. Victor Hermansen 1942.

Strandgade 46. Portfaget til venstre for nedløbsrøret og dets trappe er en beskedent rest af et langt grundmuret pakhus.

Fot. Allan Tønnesen 1978.

Strandgade 46, Andreas Bjørns gård. En af de skelsættende begivenheder i Christianshavns historie fandt sted, da Andreas Bjørn i 1735 fik tilladelse til nord for Strandgade at opfylde en plads til anlæggelse af et skibsværft. Projektet faldt helt i tråd med den året før indledte etablering af en dok for søetaten ved Strandgade nord for Asiatisk Kompagnis plads. Det opfyldte område, der fik navnet Bjørnsholm, omfatter i dag Wilders, Krøyers og Grønlandske Handels Pladser, og herfra søsattes efterhånden et betydeligt antal skibe, der er opgjort til over 50, det første i 1741.

Bjørn, der stammede fra Skelskør og også var købmand, havde året før opført en gård i Strandgades nordlige ende så nær skibsværftet som muligt. Den er af røde mursten i seks fag og på tre etager over kælder med en tofags kvist til gaden. Den store bygning har ligget helt frit på hjørnet af Bådsmadsstræde som Strandgades yderste forpost. Af de elegant udstyrede rum, der bl.a. havde »historisk maleri« på væggene, er endnu bevaret et pragtfuldt rokokostukloft i stueetagen. Andreas Bjørn nød i høj grad Christian VI's gunst og kunne glæde sig over kongelig støtte til sine mange foretagender. Den energiske mand, der havde store interesser i flere handelskompagnier og i 1748 desuden blev indvalgt i Det kongelige Teaters direktion, er sandsynligvis ophavsmand til planen om Frederiksstadens anlæggelse, og han blev en af de første grundejere i den nye bydel. Han nåede dog aldrig at få bygget her før sin tidlige død som 46-årig i 1750.

Enken Margrethe Lentz videreførte den christianshavnske virksomhed. Det må være hende og de øvrige arvinger, der ca. 1760 mod nord tilbyggede et langt pakhus i tre etager, i hvis sydligste del var anlagt en stor italiensk

trappe, der samtidig betjente hovedbygningen. Pakhusafdelingen blev senere nedrevet, men det tofags trappehus består. Det udmærker sig ved et sandstensindrammet portparti, hvis bueslag er udfyldt med en muslingeskal, der er i slægt med tilsvarende formationer på romerske fontæner og andre bygningsværker og sandsynligvis er introduceret i København af Jardin.

Værftet var forfulgt af uheld og i 1762 solgtes det til mægler Carl Wilder, der fra Nyhavn 67 rykkede herover. Gården i Strandgade blev 1766 af Bjørns arvinger solgt til negotiant William Chippendale, der senere som medejere havde Charles Selby (se s. 76) og John Duncan, der fra 1784 var eneejer.

Sværtegade 3, Kunstdrejer Schwartz' gård. Gården nr. 3 i Sværtegade danner rammen om en af Københavns ærværdigste virksomheder, hvis grundlæggelse føres tilbage til 1801, da den første af navnet, Johan Adam Schwartz, fik borgerbrev som kunstdrejer i København. Schwartz var født i Tyskland og var indvandret 1778 til København, hvor han fik arbejde som svend hos hofkunstdrejer og kunstkammerforvalter Lorenz Spengler og senere hos kunstdrejer J. F. Graumann i Sværtegade. Da denne døde 1804, ægtede Schwartz enken og etablerede sig to år senere på den anden side af Sværtegade, i det hus, hvor virksomheden endnu fin-

Sværtegade 3. En butiksfacade, der en gang var meget moderne, skabt af arkitekten H. C. Stilling, da indehaveren optog sin søn i firmaet.

Fot. Erik Hansen 1977.

Også interiøret i kunstdrejer Schwartz' butik blev helt ændret og moderniseret i 1847, til gengæld står det uændret siden da og er i den henseende nærmest enestående. Fot. Allan Tønnesen 1978.

des. I 1805 var hans 16-årige brodersøn, Johan Georg Schwartz, der allerede stod i drejerlære, kommet til København for at oplæres af den barnløse onkel og siden videreføre virksomheden. Dennes vigtigste produkter var kirurgiske instrumenter, paraplyer, kamme og senere lange piber og billardkugler. J. G. Schwartz' ældste søn, Johan Adam (1820-74), blev optaget som medinteressent i 1847, og efter faderens død 1864 stod han som eneindehaver af firmaet. Både fader og søn var fremtrædende medlemmer af den tysk-reformerte menighed, men gjorde sig også stærkt gældende i håndværker- og industrisammenslutninger. Slægtens 4. generation var maleren Frans Schwartz (1850-1917), der også kom i lære som drejer, men snart fik lov til at følge sin tilbøjelighed for malerkunsten. Han havde sit atelier i ejendommen og overtog efter 1874 sammen med sin svoger H. E. Klein ledelsen af firmaet, der efter den ugifte Frans Schwartz' død omdannedes til et aktieselskab.

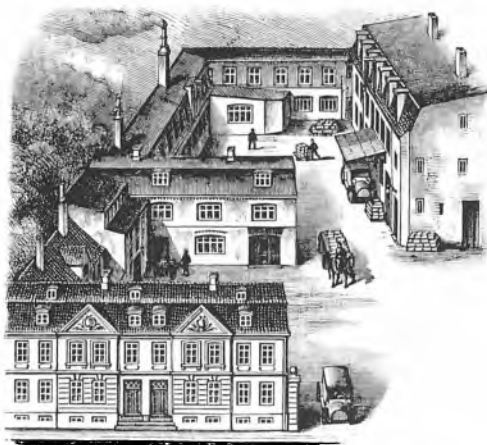
Det hus, J. A. Schwartz (d.æ.) købte i 1806, var et ildebrandshus, opført ca. 1730 af muremester Gottfried Schuster i to etager med kvist og af grundmur til gade og gård. Det havde en højst uregelmæssig grundplan, der stadig giver sig til kende i den forbavsende tagform til gårdsiden. I 1791 forhøjedes det til de nuværende fire etager af muremester H. Ondrup, men husets udseende i dag er dog helt præget af den ombygning og modernisering af facaden, som arkitekten H. C. Stilling forestod i 1847, og som især havde til formål at skabe en elegant og moderne butik for »J. G. Schwartz & Søn«. Der etableredes tre store, rundbuede butiksvinduer med spinkelt sprosseværk af støbejern, og mellem vinduer-

nes overkant og kordongesimsen udsparedes et felt til firmanavnet. Selve butikken indrettedes med disk, reoler m.m. Hvad der i 1847 opfattedes som noget nyt og moderne fremtræder i dag som en af de mest velbevarede og stilrene biedermeier-butiksindele, et enestående interiør fra Chr. VIII's dage, en tid, der netop var ved at blive opmærksom på butiksfacadens reklamemæssige funktion, der praktiseret med mindre skønsomhed end her i de følgende år skulle komme til at vansire så mange skikkelige borgerhuse.

Sølvgade 38, Holmblads gård. Selv om farver Jacob Holmblad som nabo mod vest havde det af Jardin opførte kaserneanlæg, er den gård, han opførte i 1776, i forbavsende ringe grad påvirket af klassicismens idealer. Trods det sene opførelsesstidspunkt er den helt og holdent et barn af rokokoen, en sen udløber fra Eigtveds Frederiksstad, men mere provinsiel i holdningen.

Den kun to etager høje bygning er et dobbelthus af samme type som Niels Aagesens gård, Amaliegade 22, med to frontonkronede risalitter. Her er der dog kun to fag mellem risalitterne, hvert med sin indgangsdør. Detaljerne som blændingerne under de tilbagetrukne partiets vinduer og de flade indramninger om risalitternes fladbuede vinduer er åbenbare rokokotræk, mens de små riflede konsoller er den eneste mindelse om Jardin. Det bemærkes også, at skjoldene i de to frontoner er helt symmetriske uden rocailleornamentikkens kapricer.

Til det pyntelige forhus hørte også et vidtløftigt anlæg af fabriksbygninger til ejerens farveri. Gennem fire generationer forblev slægten Holmblad i den gamle farvergård. Bygningsanlægget består stort set endnu, men huser nu et vinfirma.

Sølvgade 38. Hele bygningsanlægget med fabriksbygninger, der tildels går tilbage til Jacob Holmblads tid, afbildet på et brevhovede ca. 1920, da her var konditori og chokoladefabrikation. Det særlige bygningssyns arkiv.

Valkendorfs­gade 36. For at få gang i genopbygningsarbejdet efter branden 1728 udgav en af tidens førende arkitekter, Johan Cornelius Krieger, året efter en lille bog, betitlet: Beregninger og tegninger til tre forskellige grundmurede bygninger. De tre huse var alle grundmurede, i henholdsvis en, to og tre etager, fælles for dem var ildebrandshusenes kendetegn, gavlkvisten mod gaden. De Kriegerske facader er pynkelige med vinduesindramninger, guirlander i gavltrekanter og mellem hvert vinduesfag kvaderinddelte lisener. De fleste ildebrandshuse fik dog i almindelighed et mere nøgternt udseende, og kun ganske enkelte fik facader, der umiskendeligt står i gæld til Kriegers lille bog.

Et af dem er nr. 36 i Valkendorfs­gade eller Kok­gade, som den hed dengang, opført 1737 for bogfører Rohde. Huset er på tre etager og otte fag, hvoraf de to yderfag er på tre rammer. Over de fire midterfag rejser gavlkvisten sig dog kun med tre vinduer. Langs facadens ydersider og på hver side af midtpartiet i forlængelse af gavlkvisten løber de karakteristiske Kriegerske kvaderlisener. Det oprindelige mansardtag er i 1893 blevet ombygget til sammenhængende kviste på hver side af gavlkvisten, således at bygningen nu fremtræder som et firetagers hus. Over indgangsdøren sidder en slutsten med malerlaugets våben og årstallet 1739 forhofmaler Christian Peter Getreuer (1710-80), som havde arbejde på adskillige offentlige bygninger. Getreuer var en formuende mand, der oprettede store legater. Et smukt klassicistisk marmorepitaf i Helligåndskirkens kapel lige over for Getreuers hus minder endnu om ham og hans hustru Maria Tho-

Valkendorfs­gade 36 giver det bedste indtryk af det store »ildebrandshus«. Ser man bort fra de senere tilføjede to fag på hver side af kvisten og vinduernes udformning, står det uændret siden opførelsen. Fot. Erik Hansen 1978.

masdatter Riis (1698-1778) og deres tre børn, der alle døde unge.

Siden 1865 har bygningen været ejet af snedkerfirmaet N. P. Rostrup.

Vandkunsten 8. Den lille plads med det mærkelige navn var fra middelalderen en mølledam med tilhørende vandmølle, der hørte til Københavns slot. Samtidig leverede dammen ferskvand til slottet via et rørsystem af udhulede træstammer. For at tilvejebringe det fornødne tryk på vandet var der også i et af tårnene i bymuren indrettet en hestegang, der bragte vandet op i en passende højde. Det var denne indretning, der hed vandkunsten. I slutningen af 17. århundrede blev vandkunsten nedlagt og dammen kastet til og udlagt til torv. Det benyttedes fra 1727 til grønttorv, senere blev det loppetorv. Ved dettes nordside havde der allerede siden middelalderen været bebyggelse. Nuværende nr. 8 var i denne periode i såvel borgerligt som adeligt og kirkeligt eje, men fra 1640 har den beständig været bryggergård, som så mange andre ejendomme i kvarteret.

Den nuværende bygning stammer fra tiden o. 1750 og er antagelig opført af Peter Lange, der havde arvet gården efter sin far, brygger Christen Michelsen Lange. Som huset fremtræder i dag, skyldes det imidlertid en ombygning foretaget mellem 1803 og 1807. Den uregelmæssige facade med et trefags pilasterprydet midtparti, der flankeres af tre fag mod øst og to fag med port mod vest har sit særpræg ved den lave valmkvist over midtpartiet, et sjældent forekommende element i tidens arkitektur. De kanelerede pilastre med ioniske kapitæler gav i forening med de glaserede tagsten bygningen et vist herskabeligt præg. Ejeren, der forestod denne ombygning, var brygger Jens Lind, der samtidig lod opføre gårdens sidehuse og et pakhud mod Kompagnistræde. I årene 1824-32 boede arkitekten G. Hetsch her, hvilket dog ikke har haft direkte konsekvenser for huset, der stod uændret, til Københavns Mørtelværk erhvervede det i 1922. Det blev da istandsat og ombygget, idet der etableredes en ny trappe, og enkelte skille­vægge flyttedes til selskabets kontorindretning. Samtidig opsattes to lygter ud for porten, der efterligner tilsvarende lygter omtalt 1807.

Vandkunsten 10, Ordings gård. Gården på hjørnet af Vandkunsten og Gåsegade blev opført 1802-03, samtidig med at naboejendommen, Vandkunsten 8, ombyggedes til sit nuværende udseende. De to huse er bemærkelsesværdigt forskellige. Trods pilasterfacaden fornemmes det, at nr. 8 i virkeligheden er et hus fra midten af 1700-tallet, mens nr. 10 tilhører en nyere tid. Det er på tre etager over en høj kælder og består af fire fag mod Vandkunsten, et skråt hjørnefag og tre fag mod Gåsegade. Facaderne står i blank mur af røde, hollandske »mopper«, en

*Vandkunsten, det lille torv, hvor der i middelalderen var mølledam. Huset på hjørnet af Gåsegade er nr. 10, C. H. Ordings bryggergård fra 1803. Til højre ses nr. 8, endnu en bryggergård, opført ca. 1750 og ombygget i begyndelsen af 1800-tallet.
Fot. Lars-Kristian Crone 1978.*

meget flad, hårdtbrændt sten. Bygmesteren har valgt at gøre torvesiden til hovedfacaden. Dens tre fag nærmest hjørnet springer frem og er i stue- og kælderetagen kvadermuret, mens der mellem 2. og 3. etages vinduer er et fordybet felt, hvor der oprindeligt har været stukkaturarbejde. Yderfaget, der har en stor, rundbuet port, og det skrå fag udgør de flankerende sidepartier, der er fremhævet ved indramning omkring 2. etages vinduer. Gåsegadefacaden er helt glat. Den indvendige indretning følger helt facadens inddeling med en trefagssal i midten, med kabinetter ved siderne og en stue på to fag til Gåsegade. Rummene var smukt udstyret med paneler og loftsrosetter, omgivet af stukkatur og malede egeblade.

Bygherren var brygger Carl Henrik Ording, der havde ejet Bakkehuset på Frederiksberg i årene 1777-84 og da var hestehandler og forpagter af en anden Frederiksberggård, Forhåbningholm. Ording ejede gården til 1826 da han solgte den til sekretær og kontorchef i den kongelige Brandkasse, senere justitsråd Nicolaj Wolff, der havde den til 1852. Også han var ejendomsbesidder på Frederiksberg, idet han i 1833 overtog Vodroffsgård, der indtil da havde tilhørt hans svigermor, Mikkeline Arnoldine Zinn, f. Skibsted.

Husets næste ejer var malermester og konservator Peter Hermann Rasmussen, der omfattede bygningen med stor veneration og på hjør-

net lod opsætte en oval portrætmedaillon af Frederik III og en indskriftstavle til minde om stormen på København 1659.

Senere ejere var mindre pietetsfulde. I begyndelsen af dette århundrede blev porten lukket og inddraget i husets etageareal, og samtidig ombyggedes hele kælderetagen med store butiksvinduer og en grov granitpuds. De oprindelige forhold blev retableret ved en restaurering i 1974.

Ved Stranden 10, Sundorphs hus. Omkring 1770 etablerede den fra Drammen indvandrede Hans Pay sig som urtekræmmer i det gamle grundmurede hus på hjørnet af Stranden og Boldhusgade. I 1772 købte han selv huset, og året efter giftede han sig med Mette Christine Collstrup. Hans Pay døde allerede 1777 fra kone og to børn, og enken ægtede året efter købmand Søren Christian Sundorph, der stammede fra Nørresundby og i en årrække havde drevet forskellig handelsvirksomhed i Boldhusgadekvarteret. Sundorph var en driftig mand og fik i løbet af få år drevet forretningen frem til at blive en betydelig virksomhed, der handlede med alle slags oversøiske varer og til sidst også befattede sig med udlånsvirksomhed og havde panter i skibe. Han havde vidtstrakte forbindelser i Norge, England, Sverige, Rusland, Holland, Hamborg og Lybeck.

Imidlertid døde Sundorph uventet i 1794 som

følge af et sår, han havde pådraget sig under Københavns slots brand, og da familiens hus brændte året efter, tegnede situationen sig mørk for mad. Sundorph, der nu atter sad som enke, denne gang med fem børn. Som i 1777 fik hun hjælp af sin broder, tømmerhandler Andreas Collstrup, der bl.a. fik søsteren installeret med en urtekrambod på slotspladsen, hvor så mange andre brandlidte slog sig ned, og endvidere ifølge en familietradition skal have været bygmester på det nye hus, som mad. Sundorph hurtigt fik opført på den gamle plads. I 1797 stod det færdigt; det bestod af tre fag til stranden, et hjørnefag med butiksindgang og fem fag til Boldhusgade. Facaderne følger i meget de Harsdorffske facadeskemaer og detaljer, som de to løbende hund-friser og segmentfrontonen over hjørnefagets 1. salsvindue er ren klassicisme. Andre træk giver imidlertid huset en ejendommeligt barok karakter, først og fremmest mansardtaget, hvori midtpartierne til begge gadesider skyder sig kvistagtigt op samt overfacadens røde murflader. Mad. Sundorphs hus blev et af husrækkens virkelig markante, og den trods al modgang handlekraftige dame fik fornøjelse af at leve endnu mange år i det, indtil hun døde 82 år gammel i 1834. Hun og hendes familie boede på 2. sal og havde festrømmene på 1. sal. Urtekramhandelen og huset overtoges af hendes to sønner og var endnu langt ind i dette århundrede i slægten Sundorphs eje.

Ved Stranden 14, Gustmeyers gård. Siden 1744 havde familien Gustmeyer ejet den store gård ved Stranden, der nu hedder nr. 14. Den havde indtil da i flere perioder været ejet og beboet af en af byens to borgmestre. Carl Hieronimus Gustmeyer kom fra Stralsund og tog i 1740 borgerskab som groshandler. Hans store virksomhed videreførtes af hans enke efter hans død 1756. Hun optog sin svigersøn, H. F. Bargum, som kompagnon. Han blev senere kendt som direktør for det Guineiske kompagni, der bl.a. drev handel med negerslaver. I 1775 gik han fallit og flygtede fra landet. Svigermoderen var død to år før og efterlod et bo i håbløs uorden. Det lykkedes dog sønnen, svensk konsul Ludvig Gustmeyer, at beholde gården og bringe forretningen på fode igen. Han blev en af byens rigeste mænd og var således bedre end mange andre i stand til straks at gå i gang med en genopbygning, da byens brand 1795 havde lagt hans gård i aske.

Den stod færdig 1797 og var da en af byens mest palælige ejendomme. Arkitekten Johan Martin Quist, der var en af Harsdorffs mest talentfulde elever, fik – ved over den kvaderfugede underfacade at trække de tre midterste fag tilbage – gjort plads for en søjlestilling gennem husets øvrige 2½ etage, en løsning af tempelfrontidealet, der savner en dansk parallel. De to søjler og de flankerende pilastre bærer en balustrade foran det lave kobberdækkede tag.

*Ved Stranden, en af Københavns mest iøjnefaldende husrækker lige over for Christiansborg slotsplads. På hjørnet af Boldhusgade ses urtekrammerfirmaet Sundorphs hus og to huse til venstre herfor konsul Gustmeyers fornemme gård med søjlestillingen, begge opført 1797.
Fot. Victor Hermansen 1940.*

Ved Stranden 14. Interiør fra Gustmeyers gård, karakteristisk for tidens stræben mod symmetri og regularitet, her en kakkelovnsplads flankeret af to fløjdøre. Ofte var den ene blot en attrap, der i bedste fald skjulte et indbygget skab. Fot. B. Grandjean 1944.

Også indvendigt blev huset indrettet med stor pragt og efter de nyeste principper med foruden sal og to kabinetter til gaden, en oval spisestue i hjørnefaget mod gården samt i sidehuset en række rum med adgang fra en lang, mørk gang, et træk, der skulle komme til at leve videre i »herskabeligt« byggeri til o. 1900.

Konsul Gustmeyer døde 1804. Sønnen Carl Gustmeyer overtog forretningen og gården, men kunne ikke klare vanskelighederne efter statsbankerotten og gik fallit 1815. Gården gik ud af familiens eje. Den ejedes fra o. 1870 af den bekendte bankier og nationalliberale politiker D. B. Adler og i perioden 1898-1905 af Kong Georg I af Grækenland.

Vestergade 22. Den rejsende, der ankom til København ad Roskilde landevej, måtte gennem Vesterport og Vestergade, inden han nåede frem til byens gamle centrum, Gammel Torv. Det var derfor ikke mærkeligt, at en række af byens kendteste gæstgivergårde fandtes i Vestergade, som f.eks. »Tre Hjorter« (nr. 12) og »Rosen« (nr. 4). Alle gadens huse brændte 1795 og genopførtes i de nærmest følgende år. Gadebilledet har i høj grad bevaret sin fornemme klassicistiske karakter, der får et særligt liv ved gadeliens efter branden opretholdte, let krummede forløb.

En af de genopbyggede gårde var farver Lars Bjørns. Byggearbejdet stod på 1798-99, og hu-

set står i dag stort set som dengang. Den enkle, glatte facade på syv fag er ved den obligate kordongesims delt i en under- og en overfacade. I det østligste fag er en rundbuet gennemkørselsport. Facadens usædvanligste træk er den et-fags hejsekvist over midterfaget. Kviste til gaden hørte barokken og evt. rokokoen til, men

Vestergade 22. Farver Bjørns gård, opført 1799. Både denne og nabogården har hejsekviste mod gaden, et ellers usædvanligt træk i tidens byggeri. Fot. Allan Tønnesen 1978.

Sophie Ørsted, Oehenschlägers søster, der sammen med sin mand, A. S. Ørsted, boede i Vestergade 22 i perioden 1805-14.

Maleri af J. L. Lund, Bakkehusmuseet.

var normalt bandlyst på Eigtvedskolens huse. I 1805 indflyttede et ungt nygift par i l. salslejligheden. Det var den nyudnævnte assessor i Hof- og stadsretten, Anders Sandøe Ørsted (1778-1860) og hans hustru Sophie Oehenschläger (1782-1818), datter af slotsforvalteren på Frederiksberg og søster til digteren. Det var ikke mindst hendes skønhed og rige poetiske og romantiske sind, der gjorde hjemmet til et af tidens litterære samlingssteder. En af dem, der søgte huset, ja ligefrem boede her i et års tid, var digteren Jens Baggesen, og der udviklede sig mellem dem et af disse for perioden så typiske, sværmeriske venskaber. Oehenschläger, der selv havde haft sit »egentlige standkvarter« i søsterens hus, blev på sin store udenlandsrejse holdt orienteret om situationen af sin forlovede, Christiane Heger: »Du har ret i at kalde hans (Baggesens) hængen til Ørsteds: deres Væsen med ham. Hans Christian (Ørsted) siger om ham, at han er groet fast der. Han er af de mennesker, man snart får nok af; mig keder hans vrøvlen i det mindste adskilligt«. Efter Baggesens bortrejse fra byen kønede forholdet mellem ham og Sophie.

Det var i Ørsteds midterste tre fags dagligstue, at skuespilleren Michael Rosing 1806 oplæste »Hakon Jarl«, som Oehenschläger havde sendt hjem i manuskript fra udlandet. Ørsteds flyttede fra Vestergade 22 i 1814.

Efter en længere forfaldsperiode blev huset i 1967 istandsat af Politikens forlag og indrettet til forlagsredaktion.

Wildersgade 15. Det mellem 1771 og 1778 opførte hus hører til gruppen af almindeligt borgerligt byggeri, som for det meste ikke i særlig

grad påkalder sig opmærksomhed. Wildersgade 15, hvis byggherre var skrædder Johan Fridrich Schaffradt, er imidlertid fra arkitektens hånd udstyret med detaljer, som gør huset til noget særligt. Det oprindelig tre etager høje hus er inddelt i et midtparti »i forlæg« på tre fag og to sidepartier på hver to fag. Midtpartiet har under 3. etages vinduer et fordybet felt og dets vinduer i fjerde etage udgjorde oprindelig en kvist med fladt tag, der skød op gennem mansardtaget. Det ejendommeligste ved huset er dog indgangspartiet, en ret smal, kurvehanksbuet dør i midtfaget, der flankeres af to ligeledes kurvehanksbuede nedgange til kælderens. Indgangsdøren er afdækket af en sandstensgesims, der understøttes af kannelerede konsoller. Kælder nedgangene har derimod meget svære »skure« af sandsten, båret af helt usædvanlige, potteagtige, doriske konsoller. Selve indgangsdøren er en meget smuk tofløjet Louis Seize-dør under et fint udkåret, guirlandeprydet overvindue. Til højre for døren er bevaret indfatningen til et klokkeetræk. De tre indgange til huset, der er klemte sammen i de tre midtfag er vel ikke udtryk for den store beherskelse af de arkitektoniske midler, men virker stærkt ved sin koncentring omkring midtpartiet, der snarere er i pagt med barokken end med klassicismen. Huset var opdelt i to lejligheder på hver etage med stue til gaden og kammer og køkken til gården. Udstyret har været nydeligt med bryst- og pillepaneler samt indrammede lærredsfelter, der er bevaret i flere af etagerne, hvor de har været bemalet med klassicistiske dekorationer. Huset ejedes i denne periode af kobberstikkeren G. L. Lahde (1765-1833), der kom til København fra Bremen i 1787. Han blev særlig

Wildersgade 15. Skrædder Schaffradts i 1770'erne opførte hus med det markante indgangsparti. Det er under istandsættelse og ses derfor uden puds i underetagen. Fot. Erik Hansen 1977.

kendt ved en række billedserier fra branden i København 1795, bombardementet 1807 og den kendteste, »Klædedragter i Kiøbenhavn«. Mellem 1838 og 1849 ændredes mansarden til en fuld etage, og samtidig forsvandt husets kordongesims.

Wildersgade 34. Huset hører til dem, der bag et lidet bemærkelsesværdigt ydre rummer interiører af overraskende kvalitet. Men selv om det gennem mange år slet vedligeholdte hus kan virke anonymt, er der dog træk også i facaden, der har krav på interesse.

Det er opført ca. 1765 af nagelsmed Ole Thuresen, der også i en årrække havde ejet det enetages bindingsværkshus, det erstattede. Det nye hus var også af bindingsværk bortset fra den grundmurede facade. Det var i tre etager med

Interiør fra stueejligheden i Wildersgade 34, der har bevaret sit fine snedkermæssige udstyr fra opførelsestiden, ca. 1765.

Fot. arkitekt Erik Hansen.

Wildersgade 34. Til venstre ses nagelsmed Ole Thuresens hus, der siden 1814 har været sammenbygget med det kvistprydede nabohus, opført 1764 for bødker Henrik Svendsen Bjørnsgaard.

Fot. Erik Hansen 1977.

kælder og mansard samt en frontispice. Det høje smalle hus har i hver etage til gaden kun tre vinduer, som til gengæld er bemærkelsesværdige ved deres størrelse, idet de er seksrammede, hvilket undertiden, men ikke altfor ofte forekommer på huse fra 18. århundrede og da sjældent på huse af så beskedne dimensioner som dette. Her er lodposterne bevaret, mens tværposten er fornyet og flyttet højere op, da de oprindelige småsprossede vinduesrammer udskiftedes til de nuværende rammer med store ruder. Vinduerne er af uens størrelse, idet de aftager i højde for hver etage; stueetagen er hermed allerede i det ydre karakteriseret som husets fornemste, hvilket var almindeligt til henimod slutningen af 18. århundrede, da førstesalen, beletagen, overtog denne funktion. Stueejlighedens små rum, et til gaden og et til gården, er rigt udstyret med fast inventar af snedkermæssig høj standard, døre med gerichter, paneler og noget så sjældent forekommende som indbyggede panelskabe i væggen mellem de to rum, anbragt på hver side af døren. De øvre etager har mere jævnt udstyr. Bagsidens bindingsværksfacade gentager forsiden vinduestakt, idet pillebreden er opnået ved anbringelsen af dobbeltstolper. Til forhuset slutter sig et med dette jævngammelt sidehus, hvori køkkenerne med deres åbne ildsteder er. Endelig findes endnu et meget forfaldent baghus, der synes at have hørt til den ældre bebyggelse på grunden.

Frontispicen var forsvundet allerede 1785, og i 1847 blev mansarden indrettet til beboelse, idet der kom større kviste, og sidehuset forhøjedes, så der også kunne indrettes køkken. Fra o. 1810 har huset haft fælles ejer med nabohuset mod syd, og fra 1814 har de to huse kun haft en indgang fra gaden og een trappe, idet indgangen er i det sydlige hus, mens trappen fra 1. sal og op findes i det nordlige.

Vingårdsstræde 6, Kong Hans' Vingård. Vingårdsstræde 6 er uden sammenligning det københavnske borgerhus, der har den ejendommeligste historie. Ejendommen er efter alt at dømme identisk med den kongsgård, der i middelalderen, ja måske før Absalon byggede sin borg, lå i byens udkant og i 1328 kaldes Østergård. Da København i 1416 blev kongens by, må også Østergård være blevet kongeligt eje, og de ældste dele af den i dag stående bygning synes netop at stamme fra Erik af Pommerns tid. Det stenhus, kongen lod opføre, svarer i mangt og meget til kong Eriks palladier på Visborg, Malmøhus og Krogen. Huset var på en etage over en høj, overhvalvet kælder og med gavl ud mod det nuværende Vingårdsstræde. Det var opdelt i tre afsnit, af hvilke det nordligste, hvortil der var adgang ad en udvendig trætrappe, var drabantsalen, det store, midterste rum med dobbelt vinkelfalsede vindueslysninger var salen, og det sydlige rum husherrens modtagelseskammer, der havde udsigt over Bremerholms Dyb. Salen var dekoreret med en skjoldefrise, der ud fra heraldiske og personalhistoriske kriterier kan dateres til første halvdel af 1400-tallet og måske skal sættes i forbindelse med en orden eller et broderskab, stiftet af Erik af Pommern. Til hovedbygningen hørte en mindre sidebygning, der har udgjort rammen om den daglige beboelse. Endnu kan middelalderhusets vestfacade aflæses af tydelige spor i murværket. I 1510 fremgår det, at kong Hans havde indrettet en vin-

Vingårdsstræde 6. Det enestående middelalderhus med den facadeudformning af gavlen, det fik ved ejeren John Browns ombygning ca. 1780. Fot. Allan Tønnesen 1978.

gård på ejendommen, men denne funktion kan kun have været af kortere varighed, for allerede 1524 kaldes den møntergården.

Ca. 100 år efter opførelsen fandt en omfattende ombygning sted, vinduerne og rumopdelingen ændredes og salens skjoldefrise overmaledes med et perspektivisk terningemønster som det, der kan ses på Nyborg slot.

I 1529 skænkede Frederik I gården til sin hærfører Johan Rantzau, og senere i århundredet overgik den til slægterne Gjøe og Krognos. I 1574 blev bygningen delt mellem Oluf Mouritzen Krognos' enke, Anne Hardenberg, på den ene side og Christoffer Gjøe, Mourids Podbusk og Mogens Gjøe på den anden. I 1606 nævnes rigsadmiralen Peder Munk som ejer, og frem til 1757 var den i adeligt eje. Dette år blev den overtaget af storkøbmanden John Brown. Han var indvandret fra Skotland som 23-årig i 1746 og oprettede sit eget handelshus i 1755. Fire år senere gik han sammen med sin broder og oprettede firmaet John og David Brown, der især drev handel på Vestindien. I 1770 blev han direktør i Asiatick kompagni, og 1776 udnævntes han til generalkrigskommissær.

Brown lod foretage en større ombygning ved huset. Først og fremmest forhøjedes det med to etager og forsynedes over gavlen mod gaden med en »kikkenborg«, en altan hvorfra man kunne holde udkik med skibene i Sundet. Gadesiden afslører sig kun ved tagformen som et gavlhus og dermed som noget væsensforskelligt fra kvarterets andre huse. Facaden er iøvrigt holdt i tidens klassicistiske formsprog: konsolbåren dækplade over kældernedgangen og et fordybet felt mellem 1. og 2. sals vinduer, hvori der oprindelig var medailloner med antikke hoveder og stukkatur. I det indre opsattes i den gamle sal perspektivisk malet lærred, mens der på 1. sal indrettedes en stor søjlebåren koncertsal på fem fag. Her afholdt Det harmoniske Selskab koncerter under medvirken af bl.a. Weyse og Du Puy.

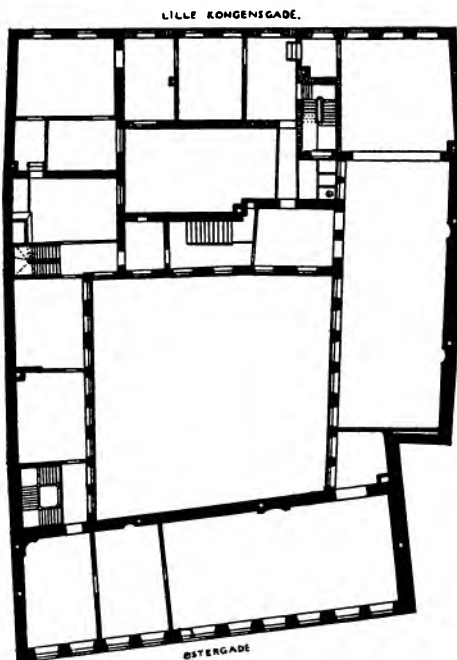
Brown gik som så mange andre fallit i 1784, og huset overtoges af vinhandlerne Kolstrup og Böhling. Oehlenschläger kom her som barn og erindrer især Böhling som en lystig mand; mange år senere kom han til som professor at holde forelæsninger over æstetik i den store sal. I vinhandlernes tid ændredes kikkenborgen til en kvist med valmtag.

I 1820'erne lejedes tagetagen af enkemadam Kristine Schwartz. Kvistkammeret mod gården udlejede hun i 1827-28 til den unge student, H. C. Andersen, der i flere værker, bl.a. »Kun en Spillemand« har givet en beskrivelse af sin beskedne bolig. Rummet står stort set uændret idag. I 1917 overtoges ejendommen af Magasin du Nord, der har systuer m.m. i de mindre rum, mens den store sal på 1. sal bl.a. benyttes ved modeopvisninger.

I kælderens er i 1976 indrettet restauranten »Kong Hans«.

Østergade 15, Karel van Manders gård. Den store fir-længede gård er en af de ældste på byens gamle hovedstrøg. Trods ændringer viser mange enkeltheder, at der er tale om en bygning fra sidste halvdel af 1600-tallet, hvorfor det forekommer rimeligt at føre den tilbage til hofmaleren Karel van Manders ejertid, ca. 1652-70. Gården havde da sin mest navnkundige periode, idet van Mander, der tillige havde opsigt med det kgl. kunstkammer og selv havde en stor samling kunstsager og rariteter, drev beværter- og gæstgivervirksomhed og i den egenskab i vidt omfang modtog indkvartering af hoffets gæster. Fra slutningen af 1600-tallet stammer en række stuklofter med akantusranker i kraftigt relief i 2. etage. En smuk fireløbstrappe i det østre sidehus er fra samme tid.

Iøvrigt bærer ejendommen ude som inde præg af senere ombygninger. Den ti fag lange gade-facade i to etager prydedes siden midten af 1700-tallet af en frontispice over de tre midterfag, af hvilke det midterste var et stort fag med gennemkørselsport i underetagen. Den store rokokosal i forhusets 2. etage tjente fra 1776 til efter 1850 som samlingssted for den litterære og musikalske »Kongens Klub«, og en tilsvarende sal af 1700-tals karakter i det vestre sidehus tjente også beværterformål, idet gården efter i en årrække at have været ejet af embedsmænd inden for centraladministrationen og hoffet i 1775 var overtaget af traktør Gottlieb Schreck. Denne virksomhed fortsattes frem til 1917, da Ole Haslund indrettede sin antikvitetsforretning her, og en ny tid begyndte for den gamle gård. Den blev året efter forhøjet med en etage med bibeholdelse af frontispicen, og underetagens udstillingsvinduer blev tilført et ensartet, pynteligt præg ved en barokagtig opsprosning foroven, ligesom portrummet er blevet inddraget i

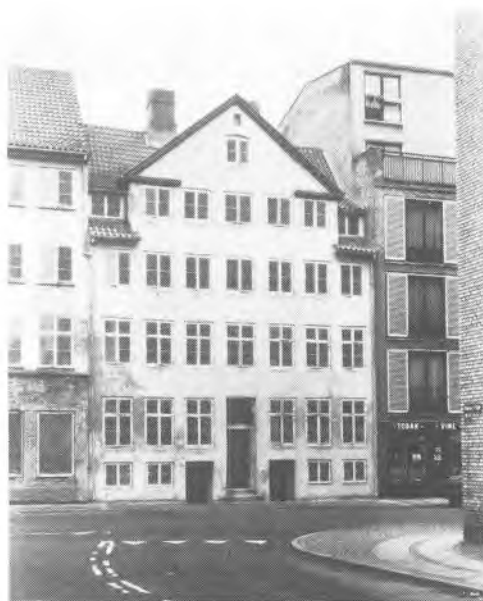
Østergade 15. Plan af førstesalen med de to store sale i for- og sidehus. I det modsatte sidehus, nærmest forhuset, ses baroktrappen.
Efter Louis Bobé: Karel van Manders gård. 1919, s. 41.

butiksbarealet. Det har været gårdens skæbne at være placeret på byens fornemste forretningsgade, dens mange skiftende funktioner og de bygningsmæssige ændringer vidner herom. At den alligevel har bevaret så mange fine træk fra tidligere perioder, er noget ret usædvanligt i denne gade, hvor mange andre fornemme huse enten helt er blevet nedrevet eller ombygget, så intet af interesse er levnet.

Åbenrå 26. Efter branden i 1728 blev store dele af de brændte kvarterer forbavsende hurtigt genrejst. For enkelte ejendommens vedkommende strakte genopbygningen sig imidlertid over en længere årrække, f.eks. Åbenrå 26. I 1728 tilhørte den urtekræmmer Niels Titken (se s. 24). Han solgte i 1733 pladsen til bødkersvend Lars Christensen, der i løbet af sin ejertid, til 1756, fik opført et baghus og et sidehus. Hans efterfølger, tømmersvend Palle Thomsen, opførte omsider det manglende forhus og synes samtidig at have nedrevet baghuset og bygget et nyt, byggeriet stod færdigt sidst på året 1756. Endelig opførtes et nyt sidehus 1764. Som de fleste københavnske huse fra denne tid fik det gedefacade af grundmur, mens resten af bygningen opførtes af det billigere, men mere brandfarlige bindingsværk. Huset blev på tre etager med kælder og en stor gavlkvist over fem af facadens syv fag. Indgangsdøren i midterfaget giver adgang dels til en gennemgående gang, dels til husets trappe, der har udsavede balustre, og som deler huset på midten med en række små lejligheder på hver side. Lejlighederne

Østergade 15. Uanset de stedfundne, talrige ombygninger fremtræder Karel van Manders gård stadig som et af strøgadens ældste ejendomme.
Fot. Allan Tønnesen 1977.

Åbenrå 26. En af de i det ydre bedst bevarede bygninger fra tiden efter branden 1728, der har domineret dette kvarter.

Fot. Erik Hansen 1978.

består af en trefags stue til gaden, et tofags kammer og et køkken til gården. Baghuset fik en tilsvarende indretning. Med enkelte mindre ændringer ved vinduerne står huset endnu som ved opførelsen, og også af det indvendige udstyr med barokke døre og paneler er en hel del bevaret. Palle Thomsen boede selv i huset til sin død o. 1788, hvorpå enken solgte huset, men blev boende, til hun selv døde 1801 i en alder af 98 år. Allerede Palle Thomsen udnyttede ejendommen ret hårdt ved udlejning; i 1774 havde han i de tre huse 19 lejemål, og tendensen fortsatte, til der i 1870 boede ialt 96 personer i ejendommen.

Huset blev som kondemneret fraflyttet 1967 ligesom de nærmeste nabohuse; det blev derpå »besat« af »rødstrømper« og kendt som kvindehuset. Det og nr. 28-30 indrettes nu, efter at baghusene er fjernet, til musikvidenskabeligt institut i tilknytning til Musikhistorisk Museum i nr. 32-34.

Åbenrå 32-34, Den fransk-reformerte præstegård. Da Henrik IV's privilegier for Frankrigs reformerte blev ophævet i 1680, fandt mange franskmænd, at de ikke kunne leve under de nye vilkår og udvandrede til lande, der måtte formodes at være dem mere venligtsindede. Når Danmark, der var en højborg for lutheransk rettroenhed også tog imod et større antal refugiés, skyldtes det udelukkende, at Christian V's dronning, Charlotte Amalie, selv var reformert og gjorde en stor indsats for sine fordrevne trosfæller. Privilegierne for de reformerte udstedtes 1685, og 1687 fik de overladt en grund mellem

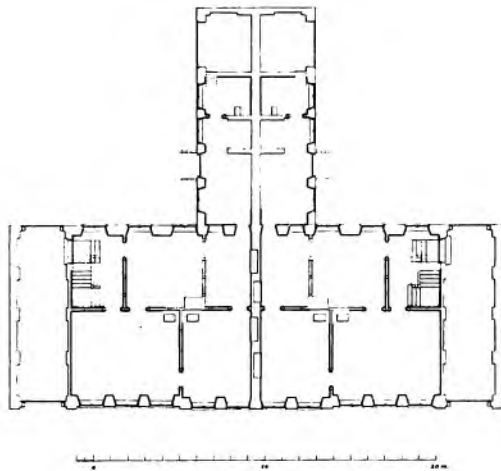
Gothersgade og Åbenrå lige over for Rosenborg til opførelse af en kirkebygning. Grunden blev delt, således at kirken skulle opføres på den ene halvdel, mens den anden blev forbeholdt opførelsen af residenser for kirkens to franske og to tyske præster. Omkring midten af 1690'erne stod de reformerte bygninger færdige.

Københavns brand 1728 lagde imidlertid præstegårdene i aske og forvoldte stor skade på kirkebygningen. Den franske menighed, der havde grundstykket ud mod Åbenrå, valgte at genopføre de to præsteresidenser som et dobbelthus med en lang sammenhængende gadefacade og et sidehus, der gav bygningens grundplan form som et T. En svær mur strakte sig tværs gennem for- og sidehus og udgjorde adskillelsen mellem de to helt symmetrisk indrettede boliger. Denne rationelle måde at gribe byggeriet an på gav mulighed for at udforme det store hus monumentalt. Det er på 12 fag i to etager med kælder. Over et fremhævet midtparti på fire fag rejser gavkvisten sig (det lige fagantal skyldes hensynet til de to lige store boliger). Det er dog ikke mindst de to store yderfag, der ved en diskret udsmykning løfter huset op over det normale niveau for ildebrandshuse. Over de af pilastre flankerede porte, der afdækkes af en profileret gesims, er i hver side et vindue med en sandstensindramning, hvis akantusløv fornedet går over i volutter, et træk der findes på Møinichens palæ i Købmagergade og Zieglers hus i Nybrogade (se s. 53), der begge opførtes i disse år, formentlig af Philip de Lange. Denne arkitekt har også tidligere været sat i forbindelse med den fransk-reformerte præstegård, men på et forkert grundlag. Muligvis er arkitekten Felix du Sart, der i sit hjemland, Ne-

Åbenrå 32-34. Den fransk reformerte menigheds præstegård opført 1730-32. I baggrunden ses reformert kirke fra 1689, som overlevede branden.

Fot. Erik Hansen 1978.

Stueetagen af de to fransk-reformerte præsters boliger, som de stod til ombygningen til Musikhistorisk Museum. Køkkenerne med de store ildsteder er i sidehuset.

Tegnet af Jens Chr. Varming.

derlandene, netop havde arbejdet med bygninger med dette motiv, og som iøvrigt vides at have været anvendt som arkitekt af Philip de Lange, der vel først og fremmest var murmester. Huset benyttedes som fransk præsteresidens frem til 1948 og 10 år senere købtes den til indretning af det musikhistoriske museum. Ombygningen og istandsættelsen fandt sted 1963-65 ved arkitekterne Jørgen Bo og Wilh. Wohlert.

Helsingør

Stengade 20, Borgmester Iver Pedersens gård.

Få byer har bevaret så mange gamle borgerhuse som Helsingør. Samtidig repræsenterer de snart sagt alle tidsaldre. At så mange har fået lov at blive stående skyldes vel først og fremmest, at byen har været forskånet for storbrande og andre katastrofer, dernæst at husene er opført solidt af for det meste velhavende embedsmænd, købmænd eller håndværkere, og endelig at byen i sidste halvdel af 19. århundrede, en tid der ellers var hård ved ældre tiders byggeri, førte en næsten hensygnende tilværelse, efter at sundtoldens ophævelse i 1857 satte en effektiv stopper for fire århundreders nærmest uafbrudt økonomisk blomstring.

Fra omkring midten af denne lange periode stammer bindingsværkshuset Stengade 20, der efter sin konstruktion og udsmykning må dateres til ca. 1600; bygherrens navn kendes ikke. Den statelige to etages gård har altid taget sig ud, beliggende på et hjørne med den store gavl ud til Skyttenstræde. Det syv fag lange hus er på to etager, af hvilke den øverste på sædvanlig vis er udkraget, dvs. at bjælkelaget mellem de to etager rager et stykke længere ud end underetagens facade og herover bærer 2. etages facade. Rent konstruktivt skulle dette fænomen altså

kun kunne ses på en bygnings langside, men ofte er stokværksfremspringet som her ført rundt om hjørnet ved hjælp af falske indtappede bjælkehoveder eller stikbjælker, hvorved en facademæssig helhed er tilvejebragt.

Bindingsværkstømmeret er rigt udskåret med oprullet akantus på konsollerne, stiliserede roser og blade på fyldholterne og den for Helsingørbindingsværket karakteristiske kølbue på overgangsfoden, et stiltræk, der peger bagud mod gotikken, men har holdt sig mærkværdigt længe i denne by.

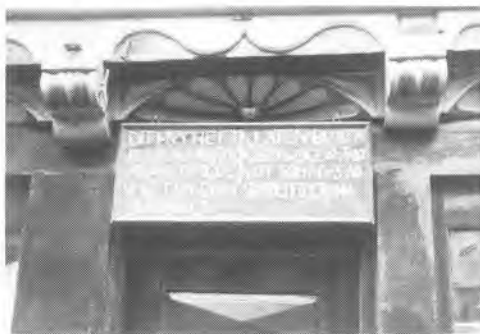
Ved midten af 17. århundrede ejedes gården af Iver Pedersen, der blev rådmand 1633, var borgmester 1636-38 og døde 1660. Senere i århundredet ejedes den af Jens Jensen Vagtmeister og beboedes da af den færgemand Hans Quie, efter hvis hustru den nærliggende Anna Queensstræde har fået navn.

Ved begyndelsen af dette århundrede var bygningen noget forfalden og fremtrædte da hvidkalket. På foranledning af Foreningen til gamle bygningers bevaring iværksattes da en restaurering, som bl.a. reablerede facadens afstolpede bindingsværk, men også søgte at indpasse to store butiksvinduer i underfacaden.

Stengade 20. En af Helsingørs mest markante renaissancebygninger fra bindingsværksarkitekturens glanstid, da udkragning og udskårne konsoller dominerede.

Fot. Mogens Kristensen 1977.

Stengade 40. Den udskårne trætavle med plattysk indskrift og bygherrens bomærke anbragt over Joachim Langes hus fra 1604.
Fot. Allan Tønnesen 1965.

Stengade 40, Jochim Langes hus. Det hus, Jochim Lange lod opføre i 1604, er nu så ombygget, at kun ganske enkelte dele viser noget om dets oprindelige udseende. Overgangsfoden har som det jævnaldrende hus Stengade 30 indskårne kølbuer, mens fyldholderne har muslingeskaller og knægtene er akantusprydede. Da huset i 1910 i forbindelse med en ombygning fik fjernet facadepudsen, kom disse udskæringer for dagen samtidig med den plattyske indskriftstavle, som bygherren foruden en from sentens også har forsynet med sit bomærke, der kendes fra et segl fra 1584 samt fra to nu forsvundne skolestader i S. Olai kirke. Han døde 1609. Hans hovedgård lå dog ved siden af, mens nr. 20 udlejedes til den engelske lods, James Hall, som da var vendt hjem efter en opdagelsesrejse til Grønland, som Christian IV havde sendt ham ud på.

Stengade 46, Det svenske konsulat. Det er ikke ofte, man inden for dansk arkitektur må konstatere enkeltstående arbejder af udenlandske arkitekter. At fremmede arkitekter er blevet indkaldt for at træde i statens tjeneste er velkendt, men de har da normalt haft lejlighed til at løse en længere række opgaver og har ofte ligefrem dannet skole. Det svenske konsulat i Helsingør står helt alene som repræsentant for en særlig svensk opfattelse af klassicismen. Arkitekten er sandsynligvis K. F. Adelcrantz, der mellem 1784 og 91 opførte den tre etager høje gård for den svenske stats generalkonsul i Helsingør, Isaac Glørfeldt, hvis forgængere i embedet også havde haft bolig på dette sted, siden den svenske stat erhvervede ejendommen i 1752. Glørfeldt var født i Assens 1742 og døde 1803; han efterfulgtes som generalkonsul af sin søn af samme navn (1776-1841).

Den otte fag lange facade har et fremspring ud for de to midterste fag (normalt er midtpartiet på et ulige antal fag), der krones af en stor oval skjolddekoration med Gustav III's initialer, og i underetagen har en port med konsolbåren af-dækning, hvorover det svenske trekronervåben.

Underfacaden er refendfuget, og mellem 1. og 2. sals vinduer er fordybede felter. I midtpartiets fordybede felt er en kraftigt modelleret bølgefrise, ret forskellig fra den spinkle »løbende hund«, man ellers møder på denne tids bygninger. Det svenske konsulat virker ved sine store proportioner og ved sine få, men kraftfuldt udformede dekorative led.

Til huset knytter der sig den interessante tradition, at Bernadotte efter at være blevet svensk tronfølger på sin rejse til Sverige i 1810 gjorde ophold her og i et af værelserne på 1. sal antog den protestantiske tro.

I 1850 afhændede den svenske stat konsulatsgården, der herefter i en årrække beboedes af byfogden, V. Crone, der senere som politimester i København i provisorieårene gjorde sig almindelig bekendt og frygtet som oprettholder af ro og orden. Senere overtoges den af Helsingørs kgl. privilegerede Skydeselskab. Senest er her indrettet apotek.

Stengade 48, Putschers gård. Johan Gottlieb Putscher (1709-81) var som en af de øverste embedsmænd ved Øresundstolden en person af betydning. Han var oprindelig læge og stammede fra Hessen-Cassel, blev kammertjener og senere livkirurg hos Christian VI. 1750 udnævntes han til toldskriver (kammererer) og 1754 til toldinspektør. Under dronning Caroline Mathildes ophold på Kronborg 1772 tilså Putscher, der nu havde titlen konferensråd, hende

Stengade 46. Det var her i det svenske konsulat, at Bernadotte ifølge traditionen afsvor katolicismen og blev lutheraner, inden han som tronfølger satte foden på svensk jord. Fot. Mogens Kristensen 1978.

*Stengade 48. Det er kun få år siden, at hele underfacaden var skjult bag skilte, ja selv porten var delvis skjult bag udhængsskabe. En istandsættelse af facaden har nu rettet op på disse uheldige forhold, ligesom udstillingsvinduerne nu respekterer lisenudsmykningen.
Fot. Mogens Kristensen 1978.*

som læge. I 1744 ægtede han Manon Richebourg, med hvem han fik ti børn, af hvilke dog de fleste døde som små. Han havde således både den økonomiske baggrund og det rent praktiske behov for at opføre den store gård, som han i 1752 kunne sætte slutstenen på. Den 11 fag lange facade virker lav trods sine to etager og de opadstræbende lisener, der markerer facadens fremtrædende partier: yderfagene og de tre midtfag, der krones af en trekantgavl med en rund glug. Dette udprægede senbarokke træk, der ikke mindst forekommer på de københavnske ildebrandshuse, optræder her sammen med rokokkens yndefulde ørelisener og en sandstensrocaille over yderfagets port med bygherrens og hans hustrus initialer.

Under en større istandsættelse for få år siden fremkom i nogle af rummene kalkmalede akantusdekorationer malet »en grisaille«.

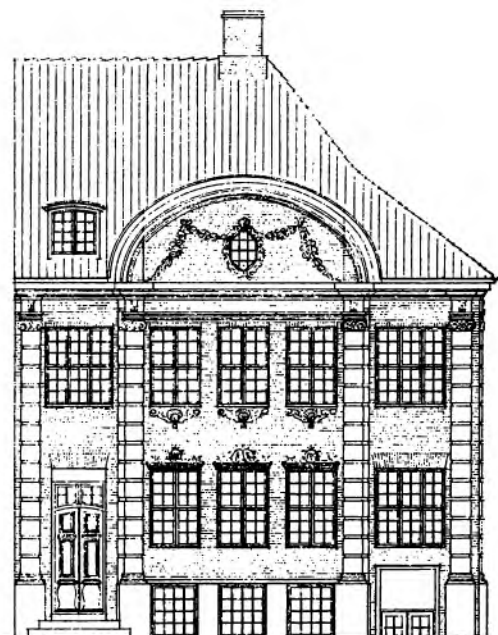
Putscher skilte sig af med gården i 1766, da han overtog en nu nedrevet gård på hjørnet af Stengade og Sofie Brahesgade, som lå umiddelbart op til Toldkammeret. Efter hans død er enken antagelig flyttet til København for at bo hos datteren Juliane Charlotte, det eneste af familiens mange børn, der overlevede hende, og som var gift med kasserer ved partikulærkassen, C. D. Linde. Hun blev begravet 1793 på den franskreformerte kirkegård i København.

Går man ind i gården, vil man se Helsingørs mest overdådige bindingsværksudskæringer på det sidehus, der hører til nr. 50, en ejendom, der

i en meget lang periode har været sammenlagt med nr. 48. Det opførtes 1639 af rådmand Rasmus Regelsen. Overgangsfod, fyldholter og remmen under bjælkerne er i kraftigt relief udkåret med bruskmasker, englehoveder og frugtklaser, der som en nylig foretagen afdækning viser, har været bemalet i stærke kulører.

Stengade 64, Nicolai Dahls hus. Det er ejendommeligt, at et par af de bedste eksempler på bygninger, der direkte er afhængige af de mønstertegninger, J. C. Krieger udgav med tanke på genopbygningen af København efter branden 1728, findes i Helsingør. Købmand Nicolai Dahls hus fra 1738-39 er det ene af dem. Det er på to etager over en høj kælder og på fem fag, hvoraf de to yderfag er trerammede. De tre midterste fag krones af en meget dominerende segmentfronton og udgør en midtrisalit flankeret ligesom husets hjørner af de Kriegerske kvaderpilastre. Frontispicen er udsmykket med de opheftede blomsterguirlander, som Kriegers fortegnelse også viste, og facaden er iøvrigt rigt udsmykket med dekorative led, ioniske pilastre, kapitæler, barokkartoucher over stueetagens vinduer og lambrequins under 1. salens. Bygningen er et hjørnehus, og det har derfor været nærliggende at give taget den afvalmede afslutning på gavlsiden, som barokken yndede.

I 1727 omtales ejendommen, der tidligere hørte til apotekets lange grund mellem Strandgade og Stengade som en »forbrændt plads, hvor endnu

Stengade 64. Den rekonstruerede facade af Nicolai Dahls hus. Vinduerne har fået opsprossede rammer, og facaden er blevet befriet for det tidligere pudslag. Tegning af Mads Drosted.

står nogen gammel grundmur med kælder under«. Det må være den middelalderlige overhvælvede kælder, der endnu findes i sidehuset mod Brostræde.

Nicolai Dahl, der var grosserer og vinhandler, var født i Nibe 1703 og var 1. gang gift med Dorothea Pedersdatter, 1689-1756, og anden gang med Cicilia Maria Foch. Initialerne på facaden NCD og CD synes derfor, foruden til bygherren selv, at sigte til hans anden hustru. Dahl afhændede huset ca. 1760 og endte sine dage i Birkerød 1771. Det smukke hus, der i de senere år skæmmes noget af butiksvinduer i stueetagen, er i 1976 blevet smukt istandsat af Foreningen til gamle bygningers bevaring i Helsingør. Facadens røde mursten er ved samme lejlighed blevet befriet for den grå maling, der i lang tid har dækket dem.

Stengade 66, Oxernes gård. I begyndelsen af 1420'erne havde kong Erik af Pommern anlagt Krogen slot, og kort efter indførte han den sundtold, der skulle komme til at bestå i 400 år. Den by, der lå på stedet, ønskede han flyttet nærmere Krogen, og han gav derfor 1426 byen nye privilegier, der bl.a. tilstod de borgere, der ville opføre grundmurede stenhuse, 10 års skattefrihed. Hvor mange, der fulgte opfordringen, vides ikke, men et par står endnu tilbage.

Den såkaldte Oxernes gård antages at være opført af lensmanden på Krogen, Johan Oxne, der 1454 fik gården overdraget af kongen, Christian I, hvem den var tilfalden efter Gerith Skræders død. Men i overdragelsesbrevet omtales grunden som allerede bebygget, og det er

vel muligt, at stenhuset kan have været bygget af Gerith Skræder eller en tidligere ejer i 1400-tallet. Den fem fag lange og to etager høje bygning er dog i århundredernes løb blevet så ombygget, at kun den kamtakkede gavl mod Færgestræde kan siges at stå nogenlunde intakt. Men denne gavl er også enestående pragtfuld med sine rigt varierede gotiske blændinger, der står Sankt Marie kirkes vestgavl nær. Den anden gavl må antages at have haft en tilsvarende udformning, og omgivet af lavere huse må denne bygning engang have gjort et magtfuldt indtryk. Murværket under gavlblændingen vidner om senere tiders mange ombygninger; således ses foruden de nuværende vinduesåbninger fra det 18. århundrede en række tilmurede, fladbuede vinduer, der må stamme fra det 16. århundrede.

Huset har haft en usædvanlig omskiftelig historie. I 1483 skænkede Johan Oxne denne og andre ejendomme i Helsingør til Helligtrefoldighedsalteret i det af ham selv byggede kapel til S. Olai kirke. Efter reformationen, ca. 1550, ejes den af en borger, Hans Hofmand, men fra 1551 krævede Saxo-udgiveren, magister Christiern Pedersen, skøde på gården, hvori han havde pant; først i 1553 lykkedes det hans svigersøn

Stengade 66. Lensmand Johan Oxes gotiske hus, hvis omtumlede skæbne afspejler byen Helsingørs historie i ældre tid.

Ældre fotografi.

Bastian Hülsebroch i Malmø at få dette skøde, idet dog Hans Hofmand fik lov at blive boende endnu nogen tid. Efter Chr. Pedersens død 1554 tilfaldt gården Bastian, men der førtes stadig retstrætter om den, idet også fru Giørvel Gyldenstjerne gjorde krav gældende. Dette forhold synes at have givet kongen, Frederik II, ret til i 1565, under den nordiske syvårskrig, at indkvartere sin nys antagne bygmester, Hans van Paeschen, her, mens denne undersøgte mulighederne for en tidssvarende befæstning af Krogen. Indtil da havde en købmand, Hans Isserlow, sin bolig her, men inden han og hans familie rykkede ud, nåede Hans v. Paeschen at anrette et slemt postyr i huset, hvorunder en tjenestepige blev såret i hovedet. Senere beboedes huset af Cornelius Hollænder, hos hvem Hans v. Paeschen lejede sig ind, da han atter kom til Helsingør i 1572. I 1574 kunne de langvarige stridigheder om gårdens ejerforhold afsluttes, og Bastian Hülsebroch skødede den til Peder Oxe, hvis arvinger 1578 solgte den til Frederik II. Gården, der strakte sig helt ned til Strandgade, indrettedes nu til toldgård. Som sådan fungerede den til 1619, hvorefter den ejedes af toldskriver Christen Davidsen, søn af tolder David Hansen, der opførte Stengade 76.

Den gamle gård gør sig herefter ikke meget gæl-

dende i byens annaler, før den i perioden 1736-1782 ejedes af købmand Daniel Valentin Neuhäus, der som kirkeværges ved S. Olai kirke udfoldede stor energi for at forskønne kirken og forøge dens indtægter. Det er antagelig ham, der o. 1750 har ombygget huset til den skikkelse, hvori det fremtræder i dag.

Stengade 68. Endnu tættere end Dahls hus holder nr. 68 sig til Kriegers mønstertegninger som forlæg. Den er enklere i detaljerne, men har til gengæld den karakteristiske gavlkvist med trekantfronton, hvis ovale vindue her er omgivet af en udhugget blomsterkrans af sandsten. Også her findes de ioniske kapitæler over kvaderpilastrene, de to, der flankerer det trefags midtparti, har endda kapitæler i to afsæt. Huset, der alt i alt må siges at være en forenklet gentagelse af Dahls gård, er antagelig opført af samme murmester. Der kan ikke knyttes noget årstal til opførelsen, men bygherren er antagelig Hendrik Fischer, der ejede den fra 1725 til henimod århundredets midte. 1761-82 tilhørte den kassierer ved Øresunds Toldkammer, Timotheus Weise, og fra 1801 den engelskfødte købmand John Rainals og hans hustru Mary Ann Belfour. Ligesom ved Dahls gård er der her et sidehus med overhængende kælder fra det 16. århundrede.

Stengade 68. Det fine ildebrandshus er placeret mellem to gotiske bygninger, Sander Leyells gård, nr. 70, hvis gavl kan ses til venstre og Oxernes gård, nr. 66, ud til det smalle Færgestræde, en af de karakteristiske slipper mellem hovedgaden og stranden.

Fot. Mogens Kristensen 1978.

Stengade 72-74, Leyell'ernes gård. Som det sted, hvor Øresundstolden oprævedes, blev Helsingør snart landets mest internationalt prægede by. Fremmede købmænd slog sig ned her som liggere eller fastboende. Her var tyskere, englændere, skotter, og mod slutningen af 16. århundrede en mængde nederlændere. Skotterne var her allerede fra o. 1500, og de var så talrige, at de kunne oprette et alter for deres egen nationale helgen, Sankt Ninian, i Olai kirke. Den skotske befolknings førstemand i denne tid var borgmester David Thomesen, hvis bomærke ses på altertavlen fodstykke. Hans svigersøn, Sander Leyell, var også skotte, og var foruden borgmester også tolder. Desuden drev han en omfattende privat købmændsvirksomhed og ejede flere skibe, der besejlede fremmede havne. Han har simpelthen været en af landets rigeste og mest indflydelsesrige mænd. Det er derfor heller ikke mærkeligt, at han ejede ikke mindre end tre gotiske stenhuse på rad, nemlig Stengade 70, et hus fra ca. 1500 på fire fag med endnu bevarede kamtakkede gavle, men ellers helt ombygget, Stengade 72, der er på fem fag, og nr. 74, der er et trefags gavlhus.

Nr. 72 har han antagelig selv ladet opføre, idet facadens jernankre kan læses som 1551, mens gavlhuset er fra ca. 1500. Mens gavlhuse er ofte forekommende i de sydlige byer, er de sjældnere i det østlige Danmark. De spidsbuede gavlblændinger er af samme type som gavlen på Oxernes gård, omend enklere. Dette gavlhus udmærker sig ved mellem 1. og 2. etage at have et

kridtstensbånd, der med gotiske minuskler gengiver teksten fra Jobs bog 19, 25: redemptor meus vivit et in novissimo die de terra surrecturus sum et in carne mea videbo deum salvatorem meum. Slutningen af indskriften stod tidligere på en linie for sig selv under det øvrige, men havde oprindeligt – som nu – strakt sig ud over facaden på nr. 72. Når den blev flyttet, skyldes det en ret voldsom arvestrid mellem Sander Leyells efterkommere. Sønnen, tolder og borgmester Frederik Leyells overtagelse gav ingen problemer, men da han døde 1601 opstod en bitter strid om delingen mellem sønnerne Aleksander og Frederik på den ene side og svigersønnen, borgmester Johan Willumsen på den anden. Inden sagen var afgjort døde Frederik og det hele endte med, at Johan Willumsen fik gavlhuset minus en del af kælderens, mens Aleksander Leyell fik langhuset nr. 72.

Nr. 72 købtes senere af Christian IV's læge og diplomatiske udsending, Jonas Charisius. Omkring år 1700 stod Leyell'ernes gårde ubenyttet, men mod slutningen af 18. århundrede beboedes nr. 72 af den preussiske konsultssekretær Charles Thalbitzer, mens nr. 74 indrettedes til tobaksfabrik af hans søn, skibsklarer William Thalbitzer.

De to huse havde i tidens løb undergået store facademæssige forandringer. Således havde begge i underetagen fået store butiksvinduer, nr. 74 havde i overetagen fået de for Helsingør karakteristiske engelske skydevinduer og i gavltrekkanten lem og hejsebom, mens nr. 72 havde fået

*Stengade 72-76. I forgrunden til højre ses Sander Leyells langhus nr. 72, herefter kommer hans gotiske gavlhus med blændingsdekoration og endelig tolder David Hansens renæssancegavlhus. De to familier var byens mest fremtrædende, og deres gårde lå lige overfor rådhuset.
Fot. Mogens Kristensen 1978.*

Rådmand og tolder David Hansen med sin familie; hans første hustru Karine Hansdatter og hans anden hustru Bente Andersdatter samt børnene Hans, Christen, Jacob, Bente og Karen. Udsnit af epitafmaleri i Sankt Olai kirke. Et tilsvarende findes her over fætteren Frederik Leyell.

dannebrogsvinduer. I 1932-36 gennemførtes en restaurering ved arkitekt Volmar Drosted, hvorved de middelalderlige facader afbankedes for puds og genskabtes. Det kan dog næppe siges at være korrekt, når underetagen i begge disse gotiske huse har fået store vinduer med sandstensindramninger og -poste af udpræget renæssancekarakter, antagelig inspireret af nabo-huset, David Hansens gård.

Modsat facaderne havde gårdsiderne og de samtidige sidebygninger i vidt omfang bevaret deres oprindelige karakter, der gør dette middelalderlige gårdinteriør til noget enestående inden for dansk borgerlig bygningskunst.

Stengade 76, David Hansens gård. Gennem hele det 16. årh. var såvel det helsingørske bystyre som Øresundstoldens administration præget af indvandrede skotske familier, Leyell'erne i to generationer (se Stengade 72 og 74) og S. Nian-alterets stifter, David Thomesen og hans efterslægt i fire. David Hansen var sønnesøn af David Thomesen. Han var toldskriver 1560, rådmand og hospitalsforvalter og nåede også at blive tolder. Han døde 1597 og fik som sin fætter Frederik Leyell opsat et imponerende epitaf i sognekirken. Om det gode forhold mellem de to familier vidner David Hansens køb af naboejendommen til de Leyellske gårde. Det var i 1578, og året efter kunne han afslutte byggeriet af et for den tid yderst moderne hus, vor renæssancearkitekturens ældste borgerhus i grundmur. Han fulgte hermed den kongelige opfordring i Helsingørs nye privilegier fra 1577 til at »formere og forbedre« deres by med »god købstadsbygning«.

Som naboen nr. 74 er det et gavlhuis og af næsten identiske proportioner, men med et ganske andet formsprog; endnu opræder den gotiske

kamttakkede gavll, men den krones nu af en lav trekantfronton. Vinduerne i de to stokværk har sandstenskryds og er afdækket med trekantfrontoner, hvorfra små mands- og kvindehoveder ikklædt renæssancens dragt- og hårmøder kigger ud. Den livfulde facade opdeles af vandrette gesimser og sandstensbånd og bærer i det øverste bjælkelags jernankre årstallet 1579. En sådan bygning kan kun forklares ved nærheden af de mange udenlandske bygningsarbejdere, der i disse år var travlt beskæftiget med opførelsen af Frederik II's pragtslot Kronborg, der afløste Erik af Pommerns forældede Krogen, og som blev indkvarteret rundt om i byen, ja undertiden som stenhuggeren Gert van Groningen selv købte ejendom i byen. De har i denne periode sat deres præg på Helsingør; herom vidner såvel skattemandtallenes tørre indførsler som tingbøgernes mere underholdende skildringer af slagsmål og anden uenighed.

Før David Hansen købte stedet stod her et gammelt gotisk stenhus fra ca. 1500, hvoraf der endnu findes rester i husets sydlige del. Den hvælvede kælder har i midten en pille med en romansk granitkapitel.

Efter David Hansens død erhvervedes gården af Frederik Leyells svigersøn, rådmand, senere borgmester Johan Willumsen. Han døde 1623, men endnu et par år efter omtales Johan Willumsens kælder, hvor der var udskænkning. Som nabohusene, omend ikke i samme omfang, var David Hansens gård i tidens løb blevet en del ombygget. Vinduerne havde fået trækarme og rammer. Det nederste tagstokværks vinduer var blevet helt ændret, og facaden var malet grå. I dette århundrede er facaden blevet restaureret og fremtræder nu som på Frederik II's tid.

Stengade 77, Trentwedels gård. I 1860, tre år efter Øresundstoldens ophævelse, blev den af Laurids Thura opførte toldkammerbygning nedrevet af hensyn til en havneudvidelse, der nok kunne have været foretaget mere hensynsfuldt. Bygningens placering var markant, yderst på byens nordøstlige hjørne med sin nette og festlige front mod havnen. Det er tydeligt, at den har været det punkt, hvorom byens palæagtige arkitektur har samlet sig: ved siden af toldkammeret ud til havnen lå Stephen Hansens palæ, dernæst Claessens palæ og bagved i Stengade Trentwedels og von der Ostens gårde, alle opført af storkøbmænd eller højstående embedsmænd ved Øresundstolden. De to sidstnævnte gårde ligger nu efter toldkammerets nedrivning frit med facaden ud mod havnepladsen og tåler udmærket denne placering, som ikke har været tilsigtet ved deres opførelse.

Passkriver Jørgen Frederik Trentwedel var født 1711 og således noget til års, da han i 1770 lod opføre sin store gård. Den er på to etager og på 11 fag og således af samme proportioner som den noget ældre Putschers gård, som den også står nær i detaljer. Også her finder vi et trefags midtparti, der krones af en trekantfronton og rokokoenes ørelisenmotiv, her anvendt på de tilbagetrukne partier mellem midt- og siderisalitter. Symmetrien er fremherskende i denne facade, der har indgangsdøren placeret i det midterste fag og har undgået den ellers for symmetrien problematiske gennemkørselsport ved at have tilkørsel fra Sophie Brahesgade.

Trentwedel døde allerede to år efter gårdens

fuldførelse. Fra ca. 1800 ejedes gården af stadsfysikus C. J. Th. de Meza, der var den første overlæge ved Øresundshospitalet i Fiolgade og far til generalen. Gennem det meste af det 19. århundrede tilhørte den familien Thalbitzer.

I 1940 indrettedes her restaurant »Færgetroen«, der hidtil havde haft til huse i det året før nedrevne Strandgade 86.

Stengade 79, von der Ostens gård. Opførelsen af Stengade 79 stod på 1769-70, og skete altså helt samtidig med opførelsen af nabohuset, nr. 77, men trods ligheder i detaljen er de to huses karakter ret forskellig. Hvor Trentwedels gård med sit opskalkede tag og lige høje etager giver et roligt og ukompliceret indtryk, oplivet ved få og lette rokokoelementer, er der over von der Ostens gård en dramatik, som står barokarkitekturens virkemidler nærmere. Dette skyldes først og fremmest det store mansardtag med de glaserede sten, samt midtpartiets store kvist, der – kronet af en ret stejl trekantfronton – skyder sig op i tagfladen. Midtpartiets ørelisener følger med hele vejen op gennem de tre etager og bidrager til at forstærke den opadstræbende tendens. Af facadens ni fag er yderfagene let fremskudte og markeres også af ørelisener. Stueetagen er ved sine store vinduer markeret som hovedetagen, idet dog 1. salen mellem yderfagene små fladbuede vinduer i midtparti har haft tre ekstra høje, rundbuede vinduer, der gav lys til husets store sal. Også mansarden rummer en stor sal. Som nabogården er nr. 79 behersket af fuldkommen symmetri. Tilkørslen foregår her

Stengade 77 og 79. Til venstre passkriver J. F. Trentwedels gård og til højre toldkammerer O. F. von der Ostens gård. De to højstående embedsmænd ved Øresunds Toldkammer opførte deres gårde samtidigt, i 1770, men med et forskelligt resultat. Fot. Mogens Kristensen 1978.

*Stengade 79. Til de barokke elementer i von der Ostens gård hører facadens indgangsparti med den kraftigt profilerede og brudte afdækning. Bagsiden har altid stået upudset, og også til denne side ses det, at der oprindeligt har været høje, rundbuede vinduer til den store trefagssal, husets fornemste rum.
Fot. Mogens Kristensen 1977.*

ad en port i hegnsmuren ved hjørnet til havnegaden.

Bygherren, kammerjunker Otto Frantz von der Osten var, efter i en årrække at have gjort tjeneste ved hoffet, i 1768 blevet udnævnt til toldkammererer og har således ikke tøvet længe med at skaffe sig en standsmæssig bolig. Han døde ugift 1778 i en alder af 54 år og efterlod i huset et overdådigt rigt indbo.

Gården købtes nu af den 1779 udnævnte toldkammererer Nicolai Jacob Jessen, identisk med den tidligere kammertjener hos Frederik V, der fungerede som vejviser for den lille håndfuld officerer, der natten til den 17. januar 1772 begav sig gennem Christiansborg slots gange for at arrestere greverne Struensee og Brandt. Jessen døde i 1800 som etatsråd.

I det 19. århundrede tilhørte gården de hollandske konsulere van Aller, senere handels-huset de Coninck i København og endelig familien Wright, en af de mange engelske familier, der kom til Helsingør i det 18. århundrede.

Strandgade 27, Ankeret. Som den københavnske Strandgade var også Strandgade i Helsingør en gade med kun een husrække, der vendte ud mod byens havn. Her blev skibene lastet og lossat ud for de mange købmandsgårde, og gennem disse samt de mange småstræder foregik den videre varetransport til byens hovedstrøg,

Stengade, der altså på en måde fungerede som bagstræde til Strandgaden. Karrernes nuværende matrikelskel afspejler tydeligt de oprindelige, middelalderlige grunde, der som smalle strimler strakte sig fra gade til gade.

Nær byens sydvestlige udkant, altså for så vidt i Strandgades mere ydmyge del ligger, på hjørnet til Skyttenstræde, byens ældste, daterede bindingsværkshus, en gård i to stokværk og på syv fag. De to nordøstligste fag giver sig ved den kortere knægt tilkende som et oprindeligt portfag, og det er den ene halvdel af porthammeren, der bærer det lakonisk indskårne »1577«. Den anden halvdel, der har måttet vige for en senere indsat dør, kunne muligvis have bragt oplysningen om, hvem der er det fine hus' bygherre; at han skal søges blandt byens fra talrige skriftlige kilder velkendte overklasse, er givet.

Huset er opført på den sædvanlige måde for huse fra det 16. århundrede med stokværksfremspring til gaden og gennemgående højstolper til gården; først ind i det 17. århundrede får husenes bagside stokværksdelte stolper. Om udkragningen oprindelig ved forlorne bjælker har været ført rundt om hjørnet til husets frie gavl mod Skyttenstræde er uvist, idet det underligt uformidlede hjørne synes at vise, at bygningen har været mindst et fag længere mod syd, afkortet ved en udvidelse af Skyttenstræde. Nu

Strandgade 27. Helsingørs ældste daterede bindingsværkshus fra 1577, kaldet Ankeret efter det værtshus, der en gang var her. Såvel gavlen som dennes afvalmede tag stammer fra en afkorting af huset. Fot. Mogens Kristensen 1977.

står gavlen helt glat. Facadens volutkonsoller er udskåret med akantusløv og fyldholterne med æggstavindrammede indsnit. Derimod finder man mærkeligt nok ikke den særlige helsingørske, gotisk prægede kølbue, der ellers findes på så mange yngre bindingsværkshuse i byen. Overetagens styrtrumskonstruktion, murpartiet mellem det øverste bjælkelag og tagremmen står her helt bart og må tænkes oprindelig at have været udstyret med opskalkknægte og en profilrem under bjælkehovederne.

Gården var i ældre tid kendt som værtshuset »Ankeret«. Den blev i 1941 restaureret af Aage Roussel og Volmar Drosted. Ved denne lejlighed bibeholdtes den smukke ensartede hvidkalkning af facaderne, som må stamme fra det 18. århundrede, uanset at bygningen oprindelig må have vist sig i en flerfarvet skikkelse.

Strandgade 55, Jacob Willumsens hus. Helsingørs koloni af tilflyttede nederlændere fik en kraftig tilvækst efter hertugen af Albas blodige straffeekspedition til de oprørske Nederlande, der ikke længere kunne finde sig i den spanske konges katolske overherredømme. Disse overvejende kalvinske emigranter førte megen købmandskapital og håndværksmæssig dygtighed til byen, men måtte dog, forinden de fik lov til at bosætte sig, aflægge ed på at ville overholde en række »fremmedartikler«, der var affattet i henhold til den augsburgske trosbekendelse. En af de første, der kom til Helsingør var badskær Jacob Willumsen v. Andorpen, der fik til-

ladelse til at bosætte sig her i 1568. Han havde i 1½ år været stadsbarber i Harlingen; senere kom det frem, at han også havde været bosiddende i Danzig og skulle være kommet derfra »for nogen uret sag«. I 1569 dukkede en mand op, som hævdede tidligere at være blevet viet til Mester Jacobs hustru, Rijken. Jacob Willumsen klarede dog disse pinlige anklager, men af de gentagne gange han må betale sagesald ses, at han har været en hidsig herre med tilbøjelighed til at trække kniven.

Først på et sent tidspunkt i sit liv lod han opføre det fine grundmurede hus, som især har bevaret hans navn for eftertiden. Grunden købte han 1590, og gården stod ifølge angivelsen på facadens murankre færdig 1592. Den lille bygning er som borgerhus enestående ved sin konstruktion, en art stenbindingsværk, og ved sin facadeudsmykning, der består af sandstenspilastre mellem vinduerne, i underetagen smykket med beslagværksornamenter, på 1. sal udformet som hermer, der bærer en slags ioniske kapitæler, og over hvis skuldre der hænger kartouchebånd med små løvemasker. Oprindelig har huset i stedet for den nuværende øverste 3. etage været afsluttet med en gavlkvist midt over facaden, antagelig et af de første af denne type kvistprydede langhuse.

Det er klart, at huset arkitekturhistorisk skal knyttes til byggeriet på Kronborg, som dog på dette tidspunkt må anses for stort set afsluttet. Den ledende arkitekt Antonis van Opbergen havde afregnet i efteråret 1584 og var draget an-

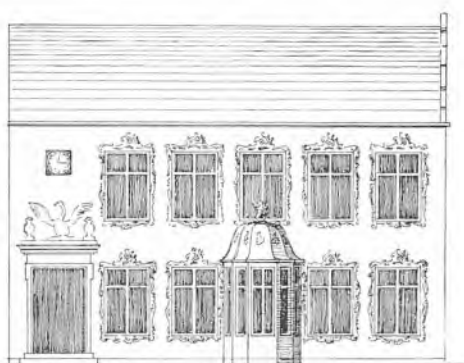
Strandgade 55. Badskærer Jacob Willumsen havde adgang til at benytte landets bedste bygningshåndværkere, da han i 1592 opførte sit hus »ved stranden«. Fot. Mogens Kristensen 1977.

detsteds hen. Men stadig boede der i byen bygningshåndværkere, der havde været beskæftiget ved det store kongelige byggeri, og dem må det være, der har opført det af nederlandsk arkitektur påvirkede hus for badskær Jacob Willumsen. Da der efter hans død i 1597 blev holdt skifte, knyttes tråden til Kronborgkredsen, idet der under udgælden forekommer følgende post: »Anthonius v. Obbergen Bygmester thill dantzick som M: Jacob haffr saugt god thill for Adrian Pawe . . . 106 dr«. Da skiftet afholdtes i februar 1598 var den nye gård ved stranden beboet af Jochum Bragrogge, en anden nederlænder. I 1704 boede her Margrete sal. Bendix Brodersens, der »brygger og brænder lidet til Krogersker og Skibsbrug«, og gennem det meste af 19. århundrede var indehaverne blikkenslagere.

Strandgade 77-79. Det gamle apotek. Der er en tendens til, at apoteker består meget længe i de bygninger, hvor de en gang er blevet indrettet. Denne tendens er i de senere år blevet udsat for alvorlige angreb, idet de gamle bygninger ikke altid opfylder sundhedsmyndighedernes krav til apotekers indretning. Det gamle apotek er et eksempel på denne triste udvikling. Institutionen var ellers på dette sted usædvanlig ærværdig. Grunden bag nr. 79 udgjorde den sydlige del af den strimmel, der havde Oxernes gård som gadehus mod Stengade (se s. 94), og da Peder Oxes arvinger i 1578 tilskøder kongen denne

ejendom til toldgård, omtales »et stenhus som apotekeren udi bor, liggende ned mod stranden«. Det omtalte stenhus er det middelalderlige, to etager høje forhus, Strandgade 79, hvis gotiske kamtakkede og blændingsprydede gavl mod Færgestræde daterer det til ca. 1500. Gavldekorationen kan i detailrigdom ikke måle sig med gavlen på Oxernes gård, og højgotikkens himmelstræbende spidsbuer er afløst af de mere jordbundne fladbuer, der kom til at kendetegne senmiddelalderen og renæssancen.

Til dette forhus slutter sig mod Færgestræde et to etagers sidehus af bindingsværk fra ca. 1600, hvis udkragede overgangsfod er udkåret med det ofte forekommende kølbuemotiv, der her gentages på stolpeskellene. Ved stolpeskel forstås det tekniske raffinement, at stolperne i 2. stokværk skæres til, så de dækker de underliggende bjælkehoveder, et træk der her i landet ellers mest forekommer i det sydjyske område. Den apoteker, der omtales i 1578, må være den Peiter Pester, der i 1581 fik kgl. privilegium på, som den eneste at måtte drive apotek i Helsingør. Både privilegiet og en række retstrætter viser, at han har været udsat for en del konkurrence, og man får det indtryk, at næringen ikke var alt for god. I 1585 blev han krævet for 100 dl., som han skyldte kongen, og i 1590 beder hans hustru Mette om at måtte få de sidste 11½ dl. af denne sum eftergivet, da hendes husbond nu i 1½ år har været i Spanien, hvor han er kommet i ulykke, og hun sidder i armod med sine små børn, hvilket indrømmes hende. Hun døde 1605 og herefter varer det en længere årrække, inden der igen kommer apotek i ejendommen. I de mellemliggende år fungerede den som bolig for tolderen Mads Mortensen, der fik den overladt gratis af kongen. Senere ejedes den af borgmester og toldskriver Christen Davidsen, søn af David Hansen (se s. 97). I 1692 købtes den af enken efter apoteker Henrich Roth, Alheit Gallasdat, der på ny lod indrette apotek i den bedagede gård. Apoteket drev hun udholdende, men med ringe held ved skif-

Strandgade 79. Det gotiske stenhus med karnap og rokokoindramninger om vinduerne, antagelig malet på puds. Tegning fra 18. årh. efter Laurits Pederesen: Helsingør i Sundtoldtiden II, 1929, s. 315.

*Detalje af apotekets bindingsværkslænge mod Færgestræde. Kølbuen, der afsluttes af et kors, er et ofte forekommende træk i Helsingør. Bemærk stolpeskællene, der dækker bjælkehovederne.
Fot. Mogens Kristensen 1978.*

tende provisorer, og det var ikke nogen altfors blomstrende virksomhed, svigersønnen, apoteker Frantz Pechel overtog kort før hendes død i 1703. Fra denne tid var huset uafbrudt apotek, og svanen var dets vartegn. Den ses på en tegning fra midten af 18. århundrede, som viser husets pyntelige facade med rigt ornamenterede vinduesindramninger og en mangelkantet karnap. I 1786 overgik apoteket til den første af apotekerdynastiet Steenberg, der i tre generationer, frem til 1884, stod som indehavere, og i denne periode har facaden fået sit nuværende, stærkt ombyggede udseende med de tre store vinduer i overetagen og den fine klassicistiske portal med svanen i trekantfeltet i underetagen.

I 1902 blev naboejendommen, nr. 77, inddraget som apotek. Den anselige bygning på hjørnet af Brostræde giver sig ved jernankre i facaden til kende som værende opført 1642 af rådmænd Johan Kruse og hans hustru Anna Steffensdatter, men måske er der blot tale om ombygning af et endnu ældre hus. Gården ejedes o. 1590 af rådmænd Anders Hess, efter hvem Brostræde da havde navn. I 1661 solgte Johan Kruse til rådmænd Jørgen v. Vehlen, og gennem hele det 18. og 19. århundrede var her købmandsgård. Ved ombygningen til apotek omdannedes den fine barokport til et vindue, og over indgangen til stueetagen, hvis gulv sænkedes, anbragtes et halvcirkulært felt med en svane. Ejeren var da apoteker Johan Rink, der udfoldede stor selskabelighed og bl.a. gjorde gården til et samlingssted for kunstnere, således har Edvard Brandes, Holger Drachmann og Henrik Pontoppidan færdedes her.

Strandgade 85-87, Fenwicks gård. Nicolas Fenwick (1729-99) havde efter sin far overtaget en handel med te og porcelæn og var desuden fra 1752 engelsk generalkonsul for Danmark. Omkring 1790 erhvervede han gården i Strandgade, der herefter kom til at bære hans navn. Gadebebyggelsen bestod oprindeligt af to huse, af hvilke det østligste på fire fag var opført 1759-60 for købmand C. F. Godenius, mens det som nabo havde et to etager højt bindingsværkshus. Dette nedrev Godenius i 1784 og opførte i stedet de fem vestligste fag af huset, idet den ens-

Strandgade 77-79. Den gotiske bygning nr. 79 med kamtækker er det ældste apotekerhus. Den store hjørnebygning med porten, nr. 77, blev først indrettet til apotek i 1902. Den er opført af rådmænd Johan Kruse i 1642. Fot. Mogens Kristensen 1977.

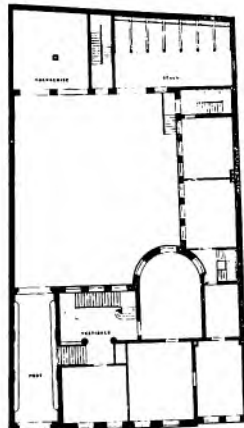
*Strandgade 85–87. Det er kun portens assymetriske placering, der antyder, at der i virkeligheden er tale om to sammenbyggede huse, en østlig del fra 1760 og en vestlig fra 1784.
Fot. Mogens Kristensen 1978.*

artede ørelisendekoration, der adskiller vinduesfagene, udstraktes til hele facaden. Den fik nu også en port, der dog som følge af den etapevise bygningshistorie ikke kunne anbringes helt i bygningens midtakse. Over begge de to bygningsafsnit var der frontispicer, der imidlertid fjernedes i det 19. århundredes første årti. Ejendommens historie går dog meget længere tilbage. Grunden har oprindeligt hørt til de Leyellske gårde i Stengade, og de to sidehuse giver sig tydeligt til kende som middelalderlige 1500-tals bygninger. De er opført af munkesten i munkeforbandt med anvendelse af kridtstensbånd i gårdfacaden til det vestlige sidehus. Fenwick havde et dårligt forhold til byens andre handlende, da han som engelsk konsul undlod at indtræde i kræmmerlaug og betale afgift, skønt hans handelsvirksomhed var betydelig. Heller ikke hans søn, vicekonsul Charles Fenwick, var populær på grund af sit »ublu britiske overmod«. Det berettes, at man i generalkonsulens hus spiste godt efter engelsk mønster. Efter middagen kunne man opleve, at en lejet kunstner viste kinesiske skyggespil eller laterna magica-billeder. Ejendommen forblev i familien Fenwicks besiddelse til ind i 1840'erne. Omkring 1750 havde gården en beboer, der gjorde sig bekendt på flere måder. Det var kontrollør ved Øresundstoldkammeret Chr. Fr. Lütken (1698-1784), der i 1737 var blevet afskedit som kaptajn i søetaten på grund af sit uforfærdede forsvar for fabrikmester K. N. Ben-

strup, mod hvis byggeri af orlogsskibe til den danske marine der var blevet rejst kritik. I Helsingør gjorde han sig især til fortaler for, at havnen ikke udvidedes, og hans skriftlige argumenter herfor blev afgørende for den kranke skæbne, de gennem 1750'erne fremkomne planer om en havneudvidelse led. Han var endvidere forfatter af statsøkonomiske og gudelige skrifter. Lütken syslede med tegning og maleri og har efterladt tre akvareller, visende interiører fra hans hjem, heraf en, der antagelig er fra den periode, da han og hans familie boede i Strandgade 85-87. I 1752 købte Lütken sin egen gård på Stengaden, nr. 82, og flyttede fra sin bolig i Strandgade. Interiøret kan således ikke stamme fra det nuværende forhus, men måske fra et af sidehusene; bjælkelagets retning kunne tyde derpå.

Strandgade 93, Claessens Palæ. Et af byens store handelshuse i den florissante tid var Sal. Arent van Deurs' Enke & Co. Familien var ved kompagniskab og ægteskabelige forbindelser knyttet til generalkrigskommissær Stephen Hansen (se under Strandgade 95) og kommerceråd Andreas Claessen. Fra 1783 var firmaets indehavere svogrene Stephan Arent van Deurs og Jean Jacob Claessen, og da van Deurs døde 1791, blev Claessen eneindehaver af firmaet.

Claessen havde siden 1785 ejet gården ved siden af den Hansenske (van Deurs'ske) gård. Nu lod han den nedrive og opførte her en ny

Strandgade 93. Den overlegent komponerede facade med de få, men udsøgte dekorative led røber, at en stor arkitektbegavelse har været impliceret. Også grundplanen med den apsisrundede spisestue i hjørnet bærer Harsdorffs stempel. I baghuset ses vognport og stald til Jean Jacob Claessens syv heste. Efter Opmålinger udgivet af Odense Bygningskoles Elevforening. Medlemsblad 1926.

gård, der fuldt ud levede op til den standard, der kunne forventes af den internationale havnebys største købmand. Det palæagtige forhus synes i høj grad præget af bygherren selv. Ønsket om at bibringe bygningen sit eget præg er måske baggrunden for, at Claessen ikke straks henvendte sig til en af tidens førende arkitekter, men benyttede en af de mindre, den i København og Nordsjælland virksomme murmester, Anton Christoffer Wilcken, der var elev af Harsdorff. Byggeriet stod på 1791-94. Huset dominerer ved sine store og enkle proportioner ganske de omgivende, statelige købmansgårde. Det er på to etager med kælder. Af de ialt otte fag udgør de fire et markant midtparti, der udmærker sig ved vinduesindramninger og fordakninger af sandsten over beletagens vinduer, men især ved en særpræget attikakvist, der krones af en altan, hvorfra storkøbmanden Claessen har kunnet følge handelsskibene på Sundet. Denne opbygning knytter huset til en gruppe andre købmansgårde med sådanne »kikkemborge«, f.eks. Heerings gård (se s. 61) og Kong Hans' Vingård (se s. 88). Bygningen er nu pudset og malet, men stod ved opførelsen i røde sten.

Til anlægget hører endvidere sidehus og baghus. Hjørnet mellem for- og sidehus er udformet som en apsisagtig udbygning til spisestuen, der kendes fra tidens københavnske huse af Harsdorff-typen. C. F. Harsdorff blev selv impliceret i Claessens palæ, men først i 1793, på et så sent tidspunkt, at han kun har kunnet have haft indflydelse på enkeltheder, og vel først og fremmest interiørerne. Her er der især grund til at hæfte sig ved vestibulen med den fornemme trappe, hvortil der er adgang fra porten i gårdens to vestligste fag. Indgangen flankeres af et par rent doriske søjler uden basis; det er første gang sådanne optræder i dansk arkitektur, og dette træk kan kun hidrøre fra Harsdorff. Rummene var iøvrigt ikke udsmykket med særlige arkitektoniske detaljer, men virkede først og

fremmest ved deres smukke proportioner. Ikke mindst har den store firefags sal i beletagen været af storartet virkning. Ombygninger har nu tilsløret en del af de oprindelige forhold, men det er åbenbart, at stueetagen har indeholdt kontorer og de daglige værelser, 1. salen de repræsentative rum og 2. sal domestikværelser.

J. J. Claessen, der udover sin handelsvirksomhed især havde gjort sig bemærket ved anlæggelsen af en lang grundmuret reberbane, hvor han drev rebslageri i stor stil, havde endvidere et

Strandgade 93. Den karakteristiske hjørnerunding mellem forhus og sidehus er her blevet næsten tårnagtig.

Fot. Mogens Kristensen 1977.

par landgårde i byens nærhed, Qvistgaard og Rolighed. Han døde 1806, kun 54 år gammel, og ti år senere gik firmaet fallit. Det førtes dog videre i reduceret omfang af svigersønnen Joh. Chr. Borries (1782-1857), men »palæet« måtte sælges. Det ejedes i en længere årrække af købmand P. C. Schurbeck og kom senere på handelshuset Fenwick & Co.'s hænder.

Strandgade 95, Stephen Hansens palæ. Generalkrigskommissær Stephen Hansen var ved midten af 1700-tallet en af Helsingørs mægtigste mænd. Han havde i 1743 overtaget geværfabrikken i Hellebæk, og denne gamle virksomhed fik nu under hans ledelse en opgangsperiode efter mange års stadig tilbagegang. I 1747 lod han opføre herregården Hellebækgård ved arkitekten Philip de Lange, og det var den samme habile mand, han brugte, da han nogle år senere, i 1759, tog fat på opførelsen af sin byejendom på en af de fornemste byggegrunde i Helsingør, som nærmeste nabo til Øresunds Toldkammer.

Philip de Langes originaltegning er endnu bevaret og viser os stort set huset, som det fremtræder i dag. Det stod færdigt 1761 og er på to etager med kælder. Den 11 fag lange facade er virkningsfuldt opdelt med et fremskudt midtparti på tre fag, der krones af en trekantfronton, og to ligeledes fremskudte sidepartier på hver to fag. Vinduerne i disse fremhævede partier er forsynet med trukne indramninger, men

bortset herfra er den store facade helt uden udsmykning. Dens mageløse virkning er helt baseret på den suveræne proportionering og samspillet mellem den lyse mur og det store sortglaserede valmtag. Et særlig bemærkelsesværdigt træk er vinduernes udformning med en fast overramme og en underramme til at skyde op. Denne vinduestype har været almindelig i Helsingør og har også forekommet i København, men er nu kun bevaret yderst få steder.

Stephen Hansens datter var gift med Jean Christopher van Deurs, og gården overgik efter hans død til dette driftige helsingørske handelshus, der havde sin storhedstid under Jean Jacob Claessens ledelse i slutningen af århundredet, men gik fallit i 1816. Firmanavnet van Deurs levede dog videre i det handelshus, som Claessens svigersøn, Joh. Chr. Borries fortsatte i det Hansenske palæ, og som bestod til et par år efter hans død i 1857, der næsten symbolsk faldt sammen med Sundtoldens ophævelse.

Hillerød

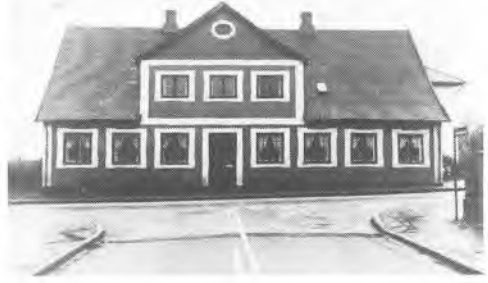
Frederiksværksgade 23. I 1692 blev Hillerød hjemsogt af en af de brandkatastrofer, der sætter sig varige spor og opfattes som skel i en bys historie. 42 steder nævnes som afbrændte, og det var det bedrestillede borgerskabs huse, det gik ud over. Byens bøn til kongen om hjælp til

Strandgade 95. Stephen Hansens palæ var en værdig nabo til den 20 år ældre, nu nedrevne toldkammerbygning. Men mens denne var en udpræget barokbygning, viser Stephen Hansens arkitekt, Philip de Lange sig her som repræsentant for den Eigtvedske rokoko. Fot. Mogens Kristensen 1977.

*Frederiksværksgade 23. Terrænstigningen betinger den imponerende rejsning, der kendetegner dette typiske Hillerøds hus.
Fot. Mogens Kristensen 1977.*

Frederiksværksgade 39. Kontrastrige facadefarver understreger facadens særprægede bånddekoration. Den manglende symmetri skyldes, at bygningen er forlænget med et fag. Fot. Mogens Kristensen 1978.

genopbygningen resulterede dels i skattefrihed i 12 år og 2000 rdl. til fordeling til bygningshjælp, dels i tilsendelsen af tegning til to bygningstyper, en større og en mindre, som kongen ønskede de nye huse opført efter. Tegningerne, der muligvis er udført ved generalbygmester Lambert von Haven, viser to enetages huse, det større på fem vinduesfag og port samt en trefags gavlkvist, det mindre på fire vinduesfag og port og en gavlkvist på to fag. Begge huse var inddelt med fire rum i etagen og havde på gavlsiden en vindeltrappe som eneste adgang til kvistetagen.

Selv om denne tegning er udtryk for statsmagtens forsøg på standardisering af en hel købstads bebyggelse, kan den kun opfattes som retninggivende, således kunne man frit vælge mellem grundmur og bindingsværk, men gavlkvisthuset var hermed eftertrykkeligt fastslået i Hillerød.

Der er ikke bevaret byhuse fra tiden umiddelbart efter branden, bl.a. fordi en ny brand hærgede byen 1733, men bygningstypen levede videre og kan endnu iagttages her og der. Frederiksværksgade 23 er et godt eksempel på det hillerødske, grundmurede gavlkvisthus, større i proportionerne end fortegningen, men harmonisk og næsten imponerende ved sit volumen. Det gulkalkede, teglhængte hus rummer endnu fine barokdetaller i form af døre, paneler og lofter, og bag det gemmer sig en brolagt gårdsplads, der omgives af samtidige udhusbygninger af bindingsværk. Det enestående velbevarede bygningsanlæg giver et fint billede af den åbne og næsten landlige karakter, en købstadsgård kunne have i det 18. århundrede.

Frederiksværksgade 39, Stutmesterens hus. Da det var på kongens ordre, at Hillerød efter branden genrejstes under hensyn til »égalité og regularité« og efter en forud givet standardtegning, er det ikke mærkeligt at bygninger, som hørte til det kongelige slot Frederiksborg og som placeredes i byen, underkastedes samme regler. I 1720'erne opførtes af materialer fra

Christian IV's »lysthus« Sparepenge i slottets park to sådanne huse, det ene for slotsgartneren og det andet for stutmesteren. For den sidstnævnte, der var den daglige leder af stuttoriet, hvor de berømte Frederiksborgheste opdrættedes, rejstes 1721 for enden af Frederiksværksgade et enetages grundmuret hus på syv fag med en trefags gavlkvist over indgangen midt på facaden.

Ved en enkel facadedekoration giver såvel stutmesterens som slotsgartnerens hus sig tilkende som byggeri af en højere status end det almindelige borgerlige byggeri i byen. Vinduerne er forsynet med forkrøppede indramninger ligesom døren, og husets og kvistens hjørner er forsynet med glatte bånd; stutmesterboligens kvist har yderligere vandrette bånd, der adskiller den fra underetagen og trekantfeltet, hvorved dens tre vinduer på en mærkelig måde er blevet ligesom indrammet. Sandsynligvis er det Fr. IV's virksomme overlandbygmester, J. C. Krieger, der har forestået opførelsen, idet han, der oprindeligt var gartner, netop i disse år omlagde slotshaven, og facadeudformningen iøvrigt står hans københavnske ildebrandshuse nær. Fra 1804 fungerede huset som skole for Nyhuse og et fag tilbyggedes, hvilket gav facaden dens nuværende, lidt uregulære karakter. Senere blev den bolig for skoleinspektøren og rummer nu et offentligt bibliotek.

I et af kvistvinduerne ses en rude med en uregelmæssighed, der kan ligne et menneskeligt ansigt, hvilket har givet anledning til følgende historie: en gammel, lam kone, der boede i huset, blev hver dag båret hen til vinduet, hvor hun dagen igennem sad og strikkede og så ned på de forbigående. En dag blev det uvejr, mens hun sad der. Et lyn slog ned lige udenfor, og den gamle kones omrids blev afsat på ruden.

Københavnsvej 1A, Slotsgartnerens hus. Af det i 1720 nedbrudte Sparepenge brugtes det meste af materialerne til opførelsen af Fredensborg slot, som J. C. Krieger var arkitekt for; andet anvendtes til kongelige bygninger i Hillerød,

Københavnsvvej 1A. Slotsgartnerens hus svarer ganske til en af J. C. Kriegers senere fortegninger til københavnske ildebrandshuse (s. 11). Fot. Mogens Kristensen 1978.

stutmesterens hus og slotsgartnerens hus, som Krieger antagelig også har ansvaret for. De to huse er stort set ens, grundmurede i en etage på syv fag med gavlkvist over tre fag. Slotsgartnerens hus fra 1722 placeredes oppe på Jægerbakken i udkanten af slotsparken. De kraftige, forkrøppede vinduesindramninger er karakteristiske for 1720'ernes byggeri, ikke mindst for Kriegers Fredensborg. Gavltrekanter omgives her af svære, profilerede gesimser og har i mid-

ten et lille rundt, kvaderindrammet vindue. Facadens midtsøgende tendens understreges af den udvendige stentrappe med jergelænder, der fører op til husets indgangsdør.

Huset var oprindeligt teglhængt, men har nu skifertag. Såvel bakken som huset fik senere navn efter en gartnerforpagter Batzke, der havde sin bolig her. Endnu senere har huset fungeret som politimesterbolig og kapellanbolig.

Møllestræde 4, Lowsons gård. Det kongeligt påbudte »ildebrandshus« fra 1692 var længe eneherkende i Hillerøds bybillede. Den første, der brød med denne hustype, var en kongelig embedsmand, amtsforvalter Jacob Lowson, der 1758 erhvervede hjørnegrunden mellem Møllestræde og Slotsgade og her opførte den store, grundmurede bygning, hvis rolige facade er opdelt i et fremskudt midtparti på tre fag og to sidepartier på hver to fag. Huset er byens første på to etager, men underetagen, hvis vinduer hviler direkte på den kvadersatte sokkel og oprindeligt var betydeligt lavere end nu, virker temmelig fortrykt, som om den helst skal opfattes som en høj kælder. Hovedindgangen midt på facaden har o. 1800 fået en smuk klassicistisk sandstensportal, og fra denne tid stammer også selve døren og de nuværende dannebrogsvinduer, der må have afløst småsprossede palævinduer. Trods disse »moderniseringer« viser den store husdybde og taget med de halvvalmede gavle, at der er tale om et hus fra midten af det 18. århundrede.

Møllestræde 4. Amtsforvalter Lowsons gård som den så ud før butiksinretningen fik ændret karakteren af underfacaden. Fot. ca. 1899.

Jacob Lowson, der var amtsforvalter i årene 1750-66, havde fra 1745 været regimentsskriver i Frederiksborg rytterdistrikt, i 1761 blev han kommitteret i Rentekammeret og 1768 medlem af landvæsenkommissionen. Han døde 69 år gammel i 1777. Med opførelsen af Lowsons gård indledtes et byggeri af toetages huse i Hillerød, men i endnu mange år var byen domineret af det enetages gavlkvisthus.

Køge

Brogade 16, Borgmester Hans Christensens gård. Søndag den 16. juni 1633 udbrød der ild i et hus i Brogade. Branden bredte sig og lagde i løbet af få timer en tiendedel af byen, der overvejende bestod af bindingsværkshuse, i aske. Det meste af Brogade gik til og måtte i de nærmest følgende år genopbygges.

En af Brogades genopførte gårde er nr. 16, hvis porthammer er forsynet med det reliefskærne årstal 1636, mens konsollen i midten over porten bærer initialerne for bygherreparret, borgmester Hans Christensen Humble og Karen Hansdatter. De sammenskrevne initialer svarer ganske til dem, der er indgraveret på det fornemme sølvdåbsfad i Køge kirke, som parret skænkede 1635.

Gårdens gadehus er Køges længste, idet det er på ikke mindre end 18 bindingsværksfag. Den udkragede 2. etage understøttes af volutkonsoller med akantusløv. Tagskægsknægtene er af en

type, der kun forekommer i Køge. Foruden at understøtte tagets opskalkning er de forlænget ned over bjælkehovederne, der beskyttes i en hulhed i knægtene. De er firkantede og prydet med skælværk og andre fladsnittede ornamenter. Dette træk, der også findes på byens ældste bindingsværk, vidner om, at tømmertraditionerne er blevet fastholdt efter branden; også bagsidens højstolper er et træk, der peger bagud.

Gården har været en af byens aneligste købmandsgårde med en fordelagtig placering tæt på Køges sydlige indfaldsvej ved broen over Køge å, den vandvej, hvorom byen i middelalderen var opstået, men som nu havde tabt sin betydning som færdselsåre.

Endnu er gården domineret af butikshandel i stueetagen, og man kan glæde sig over, at der på trods heraf ikke ved isætning af store butiksruder er gjort vold på bindingsværkets faginddeling.

Nørregade 4, Museumsgården. Museumsgården er en af Køges karakteristiske købmandsgårde med en meget lang gadelængde i to stokværk. Den adskiller sig dog på flere punkter fra de samtidige gårde, idet den savner tagskægsknægte og iøvrigt er sparsomt forsynet med udskærne dekorationer. Kun volutkonsollerne under stokværksfremspringet har fået den sædvanlige udformning med akantus og kassetteværk. Til gengæld er der anvendt mønstermuring i spidsfelterne i de ni sydlige fag af huset, der er opført nogle få år før de otte nordlige fag.

Brogade 16. Borgmester Hans Christensen Humbles 18 fag lange købmandsgård, oprindelig en dobbeltgård, der først i 1760 blev slået sammen til een stor ejendom. Den nordre gårds port var i det 8. og 9. fag fra højre (nord). Fot. Mogens Kristensen 1977.

Nørregade 4. Det øvre stokværk understøttes af volutsvungne konsolknægte udskåret med akantusblade og kasetteværk.

Fot. Mogens Kristensen 1977.

Skønt de to bygningsafsnit fremtræder med een lang, sammenhængende facade, har de dog fungeret som to adskilte beboelser. Det viser den omstændighed, at de har haft hver sin port. Den sydlige port er bevaret, mens den nordlige har været placeret i de to fag, der nu mangler løsholter og skråstivere. De meget lave løsholter i de to nærmeste fag nord herfor viser, at der her har været udsalg med træluger, der kunne slås ned som diske.

Bygherren var Søren Jensen Kræmmer, der var født i Hvilsom sogn i Jylland 1561. Han erhvervede 1599 den sydlige del af den nuværende museumsgård og lod et nyt forhus opføre. 1611 købte han den nordlige nabogård og byggede også her et nyt hus i forlængelse af den sydlige gård. Over indgangsdøren satte han sine initialer og årstallet 1619.

Efter Søren Jensens død 1636 videreførtes gård og handelsvirksomhed af hans søn, Jacob Sørensen. Han døde dog allerede 1646, hvorpå enken, Sara Hansdatter Overberg, giftede sig med bergenserens Lyder Sivert, der blev en velstående købmand, overformynder og rådmand. Hans søn, Sivert Lydersen, blev legationssekretær hos ministerresidenten i Madrid, Marcus Gjøre og efterfulgte denne 1683. Sivert Lydersen havde ladet sig indvikle i store økonomiske forpligtelser over for Marcus Gjøre, og da faderen havde kautioneret, måtte denne i to år opholde sig i gælds-fængslet. Da han døde i 1691 gik familien fra arv og gæld. Sønnen var allerede blevet hjemkaldt i 1685 og endte som kartheusermunk i Frankrig. Gården ejedes herefter af Adam Levin Knuth til Gisselfeldt, senere af grev Christian Gyldenløve, gennem hvis enke, Dorothea Krag, den 1715 overgik til hendes anden mand, Hans Adolph Ahlefeldt. I 1725 blev den solgt til rådmand, senere borgmester Willads Pedersen, hvis søn af samme navn beholdt den til sin død 1746. I 1748 købtes gården af Køge by; den kaldtes herefter »byens materialgård« og brugtes bl.a. til indkvartering af garnisonsofficerer. I 1823 indrettedes den til arbejdsanstalt og tjente

Nørregade 4. Søren Jensens dobbeltgård opførtes i to etager, ældst, fra ca. 1610–15, er den halvdel, der er tættest på beskueren, og som giver sig til kende ved sin rette overgangsfod.

Fot. Mogens Kristensen 1977.

i mange år som fattighus, kaldet spindegården. I 1909 købtes den af Køge Museum, der først indrettede sig i gadelængen, der blev restaureret, senere også i sidelængen. Før restaureringen stod bygningen med hvid overkalkning, der dog ikke kan have været oprindelig. Den blev nu malet rød som mange af renæssancens bindingsværkshuse har været det.

I 1914 overførtes til museumsområdet den to etager høje Slagtergård, der skulle nedrives på sin hidtidige plads, Torvet 14. Ved nedtagningen konstateredes, at den ligesom boden, Store Kirkestræde 20, var konstrueret med ranker, hvilket placerer den blandt landets ældste bindingsværkshuse, dvs. o. 1500. Også de indadvungne knægte med halvrunde tværbånd er af en meget gammel type, der nærmest har karakter af skråstivere.

Nørregade 24, Ulfeldts gård. Køges ældre bebyggelse er domineret af renæssancegårde i bindingsværk; af bemærkelsesværdig arkitektur fra 1700-tallet er kun den lige over for kirken beliggende dobbeltgård, der fik sit nuværende udseende ca. 1750, mens den ejedes af schoutbynacht (admiral) Lauritz Christoffer Ulfeldt, død 1762, 83 år gammel, som den berømmelige slægts sidste mand i Danmark. Gården er af den type indtagende huse i provinsrokoko, som f.eks. Helsingør er så rig på. Forhuset er i to etager og på elleve fag, hvis markante opdeling koncentrerer sig om to frontispiceprydede partier på hver tre fag. Mellem disse er tre store fag adskilt ved ørelisener og yderst på hver side et stort fag af samme udformning. Alle vinduerne har forkrøppede indramninger, der i underetagen er fladbuede. Risalitpartierne markeres foruden ved frontispicerne af en kraftig profileret gesims, hvorpå hviler fremhævede, aftrappede

Nørregade 24. Oprindelig to renæssancegårde, af hvilke den nordlige (længst til venstre) fik sin rokokofacade ca. 1760, gentaget på den nordlige del mellem 1851 og 1853. Fot. Allan Tønnesen 1977.

Nørregade 24. De kalkmalede draperier i overetagen af det nordlige hus. De ellers velbevarede rester af bygningens oprindelige udstyr er fjernet ved en ombygning 1977. Fot. Kjeld Borch Vesth 1976.

felter under 2. etages vinduer. Den stræben efter overholdelsen af symmetrikravet, der kendetegner facaden, lader formode, at porten oprindelig har været placeret i det midterste fag, mens den nu findes i faget nord herfor. Over den er engang i 1800-tallet indmuret en kaminoverligger med dronning Anna Sophies navnetræk, antagelig stammende fra Vallø. Selv om huset nu fremtræder som byens eneste rokokohus, er dette endda kun tilsyneladende, for bag facaden skjuler sig et hus af betydelig ældre dato. Den nordligste halvdel er et stenhus fra o. 1600, og under istandsættelsesarbejdet efter en brand i 1974 afsløredes på 2. etage sporene af en stor sal i hele husets dybde med rester af en kalkmalet udsmykning, bestående af draperier holdt i rødbrune farver. I stueetagen fandtes to rum, et større og et mindre, med bræddeløfter malet med renæssancens frugt- og beslagværksmotiver. Lofterne er nu overført til Køge museum. Den sydlige halvdel er et lidt yngre bindingsværkshus. Desværre er huset i dette århundrede blevet en del skæmmet af butikssindretninger i stueetagen og dominerende kviste i taget.

Nørregade 31. Branden, der i 1633 lagde den sydlige del af byen øde, nåede ikke stort længere nordpå end Torvet, og en del ældre bygninger nord herfor har derfor overlevet. I 1633 havde købmandsgården Nørregade 31 kun stået i lidt over et årti, idet den ved flere stilistiske træk kan bringes i forbindelse med museumsgården, nr. 4, der er opført 1619. Den indbyrdes overensstemmelse er så stor, at der ligefrem må være tale om de samme håndværkere. Særlig slående er ligheden mellem de to bygningers akantusprydede volutkonsoller i stueetagen, mens udformningen af næste afsæt er forskellig; mens Museumsgården mangler tagskægsknægte, fin-

*Nørregade 31. Karakteristisk eksempel på »Køgeknægte«, tagskægsknægte, der dels understøtter tagfoden, dels skjuler bjælkehovederne.
Fot. Mogens Kristensen 1977.*

der man på nr. 31 en række fint udskårne eksempler på dette særlige raffinement ved Køgebindingsværket; enkelte har mindelser om snøede, gotiske søjler, mens andre er prydet med fiskeskæl eller dekoreret med båndslang og andre renæssancemotiver.

Bygningens bagside, der er uden nogen form for udsmykning, har de for det ældre bindingsværk karakteristiske højstolper, der er gennemgæ-

de fra fodrem til tagrem gennem begge husets etager. Til bagsiden sluttede sig tidligere en jævngammel sidelænge ud mod strædet nord for kirken. Den var også af bindingsværk og indeholdt pakhusrum, og anlægget udgjorde et fint og malerisk gårdinteriør, indtil den brændte 1942.

Store Kirkestræde 13, Smedegården. I middelalderens og renæssancens byer var gaderne præget af en mangfoldighed af uregelmæssige tilbygninger, karnapper og bislag, der skød sig frem fra husenes facader, og gav gadebilledet en livfuldhed, der har været fremmed for vor bykultur siden 1700-tallets krav om glatte facader uden disse knopskydninger, der kunne lægge forbiasserende hindringer i vejen. Karnapper er derfor kun bevaret ganske få steder, og endnu ringere står det til med bevarede bislag. På hver side af indgangsdøren kunne der i ca. en meters afstand fra facaden være anbragt et par flade, opretstående, udhuggede sten, der dels markerede indgangen, dels afgav bænkeplads foran denne, idet der oftest mellem stenene og huset var anbragt planker til sæde og rygstød. Bislagsten, der for det meste var udført i kalksten, fik derfor naturligt et udseende, der minder om stolestadegavle i kirkerne.

Enkelte er bevaret rundt om i landets museer, men kun to par findes endnu på deres oprindelige plads, og af disse er Smedegårdens de eneste, der er placeret foran et borgerhus. De flade sten er helt glatte, og den dekorative udsmyk-

*Nørregade 31. Opført mellem 1612 og 1615 af knivsmed Niels Jensen. I overetagen var der oprindelig magasinloft. Til gården hørte tidligere en to etager høj og ni fag lang sidebygning.
Fot. Mogens Kristensen 1977.*

*Store Kirkestræde 13. Det eneste bevarede eksempel på et borgerhus med bislagsten ved indgangen. Bygningen selv udmærker sig ved at have bevaret overetagen som magasinloft.
Fot. Mogens Kristensen 1977.*

ning består alene i rige udtungede kantprofiler, hvis udformning daterer den til o. 1520. Flankeret af to store træer udgør de et på mærkelig vis overleveret stykke bykultur, der sammen med andre gamle bygninger og kirken næsten er middelalderlig i sin fremtræden.

Smedegården er i sig selv mindre bemærkelsesværdig. Den er næppe så gammel som bislagstenene, men må være ældre end det årstal, 1690, der er indhugget i dørkarmen, angiver. Huset er i to etager og knægtbygget, men de ganske simple knægte og bindingsværket iøvrigt tillader ikke nogen nøjere datering. Underetagen er indrettet til beboelse, mens overetagen, der oprindeligt kun har haft luger, men ingen vinduer, har været beregnet som pakloft. En enetages bygning syd for det egentlige stuehus har port med indkørsel til gården.

Store Kirkestræde 20. Køges Store Kirkestræde er en bemærkelsesværdig gade; foruden Smedegården og dens enestående bislagsten findes her skrås overfor landets ældste daterede bindingsværksbygning, en lejebod fra 1527. Det lille trefagshus er det ene af oprindeligt to ens, sammenbyggede våninger; den nu forsvundne bod lå nord for den tilbageværende og havde over døren indskåret »IHESVS MARIA«, første led i den indskrift, der fortsættes over døren på den bevarede, og som lyder »ANNA ANO DNI MDXXVII«. Påkaldelsen af Maria og hendes moder, Anna bringer os en hilsen fra katolicismens sidste dage, og det er sandsynligt, at de to boder tæt ved kirken oprindeligt er blevet opført

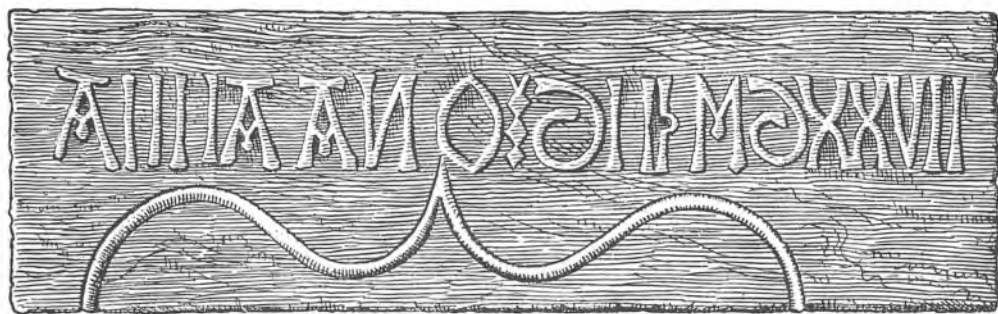
som en godtgørende foranstaltning til frelse for bygherrens sjæl.

Bindingsværket rummer flere træk, som røber dets ærværdige alder: kølbuen over døren, det

Store Kirkestræde 20. Den tilbageværende af oprindeligt to ens boder, opført 1527. Det stejle tag med det store udhæng vidner om det tidlige opførelses-tidspunkt.

Fot. Allan Tønnesen 1977.

Store Kirkestræde 20. Den udskårne dæroverligger med indskriften: Anna. An(n)o D(omi)ni MDXXVII. Indskriften indledtes med »IHESVS MARIA« der stod over indgangen til den forsvundne bod. Efter Fra det gamle Køge. 1928, s. 117.

store tagudhæng, der understøttes af enkle knægte, kun prydet med et par indridsede streger og en affasning. Facadens tværlinje er af brændte sten, mens gavlene og bagsiden var klinket med anvendelse af »støjler«, lodrette pinde udspændt mellem tømmerets dele. Dette indeholder også meget gamle elementer, idet gavlvæg og bagside har en afstivning af lange skråbånd, der går fra fodrem til tagrem og har ligget skjult bag klinkingen. Sådanne »ranker« er kun bevaret på ganske få huse, et af de bedste eksempler er Slagtergården, der oprindeligt lå på Køges torv, men nu er opstillet på museets grund.

Huset har kun indeholdt eet rum med adgang direkte fra gaden, hvortil hørte en kælder med nedgang fra gårdsiden. Det har været en jævn families bolig, hvilket i sig selv gør dets overle-

ven til vor tid særlig interessant blandt alle de rigt udstyrede købmandsgårde rundt om i købstæderne. Det lille hus var ellers bestemt til nedrivning i 1908; først da blev dets enestående værdi erkendt, og det blev istedet istandsat; meget blev udskiftet, men huset er, som det står i dag, helt autentisk, måske med undtagelse af, at det højt rejste tag antagelig har haft stråtag og ikke tegltag med »munke og nonner«, som det fik ved istandsættelsen.

Huset rummer nu bibliotek.

Vestergade 6, Blikkenslagergården. Den 16 fag lange, enetages bindingsværksbygning består egentlig af to selvstændige huse, der begge er opført ca. 1575-1600. Den vestlige del består af elleve fag og den østlige af fem. Måske er der

Vestergade 6. En del af ejendommens fem østlige fag ses yderst til højre, forhøjet til to etager. De 11 vestlige bindingsværksfag står overpuddet til vinduernes overkant. Der er anbragt butiksvinduer, men inden for fagdelingen, så stolperne er bevaret. Fot. Mogens Kristensen 1977.

snarere tale om en boderække end om en gård. Bemærkelsesværdig er den egentlig kun, fordi vi her finder det ældste eksempel på den knægttype, som synes udviklet i Køge og som andetsteds kun kan påvises i Malmø. Det ældre købstadsbindingsværk er normalt bygget som styrterumskonstruktion, dvs. at der mellem tagremmen og den øverste etages bjælker, hvis ender er stukket gennem huller i stolperne, er indskudt en trimpel. Tagskægsknægte er normalt indtappet i stolperne over bjælkehovederne, men her er de forlænget ned over disse ellers meget udsatte og ømfindtlige konstruktive led, der omsluttet af en fordybning i knægtens bagside. Køgeknægtene bliver derfor meget langstrakte og er ofte, som her, udformet som snosøjler af tydelig gotisk karakter, mens renessancen giver sig til kende i det nederste led, der består af en volutkonsol. Blikkenslagergårdens fine række af tagskægsknægte afbrydes kun af en stor taskekvist, der i det 19. århundrede er påbygget over tre fag af den østlige del af bygningen.

Vestergade 7, Garvergården. Lidt yngre end Blikkenslagergården, antagelig fra tiden henimod 1600, er den skrås overfor beliggende Garvergård. Den er i to etager med stokværksudkræning og har en gadefacade på otte fag. Dens pyntelige snitværk er skåret af en langt dygtigere mand end genboens, men tilhører alligevel helt den lokale tradition. Tagskægsknæg-

tene indkapsler bjælkehovederne på Køgevis og er varieret med stor opfindsomhed, dekoreret med snoninger, perlerækker, vredne stave og fiskekæl. Mere moderne i udformningen er de dekorative led mellem 1. og 2. etage. Her optræder renessancens fuldt udviklede volutkonsoller, der er udskåret med akantus og kassetteværk. Det er også kassetteværk, der udfolder sig på hele overgangsfoden, den rem, der bæres af de udkragede bjælker og hvorpå hele overetagens facade hviler.

Garvergården er ved sine omhyggelige og detaljerede skæringer et karakteristisk eksempel på Køges bindingsværksbyggeri, der lægger stor vægt på den dekorative udsmykning. Denne findes dog kun på facaden, mens bagsiden altid er helt glat og nøgtern.

Vestergade 16. Den store gård er et af de fineste eksempler på købstadsbindingsværk fra den sidste del af denne byggemådes blomstringstid. Konstruktioner og udsmykning er nu fuldt udviklet og indgår en harmonisk forbindelse.

Det 14 fag lange gadehus er i to etager med stokværksfremspring. Alle fag er såvel i oversom underetagen forsynet med skråbånd, hvis funktion er nok så meget af dekorativ som af konstruktiv art. Stokværksfremspringet understøttes af volutkonsoller med akantus. Overgangsfoden har en fornøjelig rankeudskæring med bruskarokke vrængemasker og blomster,

Vestergade 7. En af de bedst bevarede renaissancebindingsværksgårde i Køge. Til forhuset hører et samtidigt, otte fag langt sidehus, også med udkræning, men båret af simple, ryggede knægte. Fot. Mogens Kristensen 1978.

Vestergade 16. En del af det 14 fag lange forhus. Indskriften over porten lyder: *HEREN BEVAR DIN INDGANG OC VDGANG FRA NV OC TIL EVIG TID AMEN. 1644.*
 Fot. Mogens Kristensen 1977.

men over denne moderne dekoration har bygmesteren bevaret et så gammeldags træk som det høje styrterum, endnu engang forsynet med tagskægsknægte af den særlige Køgetype. Bygherren er ukendt. Han har været så beskedent ikke at sætte sit eget navn over porten, men har nøjedes med en velment gudelig sentens samt årstallet for bygningens opførelse, 1644. Gården blev restaureret i 1907, ved hvilken lejlighed der blev isat smårudede blyvinduer.

Roskilde

Sankt Olsgade 18, Liebes gård. Blandt Roskildes få bevarede gamle huse indtager Liebes gård, eller Sukkerhuset, som ejendommen kaldtes gennem mere end 100 år, en fremskudt plads, som det eneste ældre patricierhus. Den ældste bygning på grunden er det store pakhus opført af kommerceråd Johan Jørgen Holst ca. 1763, da han fik kongeligt privilegium på at oprette og drive et raffinaderi for vestindisk rørsukker i Roskilde. Den lange grundmurede bygning, der er i tre etager med mansard, er særlig ved sin gavl mod Sankt Olsgade af stor virkning i gadebilledet. Holst, der også ejede gården Skomagergade 33, drev raffinaderiet sammen med en række københavnske handelsmænd, som i 1768 efter Holsts død overtog hele virksomheden og ejendommen. Raffinaderiet blev dog nedlagt allerede 1779, og gården kom nu på skiftende hænder, indtil den i

1800 erhvervedes af to fremtrædende Roskildekøbmænd, svogrene Jacob Kornerup og Jacob Borch. Kornerup fik halvdelen af raffinaderibygningen og en del af haven, mens Borch overtog den del, der vendte ud mod Sankt Olsgade. Det var derfor Borch, der lod opføre den nu stående hovedbygning ved siden af sukkerhusets gavl til afløsning af et gammelt toetages bindingsværkshus.

Den nye bygning var af grundmur, i to etager og på 11 fag samt et skråt hjørnefag. Det enkle rødstenshus er uden nogen form for udsmykning bortset fra den profilerede taggesims. Stueetagen markerer sig ved sine højere vinduer som hovedetagen. Den prydeligste del af facaden er den kurvehanksbuede port med dens fine udskårne klassicistiske portfløje. Til venstre for porten er der et klokkeetræk udformet som en vase, der står i forbindelse med en lille klokke i gården; klokken bærer som en art slutsten bygherrens initialer Sr. I. B. og årstallet 1804. Stueetagen er inddelt i tre stuer til gaden og to stuer og køkken til gården. Rummenes oprindelige døre og panellering er endnu bevaret. Jacob Borch boede ikke selv i huset. Det lejedes ud, således boede rektor Søren Bloch i stueetagen i årene 1815-21. Det var rektor Blochs purunge datter Margrethe, der var genstand for digteren Poul Martin Møllers brændende og uengældte kærlighed, som fik ham til at foretage så mange fodture til Roskilde og tilbage til København, og hun var inspirationen til mange af hans digte. Her modtog han det endelige afslag på sit frieri i 1816. Tre år senere blev hun

gift med adjunkt ved latinskolen Hans Peter Thrige; de nygifte lejede sig ind på førstesalen. Også C. F. Weyse hørte til dem, der kom i huset.

Fra 1821 beboedes stuelejligheden af prokurator Georg Julius Liebe, hvis søn, politikeren, højesteretsagfører Carl Liebe overtog lejligheden efter forældrenes død i 1866. Jacob Borch var død 1821, hans enke beholdt gården til sin død i 1840, og herefter ejedes den af sønnen, købmand Anders Borch. Efter hans død 1882 købte Carl Liebe gården, der i så mange år havde været rammen om hans families liv. Liebe, der var formand for landstinget 1869-94 testamenterede gården til Roskilde kommune, der overtog den ved hans død 1900; en datter blev dog boende til 1905. En del af sukkerhuset blev i 1908 indrettet til sprøjtehus og hele bygningen har til de seneste år rummet byens brandstation.

Hovedbygningen blev i 1930 indrettet til bymuseum.

Skomagergade 33, Farvergården. Farvergården er et af de få virkelig gamle bygningsanlæg, der er tilbage på Roskildes hovedstrøg. Oprindeligt var den købmandsgård, med tilhørende landbrug, ejet gennem det meste af det 18. århundrede af købmandsslægten Lange. I 1765 lod borgmester Rasmus Lange de gamle bindingsværksbygninger nedbryde og opførte 1766-67 en ny gård, bl.a. det grundmurede forhus, der endnu eksisterer. Lange delte den store

ejendom op i to og beholdt selv den østligste, mens han solgte hjørneejendommen til sin svoger, kommerceråd Johan Jørgen Holst, sukkerhusets grundlægger, der dog døde en måned senere. Enken, Maren Lange, beholdt den nye gård til 1775, da hun solgte den og selv flyttede ind til broderen i nabogården, der synes at have været opført som en tvillinggård til hjørnegården. Dennes forhus, hvis gadefacader var grundmurede, mens gårdsiden opførtes i bindingsværk, var af udseende karakteristisk for tidens byggeskik, først og fremmest ved den trefags gavlkvist midt over facadens oprindelige otte fag + porten. Yderst mod øst er et rundbuget portfag med smukt udskårne rokokoportfløje. Mod Ringstedgade opførtes i forlængelse af forhusets antagelig valmede gavl en sidelænge af bindingsværk med køkken, vaskehus, stald, lo, lade og vognremise.

Den nye ejer var en københavnsk vintapper, Marcus Nygaard, der indrettede ejendommen til bryggergård, men allerede 1777 solgte den til Roskilde by til bolig for chefen for husareskadronen, der skulle skaffes en passende bolig. Bygningerne blev ombygget og istandsat, men aldrig såsnart var dette arbejde tilende, før Det kongelige Vejkontor krævede den snævre Ringstedgade udvidet, hvorefter det blev nødvendigt at rykke forhusets gavl seks alen tilbage og opføre et nyt sidehus. Byggeriet stod færdigt i 1780. Et par oplysninger om husets farveholdning er bevaret; gadefacaden og gavlen blev 1799 hvidt og med vandfarve overstrøget med

Sankt Ols Gade 18. Købmand Jacob Borch opførte sin statelige gård under iagttagelse af den københavnske bestemmelse om et »brækket« hjørne. Den ældste raffinaderibygning med den store gavl til gaden ses i baggrunden. Fot. Ib Bader 1978.

Skomagergade 33. Den nylig istandsatte farvergård. I de tre generationer Hammers tid vagede farveskiltet, en stang med et stykke klæde, ud fra gavluggen. Fot. Ib Bader 1978.

blåt, mens bagsidens bindingsværk i 1785 havde fået gule tavl og blå tømmer. Portfløjene var malet gule.

I 1810 solgte magistraten gården, der i de følgende år fik en række hurtigt skiftende ejere, indtil den i 1839 købtes af farver Hans Poul Hammer, i hvis slægt den forblev i 100 år. Han indrettede sit farveri i sidelængen og opførte en ny bygning inde på gårdspladsen. Mest bemærkelsesværdigt var dog, at han 1857 lod nedrive den bageste del af sidehuset og her ved murmester Mathias Brock opførte et to etager højt grundmuret hus på elleve fag, der inden for de følgende 10 år skiftede karakter fra neutral senklassicisme til en art gotisk renaissance med tre kviste med »vælske« gavle og en bred trappefrise under taget. Ombygningen foretoges efter tegning af arkitekten H. Sibbern, der også virkede ved andre byggerier i Roskilde i denne tid. Det nye hus rummede dels farveri, dels beboelse, fra 1865 for sønnen Hans G. W. Hammer, der efterhånden overtog virksomheden. Farveriet var dog som håndværk i tilbagegang, og efter gamle Hammers død 1887 og sønnens 1893 lod dennes enke indrette en manufakturbutik mod Skomagergade. I 1921 lukkede farveriet endeligt, men inden da var ejendommen i 1919 overtaget af H. G. W. Hammers datter Dorothea, der videreførte den efterhånden udvidede butik til sin død i 1939.

De gamle bygninger blev gennem de følgende årtier ret forfaldne og erhvervedes i 1964 af Roskilde kommune med henblik på nedrivning; men disse planer kom ikke til udførelse, og i stedet er for nylig gennemført en grundig istandsættelse af forhuset og den bevarede del af det enetages sidehus, hvor der nu er indrettet kunstudstilling.

Holbæk

Algade 32, Elefantapoteket. Apoteket er det eneste bevarede gamle hus på Holbæks hovedgade. Det er endda væsentlig ældre, end det umiddelbart ser ud. Forhuset mod Algade og sidelængen mod Bysøstræde er i virkeligheden en godt kamoufleret, to etagers renaissancegård fra o. 1600, opført i svært egebindingsværk. Forhuset synes at være opstået ved en sammenlægning af en større bygning mod vest og en mindre mod øst. En rest af renaissancehuset er endnu at se på sidelængen, hvis udskårne overgangsfod står afdækket. Apoteket blev indrettet her i 1720, af apoteker Linde, og siden har der uden afbrydelser været apotek i huset.

Det bevarede antagelig sit renaissancepræg til ca. 1800, hvor det at dømme efter sidelængens nuværende udseende fik en klassicistisk fremtræden. Mere radikal var den ændring, der fandt sted 1847-48, da apoteker S. C. V. Ipsen lod foretage en gennemgribende ombygning. Forhusets bindingsværksfacade blev erstattet af en ny, grundmuret facade med store, fladbuede vinduer med støbejernssprosser i stueetagen og med spinkle, senklassicistiske bånd og friser omkring vinduerne og under gesimserne. Under stueetagens vinduer er anbragt dekorative felter i det dengang så yndede støbejern; her er de almindelige, senklassicistiske motiver meget passende suppleret med Æskulapslanger og elefanthoveder. Af den indvendige indretning fra denne tid er bevaret et lille hjørnekabinet på 1. sal. I 1857 blev sidehusets gårdside grundmuret, og fra samme tid stammer antagelig en stor spisesal i dettes 2. etage med oliemalede arkitektoniske udsmykninger på væggene og den tilbyggede, cirkulære trappe, der senere er blevet indkapslet i den tilbygning langs hele forhusets bagside, der opførtes 1889.

Algade 32. Elefanten er det gennemgående motiv på apotekets i 1847-48 moderniserede facade, her på støbejernsdekorationerne under vinduerne. Fot. Allan Tønnesen 1977.

Algade 32. Elefantapotekets facade røber ikke, at husets kerne er en bindingsværksbygning fra o. 1600. Efter en istandsættelse står facaden nu som den så ud efter ombygningen i 1847–48, bortset fra, at der op til indgangen førte en dobbeltløbet trappe. Fot. Allan Tønnesen 1977.

Huset bærer præg af skiftende apotekerindretninger med laboratorier og ovne. I denne sammenhæng skal man også se det ejendommelige bindingsværkshus på hjørnet af Bysøstræde og Bagstræde, der er opført 1867 som oplagssted for is og indeholdt »en oval isbeholder af fyrreplanker . . . aldeles utransportabel og uadskillelig fra bygningen«. Mellemrummet mellem det indre og ydre hus var udfyldt med et isolerende materiale. Det er iøvrigt et af de tidligste eksempler på ishuse over jorden.

Klosterstræde 16, Sognepræst Søren Mays gård. Som så mange andre gamle købstæder har Holbæk ikke levnet meget af sin ældre bebyggelse. De gamle købmandsgårde af bindingsværk slog ikke til, da kornhandelen ved 1850 tog et voldsomt opsving og krævede nye store magasiner og pakhuse. Butik og beboelse blev oftest fornyet ved samme lejlighed. Tilbage af byens rige bindingsværksbyggeri står stort set kun museumsgården.

Den opførtes 1669 af sognepræsten Søren Nielsen May. Han havde ganske vist sin bolig i den egentlige præstegård over for kirken, på den grund hvor nu byens gamle rådhus ligger, men hans familie var stor; i sit ægteskab med Catharina Motzfeld (Griffenfeldts moster) havde han ikke mindre end 20 børn. Han erhvervede nabogrunden og opførte her den store smukke gård, hvis usymmetrisk anbragte kvist synes at vise, at Søren May har ønsket, at den sammen med den gamle præstegårds gadelænge skulle indgå i en samlet facade på ca. 31 bindings-

værksfag. Til den nye gård hørte også bag- og sidelænger.

Gadelængen er i en etage med styrterum uden anden udsmykning end et profileret bræt under de gennemstukne bjælkehoveder og små knægte udskåret som masker under tagskægget. Al kunstfærdigheden er lagt i tavlenes rigt varierede mønstermuring i skiftevis røde og gule sten. Magister May, der efter Griffenfeldts ophøjelse til rigskansler fik en bøde for efter sin nytårs-

Klosterstræde 16. I magister Mays velmagtsdage udgjordes præstegårdens forhus af en ufattelig lang længe, der strakte sig lige langt på begge sider af kvisten. Fot. Allan Tønnesen 1977.

prædiken 1674 at have nedkaldt velsignelsen over det grevelige Griffenfeldtske hus, fik et knæk ved nevøens fald to år senere og døde 80 år gammel 1679. Gården overtoges af svogeren, købmand Peter Motzfeldt i København og svigersønnen, mag. Ludvig Stoud og lejedes ud til oberstløjtnant Mathias Nummesen ved det Sjællandske rytterregiment. Senere blev den solgt til provst Johannes Heerfordt, der i 1706 afhændede den til borgmester M. N. Lind.

1844 indrettedes den til fattiggård, men da denne nedlagdes i 1917 fik Museet for Holbæk og Omegn lokaler her, og i 1918-19 foretoges en gennemgribende restaurering under ledelse af arkitekt Ivar Bentsen, hvorunder bl.a. de i tidens løb forsvundne skræstivere under løsholterne reetableredes.

Til museumsområdet flyttedes i 1937 et toetages bindingsværks magasinhus, der blev opført 1660 af rådmænd Christen Thomsen på hjørnet af Algade og Havnegade. Som mag. Mays gård udmærker bygningen sig ved en usædvanlig rig mønstermuring i tavlene.

Kalundborg

Adelgade 6-8, Bispegården, det gamle rådhus. Omkring Esbern Snares femtårnede kirke er der bevaret et enestående middelalderligt miljø. Ikke mindre end fem gotiske stenhuse ligger placeret i kirkens umiddelbare omgivelser, den såkaldte øvreby. To af disse, Adelgade 6 og 8 har oprindeligt hørt til samme bygningskompleks, kaldet Bispegården, der i den katolske tid tilhørte Roskilde bispestol. Det har antagelig været et firfløjet gårdanlæg, af hvilket de to nu stående bygninger, langhuset, nr. 6, og gavlhuset, nr. 8, har udgjort henholdsvis syd- og vestfløjen.

Det meget uregelmæssige langhus, der er gulkalket, består tydeligt af flere afsnit, idet de fem vestligste fag ligger trukket noget tilbage i forhold til resten af bygningen. I denne del er der under taget anbragt en stribe rektangulære blændinger, hvoraf hvert andet senere er udfyldt med vinduer til en overetage og adskilt af snoede halvsøjler. På det lange, østlige bygningsafsnit er der også firkantede blændinger, men lavere og mere uregelmæssigt anbragt. Underetagen har spor efter oprindelige, spidsbuede vinduer. Længen har antagelig udgjort flere borgergårde, som er blevet erhvervet af biskoppen.

Gavlhuset er også opført i flere omgange, idet det oprindeligt var et væsentlig mindre hus end nu. På et tidspunkt er dybden blevet øget mod øst, og den nuværende, meget regulære gavlfacade etableret. Selve gavltrekkanten har antagelig været blændingsprydet, men er, som forskelle i murværkets karakter viser, senere ommuret og fremtræder nu helt glat. Det kan konstateres, at der nord for gavlhuset har ligget et ældre

Adelgade 6-8. Midt i billedet ses det gamle rådhus' kraftfulde gavl og til højre herfor det af flere bygningsafsnit bestående langhus. Fot. Allan Tønnesen 1977.

stenhus af samme dybde, som det eksisterende hus oprindeligt har haft.

Efter reformationen blev sydfløjen solgt til fire borgere, mens vestfløjen, gavlhuset, i 1539 blev overladt byen som rådhus. Bispens sal i den egentlige etage blev nu rådhus, mens kælderet indrettedes til arrest. Som sådan fungerede bygningen til 1854, da byens nye rådhus opførtes.

Kordilgade 3, Ole Lunds gård. I løbet af det 17. århundrede opstod en ny bydel neden for den gamle »øvreby« omkring kirken, nærmere fjorden. Kordel hed stedet, og »nedrebyens« hovedgade kom derfor til at hedde Kordilgade. Her ved indfaldsvejen fra øst opførte byens købmænd deres gårde. En af dem lå ved hjørnet af Møllestræde. Den ejedes af købmand Rasmus Iversen Milling og overgik 1756 som medgift til hans svigersøn, Anders Jensen Faaborg, der efter svigerfaderens død 1764 også overtog dennes gård ved siden af, mod Møllestrædet. Endvidere erhvervede han to nabogårde i Kordilgade og fik således samlet sig en virkelig anseelig ejendom.

Ikke alle bygningerne var i god stand, så i 1777 opførte han en ny sidelænge mod Møllestræde, og i 1791 nedrev han en stor del af bebyggelsen mod Kordilgade. Det nye gadehus opførtes af tømmermester H. Kizling og murmester J. L. Berensteen. Det var et to etager højt bindingsværkshus med gennemkørselsport og beboelse i stueetagen og kornlofter ovenpå. Nogle få år senere, inden 1801, blev huset forlænget mod øst, og den statelige bygning havde nu fået sin aktuelle størrelse. Det har »spejlfag« til gaden, dvs. dobbelte stolper mellem vinduerne, hvorved man opnåede vinduespiller af en bredde svarende til grundmurede huses. Ligeledes er den

for ældre tiders købstadsbindingsværk så karakteristiske udkrægning forladt. Huset har så vidt muligt skullet fremtræde som grundmuret, og man må forestille sig det oprindelig ensartet overkalket. I Kalundborg museum opbevares to rokokospejle og en böhmisk glaslysekrone, som Anders Faaborg anskaffede til sin nye gård. Han døde 1801, 75 år gammel, og hans enke, Birthe Smith, solgte to år senere gården til Niels C. D. Ostermann. Birthe Faaborgs fik en af-tægtsbolig i gården og Ostermann og hans kone, Maren Holst, kunne efter deres giftermål 1804 flytte ind i det store forhus. Herfra dirigerede Ostermann sin efterhånden vidtspændende virksomhed, der udøver købmandshandel også omfattede rederi og et stort landbrug. Fra 1838 aflastedes han i forretningen af sin svigersøn, Mourits Monberg Lund (1803-66), der overtog hele bedriften ved Ostermanns død 1848. Her opvoksede næste generation som ejer af købmandsgården, Ole Lund (1839-1933), hvis erindringer giver et levende indtryk af livet i en gammel købmandsgård i provinsen i midten af det 19. århundrede.

»I min første barndom«, fortæller han, »boede vi i to små lave stuer over gården; mine forældre førte ingen husholdning; alle måltider indtoges ovre hos bedsteforældrene, der beboede hovedbygningen ud til gaden; det vil sige, de beboede egentlig kun en enkelt stue ud til gården, som tjente både til sovekammer, spisestue og dagligstue, medens alle de øvrige værelser i det store hus stod til stads med nedrullede gardiner og tildækkede møbler . . . Folkene indtog deres måltider i »Køllestuen«, et stort rum med svært bjælkeloft. Denne stue havde udgang til en lille forstue til gadetrappen, så man fra gaden måtte gå igennem køllestuen og uden om køllen for at komme ind i butikken, en højst primitiv indretning med ganske almindelige, små vinduer, som

ude fra gaden ikke gav den fjerneste antydning af, at der var et forretningslokale indenfor . . . Fra køllestuen førte en smal, mørk gang ud til gården, en dør med et par trin op til morfars sovekammer, en do. til et ganske lille kontor, som fik lys gennem en tud i taget, og endelig en dør, som førte ind til den senere dagligstue«.

Ole Lund solgte gården i 1905. Købmandsgård var her helt frem til 1920. Så blev den bibliotek og i 1962 hotel.

Lindegade 4, Apoteket. Der er intet mærkværdigt i, at der fra et stort og markant byggeri udgår påvirkninger, der som ringe i vandet breder sig og kan spores på en hel egnys byggearbejder, svagere og svagere efterhånden som man fjerner sig fra kraftcentret. For Vestsjælland og da særligt Kalundborg har general Chr. Lerches ambitiøse herregårdsanlæg, Lerchenborg, udgjort en sådan inspirationskilde, hvorfra den Eigtvedske rokokoarkitektur, formidlet ved nogle af denne retnings mindre profeter, udsendte sine signaler. Generalens tidligere ridefoged og forvalter, Rasmus Salten anvendte Lerchenborgmotiver særlig ved den indre udformning af sin Lindegård, og andre fulgte efter.

En af dem var apoteker Andreas Lorentzen Bech, der ved flere lejligheder optrådte som Chr. Lerches kommissionær i forretningsanliggender. Han overtog apoteket og forgængerens enke i 1744 og opførte i 1763 en grundmuret beboelsesbygning ved siden af det egentlige apotek på byens hovedgade, hvor stukkerede rokokomotiver optræder i en sådan mængde, at Eigtved og hans enkle københavnske borgerhuse fortøner sig som en fjern baggrund.

Huset er i en etage med kælder og på fem fag, af hvilke de tre midterste refendfugede fag udgør en risalit, hvorover er en kvist med trekantfronton. Kvistens og sidefagenes fladbuede vinduer flankeres af ørelisener, hvoraf nogle endda er dobbeltknækkede. Iøvrigt blandes motiver med suveræn foragt for stilmæssig samhörighed: den knækkede, barokke afdækning over det midterste vindue, rokokoens entrelace-balusterværk omgivet af barokke akantusvolutter under yderfagsvinduerne og de to små fremtrædende felter med klassicistiske »guttæ«, der nærmest er lagt over midtpartiets refendfugning. Trods al moderne dekoration er og bliver bygningen med sin gavlkvist og sit mansardtag et barn af barokken.

Bygmesteren er muligvis den murmester Philip Hartmann, der fra 1762 til sin død 1779 boede i Kalundborg. Han havde i 1740'erne været beskæftiget ved opførelsen af J. L. Holsteins Ledreborg som svend hos murmester J. C. Conradi, der i flere tilfælde stod for opførelsen af bygninger, hvortil Eigtved havde givet tegninger, og som antagelig også har været anvendt af Christian Lerche ved flere af dennes byggearbejder.

Apotekets meget velmente og charmerende pro-

Kordilgade 3. Det har ikke været meningen, at facadens »dobbelte stænderværk« skulle fremtræde markant afstolpet. Det har stået hvid- eller gulkalket. Fot. Allan Tønnesen 1977.

Lindegade 4. Apotekerboligens rige facadedekoration slutter brat på gavlen. Der har antagelig været et indgangsparti midt på facaden, men indgangen har i mange år været gennem den egentlige apotekerbygning til højre for bolighuset. Fot. Karsten Rønnow 1977.

vinsrokoko har mange lighedspunkter med Kongegården i Korsør (se s. 124) der antagelig skyldes samme bygmester.

Lindegården. Lindegården er et vidtstrakt bygningsanlæg, hvis ældste dele går tilbage til midten af 1600-tallet. Navnet har den antagelig fra Christian IV's svigersøn, Hans Lindenow, der var lensmand på Kalundborg 1639-58 og i 1656 erhvervede den store gård, der lå i byens vestlige udkant. Den er opstået omkring den middelalderlige bymur med dens tårne, hvoraf der er fremgravet fundamenter under Lindegårdens vestlænge. Navnet var da Tårngården. Lindenow og hans hustru, Elisabeth Augusta boede selv på Kalundborg slot og benyttede kun Lindegården som avlsgård. Den østlige del af nordlængen stammer muligvis fra hans eller den foregående ejers tid. Kort efter at Lindenow var draget fra Kalundborg, blev slottet ødelagt af svenskerne, og Lindegården blev nu sæde for de følgende lensmænd, Joachim Gersdorff og Jørgen Bjelke. Herefter var den i nogle år på borgerlige hænder, indtil den 1706 købtes af præsident for kommercekollegiet, senere statholder i Slesvig og Holsten Carl Ahlefeldt, hvis konkursbo i 1727 solgte den til Hamborgkøbmanden Christopher Watkinson. Rummenes udstyr med bl.a. wienske, flammede og ostindiske tapeter vidner om, at Ahlefeldt selv har boet her. Watkinson døde allerede 1729, hvorefter gården overtoges af hans arving, John Torrington,

der 1742 solgte til general Christian Lerche, Lerchenborgs senere bygherre. Lerches forvalter på Lindegården var Rasmus Salten (1717-61), og til ham solgte han gården i 1753. Salten, der senere blev amtsforvalter, blev den, der afgørende kom til at præge Lindegården, som den endnu står i dag.

Bygningskomplekset består af en række

Lindegården er en af de byejendomme, hvorfra der blev drevet landbrug. Den er den gamle bys yderste forpost mod vest og er bygget oven på den middelalderlige bymur.

Fot. Allan Tønnesen 1977.

Bag Lindegårdens prunkløse ydre gemmer der sig nogle af vor rokokos mest yndefulde interiører. Billedet viser »salen«.
 Fot. Kalundborg Museum 1978.

en etages, hvidkalkede længer, der tilsammen udgør to gårde. Ældst er nordfløjens bindingsværksdel mod Algade, opført ca. 1650, der rummer en række værelser med velbevarede detaljer fra opførelsestiden, herunder en kamin. De sidste syv grundmurede fag mod vest, der egentlig hører til vestfløjen, indeholder salen, et smukt rokokointeriør med rige stukdekorationer på vægge og loft, beslægtet med udsmykningen på Lerchenborg. Resten af denne længe er magasin. Den er sammen med sydlængen opført ca. 1755 af Rasmus Salten. I hans ejertid blev desuden østlængen og mellemlængen ombygget og en lille havestue indrettet i sydlængen.

Bortset fra nordlængen indeholdt det vidtstrakte bygningsanlæg hovedsagelig magasiner og stalde, og da dens funktion som bolig for amtmænd og amtsforvaltere ophørte ca. 1800, var den derfor velegnet som købmandsgård. Den var de følgende 100 år i købmandsslægten Raaes besiddelse, til den i 1907, truet af nedrivning, erhvervedes af etatsråd G. Bestle, som her lod indrette Kalundborg og Omegns museum. I 1911 skænkede han gården til Nationalmuseet.

Præstegade 21. Denne bygning, der er det bedst bevarede danske købstadshus i grundmur fra senmiddelalderen, svarer i udseende og rumindretning ganske til herregårdenes faste stenhuse fra tiden 1500-25. Antagelig er det opført som bolig for sognepræsten; skriftlige kilder viser, at stenhuset i Præstegade sammen med nogle bindingsværksbygninger i 1612 udgjorde præstegården. Gadens navn og husets beliggenhed lige over for kirken taler også herfor. Siden da vides huset at have været beboet af skiftende sognepræster og kapellaner, idet dog et par af præsterne har ejet Lindegården, hvor de da boede, mens den gamle præstegård stod tom.

Huset er af beskeden udstrækning, grundplanen viser nærmest et uregelmæssigt kvadrat, og der er kun to vinduer til gaden; til gengæld er der ikke mindre end fire etager, idet spor efter et ildsted røber, at også tagetagen har skullet bebos. Kældrens tre tøndehvævede rum har antagelig været brugt til magasin og forråd. Herover er den egentlige beboelseetage, der oprindeligt har haft adgang fra østgavlen til en stue til bagsiden i hele husets bredde med en kamin og skabsnicher. Til gaden er to mindre tøndehvævede rum, et kammer og en lille »garderobe«. Adgangen til næste etage skete ad en vindeltrappe i et i 1967 genopført trappetårn på husets bagside. Heroppe har der været indrettet en sal i hele husets udstrækning, og også her var der en kamin.

De to gavle er mærkeligt forskelligt udformet, vestgavlen har en dekoration af enkle, spidsbuede blændinger og lige gavlafskæringer, afbrudt af to trappeafsæt på hver side; østgavlen har derimod regulær aftrapning med et spinkelt savkifte og nogle få, antagelig senere tilkomne fladbuede blændinger. De fladbuede vinduer i 2. etage er anbragt i store spidsbuede spejl, rekonstrueret ved en restaurering 1935 af Nationalmuseet ved arkitekt C. M. Smidt.

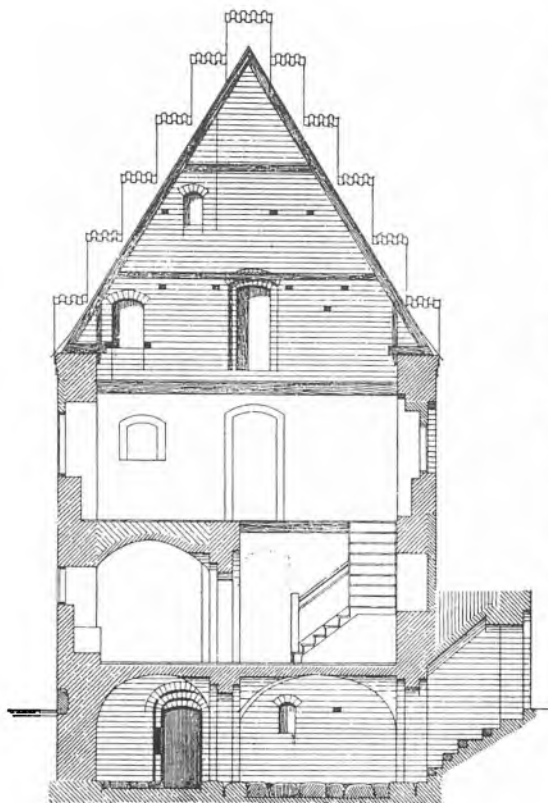
Til stenhuset har sluttet sig en mindre bygning, antagelig af bindingsværk, hvis tag har afsat tydelige spor på husets østgavl. Formentlig har der til gården hørt flere andre bygninger, hvilket understreger ligheden med et af tidens herregårdsanlæg.

I 1819 ophørte funktionen som præstegård. Bygningerne solgtes til kordegnen og var siden privatejede, til købmand O. M. Thrane i 1854 indrettede stenhuset og det tilstødende bindingsværkshus til sygehus. I 1859 lejede amtsrådet det til amtssygehus. Fra 1872 blev det at-

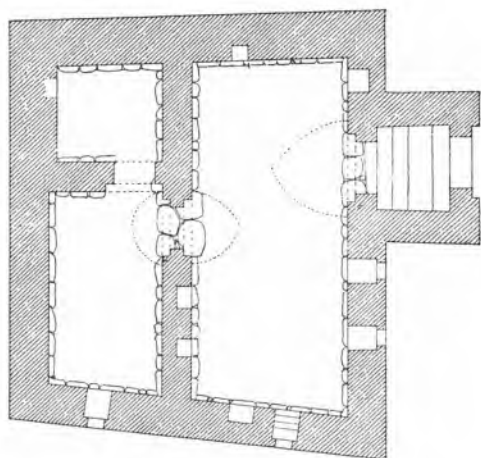

Præstegade 21. Tårnagtigt rejser det middelalderlige stenhus sig mellem de lave købstadshuse. Husets soliditet vidner om sognepræstens position i samfundet.

Fot. Allan Tønnesen 1977.

Torvet 12. Dyrlæge Schnittgers gård fra 1834 fik den lidt naive tempelfront, som var mange købstadsmatadors ambition.
Fot. Allan Tønnesen 1973.

Præstegade 21. Kælderplan og snit. Den indvendige trappe er senere indrettet. Det oprindelige trappetårn på husets bagside over kældernedgangen er nu rekonstrueret. Efter *Ældre nordisk Arkitektur III*, 20.

ter brugt til beboelse, indtil det i 1905 blev købt af konsul C. W. F. Bestle og foræret til Nationalmuseet, der stadig står som ejer.

Torvet 12, Gyths gård. Kalundborgs stateligst beliggende borgerhus er Gyths gård. Med facaden mod Torvet vis-a-vis rådhuset markerer det den østlige afgrænsning af den gamle by omkring kirken.

Her lå i 1700-tallet en stor farvergård, der mod slutningen af århundredet ejedes af farver Ostermann, far til den senere ejer af gården Kordilgade 3. Den bestod da af en række middelalderlige stenhuse, hvoraf det til Torvet var på to etager og otte fag samt nogle mindre bygninger langs Adelgade. En kælder under den østligste del af Adelgadelængen stammer fra et af disse middelalderhuse.

I 1834 blev de fleste af bygningerne nedrevet og ejeren, dyrlæge Erdman Nicolaus Schnittger opførte gården som den kendes i dag, af bindingsværk, men med grundmuret facade mod Torvet. Huset er på en etage over en kælder, der som følge af terrænets skrånen er meget høj. Der er 13 fag; til døren i midtfaget fører en stor muret, dobbeltløbet trappe. Indgangspartiets tre fag er opdelt med pilastre, der skyder sig op over taggesimsen og bærer en frontispice. Facadens gennemførte klassicistiske symmetri understreges virkningsfuldt af to store linde, der flankerer midtpartiet.

Sidelængernes gadefacade er senere også blevet grundmuret. I sidelængen mod Munkesøgade var o. 1850 indrettet en teatersal; her optrådte de omrejsende teaterselskaber, og undertiden var her også oplæsning ved kgl. skuespiller Kr. Mantzius, der havde en forkærlighed for byen, og om hvis festlige apparition Ole Lund har givet en levende skildring.

I årene 1876-1901 ejedes gården af kancelliråd P. A. Gyth. Han var morfar til forfatterinden Sigrid Undset, der fødtes her 1882.

Korsør

Algade 25, Rasmus Langelands gård. I ældre tid kom den rejsende, der ville krydse Storebælt, sjældent uden om et ophold i Korsør. Som i alle overfartssteder var her et gæstgiveri for rejsende. Til langt op i tiden var det af primitiv beskaffenhed, og da kongen selv ofte nødtes til at gøre ophold i Korsør, så byens matador Rasmus Langeland (1712-80) her en anledning til at udvide sin mangeartede virksomhed ved også at blive gæstgiver.

Han opførte 1760-61 den store, festlige gård, der nu bærer hans navn, men også kaldes Kongegården, idet den overtog navnet fra en gammel gæstgivergård på torvet. Som forudset blev den det sted, kongen tog ind under sine rejser rundt i landet. Den 17 fag lange gadebygning er på en etage med kælder og mansard samt en muret gavlkvist over tre fag, hvoraf indgangsdøren udgør det midterste; det nordligste fag er en portgennemkørsel. Facaden, der ivoerigt ikke er symmetrisk, opleves foruden af ørelisener og fladbuer over alle vinduer af en art gelændermønster under hvert andet vindue. Det frempringende parti med kvisten er refendfuget og i 1901 yderligere forsynet med en række figurer i mørtel forestillende de fire årstider og anbragt her i stedet for de »sindbilleder« af sandsten, Rasmus Langeland vides at have erhvervet efter renæssancebygningen Basnæs' brand 1758. Fra Basnæs stammer fire små konsoller øverst på kvisten, de to udformet som hermer, samt et relief over porten forestillende en mandsfigur

med drueklaser. Over indgangsfaget er et sandstensrelief med et skjold flankeret af to løver. Bygningens arkitektur med mange pyntelige rokokodetaljer placerer den i en gruppe vestsjællandske bygningsværker, f.eks. apoteket i Kalundborg (se s. 120), der er sat i forbindelse med Kalundborg-murmesteren Philip Hartmann. Rasmus Langeland var, som det fremgår af Wessels digt, en mand af stor berømmelse. Han var født i 1712 som søn af en korsørsk småhandlende, men slog sig snart op som købmand i stor stil, som reder og værfstsejer, som initiativtager til et grønlandsk »robbenslagerkompagni« med tilhørende trunkogeri. I 1766 fik han kgl. privilegium på i sin gård at måtte »herbergere fornemme og andre fremmede rejsende tilligemed de andre derværende gæstgivere, så må det og ham og hans hustru på vinhandel den 20. aprilis 1759 allernådigst meddelte privilegium . . . udi 10 år være prolongeret på deres personer, samt den ham herved allernådigst forundte gæstgiverfrihed tillige følge bemeldte hans nye opbygte gård i Korsør, så længe den holdes i forsvarlig stand og de rejsende bliver forsvarlig og billig beværtede«. Han formåede dog ikke at fastholde sin position. I 1776 måtte han sælge gården og efter hans død i 1780 blev boet erklæret fallit. Hans gravsten er senere indmuret i gårdens østgavl. De senere ejere var stort set alle købmænd, der overtog gården med samt dens gæstgiverbevilling. I 1901 blev den restaureret ved arkitekt Aage Mathiesen.

Algade 25. Rasmus Langeland havde magt over tingene, da han i 1760-61 opførte sin »Kongegård«. Hans mange initiativer kronedes dog ikke med held, og i 1776 måtte han sælge ejendommen. Fot. Mogens Kristensen 1977.

*Algade 31. I den grundmurede underfacade er der uden sammenhæng med bindingsværkets struktur anbragt døre og butiksvinduer.
Fot. Allan Tønnesen 1977.*

Algade 31. Sidehuset mod Bagstræde med udkrøgning, hvorunder en enkel murstensdekoration. Fot. Mogens Kristensen 1977.

Algade 31. Byens anseeligste bindingsværksgård har oprindelig udgjort en hel karré mellem Algade, Baggade og det, der på et kort fra o. 1750 hedder Baggadestræde. Den har nu gadebebyggelse mod Algade og Baggade, begge længer på to etager. Forhuset mod Algade har rummet beboelsen. Det er på 15 fag og har stokværksfremspring, alene båret af bjælkehovederne, der er profilerede. Midt gennem huset er porten, på hvis overligger er indskåret årstallet 1667. Facaden er iøvrigt meget nøgtern; eneste dekoration er en spinkel tandsnitfrise på kanten af overgangsfoden. Sidelængen mod Bagstræde har oprindelig rummet magasiner. Den har også udkrøgning, her understøttet af en række mursten, der synes indsat mere af dekorative end af funktionelle hensyn, som en grov gentagelse af forhusets tandsnitfrise.

Gården har uden afbrydelse været købmandsgård og har endnu købmandshandel i Algadehuset.

Skælskør

Algade 2. Skælskør hører til de byer, der er vokset op ved indløbet til et nor, men i modsætning til f.eks. Korsør og Stege har den fra sin opståen haft bebyggelse på begge sider af det smalle indløb, der er forbundet ved en bro. Som havne- og overfartsby har den haft sine købmandsgårde, af hvilke to endnu består, ikke langt fra hinanden, men på hver sin side af broen, Vestergade 10 i nord og Algade 2 i syd. Begge har de gadehuse af bindingsværk i to etager.

Algade 2 er ældst, fra ca. 1600 og har de fineste detaljer. Det 12 fag lange hus har på bagsiden de gammeldags højstolper med gennemstukne bjælkehoveder og på forsiden stokværksfrem-

spring båret af volutkonsoller, der ligesom tag-skægskonsollen er udskåret med det i renæssancen så yndede beslagværk. Mellem remmen og overgangsfoden er indsat fyldholter, der her i indsnittet har groft skårne englehoveder med vinger, et træk der forekommer både i Jylland og i Østdanmark. Huset, der er af svært egetømmer med rigelig anvendelse af skråbånd, har styrterumskonstruktion, der her er tydeligt markeret med en tandsnitprydet profilliste. Vestgavlen er i nyere tid grundmuret, hvilket antagelig betyder, at huset oprindelig har været længere. Samtidig er underetagens fem vestligste fag omsat i grundmur og indrettet til butik. Bygningen står nu rødkalket.

Algade 2. Udsnit af facaden, der bl.a. viser skråbåndene, der helt udfylder hjørnerne mellem fodrem og stolper. Fot. Allan Tønnesen 1977.

Slagelse

Slotsgade 53, Brænderigården. I årene 1799-1806 ejedes det fordums kloster, senere kongelige len, Antvorskov, af den bekendte københavnske storkøbmand, Constantin Brun. Han lod fra slottet til Slagelse by anlægge den snorlige slotsallé, beplantet med fire rækker træer. For at få vejen lige helt ind til byen måtte han købe en af byens brænderigårde, som han nedrev, og på hvis grund han opsatte en port med gitterlåger. I 1807 solgte han af denne ejendom en øde plads uden for slotsporten til købmand Hans Abelin Schou, der her opførte den nuværende brænderigård året efter.

Schou var født ved Holbæk 1764; han var udlært som møller og kom 1797 til Slagelse, hvor han etablerede sig som købmand, senere også brændevinsbrænder og landmand. Han kastede sig over byggevirksomhed og opførte en fattiggård, Sankt Mikkels kirkes tidligere kuplede tårn, sin egen gård på Nytorv og den store brænderigård, ved hvis placering han har udnyttet de udsigtsmæssige muligheder i slotsalleen.

Bygningen er på 17 fag, af hvilke de fem rejser sig som et midtparti i to etager med løftet tag, båret af kannelerede pilastre. Den imponerende, af enkel klassicisme beherskede bygning, har som det første hus ved vejen fra syd givet den rejsende et værdigt første indtryk af byen.

Ved statsbankerotten 1813 mistede Schou sin formue og måtte afvikle de fleste af sine foreta-

gender. Han blev atter møller og drev desuden en mindre købmandsvirksomhed. Han døde 1833.

Slotsgadegårdens funktion som brænderigård ophørte mod slutningen af 1800-tallet; den blev efterhånden indrettet til lejligheder. Manglende vedligeholdelse bragte den til sidst i en nærmest ruinlignende tilstand, der først bragtes til ophør, da en selvejende institution overtog den i 1970, og med støtte fra Statens Bygningsfredningsfond lod foretage en gennemgribende restaurering ved arkitekt Karsten Rønnov i årene 1970-73. Bygningen ejes nu af Justitsministeriet og fungerer som dommerkontor og retslokal.

Sorø

Søgade 9-11, Urnes gård. Sorø er som by ejendommelig ved at være opstået på et kongebud. Den er vokset op omkring det ridderlige akademi, som Christian IV oprettede i begyndelsen af 1620'erne samtidig med, at han tilskyndede til bosættelse omkring det gamle klosterområde, hvor akademiet blev anlagt. Umiddelbart op til akademiets grund ligger ejendommene langs Søgades sydside.

Den østligste finder vi tidligst ejet af en forhenværende købmand, Mogens Hachsen i 1733; den var i 1736 bebygget med en 26 fags bindingsværkslænge mod gaden samt tre andre

Slotsgade 53. Brænderigården var i slutningen af 1960'erne meget nær ved at blive nedrevet. Kun en kraftig indsats fra bygningsfredningsmyndighederne reddede den imponerende bygning. Fot. Mogens Kristensen 1977.

*Søgade 9–11. Urnes gård ligger med sin fine klassicistiske facade ret overraskende som det sidste hus i gaden efter en række helt nøgterne småhuse.
Fot. M. Mackeprang 1914.*

længer omkring en gårdsplads. Af disse er den vestre, der rummede stald og lade m.m., endnu bevaret. Efter Hachsens død 1752 købtes gården af kantor og klokker Andreas Bang, der dog ikke selv har boet her, idet han ejede Scavenius' stiftelse på torvet. I 1766 solgte hans enke gården til den bekendte generalkrigskommissær Magnus Beringskjold, der for sine politiske intriger måtte tilbringe sine sidste 20 år i fængsel. Han havde da allerede solgt ejendommen i Søgade til skræder Johan Christian Sauerbrey, 1777, og de følgende ejere var professor Thomas Riese, 1787, kaptajn og landinspektør Axel Juel, 1790, samt fuldmægtig Hans Holberg, 1802.

Det kan ikke afgøres, om den nuværende, grundmurede gadefacade er opført af en af de sidstnævnte, eller om bygherren er ejeren fra 1810, geheimekonferensråd Christian Urne. Huset fremtræder efter ombygningen, der ud fra stilmæssige kriterier kan sættes til o. 1800, i en etage på ni fag, med indgang i det midterste fag, der ligesom de to bredere yderfag er svagt fremtrædende og refendfugtet. Den enkle og kultiverede facade afsluttes af en sparrenkopgesims. Christian Urne, der havde været stiftamtmand i Ribe og overpræsident i København, var kommet til Sorø for at tilbringe sit otium her. Som nabo havde han i nuværende nr. 7 fru Danne- mand i en periode, hvor hun ikke var i kongelig nåde. Urne døde 1821 og hans enke, Sophia Magdalene, født baronesse Gyldenchrone, beholdt gården til 1824, da den sattes på auktion.

Den erhvervedes af Sorø Akademi, der siden har ejet den og benyttet den som bolig, først for en af akademiets lærere, lektor i historie Hector Estrup, hvis søn, den senere konseilpræsident Jacob Estrup er født her; senere udlejedes den til skiftende amtmænd.

Maribo

Torvet 3, Qvades gård. Af Maribos ældre bebyggelse, der helt overvejende er af beskeden og lidt iøjnefaldende karakter, indtager Qvades købmandsgård på torvet vis-à-vis rådhuset ubestrideligt pladsen som byens stateligste borgerhus. Det er opført o. 1820 af grundmur i to etager. Den 13 fag lange, pudsede facade er ved kvaderlisener opdelt i to sidepartier på hver to fag med port i det østlige og et midtparti, hvis tre midterfag i underetagen er udsmykket med en tempelfront med ioniske pilastre, der bærer en lav gavltrekan, hvori der er symboler for handel og søfart.

Med en lang vinduesrække over sig virker den i udpræget grad som dekoration og vidner om en lokal bygmesters ærlige bestræbelser for at skabe klassisk arkitektur til imødekommelse af bygherrens ambitioner. Bygherren var købmand Mathias Daniel Brabrand, der kort efter at have erhvervet den velbeliggende ejendom lod opføre dette Maribos første toetages hus, antagelig ved murmester Mertins fra Nykøbing, der i 1819

*Torvet 3. Da købmandsfirmaet Qvade drev detailhandel i gården var der i en periode butiksvinduer i underetagen. De oprindelige vinduer er nu retableteret.
Fot. Flemming Jerk 1961.*

havde forestået opførelsen af byens gamle rådhus. Brabrand's handelsvirksomhed gik efterhånden dårligt, og i 1843 etablerede han gæstgiveriet »Stadt Hamburg« i bygningen. I 1850 måtte han dog give op og solgte ejendommen til købmand Carl Anton Qvade (1818-1900), grundlæggeren af firmaet Qvade & Co., der endnu har til huse i den gamle gård. Bygningen står i dag i samme skikkelse som ved opførelsen, men har dog i en periode o. århundredskiftet haft store butiksvinduer i underfacaden bl.a. mellem pilastrene.

må oprindelig have haft en helt symmetrisk facade med et midtparti på fem fag og to brede, refendfugede sidepartier »i forlæg«, hvoraf det nordligste indeholder en gennemkørselsport. Det glatpudsede midtparti har under kordongesimsen ophængt en pyntelig frise af halvbuer,

Stege

Storegade 4, Hages gård. Fra tiden omkring 1800 stammer en gruppe bygninger i Stege, som ved enkeltheder i udformningen må henføres til den samme lokale bygmester. På en af dem, Hages gård, giver han sig til kende ved indskriften på en stor stenplade i den ene gavl: »I året 1799 er denne bygning med egne hænder opført af Gothlieb Christian Kyns for I. I. Hages Søner«. De øvrige bygninger, hvoraf den Kyns'ske gruppe består, er Apoteket, Storegade 48, og den med Mølleporten sammenbyggede museumsgård, Storegade 73-75.

Den store købmandsgård, der er den første bygning efter broen over indløbet til Stege Nor, består af en række bygninger omkring en gårdsplads. Forhuset er grundmuret og i to etager, og

Købmand C. F. Hage med sin hustru i købmandsgårdens kontor. Pulten, gitterværket og regnskabsbogen hørte til et sådant kontors faste udstyr. Maleri af Vilh. Marstrand ca. 1849 i Nivågårdsamlingen.

*Storegade 4. Hages gård, Steges største købmandsforretning havde den attræede beliggenhed straks inden for byens område, så bøndervognene let kunne komme til og fra.
Fot. ca. 1900. Stege Museum.*

hvorimellem er kvaster, et af de typiske Kyns'ske træk, hvortil der vistnok savnes paralleler i andre byer. Bygningen må senere være blevet forlænget med yderligere fire fag, der gentager såvel refendfugning som buefrisen.

Købmandsslægten Hage havde i flere generationer været bosat i Stege. Johannes Jensen Hage (1714-91) havde sønnerne Jens Friedenreich Hage (1752-1831) og Christopher Friedenreich Hage (1759-1849). Det var den sidstnævnte, der førte virksomheden videre i fædrenebyen.

Storegade 35, Kammerrådgården. Blandt vore byers mange gamle købmandsgårde hører Kammerrådgården til de få, hvis gadehus kun er i een etage. Beliggenheden er udsøgt, idet den lange længe udgør den ene side af byens trekantede torv tæt på såvel kirke som rådhus. Den firelængede købmandsgårds eneste to-etages bygning er et grundmuret pakhuis i gården. Beboelselængen mod torvet er derimod af bindingsværk, opført 1773 samtidig med en af gårdens bygninger, på hvis porthammer dette årstal er indskåret. Henimod år 1800 har den

*Storegade 35. Samtidig med opsætningen af den fine portal er facadens vinduer sikkert blevet reguleret til den nuværende symmetriske takt på hver side af porten.
Fot. Hugo Matthiessen ca. 1915.*

oprindelig sikkert meget enkle bygning imidlertid fået en klassicistisk ansigtsløftning; gadefacaden er blevet pudset og forsynet med en konsolprydet taggesims. Mest virkningsfuld var dog opsætningen af en portal omkring indkørselsporten, udformet som en regulær tempelfront med trekantgavl, båret af dobbelte korintiske halvsøjler. Den spinkle facadeprydelse øver i virkeligheden den afgørende indflydelse på torvets karakter.

»Kammerråden« var købmand Carøe, der overtog ejendommen i 1871, efter at den i mange år havde været ejet af købmandsslægten Puttferchen.

Nakskov

Akseltorv 1, Theisens gård. Nakskovs gamle bebyggelse domineres af de mange bindingsværkshuse, mest pakhuse, der langs smalle sidegader strækker sig ned mod havnen på grunde, der har den for havnebyer karakteristiske langstrakte form, kendt fra f.eks. Helsingør.

Theisens gård er et typisk eksempel herpå. Den ligger med sine to forhuse mod torvet, strækker sig med en lang række 1700-tals bindingsværkspakhuse langs Badstuestræde og afsluttes mod Havnegade af et toetages, nu afkortet bindingsværkspakhus, som oprindelig havde portgennemkørsel. Til den lange grund hørte oprindeligt kun forhuset på hjørnet af Akseltorv og Badstuestræde. Det var et gammelt toetages bindingsværkshus, der sammen med resten af ejendommen 1791 købtes af farver Lauritz Smith Theisen (1764-1817), som opbyggede sin store købmandsvirksomhed i denne gård. Hans enke, Marie Elisabeth, videreførte såvel farveri

som købmandsskab, mens en søn, Nikolaj Ludvig Theisen (1793-1850), i 1818 købte den stavelige nabogård, den der nu kendes som Theisens gård, og her etablerede sin egen købmandsforretning.

Den var, som det fremgår af en indskrifttavle over porten, opført 1786 af Anna Elisabeth Jensen, enke efter amtsforvalter Henrik Smith, der var onkel til L. S. Theisen. Den to etager høje, grundmurede bygning har en meget usædvanlig facadeudformning, øjensynlig skabt af et lokalt talent, der stærkt forankret i barokken med rund hånd har udstyret huset med svungne volutter, knækkede fordakninger og profilerede vinduesindramninger samt ikke mindst de to hættekviste, på hvis toppe er anbragt to udskårne duer. Det festlige hus er nabo til det få år ældre, mere stilrene apotek, og sammen giver de to bygninger torvet dets særpræg.

N. L. Theisen indrettede butik i stueetagen med indgang og trappe fra torvet og havde sin bolig 2. etage, hvor der var en trefags sal i hele husets dybde, samt dagligstue og soveværelse. Da den gamle Marie Theisen døde i 1854 tilkøbte svigerdatteren, Claudia Marie, den gamle hjørnegård og videreførte nu de forenede købmandsvirksomheder sammen med sin søn, Lauritz Smith Theisen (d.y.) (1819-96). De lod det gamle bindingsværkshus nedrive og opførte i stedet »det nye hus« sidst i 1850'erne, vistnok ved muremester Wienberg, til bolig for L. S. Theisen og med butik i stueetagen. Butikken i »det gamle hus« nedlagdes samtidig.

Familien Theisen drev den gamle købmandsforretning til langt ind i dette århundrede. Nu ejes gården af en selvejende institution og har netop været underkastet en istandsættelse, der sikrer dens beståen i endnu mange år.

Akseltorv 1. Amtsfarver Lauritz Smiths enke og hendes bygmester har været dybt forankret i barokkens udtryksform, da gården i 1786 opførtes uden hensyn til de sidste 40 års arkitektoniske udvikling. Fot. Bent Rud 1965.

Nykøbing F.

Frisegade 1, Ritmestergården. Den store gård omfatter to store gadehuse, beliggende på hjørnet af Frisegade og Store Kirkestræde, begge på to etager og af bindingsværk. Ældst er længen mod Store Kirkestræde, opført o. 1620 som et 13 fag langt hus med gavl ud til Frisegade. Det udkragede andet stokværk bæres af en række knægte med forskelligt skårne englehoveder. Overgangsfoden er prydet med stiliseret blad- og rankeværk i fladsnit. Tagskægsknægten er udformet som de mere almindelige volutkonsoller, hvorimellem er fyldholter udskåret med rosetter, flankeret af vifter, et motiv der også ses i byerne omkring Øresund. Overetagen har tilsyneladende oprindelig været indrettet som pakhus, at dømme efter en nu tilmuret rundbuet luggeåbning i den bageste gavl.

Huset mod Frisegade er opført i 1700-tallet, men har o. 1800 fået grundmuret facadens underetage samtidig med, at gavlpartiet og de nær-

Frisegade 1. Renæssancelængen mod Store Kirkestræde, da den endnu stod ensartet hvidkalket, og de mange lag kalk delvis skjulte overgangsfodens udskårne rankeslyng. Fot. Hude ca. 1900.

meste fire fag af Store Kirkestrædehuset har fået samme behandling, hvorved udkragningen er forsvundet og hele bebyggelsen langs Frisegade har fået udseende af een lang længe, der – overpudset – har skullet se ud, som var det helt af grundmur. Den nye »gavl« er blevet forsynet med kvaderlisener langs hjørnerne og indramninger om de fire blændede vinduer, langs hvis underkant er trukket et bånd med en ejendommeligt blondeagtig bort forneden.

Gården var i 1640'erne bolig for den udvalgte prins Christians livlæge. Senere ejedes den af købmandsslægterne Vendelbo og Flint. Efter i en periode o. 1800 at have fungeret som amtsstue, overtoges den af stiftslandinspektør og ritmester Nicolai Friis, der ejede den til sin død i 1843.

Langgade 2, Czarens hus. Under den Store nordiske Krig var der tilløb til et fælles russisk-dansk fremstød mod Sverige i 1716. En traktat herom var indgået, og den 14. juli gik Peter den Store selv om bord i et lille fartøj i Warnemünde for at nå frem til Gedser før sin flåde, der opholdtes af modvind. Sent om aftenen nåede han havnen ved Gedesby, hvor han jog kromanden og hans kone ud af deres senge, som han selv bemægtigede sig. Rygtet om hans ankomst havde nået Nykøbing, hvor en passende modtagelse blev forberedt, men da han kom til byen næste dag, afviste han såvel det forberedte gode middagsbord som to amtmænds selskab. Efter

et måltid indtaget i al hast begav han sig ud for at modtage sin flåde på 45 galejer, der ankom ud på eftermiddagen.

Om aftenen afslog han atter at deltage i en be-

Langgade 2. Skænkestuen i Czarens hus står stort set uændret siden husets opførelse. I baggrunden ses vinduet til udlevering af posten. Fot. Kai Uldall 1913.

Langgade 2. Czarens hus bærer endnu præg af restaureringen i 1898, der næsten lidt for grundigt rettede op på det gamle hus' skævheder.

Fot. Victor Hermansen 1941.

spisning på slottet. I stedet trådte han ind hos postmester Iver Rosenfeldt, hvor han »lod sig servere med rug- og hvedebrød, smør, hollandsk ost, godt øl, brændevin og vin, og især huede han god Danziger-pryssing; thi andet havde de ikke at sætte for ham . . . når han havde smurt sig et stykke smørrebrød, slikkede han altid smørret rent af kniven igen«. Kort efter ledede galejerne og czaren forlod Nykøbing. Mindet om dette ene måltid er aldrig udslettet; medvirkende har vel været den indskrift, værten lod male på et af stuens panelfelter: »Ihre Czari-sche Maiestät zu Moscovien Peter Alexewitz hat hier gespeiset Anno 1716 den 15 Juli I.R.F.« Iver Rosenfeldt, til hvem initialerne refererer, tog 1697 borgerskab som skipper og købmand i Nykøbing og fik samme år bevilling som herbergerer i byen. I 1703 afløste han sin farbror Borch Rosenfeldt som postmester, dvs. han var en af de forordnede kroholdere, hos hvem den agende post skulle tage ind. Han døde 1729, 60 år gammel.

Selve huset udmærker sig ikke særligt i det ydre. Det er et bindingsværkshus i to stokværk med svag udkræning til de to facader mod Langgade og Færgestræde. Antagelig har udkræningen været båret af knægte, men ændret og udformet med profilerede bjælkehoveder, som det brugtes o. år 1700, da udkræning på bindingsværkshuse var på vej til at forsvinde. Huset må være opført efter 1682, hvor en synsforretning beskriver et andet hus end det nuværende. Det må derfor være opført enten af tolder Caspar Wichmann, som døde 1682 eller hans efterfølger, Iver Rosenfeldt. Huset har bevaret sin gamle, panelklædte skænkestue, et af de meget få

borgerlige interiører, der står uændret fra tiden o. 1700. Den optager hele husets gavlvende mod Langgade og har altid haft indgang fra langsiden modsat Færgestræde. Ved siden af døren er et lille vindue til udlevering af breve, et minde om husets funktion som postgård. Kort efter hjørnehusets opførelse er der mod Langgade blevet tilføjet et toetages bindingsværkshus, der uden selvstændig gavl er koblet på det lidt ældre hus. En gennemgående gang i det nye hus har siden givet adgang til hjørnehuset og dets skænkestue. Gangen blev dekoreret med kalkmalede akantusblade.

Huset kom efterhånden til at lide af iøjnefaldende bygningsmæssige svagheder og gik til sidst under navnet »det skæve hjørne«. En pengegave fra den daværende russiske czar muliggjorde i 1898 en grundig istandsættelse ledet af arkitekt H. Glahn. Ved denne lejlighed blev husets bagside omsat i grundmur. Siden 1923 har museet »Falsters Minder« til huse her. En restaurationsvirksomhed er genindrettet i stueetagens historiske skænkestue.

Næstved

Riddergade 3, Ridderhuset. Næstveds bindingsværksarkitektur er beskeden regnet i antallet af bygninger, men en enkelt er af usædvanlig interesse; det er det sengotiske gildehus, Apostelhuset kaldet efter de figurer, der er udskåret på de stærkt svajede knægte. Desværre har huset været underkastet en usædvanlig hård istandsættelse 1884-85 ved arkitekten V. Ahl-

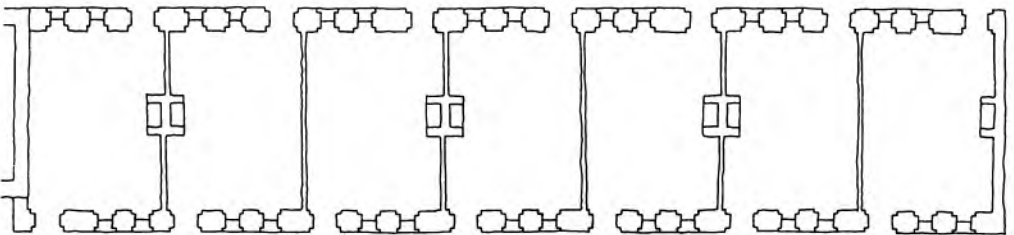
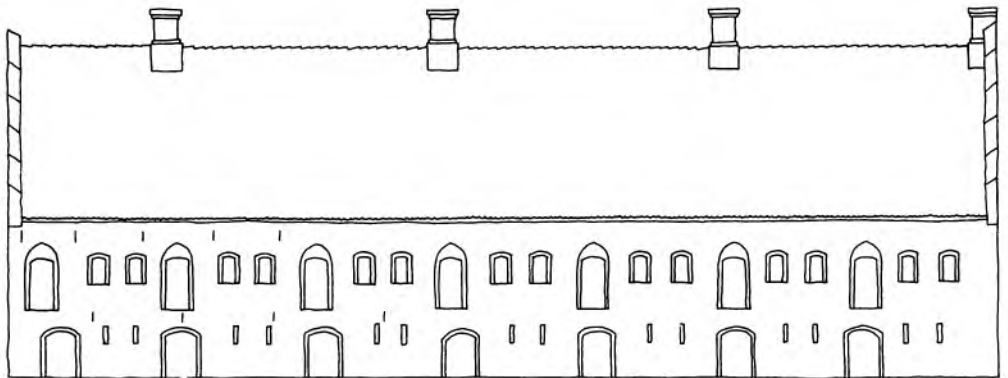

Riddergade 3 tegnet af H. B. Storck i 1869, før huset i 1884–85 gennemgik en restaurering, der betød omfattende udskiftninger af bindingsværkets tømmer. Efter *Ældre nordisk Arkitektur*.

mann. Ved samme lejlighed istandsattes også nabohuset, der går under navnet Ridderhuset. Det er en treetages bindingsværksgård på seks fag med udkraget øverste stokværk og styrterum, opført i slutningen af 1500-tallet. De vultformede knægte er udskåret med renæssance-kassetteværk, men har også gotiske kølbuer. Øverste stokværk er over og under vinduerne forsynet med tandsnitprydede profilremme. De samme dekorative detaljer genfindes på andre Næstvedhuse, således Sankt Peders Kirkeplads 3 og et nu nedrevet hus på Axeltorv. Også før restaureringen var her mønstermurede tavler. I allernyeste tid er en uheldig tilbygning i gule sten blevet opført på husets bagside.

Til gården er o. 1800 opført et stort, vinkelbygget grundmuret pakhus i tre etager, kendt som »Det røde Pakhus«. Det er i 1975-76 blevet istandsat og ombygget til foredrags-, møde- og museumsformål.

Sankt Peders Kirkeplads 10-12, Mogens Tuesens boder. Middelalderlige stenhuse er kun bevaret i meget ringe antal i vore købstæder. Til gengæld er de oftest koncentreret i enkelte købstæder, hvor de næsten kan siges at udgøre egentlige middelaldermiljøer, som f.eks. i Kalundborg og Næstved, hvor husene begge steder ligger placeret omkring kirkerne. Sankt Peders Kirke i Næstved har således været omgivet af ikke mindre end syv sådanne grundmurede huse fra senmiddelalderen. Af disse er Peder Syvs hus og Gøernes gård helt nedrevet i nyere tid, mens der af et tredje findes et overhvelvet kælderrum under hotel »Vingården«. Mod

Sankt Peders Kirkeplads 10–12. Rekonstrueret opstalt af bagsiden af Mogens Tuesens boder samt den tilsvarende plan af overetagen. Ud for dennes indgangsdøre har der været trapper eventuelt i forbindelse med et svalegangssystem.

nord er det gamle rådhus nu ene om at markere pladsens middelalderkarakter, mens det meste af sydsiden udgøres af en række bygninger fra 1400-tallet. Ældst af disse er en længe, der oprindelig rummede tre små bagerboder, opført ca. 1442, en lidt yngre tilbygning mod vest, der benævnes efter notaren, hr. Henrik Gotschalk samt mod øst en række på syv boder, opført af borgmester Mogens Tuesen.

I 1484 skænkede Mogens Tuesen og hans hustru Elne disse boder og en badstue andetsteds i byen til Sankt Peders kirke »alle kristne menneskers sjæle til ro og salighed«. Bygningen beskrives som »det ny stenhus som jeg nu har ladet opbygge, sønden til kirkegården liggendes, som er syv boder og boliger, med sin kælder hver bod, og al anden tilliggelse, intet undtagen, hvilket stenhus har i længden fra det gamle stenhus hr. Henrik Gotschalk udi boede, hvis sjæl Gud nåde, og i øster fyrretyve alen og otte alen sjællandske og et kvarter, og bredden fra kirkegården og så meget som ringmuren inden er, med det ringmuren stander på«.

De syv boder var en art rækkehuse hver på tre fag, en dør og to vinduer; mod pladsen, den gamle kirkegård, fremtrådte længen som en etage, mens den mod syd som følge af det bratte fald i terrænet havde to etager. Såvel døre som vinduer var fladbuede, dørene i spidsbuede spejl. Under taget er mod nord en trappefrise, og gavlen var prydet med kamtakker og blændinger. Mod syd har hovedtagens udgange været ad et svalegangs- og trappesystem, mens kælderen, der har været benyttet som magasinrum, har haft lave, brede indgangsdøre og ganske smalle lysspalter. I hver bod, der kun bestod af et rum, har der været et ildsted, hvis skorsten har været ført op til tagetagen, hvorfra røgen, som det tilsovede tagværk viser, har fundet ud gennem et hul i taget. De enkelte boder har været adskilt af bindingsværksskillerum, af hvilke et enkelt end-

nu er bevaret, det ældste danske stykke bindingsværk.

Enkeltheder i dette enestående borgerlige bygningsværk giver således et tydeligt indtryk af forholdene i en sådan udlejningsvåning, men tiden har iøvrigt medført mange ændringer i bygningens fremtræden. Boderne udlejedes straks efter donationen til forskellige af kirkens og skolens embedsmænd, rektor, hørere, klokker og organist, men i 1700-tallet blev de solgt til private. Skillerum flyttedes, dør- og vinduesfag blev ombyttet. Der kom torammede, klassicistiske vinduer i begyndelsen af 1800-tallet. Alvorligst var dog den påbygning af en ekstra etage over de fire vestlige boder, der fandt sted omkring 1850, samtidig med, at tagtakten ændredes, og facaden mod kirkepladsen dækkedes af et lag stænkpuks.

Efter at Næstved kommune overtog hele husrækken i 1964, er en delvis tilbageføring blevet påbegyndt, og der er foreløbig indrettet et anneks for Næstved Museum i Gotschalks hus og bagerboderne; de tre østligste fag af Tuesens boder er under restaurering og vil komme til at indgå i museumsannekset.

Rødby

Vestergade 1, Willers gård. Fra helt gammel tid har den Willerske købmandsvirksomhed været byens største. Blandt byens ret uanselige huse indtager denne i sig selv egentlig ikke særlig imponerende købmandsgård da også pladsen som det eneste iøjnefaldende gamle hus.

Gadelængen er et enetages bindingsværkshus med en stor kvist midtpå, og som det der hæver bygningen over omgivelserne, et stort brudt tag, hvis første afsæt næsten er for lavt til at kunne kaldes en egentlig mansard.

Vestergade 1. Den lave løsholthøjde i husets uændrede venstre halvdel viser, at det er opført på et tidspunkt, hvor store vinduer var blevet noget, der lå inden for den velstående borgers økonomiske rækkevidde. Opstall, Karsten Rønnows tegnestue 1975.

Søndergade 14. Købmand Rønnes gård ud for hovedvægten, mens gårdens hovedindgang endnu var placeret midt på den imponerende lange gadelænge. Maleri af A. R. Ibsen o. 1860. Privateje.

Gården er opført for købmand og skipper Jens Marcussen Willer i 1729, muligvis af slotsmurmester Chr. Friedscher, der året før havde forestået opførelsen af Rødby kirkes nordfløj. Faginddelingen har tilladt en smidig vinduesplacering, ligesom de lave løsholter øjensynlig har skullet tillade isætningen af store vinduer. Der er næppe tvivl om, at huset, som det ses på ældre fotografier, fra opførelsen har skullet fremtræde overkalket, og så vidt mulig skullet ligne et grundmuret hus.

Helt frem til vor tid har ejendommen været købmandsgård og i Willerslægtens besiddelse. Da butiksvinduer af støbejern kom frem o. 1850 er huset blevet forsynet med tre sådanne, der med deres spinkle sprosser og pyntelige forsiringer snart er sjældenheder. Antagelig ved samme lejlighed er indgangsdøren blevet flyttet et fag, så den nu sidder skævt for det oprindelig af streng symmetri beherskede hus.

I dette århundrede er facaden blevet rensat for overkalkning, så den fremtræde med afstolpet tømmer og tavli i blank mur af røde sten. Efter en igangværende restaurering vil bygningen dog atter fremtræde helt gulkalket. Samtidig indrettes den til »Borghernes Hus«.

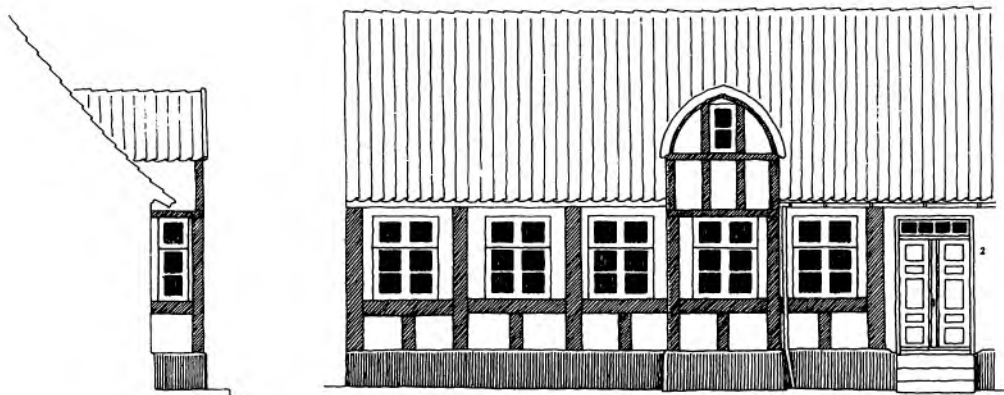
Rønne

Søndergade 14, Købmand Rønnes gård. Den lille plads ved hovedvægten præges foruden af denne beskedne, men dog umiskendelig offentlige bygning af den store bindingsværksgård på pladsens vestside. Den er på 23 fag med gennemstukne bjælkehoveder, tjæret tømmer og

tavli i blank mur af røde sten. Den blev opført i 1813 af købmand og skibsreder Peder Hansen Rønne og var oprindelig kun på 16 fag, således at bygningens mest markante træk, den store trefags kvist, har været placeret nogenlunde over midten. Kvisten afsluttes af en segmentbue, og hvor denne skærer tagryggen, er der øverst anbragt en af de for skipper- og købmandsbyen så karakteristiske kikkenborge, af hvilke nu kun et par stykker er bevaret.

Det var P. H. Rønne selv, der lod huset forlænge mod nord helt frem til Bagergade, og langs denne gade afgrænses grunden af et af de såkaldte »veggeder«, hegnsmure af bindingsværk, der også er et typisk træk i de bornholmske byer. Bag den store hovedbygning er der yderligere to længer om en gårdsplads, indeholdende stald og lade, og en fjerde længe i syd har tidligere gjort gården til et helt lukket anlæg. En omfattende istandsættelse har inden for de sidste år retableret facaden, hvor bl.a. kvisten var blevet omsat i murværk med påmalet bindingsværk. Samtidig er hoveddøren med den smukke sandstenstrappe og P. H. Rønnes initialer i overvinduet flyttet tilbage til midtfaget.

Østergade 2, Karnappgården. Rønnes ældre bebyggelse består hovedsagelig af bindingsværkshuse opført i tiden efter 1800. Intetsteds møder man som i andre købstæder toetages bindingsværkshuse med stovværksfremspring og rigt udskårne detaljer. Den mest iøjnefaldende årsag til den store enkelhed i byggemåden er øens mangel på egnet bygningstømmer. Der er derfor sparet, hvor det var muligt. Skråstivere forekommer kun på et enkelt hus, og efterhånden undlod man også at benytte fodrem, men an-

Østergade 2. Snit og opstalt af karnapgården. Overbygningen med kvistens kikkenborg er muligvis en senere tilføjelse. Opstalt, Karsten Rønnøvs tegnestue 1974.

bragte stolperne direkte på sylden. Husenes lidt ensformige nøgternhed er kun her og der blevet brudt af en gavlkvistopbygning, som der endnu findes en del eksempler på, eller en karnap. Karnapper var tidligere ret almindelige i bybilledet, men er nu kun bevaret på huset i Østergade. Det lille hus, der nu består af seks fag, var tidligere en del af en større gård, der strakte sig ned til kirkepladsen. Gården er antagelig opført o. 1750 og tilhørte gennem en lang periode slægten Fredbiørn. I løbet af 1800-tallet blev ejendommen lidt efter lidt reduceret til sin nuværende beskedne størrelse. Det ses dog, at den resterende del af husrækken mod Kirkepladsen har udgjort een længe med karnaphuset, mens bygningen nord for er fornyet i grundmur. Karnappen afsluttes foroven af en rundbuet kvist, og den bagved værende stue er helt beklædt med hollandske fliser, et vidnesbyrd om, at bygherren har været enten skibskaptajn eller købmand. Bygningen, hvis facade for nylig er blevet istandsat, står med sort bindingsværkstømmer og rødkalkede tavler.

Assens

Korsgade 11. Det sydfra kommende gavlhus er fremherskende i de sydjyske byer, men har også gjort sig gældende i byerne ved Lillebælt. Særlig Assens har mange eksempler på denne husstype.

Korsgade 11 er opført o. 1550-70. Den fem fag brede gadegavl har været knægtbygget i to afsæt. De lange, ryggede knægte viser ligesom overgangsfodens kølbuesnit tilbage til gotikken, mens halvrosetten, der folder sig ud som en vifte, har mindelser om italiensk renæssance. Den er direkte importeret fra Tyskland og finder plads, hvor skråstiverne er blevet til trekanter. Det er usædvanligt når rosetten, som her, har

været kombineret med stolpeskel, dvs. den forlængelse af stolpen, der har beskyttet bjælkehovedet.

Det nederste etagefremspring er nu forsvundet, idet gavlens underetage ved midten af 1800-tallet er blevet grundmuret i flugt med overetagen. Fra samme tid stammer det nuværende indgangsparti og de to store flankerende butiksvinduer med opsprossede ruder, ligesom den øverste gavltrekanter antagelig ved samme lejlighed er blevet erstattet af den nuværende halvvalm. Langsiderne, der er på 11 fag, har gennemgående højstolper.

Bygningen blev restaureret 1952-53.

Korsgade 11. Assens hører til de byer, hvor der er bevaret ret mange bindingsværkshuse. Af dem er dette gavlhus det ældste, opført ca. 1550-70. Fot. Ib Bader 1978.

Østergade 36, Willemoesgården. Blandt byens mange bindingsværksbygninger er Willemoesgården på hovedgaden den smukkeste. Antagelig har ejendommen været en af de mange, hvis bygninger ødelagdes af svenske tropper i 1658. I 1669-74 var ejeren købmand Rasmus Fogel, og det er antagelig ham, der genopførte gården med de bygninger, der står i dag: beboelseslængen på 23 fag langs Kindhestegade og med gavlfag på fem fag mod Østergade og i forlængelse heraf en magasinbygning på syv fag. Facaderne langs Østergade er knægtbyggede med en gennemgående overgangsfod, hvorpå er en udskåret bruskbarok ranke. Såvel stokværksfremspringet som tagskægget understøttes af volutkonsoller. Undertavlene er varieret med dokker i underetagen og skråbånd i overetagen. Isætning af vinduer har i magasinlængens overetage medført sænkning af løsholterne. Gavlhusets dør har oprindelig været placeret i gavlens midterste fag, som det bl.a. ses af en profilering på de flankerende stolper. Siderne mod Kindhestegade og mod gården er glatte. Antagelig har huset oprindelig kun indeholdt to rum, en firefags gennemgående stue mod Østergade og bagved et køkken med stor åben skorsten. I overetagen har der været magasin samt et kammer i gavlen. Rasmus Fogels eftermand, rådmand Erik Nielsen, tilføjede i 1675 syv fag til Østergadelængen og flyttede porten til det nye afsnit. I 1705 blev gården købt af amtsforvalter Johan

Bartram, og den gik nu under betegnelsen »Den kgl. amtstue og magasingård«. Heri skete der ingen ændring, da kongen i 1723 overtog den som kreditor i Bartrams bo, idet også de følgende amtsforvaltere fik bolig her.

I årene 1780-95 var amtsforvalteren Christen Willemoes, hvis søn, Peter fødtes her 1783, som nr. fem af syv børn. Samtidig med at familien forlod Assens for at flytte til Odense, begyndte den 12-årige Peter Willemoes sin uddannelse på Søkadetakademiet i København. Hans berømtmelige indsats under slaget på Reden 1801 mindes i gårdens nuværende navn og på en tavle opsat på facaden i hundredåret for hans fødsel. I løbet af 1700-tallet tilføjedes karnappen mod Østergade, og den store knægtbyggede gavlfagsvandt til fordel for det nuværende valmtag i flugt med magasinlængens tag; i midten af 1800-tallet blev længen mod Kindhestegade forkortet med 15 fag. 1884 foretoges en såkaldt istandsættelse, der bl.a. indebar cementpudsning af gadesiderne, hvorpå maledes bindingsværk. I 1920 blev alt bindingsværkstømmeret mod Kindhestegade fornyet, mens Østergadefacaden restaureredes 1957-58 ved arkitekt H. H. Engqvist.

Ejendommen var i 1793 igen kommet i privat besiddelse og tjente nu som købmandsgård, til Assens Kommune købte den i 1914. Fra 1955 har den rummet byens museum.

Østergade 36. Willemoesgården ligger som den mest pittoreske af en række store købmandsgårde ved hovedgaden. Modsat andetsteds breder de sig over lange facadestrek. Trængslen har ikke været så stor i Assens. Fot. Ib Bader 1978.

Bogense

Østergade 19, Søren Borrings gård. Byens største gård – gadelængen består af 40 fag bindingsværk – er opstået ved en sammenlægning af 3-4 ejendomme. Den to etager høje bygning fra 1600-tallet består af tre afsnit: de tolv nordligste fag har forholdsvis spinkle knægte og doker, afvekslende med lange skråstivere; de næste 10 fag har sværere knægte og dobbelte skråstivere i øvre stokværk. Resten af bygningen til hjørnet af Sankt Annagade er uden stokværksfremspring og tydeligt opført som magasinlænge. Knægtene er udformet som glatte volutkonsoller, og mellem dem er rigt profilerede, murede fyldstykker. Fra 1700-tallet stammer den pittoreske karnap med hjelmformet bliktag over en trægesims i empirestil, en af de meget få tilbageværende karnapudbygninger, som vore købstæder tidligere var så rigt forsynede med. De to portfløje i Louis Seize-stil er udført af en lokal snedker, kaldet à la grecque-snedkeren, hvis arbejder endnu er bevaret flere steder i byen. O. 1880 er ni fag af underetagen midt på bygningen, hvor butikken var, blevet omsat i grundmur. Til gården hører endvidere et lille enetages bindingsværkshus mod Sankt Annagade og et stort grundmuret 1800-tals pakhuis i to etager mod Teglgade. Endelig var der staldbygninger til 30 heste og en stor tømmerplads. Det var købmand Søren Borring, der i sidste halvdel af 1700-tallet samlede de ejendomme, hvoraf gården nu består. Han solgte den i 1788 til sin søn, Lars Borring, der ejede den til 1830. I de følgende år skiftede den ejer flere gange, før den i 1855 kom i Kertemindekøbmanden Elias B. Muus' besiddelse, hvis firma beholdt den til 1925. Den blev da solgt til købmand G. V. Larsen, der havde bestyret forretningen siden 1888, og som beholdt gården til sin død 1935.

Østergade 19. Bogenses største købmandsgård breder sig over det meste af en karré, men består da også af flere oprindelig selvstændige ejendomme. Fot. Allan Tønnesen 1977.

Fåborg

Holkegade 1, Den gamle gård. Med få års mellemrum hjem søgtes Fåborg i begyndelsen af 18. århundrede af to store brande. I 1715 var det byens sydlige del mod havnen, det gik ud over, mens den større brand i 1728 ramte Vestergade-Grønnegade. Blandt de ejendomme, der lagdes i aske i 1715, var de fire gårde langs Holkegades sydside. Genopførelsen skete efter stort set samme mønster, og sammen med de yngre, utroligt uregulære Smedehuse for enden af gaden udgør Holkegade et usædvanlig velbevaret bygningsmiljø fra 1. halvdel af 18. århundrede. Nuværende nr. 1 ejedes ved branden af Hans Henrik Wulff, der døde 1717. Hans enke giftede sig to år senere med Peder Halck, der netop var blevet udnævnt til tolder i Fåborg efter at have været lakaj hos prinsesse Sophie Hedvig. Han genopførte gården med forhus og baghus. Forhuset blev som naboen, nr. 3, et af de karakteristiske sydfynske karnaphuse af bindingsværk, hvis fremskudte karnap midt på bygningen fortsætter i en kvist med valmtag. Den svage udkræmning med profilerede bjælkehoveder og tilsvarende profilerede fyldholter er karakteristisk for tiden o. 1700, hvor overgangen fra kraftige stokværksfremspring til den helt glatte facade finder sted.

Peder Halck døde allerede 1725; enken beholdt ejendommen til 1731, da hun påny indgik ægteskab.

Gennem resten af 1700-tallet var den på en lang række skiftende ejeres hænder. En af dem, forvalter på Hvedholm, Søren Læssøe, opførte 1761 gårdens østre enetages sidehus. Det blev få år senere forbundet med forhuset ved en smallere bygning på to etager, der i forbindelse med forhusets overraskende udbygninger og kviste gør dette gårdbillede så malerisk.

Holkegade 1. Bortset fra færdselstavlen giver Holkegade med smedehusene i baggrunden en fuldkommen illusion af et 1700-tals bybillede. Fot. Mogens Kristensen 1978.

I 1797 købte agent Jørgen Ploug gården for at leve sin alderdom her. Han døde dog allerede tre år senere, men hans enke, Barbara Kirstine Hempel, boede her til sin død 1826. Det er hende, der i 1801 opførte det lille, ottekantede lysthus bagest på grunden med udsigt over havnen. Det fine bygningsanlæg, hvis forhus har en række velbevarede rum med barokudstyr, blev i 1932 åbnet som hjemstavnsmuseum.

Vestergade 10, Plougs gård. Fåborgs udfaldsvej mod Assens og Odense forløb gennem den middelalderlige Vesterport, og det er derfor ikke mærkeligt, at byens to største købmænd, Ploug og Voigt, sikrede sig de attraktive gårde straks inden for porten på hver sin side af Vestergade. Agent Jørgen Jacobsen Ploug var af en gammel, fåborgsk købmandsslægt; ægteskabet med en datter af distriktskirurg og postmester Hempel satte ham i stand til 1764 at købe ejendommen Vestergade 8, den endnu stående bindingsværksgård fra o. 1730. Han blev hurtigt byens ubestridt største købmand og reder og kunne i 1775 yderligere erhverve nabogården, nr. 10, hvis forhus støder umiddelbart op til Vesterport. Denne store gård havde i sin tid tilhørt en af byens største købmænd, borgmester Jacob Jørgensen, og efter hans død, 1713, hans enke, Karen Actonia, der med stor dygtighed fortsatte mandens forretning. Også denne gård brændte 1728, og skønt branden ramte hende hårdt økonomisk, blev den genopført. Både før og efter branden fungerede den som herberg, hvilket fortsatte under den følgende ejer, borgmester Jørgen Jacobsen.

Som nr. 8 er gården opført i bindingsværk, men Jørgen Ploug lod o. 1790 facaden omsætte i grundmur, antagelig ved Fåborg-murmesteren Hans Jørgensen Lang, der var en habil arkitekt af den Harsdorffske skole og på samme tid opførte Vester Mølle for Ploug. Han var den første af tre bygmestergenerationer Lang i byen. Den 11 fag lange facade, der trods de klassicistiske reguleringsbestræbelser er forblevet charmerende usymmetrisk ved de tre vestligste fags fremspring, er i to etager med et midtparti på tre fag, hvorover en kvist med trekantfrontispice. Midt for fører en dobbeltløbet trappe op til indgangsdøren, der fremhæves af en konsolbåren trekantfronton. Herudover består facadedekorationen kun af den flade kordongesims og enkelte vinduers sandstenssålbenke i sidepartierne.

I 1797 overdrog Jørgen Ploug Vestergade 10 til ligemed købmandsvirksomheden til sin søn, agent Simon Hempel Ploug og Vestergade 8 til svigersønnen, købmand Simon Hempel, mens han selv købte Holkegade 1, »Den gamle gård«, hvor han døde tre år senere i en alder af 63 år. Agent S. H. Ploug førte den store forretning videre og var en tid ejer af ikke færre end 14 skibe. Det er ham, der o. 1800 opførte gårdens østlige bindingsværksslænge. Derimod havde han

Vestergade 10. Agent Jørgen Plougs fornemme klassicistiske gård støder op til den middelalderlige Vesterport og udgør et af byens mest yndede motiver. Fot. Allan Tønnesen 1976.

ikke sans for den maleriske byport, som han i 1806 ønskede nedrevet. Efter S. H. Plougs død 1831 overtog næste generation, konsul Jørgen Ploug, købmandsgården. I hans tid var virksomheden endnu blomstrende, men blev hårdt trængt af genboen, L. P. Voigt, og skønt også han var en driftig købmand, der tillige virkede som møller og brændevinsbrænder, havde han dog ikke styrke til at overvinde følgerne af nogle uheldige transaktioner. I 1850 gik det gamle ansete firma fallit, og dets indehaver døde samme år.

Allerede seks år forinden havde han dog solgt Vestergade 10 til en anden konkurrent, P. F. Lagoni, der ejede gården til 1870. Antagelig er det ham, der har påbygget husets kvist over midtpartiet, ligesom han synes at have indrettet en egentlig butik i huset. Den følgende ejer, købmand H. Asmussen forhøjede de tre fremspringende fag nærmest Vesterport til to etager som resten af bygningen.

Østergade 45, Mads Rasmussens gård. Hans Jørgen Lang (1811-67) var 3. led i den række af fåborgbygmestre Lang, som afgørende har præget byens klassicistiske arkitektur. Som sønnesøn af Hans Jørgensen Lang og søn af rådhusets bygmester, Jørgen Hansen Lang, var han beskæftiget i faderens virksomhed til dennes død 1842. Han købte da en af byens mest iøjnefaldende ejendomme på Østergade, der netop her bøjer af, så den kommer til at ligge som point de vue for dette Fåborgs hovedstrøg. Han nedrev det gamle forhus og opførte i 1844-45 et nyt grundmuret hus i to etager over kælder, et imponerende hus, der helt lever op til sin krævede placering. Det er på syv fag med midtrisalitet på tre fag med frontispice. Underfacaden er refendfuget, og overetagens vinduer har ind-

Østergade 45. Få byhuse har en så iøjnefaldende beliggenhed som den store gård, bygmester Hans Jørgen Lang opførte i 1844-45 for enden af Fåborgs hovedgade.
Fot. Mogens Kristensen 1978.

ramninger og vandrette fordakninger. Han flyttede selv ind i huset med sin familie, men allerede i 1851 var det afhændet til købmand Michelsen, der i dette år forhøjede det gamle bindingsværks baghus fra 1760'erne med en etage. Gårdens berømteste ejer blev dog fabrikant Mads Rasmussen, der købte den i 1889. Hans vin- og konservekompagni fik fabriksbygninger på den store grund bag de ældre huse og blev grundlaget for den kunstsamlervirksomhed, han udfoldede i årene efter 1910, og som kom til at betyde så meget for det kunstnermiljø, der i denne periode trivedes i det sydfynske område. I 1912 lod han en museumsbygning opføre ved siden af sin egen gård ved arkitekt Carl Petersen, og i 1915 kunne hans samlinger åbnes for offentligheden. Året efter døde Mads Rasmussen.

Kerteminde

Langebade 8, Farvergården. På den svejfskårne porthammer til det nuværende museum læses indskriften: VDI IHESV NAFN HAFVER KARSTEN IFVERSON OG ANNA CHRISTOFFERS DAATTER LADET DETTE HVS OPBYGGE ANNO 1630. Karsten Iversen var rådmand og kirkeværge, og den gård, han lod opføre, var på ikke mindre end 22 fag. Huset er i to etager med stokværksfremspring understøttet af glatte volutkonsoller, hvorimel-

lem er en tandsnitagtig udmuring. Overetagen har styrterum og tagskægsknægte, og begge etager har dobbelte skrånstivere. Bagsiden er også

Langebade 8. Den lidt uregelmæssige amorfbue, som portens overligger og skråbånd beskriver, er dekoreret med halvrossetter i sviklerne, et yndet motiv på fynske bindingsværkshuse. Fot. Mogens Kristensen 1978.

*Langebade 8. Karsten Iversens gård er opført i 1630 på en tid, hvor også bagsiden fik udkrøgning, i modsætning til den ældre højstolpekonstruktion, som er almindeligst i 1500-tallet.
Fot. Mogens Kristensen 1978.*

knægtbygget, men har ryggede knægte. Ved et skattemandtal i 1645 er Karsten Iversen død, og enken Anna Christoffersdatter står som ejer af gården. Det forholdsvis beskedne beløb, hun beskattes med, tyder på, at gården allerede da er blevet delt. Forhuset består nu kun af 11 fag, men indtil nedrivningen 1910 var nabohuset nr. 6 endnu tydeligt et overpudset bindingsværkshus med samme udkrøgning og vindueshøjde som nr. 8.

Gården ejedes i tidens løb af skiftende toldere, præster og borgmestre og blev til sidst farvergård. Tiderne undlod ikke at sætte deres spor på bygningen. I overetagen, hvor der oprindelig må have været magasin, kom der store vinduer, der krævede fjernelse eller beskæring af skræstiverne. Det samme skete i underetagen, hvor også portrummet lukkedes og indrettedes til butik. I 1935 købtes ejendommen af Museumsforeningen for Kerteminde og omegn, der efter en restaurering, som bl.a. genåbnede porten og retablerede skræstiverne, i 1937 kunne åbne museet for offentligheden.

Langebade 40, Det gamle apotek. Slægten Bager, efterkommerne efter den sagnomspundne Oluf Bager i Odense (se s. 148) er velkendt i de fynske købstæder. Også i Kerteminde har de virket. Slægtskabsforholdet må dog i bedste fald være indirekte for den Jesper Jacobsen Bagers vedkommende, som i 1636 købte ejendommen, nuværende Langebade 40 af sognepræst Chri-

sten Ebbesen i Fraugde. Bager-navnet kan have hængt ved gården, idet Christen Ebbesen antagelig har arvet den efter sin svigerfader, borgmester Eggert Hansen Bager, men det berettes også om Jesper Jacobsen, at han, der var søn af en klædekræmmer i København, kom til Kerteminde for at forestå sin faster, Anne Bagers' krambod og handel. Han giftede sig med Dorthé Hansdatter, søster til rådmann Niels Hansen, der havde opført sin gård ved siden af svogerens ejendom, to år før denne i 1643 kunne anbringe en indskrift over døren på sit nybyggede gadehus. Indskriften kunne endnu ses i 1770, men er nu forsvundet.

De svenske troppers ophold i byen 1659 medførte her som andetsteds store ødelæggelser, og Jesper Jacobsens gård nævnes da også blandt dem, der var ruineret, dvs. delvis ødelagt. Under krigen var hans tre sønner i Norge med skib og varer, som de forvaltede så godt, at faderen efter ødelæggelserne hørte til de bedst stillede. Han genopbyggede sin gård og kunne på sine gamle dage overlade den og købmandsvirksomheden til sin ældste søn, Anders Jespersen, der endte som rådmann i byen. Dennes enke, Anne Pedersdatter Norup, ægtede amtsfuldmægtig Peder Nielsen, der foruden gården overtog formandens rådmannspost og i 1696 blev borgmester, et embede, han beklædte til sin død ti år senere. Gården forblev i slægtens eje, til den i 1738 blev solgt til Oluf Tagesen Algreen, der kom fra Helsingør. Han blev byens

Langegade 40. Det gamle apoteks underfacade er nu skæmmet af store udstillingsvinduer. Dette billede viser den noble senklassicistiske facade, som apoteker Fribert i 1880'erne lod give den gamle renæssancegård. Ældre fotografi.

største købmand og beklædte en række tillidsposter. Fra hans tid stammer den ældste beskrivelse af ejendommen, der i vidt omfang viser os den af Jesper Jacobsen Bager opførte gård: forhus i to stokværk af 18 fag svært egebindingsværk; beboelsen, der omfattede syv velindrettede værelser og kramboden, fandtes i underetagen, mens der ovenpå var pakrum og en kølle, hvilket viser, at der til købmandsskabet også har hørt ølbrygning. Til gaden var der en karnap og et bislag foran indgangen. Køkkenet var i et entages sidehus og i gården var der endvidere en række mindre bygninger samt mod Strandgade et 19 fags baghus med stalde, lo, pakhus og vognport.

Efter Algreens død 1782 blev gården solgt til major Wilhelm Lütken. Næste ejer blev lægen J. G. H. Mühlenpfordt, der straks efter overtagelsen i 1796 her lod indrette byens første apotek. Denne funktion havde huset nu helt til 1920, og samtidig drev de skiftende apotekere gæstgiveri; der skal således i begyndelsen af 1800-tallet have været klublokale i overetagen, formentlig i et af de to endnu bevarede rum med højt hvælvede gipslofter og døre i Louis Seize-stil, som kredsens folketingsmand, Grundtvig, mange år senere kunne berette var indrettet 1807-14 for »de døgnrige kapergaster, som her drak hinandens og håndteringens skål«.

I årene 1838-62 var ejeren apoteker F. V. T. Fribert, der bl.a. gjorde en stor indsats for byens forskønnelse. Det var ham, der i midten af 1850'erne ombyggede den gamle gård, hvorved den fik den nuværende enkle, senklassicistiske

facade. Den blev på 11 fag med pilasterindrammede indgange i det 4. fag fra hver ende, kordongesims og sammenhængende sålbænke samt sparrenkopgesims under taget.

Middelfart

Brogade 8, Henner Frisers hus. Der var i den nationalromantiske periode en tydelig og forståelig tendens til at knytte kendte historiske personer eller begivenheder til særlig ærværdige bygninger. Rådmand Jens Jensens gård i Randers (se s. 187) blev således til Niels Ebbesens gård, og renæssancehuset i Middelfart blev opkaldt efter den helt uhistoriske romanfigur, som B. S. Ingemann lod snigmyrde kong Abel og have sin bolig i Middelfart.

Dets bygherre er ukendt, men i betragtning af husets statelige ydre og beliggenheden over for kirken og ud til vejen fra den for overfartsbyen så vigtige skibbro, skal han sandsynligvis findes blandt byens borgmestre og rådmænd. Det er opført mellem 1575 og 1600 som et gavluhus, af hvilke der findes en del eksempler i byerne omkring Lillebælt. Her har yderligere terrænets stærke skrånene gjort denne byggemåde naturlig. Den store gavl er knægtbygget ligesom nordsiden, der oprindeligt må have stået frit mod havnen. Gavlens udkræning er ren dekoration, båret af korte stikbjælker og som langsiden understøttet af ryggede knægte af gotisk karakter. Gotisk er endvidere den sjældne tovsnoning, der

er udkåret på underkanten af overgangsfoden på begge husets facader. Derimod viser de dobbelte skråstivere frem mod 1600-tallet. De er så svære, at de næsten udfylder trekantene. Bagsiden af huset har højstolper og synes på midaldersdelsvis at have været afstivet med ranker. Det røgsværtede tagværk viser, at huset oprindeligt ikke har haft skorstenspipe. Røgen har fra husets skorsten været ledt op under taget og herfra ud i det fri gennem de små glugger i gavlens øverste del. Husets første kendte ejer er handelsmand og overformyndet Niels Pedersen Bager, der nævnes her 1682. Han døde 1708, men havde forinden solgt ejendommen til toldkontrollør Clemen Jensen Høeg, der i 1705 kunne anbringe sine og sin hustrus forbogstaver på skorstenshammeren over husets ildsted med de smukt murede og profilerede vanger. Han havde tjent i det kgl. sølvkammer i Frederik III's og Christian V's tid og blev herfor og for sin mangeårige tro tjeneste som toldembedsmand i 1707 benådet med bevillingen som gæstgiver, et ikke ringe aktiv i den travle færgesby. I 1723 overtog Høegs svigersøn, Josias Møller, gården og gæstgiverbevillingen, og fra hans tid har vi en gennemgang af husets rum optegnet i skifteforretningen efter hans død 1749: I stueetagen var til gaden dagligstue og sengekammer samt ammekammer, ølkammer, pigekammer, spisekammer og gang; på 1. salen var til gaden en stue, derved et lille kammer, grynkammer, gang og skrivekammer. Desuden rummede andre bygninger bryggers, karlekammer, stald og tærskelo. I stuen til gaden, dagligstuen, hvor de rejsen-

*Brogade 8. Sammen med det noget yngre nabohus med den store karnap udgør gavlhuset et pittoresk bybillede med byens kirke som genbo.
Fot. Allan Tønnesen 1977.*

de er blevet beværtet, var det enkle møblement to fyrretræsborde med krydsfod, en fyrretræsbænk ved døren og en længere bænk ved væggen med bænkedyne.

Helt frem til 1870 havde gården gæstgiveri. Herefter blev der indrettet kolonialforretning i forhuset. I 1927 truedes huset af nedrivning. Det blev da erhvervet af Middelfart Museumsforening, og en restaurering bekostet af Det særlige bygningssyn, ledet af arkitekt Knud Lehn Petersen, iværksat. Herunder fremkom i overetagens gadestue malede dekorationer i form af roser og aflange firkanter på tavl og stolper. Museet kunne åbnes 1928.

Nyborg

Adelgade 1, Korsbrødregården. Som i Kalundborg og Næstved findes også i Nyborg en sammenhængende middelalderlig bebyggelse, også her i forbindelse med byens kirke. Tæt syd for kirken strækker sig en husrække, hvis væsentligste dele stammer fra 1. halvdel af 15. århundrede. Østligst præstegården, og ved hjørnet til Adelgade den såkaldte Korsbrødregård, et navn, der stadig har holdt sig og har givet anledning til den fejlagtige antagelse, at bygningen skulle være en rest af et Johanniterkloster. Ejendommen nævnes tidligst i 1405, da provst Jens Findsen Ulfeld i Assens til lensmanden i Nyborg, Sten Basse solgte en gård »som Oluf Orm iboede«, i Søndergade (nu Korsbrødregade) mellem præstegården og Jens Pedersen Lavindsfars gård. I 1422 erhvervede Sten Basse også sidstnævnte gård, og det er sandsynligt, at det er ham, der har ladet de gamle bygninger nedbryde og i stedet rejst den endnu stående to etagers grundmurede længe. Af denne bygning står endnu kælderens uændret, opdelt i 12 krydshvævede fag med en række piller midt gennem rummet. Sten Basse stiftede 1427 et vikarie i Nyborg Vor Frues søndre kapel, hvortil han lagde en del jordegods samt sin gård i Nyborg »sønden hos fornævnte kapel«, og dette vikarie med dets tilliggende skænkede han sammen med alt sit øvrige gods på Fyn til Antvorskov Kloster ved Slagelse. Denne Johanniterorden lod gården bebo af nogle få lægbrødre, således nævnes 1457 Peder Hvid, korsbroder i Nyborg, men en egentlig klosterfunktion har huset aldrig haft. Efter reformationen fik Antvorskov kloster lov at bestå; det beholdt sit jordegods, som kongen dog i et vist omfang kunne disponere over, og da der i 1560 manglede en passende bolig for tolderen, lod han den bekvemt beliggende Korsbrødregård indrette til toldergård. I 1580 sækulariseredes Antvorskov, og gården i Nyborg blev nu helt kongelig ejendom. Den fortsatte som toldergård, til den i 1613 blev solgt til rigens skriver Anders Hansen (Scheffer), der også var rådmand i byen. Allerede året efter opførte

Hjørnet af Adelgade og Korsbrødregade. Det store gavlhus er den middelalderlige korsbrødregård med Anders Hansens sidebygning mod Adelgade fra 1614. I baggrunden efter knækket i Korsbrødregade ses præstegården. Fot. And. Felding 1909.

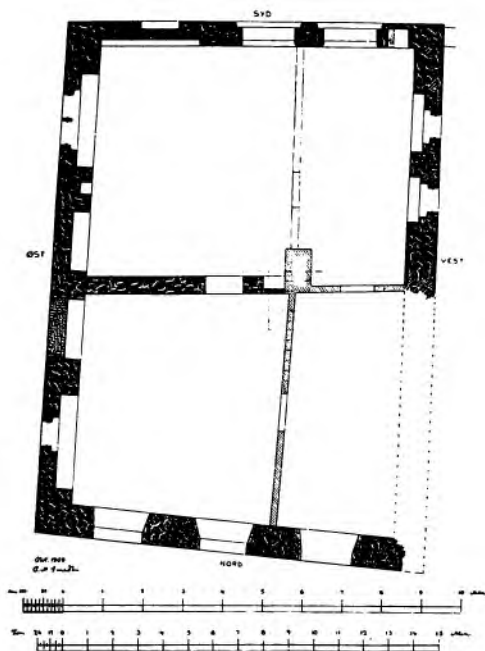
han en sidelænge ud til Adelgade. Den er i to etager og på seks vinduesfag med en port, hvorover anbragtes en indskrifttavle med bl.a. bygherrens navn og årstallet 1614. Af hensyn til den gamle bygning valgte Anders Hansen at opføre gadesiden og gavlen i grundmur, mens bagsiden var af bindingsværk med svale i 2. stokværk. Både det nye hus og den gamle længe fik svungne renæssancegavle af samme type som de gavle, der i de sidste årtier af 1500-tallet opførtes på Holckenhavn, det daværende Ulfeldtsholm af bygmesteren Dominicus Bættias, som da formentlig har forestået Anders Hansens byggearbejde. På 1. salen i det gamle hus' vestlige ende indrettede han samtidig en stor sal i hele husets bredde og i hvert fald 8 m lang; dens loftsbjælker var dekoreret med englehoveder, fugle, blomster og frugtuirlander i oliefarve. Fra denne sal har der været adgang til et karnaptårn med omløbende galleri og et spiralformet spir ved hjørnet, og det er her, Karl X Gustav efter traditionen rådslog med sine generaler forud for beslutningen om at gå over det tilfrosne Storebælt i 1658.

Anders Hansen døde 1626, og efter et par ejerskifter kom gården i 1647 i borgmester Jens Madsens besiddelse. Han forlængede Korsbrødregadefløjen hen til præstegårdens grund med fire grundmurede fag med kælder under, også han nøjedes med bindingsværk til gården.

På gadesiden opsatte han i jernbogstaver »Jens Madtzen 1650«.

Efter Jens Madsen ejedes gården af en lang række borgmestre, rådmænd og toldere og havde gennem det meste af 1800-tallet en ejerrække af vinhandlere. I 1850 blev det maleriske karnaptårn nedtaget, da det ansås brandfarligt for kirken. I dette århundrede er de to bindingsværksafsnit til gården blevet omsat i grundmur, antagelig i 1903, da der synes at være foretaget en istandsættelse.

Korsbrødregade, Præstegården. I 1908 skulle en ny præst flytte ind i Nyborg præstegårds overpudsede og tilsyneladende ikke særlig interessante bygning. Nogle iværksatte ombygningsarbejder gav da anledning til erkendelsen af, at man her stod over for et af landets ældste byhuse beregnet til boligformål, opført o. 1400. Det er et lille grundmuret hus i to stokværk, der oprindeligt var fritliggende med gavl mod gaden og mod haven. Underetagen var oprindeligt indrettet som eet stort rum på 11 × 8 m med skabsnicher og spidsbuede vinduer til alle sider, mens den lavere overetage antagelig har været opdelt i flere rum. Under husets sydlige halvdel er der to tøndehvælvede kælderrum. Allerede i middelalderen er den store stue i underetagen dog blevet delt op ved et skillerum i en større stue i syd og to mindre værelser mod gaden i nord, den sam-

Korsbrødregade. Plan af præstegårdens middelalderlige del, gadefacaden nederst. Det oprindelige ene store rum er tidligt blevet opdelt af en tværskillevej. Tegning af C. M. Smidt 1908.

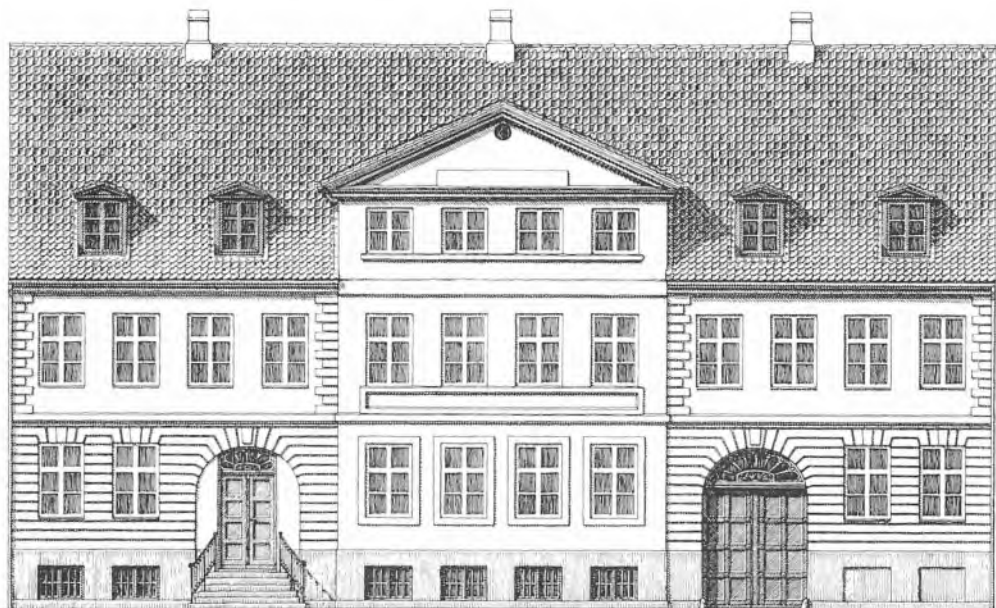
me rumdisposition, vi finder i Kalundborgs gamle præstegård og de samtidige herreborges stenhuse. Allerede i 1405 omtales præstegården som værende på dette sted, beboet af sognepræsten hr. Marquard. Siden da har bygningen uafbrudt været anvendt som præstegård, men

mange ændringer har den undergået i tidens løb, ikke mindst forårsaget af de krige, der ramte landet og byen. Således skyldes det antagelig ødelæggelser under Grevefejden, at sydturen har måttet ommures i 1500-tallet, og på samme måde er det rimeligvis de svenske tropper, der i 1658 fjernede gulve og en del loftsbjælker i huset.

Middelalderens stenhuse var små, og præstegården har vel kunnet tilfredsstille en enlig katolsk præsts ringe pladskrav. Som protestantisk præstegård var den for lille, og den har da formentlig allerede i 16. århundrede fået bindingsværkstilbygninger både mod øst og mod vest. Den i 1750 tiltrådte sognepræst, Peder Schonning lod straks foretage større istandsættelsesarbejder. Han lod den vestlige tilbygning omsætte i grundmur, hvorved det gamle stenhuse fik drejet sin længderetning, og gavlene i nord og syd forsvandt. Han regulerede vinduerne og etablerede det eksisterende rundbuede indgangsparti i gadefacaden. Samtidig gennemførtes en nyindretning af det indre, bl.a. tilkom en indvendig trappe. I 1862 ombyggedes hele 1. salen ligesom tagkonstruktionen fornyedes, så der i den øvre del af huset ikke er spor af oprindelig indretning.

Foranlediget af opdagelsen i 1908 underkastedes huset nu en omfattende restaurering, hvorunder det sydlige og et af de nordlige rum i stueetagen søgtes genskabt i deres oprindelige skikkelse, og tilbygningen mod øst fjernedes.

Nørregade 1, Rasmus Møllers gård. Nyborgs matador i den florissante tid var storkøbman-

Nørregade 1. Ingen skulle være i tvivl om, at her boede Nyborgs rigeste købmand. Rasmus Møller vidste, hvilken rolle den ydre ramme spiller og genopbyggede sin gård som et både imponerende og stilfuldt hus, præget af de nyeste arkitektoniske idealer. Tegnet af Jens Chr. Varming, Karsten Rønnows tegnestue 1971.

den Rasmus Møller. Han var søn af en møller i Rønninge, men kom som dreng i huset hos sin morbroder, Hans Nielsen i Nyborg, hvis købmandsvirksomhed han arvede. Hans købmændsgård lå i Nørregade bag rådhuset, og herfra dirigerede han sin handel og sine skibe.

I 1797 lagde en storbrand halvdelen af byen i aske. Rasmus Møllers gård var en af de ejendomme, der blev ødelagt, men hans store formue tillod ham allerede året efter at genopføre bygningerne, endda med en større og fornemmere hovedbygning end før branden. Huset er i to etager over kælder og 12 fag langt; over det svagt fremspringende, fire fags midtparti rejser sig en gennemgående kvist med trekantfronton. Sidepartierne har refendfugtet underfacade og hjørnekvadre. Da bybranden fandt sted to år efter den store brand i København, søgte bystyret vejledning her med henblik på byens genopførelse. Det er forklaringen på, at man i Nyborg genfinder mange af de træk, der karakteriserer den københavnske klassicisme, f.eks. de »brækkede hjørner«. På Rasmus Møllers gård finder den københavnske påvirkning udtryk i den i et portagtigt felt anbragte indgangsdør, der skal korrespondere med den rigtige port i det tilsvarende modsatte fag. I et af husets rum er konstateret et vægmaleri forestillende et flodlandskab med bygninger indrammet af pilastre. Et af de handelshuse, Rasmus Møller havde forbindelse med, var J. P. Suhr i København (se s. 31), og i 1812 ægtede grosserer Ole Bernt Suhrs tredieældste søn af samme navn Rasmus Møllers datter, Laurine Marie. Året efter over-

tog svigersønnen gården i Nørregade, mens Møller flyttede til Hjulbygård uden for byen, hvorfra han ledede sit betydelige skibsrederi. Men statsbankerotten i 1813 var en katastrofe for landets handelshuse. I 1816 gik O. B. Suhr fallit, og året efter var det svigerfaderens tur. Rasmus Møller indstillede nu sin virksomhed og fik et langt og hæderligt otium, til han døde som 91-årig i 1842. Suhr beholdt gården og arbejdede sig op igen som købmand, men et omfang som før 1816 fik virksomheden ikke mere. Han døde i 1858, 69 år gammel. Forretningen videreførtes af sønnen, Rasmus Suhr, mens en anden søn, Ole Bernt Suhr, overtog det store Suhrske firma i København.

I 1967 var den fornemme bygning truet af nedrivning, den blev overtaget af staten, og den er nu efter en grundig restaurering ved arkitekt Karsten Rønnow indrettet til dommerkontor.

Slotsgade 11, Mads Lerches gård. For Middelalderens Nyborg var to faktorer af afgørende betydning: slottet, hvor Danehoffet afholdtes og havnen, forbindelsesleddet mellem de vestlige og østlige dele af landet. Mellem slot og havn udviklede byens gadenet sig, og med dem som baggrund foregik borgernes liv og virke, ganske som det var tilfældet med den meget yngre købstad Helsingør. I byens vestlige del, lige over for slottet anlagdes byens torv med rådhuset placeret med front mod slottet, og herfra krummer Slotsgade sig rundt om slotsgraven til porten, hvor landevejene fra Svendborg og Fåborg mødtes. Slotsgade var derfor en god placering

Slotsgade 11. Mads Lerches gård fotograferet kort efter, at bygningen var blevet restaureret i 1916. Man var ikke så bange for rekonstruktion og isatte uvivlsomt korrekt, manglende tømmer og blysprossede vinduer m.m. I dag ville man nok have været mere tilbageholdende. Fot. Erhardt Jensen 1919.

for den store købmandsgård, byens borgmester Mads Lerche lod opføre i 1601.

Den imponerende bindingsværksbygning er på 15 fag og to etager over kælder. Den er knægtbygget til gaden med glatte volutkonsoller og, som noget helt usædvanligt, bosserede dækplader på bjælkehovederne. Undertavlene har dobbelte skræstivere i begge etager og mellem rem og overgangsfod er en udmuring af fint profilerede sten. Ellers er facadens eneste egentlige udsmykning den rundbuede porthammer, hvor bygherrens og hans hustrus monogrammer og årstallet 1601 er udskåret. Bagsiden opførtes med højstolper og forsynedes med svale.

Mads Lerche, der drev omfattende handel og havde skibe, der besejlede både franske og spanske havne, døde 1608, og enken Sidsel Knudsdatter kunne opsætte det realistiske epitafportræt af ham i Nyborg kirke. Hun ægtede Peter Nielsen, der også efterfulgte Mads Lerche som borgmester. Gården overtoges derimod af sønnen, rådmand Jacob Lerche, der sammen med stedefaderen og korsbrødegårdens ejer, Anders Hansen, i 1622 oprettede »Nyborg Compagnie«, der skulle importere spansk salt. Foretagendet forfulgtes af uheld og opløstes to år senere. Jacob Lerche opførte gårdens to sidelænger i henholdsvis 1637 og 1643.

Mads Lerches gård overlevede den 1½ års svenske besættelse 1658-59, men da udbygningen af fæstningen i de følgende år medførte, at landporten i byens nordlige del blev den eneste forbindelsesvej til oplandet, kom gården nu til at ligge i en afkrog og sygnede hen. Ved begyndel-

sen af dette århundrede var bygningerne så medtagne, at kun en gennemgribende istandsættelse, iværksat af Nationalmuseet under ledelse af arkitekt Mogens Clemmensen, reddede den fra total ruin. I 1916 var restaureringen afsluttet, og gårdens bygninger kunne tages i brug af Nyborg Museum.

Odense

Møntestræde 4, Pernille Lykkes boder. Det var almindeligt i gammel tid, at herregårdsadelen havde gårde i den nærliggende, større by, hvor de tog ind, når de havde ærinde i byen. Systemet udviklede efterhånden palæerne, hvoraf mange endnu eksisterer. Færre er renæssancens adelsgårde, men i Odense findes der endnu to, Ejler Rønnows gård og Møntergården på hjørnet af Møntestræde, der var adelsgård, også før Falk Gøje i 1646 opførte den nuværende bygning. I 1601 havde adelsfrøkenen Pernille Lykke til Højsgård arvet Møntergården. Hun skænkede i 1617 18 fag af en sidebygning i Møntestræde til oprettelsen af en stiftelse, der i den del, der lå nærmest hendes hovedbygning, skulle huse tre ærlige, trængende kvindfolk og to skoledisciple, som hver morgen og aften skulle synges tre salmer med de tre kvinder. Den anden halvdel indrettedes til to lejeboliger, hvis lejeindtægt skulle bruges til kvindernes bedste, til brændsel og husets vedligeholdelse. Den enetales bindingsværksbygning er endnu bevaret i

Møntestræde 4. Nærmest, indtil springet i tagfoden, ses Pernille Lykkes to lejevåninger, mens resten af længden husede tre fattige kvinder og to skoledisciple. Bagest ses bindingsværks gavlen af Falk Gøjes gård.
Fot. Allan Tønnesen 1977.

den udstrækning, der nævnes i 1617, og dens to halvdele markerer sig ligefrem som to huse, det ene lidt højere end det andet. Længen står dog ikke uændret siden 1617. I 1729 vides forstanderen, magister F. A. M. von Haven at have ladet boderne delvis nedbryde på grund af brøstfældighed og rejse dem påny. I 1802 måtte bagsidens støjlede lertavl udskiftes med mursten, og andre ændringer skete 1850, således blev der isat nye døre. Bindingsværkskonstruktionen er enkel, gennemstukne bjælker og dokker i undertavlene, og uden udskæringer af nogen art. Den nordlige del med lejevåningerne er nu delt op i fire, ganske små lejligheder på hver en stue og et kammer, men må oprindeligt efter tidens forhold have udgjort ganske rummelige boliger på hver to stuer, et kammer og et køkken. Den sydlige halvdel er nu inddelt i to rimeligt store lejligheder, men hvordan den oprindeligt har været delt mellem de tre kvinder og de to skole drenge lader sig næppe konstatere i dag. Pernille Lykke, der selv døde 1634, havde ønsket, at hendes stiftelse skulle opretholdes »så længe som verden står«, og den fik da også en meget lang levetid. Først i 1955 blev den ophævet. Da overgik bygningerne til Det kulturhistoriske museum, der siden 1941 var blevet indrettet i Falk Gøjes gård og en række efterhånden tilflyttede bygninger, bl.a. Ejler Rønnows gård.

Nørregade 29, Oluf Bagers mødrene gård. Den rige Oluf Bager i Odense er en af Danmarkshistoriens legendariske personer. Som til Christian IV og Tordenskjold er der til hans person knyttet et antal anekdoter, tildels af eventyrlig art. At han fyrede op for Frederik II med kanelbark og narrede sine utaknemmelige børn med sten i stedet for guld i sin efterladte kiste, er oplagte vandresagn. Mere hold kunne der være i beretningen om, at han under den nordiske Syv-

årskrig havde fået bevilling på at lade udmønte penge, og at denne virksomhed skulle være foregået i Falk Gøjes gård, den såkaldte Møntergård, men heller ingen kilder understøtter denne tradition.

Den historiske Oluf Nielsen Bager blev født 1521 af velhavende borgerfolk i Odense. Han var gift med Margrethe, datter af Claus Eriksen i Bogense, af den såkaldte Bogense-slægt, en af tidens ikke helt få købstadsadelige, som kun med besvær opretholdt deres adelskab. Oluf Bager drev købmandsskab i stor stil, og så meget er der dog i anekdoterne, at hans rigdom var fabelagtig. I 1584 opgjordes hans faste ejendomme til ikke mindre end 12 gårde, 16 huse, 14 haver og 6 andre grundstykker.

Det er kun lidt, der er tilbage af denne herlighed. En enkelt grundmuret gård har overlevet, omtalt i 1618 som »den gård i Nørregade, som hans moder iboede, som strækker sig imellem afgangne Kaspar Mules gård, tværs over bækken«. Det er Oluf Bagers såkaldte mødrene gård, hvis nu stående bygning han ifølge den versificerede indskrift over døren selv lod opføre i 1586.

Huset er på to etager med indgangsparti flankeret af halvsøjler midt på facaden. Herover er en karnap båret af sandstenskonsoller, hvormellem indskriften er anbragt. Facaden er iøvrigt stærkt skæmmet ved store butiksvinduer i underetagen og murstenspudsning i overetagen, men endnu ses de svungne renæssancegavlkamme, og husets bagside står stort set uændret. Til bygningen slutter sig et nifags bindingsværks sidehus på ikke mindre end tre etager. De to underste er i samme facadeniveau og uden nogen dekoration, men det øverste stokværk, der antagelig har udgjort en del af beboelsen i forhusets overetage, er udkraget med volutkonsoller og er tillige et smukt eksempel på

Nørregade 29. Mens gadefacaden i dag er ret ødelagt, står bagsiden med det samtidige sidehus på det nærmeste intakt. Fot. Allan Tønnesen 1973. Indskriften over indgangen lyder: Oluf Bager i Ottense by lod her opbyge hans mørne gor af ny. Gud vnde os her sa ad byge oc bo ad vi hos Gvd maa faa den evige ro seg til ære oc os til gaffn i faders søns og helliands nafjn 1586. Fot. Mogens Kristensen 1977.

Overgade 19. Det fornemste eksempel på den i de fynske byer så yndede halvrosen; også knægte og stolper er dekoreret med pynteligt snitværk. Indskrifttavlen er sat til minde om H. C. Andersens skoletid her, mens huset rummede byens fattiggård og fattigskole. Fot. Mogens Kristensen 1977.

den dekoration, halvrosetten, der er så karakteristisk for Odenses renæssancebindingsværk, bredende sig over stolper og trekantstivere. I forlængelse af denne bygning er et treetages pakhus af bindingsværk fra o. 1830.

I slutningen af 1700-tallet havde Odenses første frimurerloge, »Sankt Knud til Lindormen«, mødelokale på 1. sal, og i 1830'erne var her bolig for amtsforvalteren og amtskontor.

Overgade 19. I Odenses gamle, nu helt sønderlåede byplan udgjorde det øst-vestgående gadestræk Overgade-Vestergade hovedfærdselsåren, hvorom de øvrige gader og stræder har grupperet sig som side- og baggader. Nedergade var således baggade til Overgade, og hvor de to gader mødes, er der opstået en lille plads, som på grund af sin form har fået navnet Skjolden. Ud til denne lå der en stor bindingsværksgård, der af traditionen er blevet udlagt som en af Oluf Baggers gårde, i dette tilfælde dog uden noget belæg.

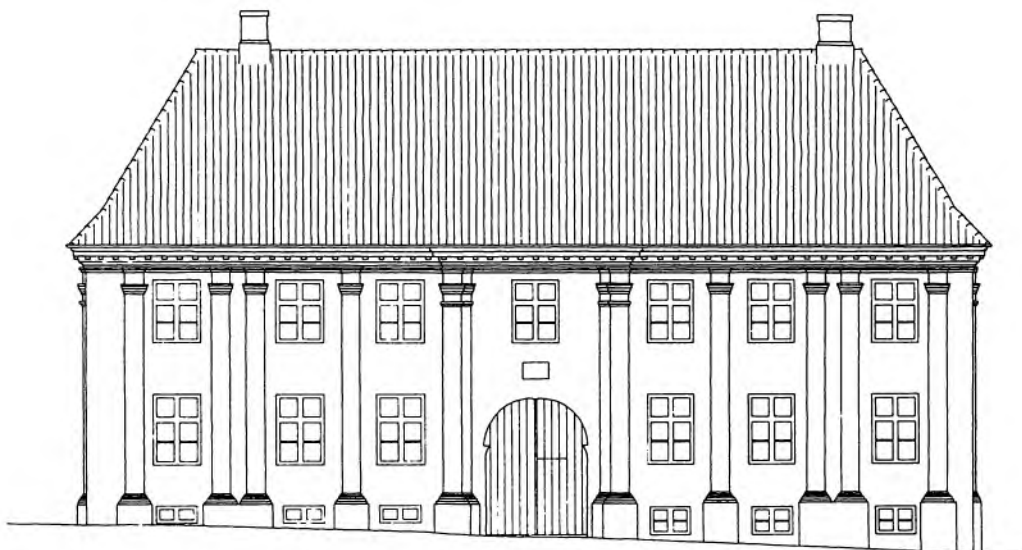
Af den oprindelige gård er nu kun bevaret seks fag af en toetages bindingsværksbygning ud til Paskestræde. Stokværksfremspringets gotisk prægede knægte med de lange, ryggede svaj daterer den til o. 1570. Huset er således det ældste i byen, hvorpå halvrosetten optræder. Her er den særlig pragtfuldt udført med en fuld indre roset og en bort langs kanten. Foruden stolper og hjørnetrekanter breder den sig her også ned over overgangsfoden, der desuden mellem bjælkehovederne er forsynet med en profileret af-fasing. De andre bygninger, der nu udgør den

firelængede gård er dels også af bindingsværk, dels murede af ubestemmelig alder, men antagelig stod renæssancegården nogenlunde intakt, da den o. 1650 ejedes af storkøbmanden Hans Brodersen og hans hustru Mette Wil-lumsdatter. De satte sig et minde ved foran- gangen på gårdens forside at anbringe to bislagssten af sandsten med udhugne figurer og bruskarokke ornamenten, af hvilke den ene nu er opstillet i byens museum.

I 1804 købtes ejendommen af Odense fattigkommission, der her indrettede et arbejds- hus, hvortil der senere knyttedes en fattigskole. Her var det, at H. C. Andersen fik sin første skole- undervisning, hvorom han selv skriver: »Jeg gik i fattigskole inde på fattiggården, lærte kun reli- gion, skrivning og regning, og det sidste dårligt nok; næppe et ord forstod jeg at bogstaver rig- tigt«.

Fra 1831 husede fattiggården også Fyns stifts Sparekasse, men begge funktioner ophørte 1847.

Overgade 60, Rebslager Leopolds gård. På den del af Overgade, der ligger øst for Frue Kirke- stræde, opførtes i årene efter 1750 en harmo- nisk bebyggelse af store, toetages gårde, der kom til at udgøre et særdeles passende nabo- skab til Frue Kirke. Begyndelsen blev gjort i 1755 med Sæbesyergården, nr. 58. Dernæst fulgte nr. 66, skolegården i 1760, nr. 60 i 1764, mens gavlkvisthuset først er tilkommet mellem 1840 og 1847. Denne fornemme husrække stod over for en usikker fremtid for få år siden, men

Overgade 60. Ved nedrivningen af Sæbesydergården blotlagdes rebslager Leopolds gårds vestgavl, der nu tilføjede blev gadefacade. Ved restaureringen fik den en pilasterdekoration svarende til østgavlens og gadefacadens. Samtidig afsluttedes den nu fritstående bygning med valmtag over gavlene. Opstalt af Hans Henrik Engqvist 1959.

bortset fra Sæbesydergården, der måtte ofres for anlæggelsen af Hans Mulesgade, lykkedes det at redde dem, hvorpå de blev istandsat under ledelse af arkitekterne H. H. Engqvist og Karsten Rønnow.

Nr. 60 opførtes ifølge indskrifttavlen over porten af rebslager Hans Leopold og hans hustru i 1764. Men bygningshistorien er dog mere indviklet, end indskriften giver udtryk for. Hans Hansen Leopold havde i 1761 på sin grund et nyt toetages hus af 11 fag egebindingsværk samt et mindre gammelt hus. I 1780 bestod forhuset af 12 fag grundmur og 7 fag bindingsværk. Han har altså i 1764 nedrevet det gamle hus og fire fag af sit nye hus og i stedet opført den del af den nu stående bygning, der strækker sig fra midtpartiet med porten og til østgavlen. Den sidste del af gadefacaden blev først omstalt i grundmur i 1817. Den færdige bygning er et to etager højt, grundmuret hus, hvis store tag har den bløde opskalkning, der kendetegner 1700-tallets bygninger. Facaden domineres af pilastre i stor orden, der meget livfuldt er anvendt enkelt, dobbelt og sammenkoblede til markering af yder- og midtfag. Pilastrene har murede baser og kapitæler, der på barokkens vis er anbragt et stykke nede på søjleskaftet under arkitraven. Grundmuret var kun gadefacaden og den frie gavl mod øst, der vendte ud mod det lille stræde til præstegården, resten var bindingsværk. En række smukke, dybe rum er lagt ud til gadesiden, mens trappen fra porten og sekundære funktioner findes i en mindre suite til gården. I 1783 overtoges ejendommen af Johannes Leopold, antagelig en søn af bygherren, og i 1813 erhvervedes den af sæbesyder Niels

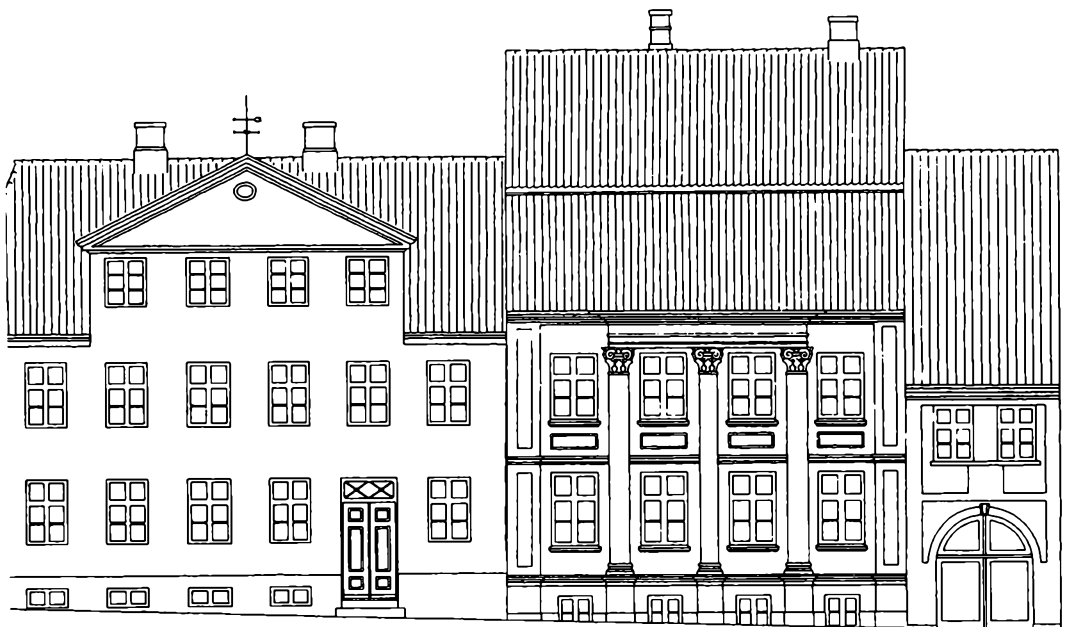
Møller, der kom til at fuldføre det i 1764 påbegyndte byggeri.

Overgade 66. Hverken Overgade 58, 60 eller 66 blev opført af den første den bedste håndværker. Der har været arkitektbegavelse impliceret, ikke mindst da ved den gård, købmand Jør-

Overgade 66. Adgangen til købmand Møllers boliger sket gennem den ældre, egentlige købmandsgårds længer. Der har derfor ikke oprindeligt hørt noget porthus til bygningen. Fot. Allan Tønnesen 1977.

Overgade 64–66. Efter den smalle smøge til den nu forsvundne præstegård fortsætter husrækken af store, statelige gårde. Gavlkvisthuset, der harmonerer smukt med de omgivende 1700-tals bygninger, er opført i 1840'rne. Tegning af Hans Henrik Engqvist 1959.

gen Møllers enke lod opføre umiddelbart vest for sin egen gård o. 1760, og som stod færdig og endnu ubeboet i 1761. Bygningen, der er på to etager, er af bindingsværk til gården og grundmur til gaden. Gadefacaden er på kun fire fag af hvilke de to må prøve at gøre det ud for et midtparti, fremhævet ved tre pilastre i stor orden med korintiske kapitæler bærende en arkitrav, hvorover der oprindelig sad en frontispice. Hjørnerne er markeret med rokokoes fyldingslisenner, men ellers er bygningen meget barok i sin fremtræden, ikke mindst ved det store »gebrokne« tag.

Facaden har ved sine gennemgående korintiske pilastre en del tilfælles med de senere opførte fynske herregårde, Krengerup og Juelsberg, af hvilke den sidste vides opført af arkitekten Georg Didrik Tschierscke, der allerede fra 1750'erne havde virket på Fyn og netop i 1761 slog sig varigt ned her. Denne fra Plön stammende arkitekt har derfor været bragt i forslag som ophavsmanden til Overgade 66, der tilhører overgangen mellem barok og klassicisme. Madame Møller stod nok formelt som ejer, men den egentlige bygherre er utvivlsomt hendes søn, købmand Søren Møller, der boede her til sin død 1787. Den tofags portbygning har vel givet adgang til både selve den store købmandsgård og beboelsesbygningen.

Rudkøbing

Brogade 15, Apoteket. På den lille trekantede plads, Gåsetorvet, blev i 1920 opstillet H. V. Bissens statue af fysikeren H. C. Ørsted. Han er Rudkøbings berømteste søn, født i apotekergården lige overfor.

Byens første apotek blev oprettet på dette sted i 1705, da Gottfried Christopher Becker fik bevilling. Han giftede sig ind i en af Rudkøbings pengestærke købmands- og rådmandsfamilier og fik antagelig herved den økonomiske baggrund for at etablere sig. Foruden apotekerbevillingen havde han også monopol på salg af vin og krydderier, hvad han tilsyneladende ikke har haft meget ud af, da der fandt omfattende smuglerier sted fra det da hertugelige Ærø. Endvidere var apoteket frem til o. 1800 det sted, hvor fornemmere tilrejsende tog ind. I 1741 solgte han apoteket til Andreas Jørgensen fra Odense, der beholdt det til 1772, da det på tvangsauktion erhvervedes af dr. med. Hans Venninghausen. Jørgensen blev foreløbig som provisor, men kunne ikke med den nye indehaver, der efter Jørgensens mening burde »holde sig fra drikkegæsterne, . . . entholde sig fra at lege med store anskaffede bolde i apoteket, ikke at exercere for meget de mange slags musikalske instrumenter, eller at bruge tiden til med at dreje, at skildre og male og flere andre unyttige ting«.

Efter endnu to tvangsauktioner overtog Søren Christian Ørsted i 1776 apotekergården. Han havde til da været provisor ved Holbæk apotek, og det lykkedes ham at genoprette det da meget misrøgtede apotek. Det bestod på Ørstedes tid af fire bindingsværksslænger, forhuset havde en

Brogade 15. I rummene bag de to vinduesfag til venstre er der indrettet et lille apotekermuseum med udstyr, der stammer fra S. C. Ørsteds tid. Haven rummer mange sjældne træsorter, samlet af skiftende apoteker-generationer, bl.a. en 250 år gammel ægte kastanie. Fot. Allan Tønnesen 1972.

kvist i hver ende, og foran det stod en række store lindetræer og en bænk, hvor familien ifølge Oehlenschläger ofte sad på lune sommeraftener. Ørsteds to berømte sønner, Hans Christian og Anders Sandøe fødtes her, henholdsvis 1777 og 1778. I 1806 solgte Søren Ørsted apoteket og købte i stedet Sorø apotek. Han efterfulgtes af Anton Jacobæus (1806-41) og denne igen af Frederik Wengel (1841-54). Herpå fulgte tre generationer Bauer, der dækkede perioden helt frem til 1973. August Fridolin Bauer ombyggede den gamle apotekergård i 1856 kort efter sin tiltræden. Facaderne blev nu grundmuret; over den høje kælder var det stadig på en etage med en stor gennemgående kvist på fem fag over midtrisalitten, der flankeres af tre tilbagetrukne fag. Herpå følger mod øst endnu et svagt fremhævet parti med porten og endelig til tilbagetrukne vinduesfag. Den noble senklassicistiske facade får sit præg af de fladbuede, indrammede vinduer i etagen og pilastrene mellem kvistens vinduer. Den høje, dobbeltløbede trappe er nu anbragt ved indgangen i det østlige sideparti, men har formentlig oprindeligt været foran midterfaget. I frontispicen er både til gaden og til gården en urskive, hvis værk tillige står i forbindelse med klokken i en lille tagrytter på kvistens tag; både ur og klokke etableredes 1905 i anledning af apotekets 200 års jubilæum. Samtidig fik bagfacadens frontispice omkring urskiven en guirlandedekoration omkring et indskriftfelt, hvori står: Tiden er kort, brug den vel.

Sidebygningerne bevarede, den østlige dog med

ny grundmuret facade med fladbuede vinduer. Bygningsanlægget er opretholdt med stor pietet og hører til de gamle apoteker, der fortsat fungerer.

Nørregade 21, Den gamle borgmestergård.

Ejendommen på hjørnet af Nørregade og Strandgade var fra midten af 1700-tallet ejet af skiftende købmænd. I 1802 blev den købt af toldinspektør Barthold Christian Hoe, der samme år lod et nyt forhus opføre. Det var byens første grundmurede bygning, og det er påfaldende, i hvor høj grad den ret beset er en oversættelse i grundmur af det traditionelle sydfynske købstadshus af bindingsværk med karnap og valmkvist. Ligheden med den 40 år ældre præstegård på hjørnet Østergade-Ruestræde er slående. Karnappen mangler dog på Hoes bygning, der har optaget flere af klassicismens virkemidler: kvademuret sokkel og sparrenkopgesims. Endelig finder vi også her en af de smukke indgangsdøre, der synes at have været talrige i Rudkøbing. Til døren fører en stentrapp med et yndefuldt smedjernsgelænder. Sidehuset mod Strandgade, et enetages bindingsværkshus er antagelig en rest af den gamle gård; den store kvist er dog først opsat o. 1850.

Hoe solgte i 1809 gården til kaptajn ved Langelands Infanteribataillon, Fr. J. v. Bülow, der kun havde den et år. Herefter fulgte endnu et par kortvarige ejerskaber, indtil den i 1815 kom på byfoged, borgmester Nicolai Christian Herholdts hænder, og den var herefter uafbrudt beboet af skiftende borgmestre og borgmester-

Nørregade 21. Rudkøbings første grundmurede bygning kom ved en mærkelig skæbnens tilskikkelse til at huse skiftende borgmestre og deres enker gennem hele den lange periode fra 1815 til 1891. Ældre fotografi.

enker helt til 1891. Strandgadelængen fungerede i denne periode som borgmesterkontor.

I 1967 overtoges den af Fonden til bevaring af gamle Bygninger på Langeland og Strynø, der senest har afhændet den til et konsortium, og nu undergår den fornemme bygning en tiltrængt istandsættelse.

Østergade 24, Bays gård. I 1780 arvede købmand Christian Povelsen Bay den store ejendom i Østergade efter sin halvbroder, købmand og skibsreder Jens Pilegaard, hvis universalarving han var. Han nedrev forhuset, men bevarede det 10 fags bindingsværks sidehus, der tidligst findes beskrevet i 1745, da gården var i slægten Sebbelovs eje. Det nye forhus, der stod færdigt 1782, var også i bindingsværk, på en etage med kælder, og med en frontispice over midten, der skyder op foran den store »gebrokne« tagflade. Midteraksen betonedes yderligere ved indgangsdøren med Louis Seize-døren og den fine, dobbeltløbede trappe. Gennem de vestligste fag fører en port ind til gårdspladsen. Det er utvivlsomt, at dette hus oprindeligt har stået overkalket uden oprukket bindingsværk.

Som byens rigeste mand kunne han også i 1799 opføre sin fædrengård, Nørregade 12-14, af ny til sin søn, Hans Henrik Bay, der efter faderens død 1813 også overtog Østergadegården, hvortil foruden købmandsforretningen også hørte brændevinsbrænderi og jordbrug. Købmandshandelen nedlagde han i 1818.

Efter H. H. Bays død 1827 ejedes gården af endnu to generationer af slægten, Carl Bay

(1809-80), der opførte det grundmurede, vestre sidehus 1848, og Johannes Bay (1843-1925). Sidstnævnte solgte dog i 1914 ejendommen til Langelands Folkeblad, der endnu har til huse her.

Østergade 24. Dobbeltløbede trapper var tidligere meget almindelige i købstæderne, men stigende trafik har efterhånden medført, at mange er fjernet. Bays gård har bevaret et smukt eksempel. Fot. 1967.

Svendborg

Bagergade 1, Soli Deo Gloria. I modsætning til mange andre af landets byer har Svendborg været forskånet for større brande. Når bykernen alligevel mest præges af nyere bygninger, skyldes det byens betydelige økonomiske vækst inden for de sidste 100 år samt ikke mindst de meget uheldige gadegennembrud, der i allernyeste tid har fundet sted, og som helt har ændret byens karakter. Den ældre bebyggelse optræder derfor hovedsagelig som enkelte huse uden den miljømæssige sammenhæng, der for byhuses vedkommende er så nødvendigt for den rette oplevelse af dem. Et grelt eksempel på tendensen er museet, Anne Hvides gård, der oprindeligt lå som et led i en gaderække, men nu står helt frit til alle sider.

Enkelte steder er det dog muligt at finde et uspolet bymiljø. I Bagergade 1, 3 og 5 har byen en fin række bindingsværkshuse med karnapkvist af den type, der særlig ofte forekommer i sydfynske byer i 1700-tallet. Nr. 3 og 5 har begge valmkvist, mens nr. 1 har gavlkvist. Det er opført i første halvdel af 1700-tallet som et almindeligt enetages langhus. Omkring 1770 blev det købt af Christian Andersen Smed, der i 1773 lod påbygge karnappen med kvisten, som det fremgår af indskriften på dørverliggeren, der desuden bærer hans hustrus og hans egne initialer M. C. F. og C. A. S. samt den fromme sentens »Soli Deo Gloria«. Kvistens overetage har svagt stokværksfremspring med profilerede bjælkehoveder og overgangsfod, et gammeldags træk for en så sen bygningsdel. Af karnappens tre fag blev de to en del af det bagved værende rum, mens det sidste fag udgør et lille vindfang med trappe op til den høje stue og åbning i vindfangets side med svejftet overligger.

Bagergade 1. Den karakteristiske karnapkvist har inden for de seneste år fået retableret vinduerne i underetagen, hvor der tidligere var bagerbutik. Fot. Allan Tønnesen 1977.

Kilderne røber intet om, at gaden skulle have fået sit navn efter en eller – som det var skik i middelalderen – flere her bosatte bagere. Derimod kom huset, efter næsten lige siden Christian Andersens tid at have været ejet af smede, i 1869 i bagermester J. Elias Prisholms besiddelse. Der blev nu indrettet bagerbutik i karnappen med i begyndelsen to opsprossede udstillingsvinduer, senere en stor spejlglasrude. Da bagerforretningen blev nedlagt i 1970, var der skabt baggrund for retablering af karnappens bindingsværk og to vinduesfag, hvilket skete 1973 ved arkitekt Karsten Rønnow.

Gerritsgade 56, Vestergade 2, Baagøes gård. 1800-tallets mest fremtrædende købmands-slægt i Svendborg var Baagøes. Købmand Hans Jørgen Baagøe havde to sønner, af hvilke den ene, J. P. Baagøe, videreførte den fædrene virksomhed, det nuværende Baagøe og Riber i gården Møllergade 36, hvor firmaet endnu har til huse, mens en anden, Laurits Jørgen Baagøe, i 1833 grundlagde sit eget købmandsfirma. Herom skriver »Pjentemølleren« Morten Jørgensen i sin dagbog under 15. marts: »Hele byens opmærksomhed er henvendt på approbationen på madam Aarslefs gård, da der nu i så lang tid har været talt om dette interessentskab, som har sammenrottet sig af misundelse over Baagøe, at hans søn ikke må få den, da de er misundelige over hans duelighed tillige med faderen, som er den dueligste handlende og indsigtfuldeste og retskaffen og redelig, som lavheden ikke kan tåle. I eftermiddag erfares, at Baagøe har fået gården, hvorover enhver ytrer sit velbehag«.

Den gård, H. J. Baagøe købte til sin ældste søn, tilhørte enken efter købmand Herman Aarslef, og lå i Gerritsgade, nuværende nr. 56. Det var en gammel bindingsværksgård, som Laurits Baagøe lod nedrive i 1852, hvorpå han året efter opførte det nuværende grundmurede forhus på to høje etager over kælder og inddelt i syv vinduesfag. Den fine, senklassicistiske facade, der står uændret siden opførelsen har refendfugning på hele facaden, en sammenhængende sålbænksgesims under 1. salens vinduer, der har en kraftig, flad fordakning, mens stueetagens vinduer har profileret indramning.

Som købmandsgård kan den ikke have undværet port, og der må derfor allerede fra dette tidspunkt have været truffet arrangement med ejeren af nabogården på hjørnet til Vestergade om benyttelse af dennes portgennemkørsel. Denne gård, der blev opført 1839, er også en fin repræsentant for senklassicismens borgerlige byggeri. Den er som nabohuset på to etager og kælder, men en del lavere end dette. Den er glatpudset med kordongesims mellem de to etagers vinduer og udmærker sig især ved den smukke, skrå hjørneafskæring og den kurvehanksbuede portåbning. Bemærkelsesværdige er også de halvcirkelformede kældervinduer med støbejernssprosser i kniplingsagtigt rosetmønster.

*Vestergade 2. Feldbereder Hans Jespersens hjørnegård fra 1833, der senere blev slået sammen med købmand Laurits Baagøes nabogård, Gerritsgade 56, opført 1853 (yderst til højre).
Fot. Allan Tønnesen 1977.*

Gården ejedes 1833 af feldbereder Hans Jespersen og 1863 af Jesper Rasmussen Jespersen, men blev senere indlemmet i den Baagøeske ejendom. Den var købmandsgård og i slægtens eje til 1972, da den blev solgt og indrettet til højskole.

Møllergade 35, Ebenezer. Svendborg Vor Frue kirke er placeret højt tilvejs på toppen af en bakke, der har givet nogle af byens gader dramatiske stigninger. Fra hovedgaden, Møllergade, fører Fruestræde brat op til kirken, og hvor de to gader løber sammen i en spids vinkel, rejser den magtfulde bindingsværksbygning sig, der går under navnet Klippen, en oversættelse af det hebraiske navn, Ebenezer, bygherren har ladet indhugge på dørøverliggeren tillige med sine egne og sin kones initialer, C.K.S.G. og B.N.D.B. og årstallet for husets opførelse 1756. Det har været en sjældent imponerende bygning, 19 fag lang og på to etager med kælder, der på grund af terrænstigningen opfattes som en tredje etage på hjørnet. Indgangen var, hvor den findes i dag, i husets midterste fag, men i stueetagens niveau, og der har antagelig ført en stor dobbeltløbet trappe op til den. Begge langsider og gavlen til Fruestræde har svagt stokværksfremspring, men i øvrigt er bindingsværkskonstruktionen enkel: skråstivere i hjørnerne og ellers dokker i undertavlene. Sandsynligvis har huset oprindeligt stået overkalket.

Bygherren var Christen Knudsen Graae, et medlem af den talrige og mægtige Graaeslægt i byen og selv en af dens største købmænd ved midten af 1700-tallet. Til gården hørte endvidere et sidehus med ni lejevåninger. I 1771 ejedes gården af Christen Graaes enke, Bodil, og i 1785 af sønnen, Gomme Christensen Graae, hvis position var endnu stærkere end faderens. Senere kom ejendommen i en anden købmandsslægt, Krøyerens besiddelse, og i slutnin-

Møllergade 35. Projekt til rekonstruktion af »Ebenezer« i hele gårdens oprindelige 19 fag lange udstrækning. I dag har huset kun sin 1700-tals karakter fra hjørnet og til indgangen. Tegnet af Kristian Isager 1974.

gen af 1800-tallet var ejeren købmand Søren N. Melson.

I tidens løb undergik huset en del ændringer; facaden blev overpudset, gavlens øverste del erstattedes af halvvalm, og gårdsidens underetage blev omsat i grundmur. Værst var det dog, at hele husets sydlige halvdel fik ændret etageadskillelsen og en anden vinduestakt med store tre-rammede vinduer. I underetagen kom der butikker med store butiksrunder.

I 1972 påbegyndtes en restaurering af huset. Gavlens og senere den nordlige dels facadepuds huggedes ned og bindingsværket istandsattes. Et projekt til hele facadens retablering foreligger og kan forhåbentlig engang virkeliggøres.

Ærøskøbing

Søndergade 36, Philip Kocks hus. Ærø har i en næsten 200-årig periode haft en enestående position blandt øerne i det sydfynske øhav, idet den i 1564 sammen med Als blev tillagt hertug Hans den Yngre og forblev under hertugeligt styre til 1749, da Frederik V tilkøbte Gråsten amt og hermed også Ærø. Dette forhold stillede Ærøboerne i et ejendommeligt forhold til naboerne ikke mindst i toldmæssig henseende. Det er da også en kendsgerning, at smugleri trivedes frodigt.

Det er heller ikke at undres over, at påvirkning fra det sønderjyske og nordtyske område er kendelig i bygningsmæssig henseende. I Søndergade er der i umiddelbar nærhed af hinanden to huse fra 1600-tallet, begge gavlhuse af bindingsværk. Det ældste af dem, nr. 36, er ved

indskrift over indgangsdøren dateret til 1645. Det lille hus har knægtbygget gavl i to afsæt med profilerede bjælkehoveder og ryggede knægte, en ejendommelig blanding af nyt og gammelt. I den øverste gavltrekan er der »knæ« som skråafstivning, men uden udskæringer. Huset synes født med den ejendommelige karnapudbygning, der dels indeholder to fag til stuen, dels udgør et vindfang foran døren. Det østre hjørne er på et tidspunkt blevet inddraget i langhusbebyggelsen mod øst og har fået tag i gadens retning. Bindingsværket er afstolpet og tavlene på Ærøvis kantet med hvidt. Helt usædvanligt er det, at huset har bevaret sin oprindelige indgangsdør, en simpel revledør i to halvdele, hver med et par smedede hængsler med vredne, forkagtige afslutninger af stor dekorativ virkning. Den runde dørøverligger, der senere har fået indskåret et glughul, er forsynet med et vers fra en af Davids salmer i reliefversaler samt årstallet og initialerne BES.

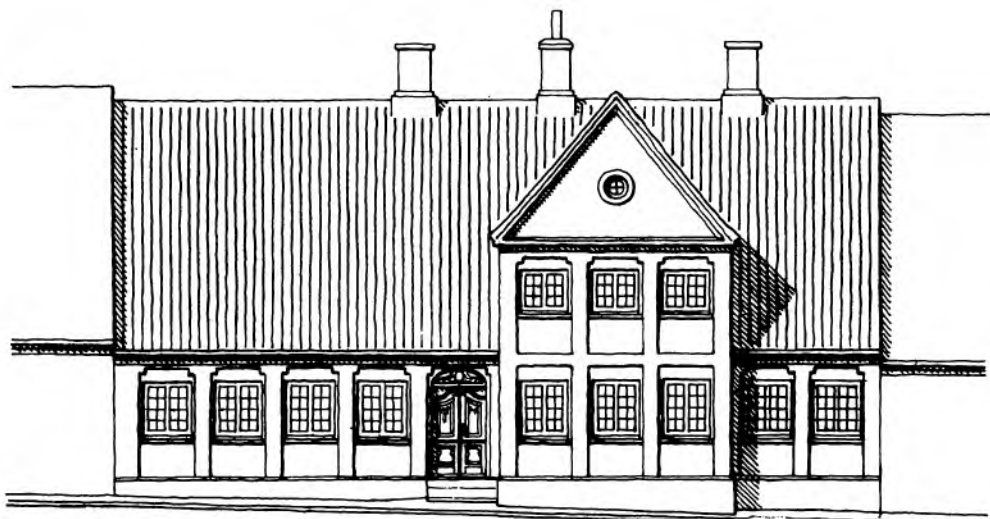
Bygherren er Bertel Eriksen, der som de fleste af byens indbyggere gennem tiderne var skipper, men også har gjort sig kendt som smugler. Huset har navn efter en ejer, skipper Philip Mortensen Kock, der ejede det fra midten af forrige århundrede til sin død i 1911. I hans tid, 1856 blev det afkortet med fire fag til bagsiden. I 1951 blev det restaureret.

Vestergade 22. Blandt landets købstæder indtager Ærøskøbing en særstilling ved i enestående grad at have bevaret en ensartet bebyggelse fra 1700-tallet, der omfatter hele byområdet. Nogle er af bindingsværk, de fleste murede, men disse bærer i høj grad præg af den traditionelle bindingsværksbyggemåde, især ved de fremstående karnapkviste, der giver gadebilledet afveksling og liv.

Flere huse har som Vestergade 22, der er opført i 1796 for Rasmus Lauritzen Kock, en ejendommelig murstensdekoration, bestående af de fra den københavnske rokoko importerede ørelisener og i plan med disse et bånd mellem kvistpartiets to etager, så facaden næsten fremtræder som belagt med et bindingsværksmønster. Kun gadesiden blev opført i grundmur, resten er bindingsværk. Det er iøvrigt karakteristisk for denne provinsrokoko, der har sidestykker i flere sønderjyske byer, at den ikke tager hensynet til symmetri og midtakse særligt højtideligt, selv ikke hvor et så udpræget midtpartielement som gavlkvisten optræder. Vestergade 22 har nord for kvisten et enkelt stort fag med gårdens portgennemkørsel, i 1963 erstattet af to vinduer, og syd for fem mindre fag med vinduer og indgangsdøren. Denne er her sjældent pragtfuld i umiskendelig barokstil med karnissvungen, kraftigt profileret overkant og i de underste fyldinger balusteragtigt skårne postamenter. Dørpartiet indeholder dog også klassicistiske træk, som de ophængte guirlander i de øvre fyldinger og det bladprydende overvindue under dørhul-

Søndergade 36. Det lave indgangsparti med indskriften over døren, der daterer huset til 1645. Den bibelske indskrift er blevet beskadiget ved det senere indskårne runde glughul. Fot. Allan Tønnesen 1977.

Vestergade 22. Dette typiske Ærøskøbing-hus med de pynkelige rokokodetaljer havde oprindelig gennemkørselsport i de to fag til højre for kvisten. Her som andetsteds i byen er portrummet inddraget i beboelsen. Tegning af Jens Chr. Varming 1962.

lets kurvehanksbue. Tilsvarende døre findes i andre af byens huse og må skyldes en lokal snedker.

Vestergade 44-46, Apoteket. På baggrunden af alle de enetages småhuse må apoteket alene som et af de meget få toetages huse i byen gøre sig

Vestergade 44-46. Dobbelt huset fra 1784 overholder i modsætning til flertallet af Ærøskøbings andre gamle huse symmetriprincippet. Fot. Allan Tønnesen 1977.

stærkt gældende i gadebilledet. Det er af grundmur til gaden og bindingsværk til de andre sider og er opført 1784 som et dobbelthus for skipperne Albert Isaksen Riise og Lauritz Nielsen Kock. Dobbeltjendomme, der ikke er usædvanlige i København, optræder forholdsvis sjældent i provinsen. Ærøskøbing har en del, men intetsteds er princippet gennemført så facade-mæssigt konsekvent som på apoteket, der er udformet under en tiltalende forening af symmetriens princip og den lokale byggeskik med karnapkviste. Disse får ved deres tre etager og de iøvrigt store proportioner en næsten tårnagtig karakter. På hver af karnapkvistene har de to respektive ejere anbragt deres egne og deres hustruers initialer samt årstallet 1784 i jernbogstaver. Skellet mellem husets to halvdele er tydeligt markeret ved en bred lisén midt på facaden.

I 1806 fik Christian Ludvig Rasmussen bevilning til at drive apotek i byen. Det indrettede han i den sydlige, Riiseske del af dobbeltgården, hvor det har været siden. Rasmussen virkede her til sin død i 1855. Huset står stort set uændret siden opførelsen, kun er de portgennemkørsler, der var i begge halvdele, formentlig i de to brede yderfag, blevet tilmuret og inddraget i beboelsen.

Christiansfeld

Lindegade 26, Præstegården. Christiansfeld er en af vore få anlagte byer. Den er ikke anlagt på et kongeligt initiativ, som det normalt var tilfældet, men af en religiøs gruppe, herrnhuterne, hvis åndelige udgangspunkt var byen Herrnhut i Sachsen. Bevægelsen vandt ret stor udbredelse

Lindegade 26. Præstegården er typisk for Christiansfeld's stilfærdige, næsten asketiske arkitektur, der helt harmonerer med byens særprægede menighedsliv.

Fot. Allan Tønnesen 1976.

og flere byer anlagdes i Tyskland, Holland, England og Nordamerika. Den danske gren af bevægelsen havde sit faste punkt hos sognepræsten i Stepping, der havde to »emissærer« boende. Omkring 1770 havde de vundet så mange tilhængere, at tanken om oprettelsen af en koloni forekom den danske regering rimelig, og da den kongelige ejendom Tyrstrupgård, ikke langt fra Stepping, i 1771 skulle sælges, erhvervede brødremenigheden ejendommen og lod en byplan udarbejde ved menighedens præst, Johannes Prätorius. Det samlende midtpunkt blev den rektangulære kirkeplads med kirken i vest, sprøjtehuset flankeret af to ens bygninger i øst, søstrehuset i nord og i syd to bygninger opført af de to mænd, der var sjælen i hele forehavendet, pastor Prätorius og den svenskfødte Jonathan Briant, der fra 1770 havde ledet missionsarbejdet i hertugdømmerne. Til byggeinspektør indkaldte man J. G. Arndt fra Niesky i Böhmen, og i 1773 sluttedes kontrakt med Haderslev-murmesteren Höffner om opførelsen af byens første fire huse, Lindegade 17 på det ene hjørne af kirkepladsen, gæstgivergården Lindegade 25 samt de to huse for Briant og Prätorius Lindegade 26 og 28.

Det er klart, at så megen sydfra kommende påvirkning også måtte sætte sit præg på bebyggelsen, der – på baggrund af den gennemførte planlægning – måtte få en meget ensartet karakter, og Christiansfeld er da også en af landets mest særprægede byer med en enkel arki-

tektur, der er noget helt for sig selv, men som ved bygningernes varierende højder og proportioner så langt fra virker uniform og monoton. Grundstenen til Briants hus blev nedlagt den 1. april 1773, og allerede samme år, den 31. august, fandt indvielsen sted. Det er et enetages, grundmuret hus på fem fag og med en stor gavlkvist over tre fag, der ved store gennemgående ørelisener er koblet sammen med den egentlige etage, og sammen med gavltrekanen og det stejle tag giver huset en opadstræbende karakter. I det vestligste fag er indgangsdøren, hvortil fører en dobbeltløbet trappe med et fornemt smedejernsgelænder. Som byens andre huse er det opmuret af gule flensborgsten, der står i blank mur, men Briants hus udmærker sig ved sin rigere facadeudsmykning. Den enkle rokokkoarkitektur er af samme stilfærdige art, som den Eigtved dyrkede i København, men har alligevel sit eget præg ved en række detaljer, der er kommet direkte sydfra, f.eks. de meget små valme og de høje kviste. Briants hus blev senere taget i brug som præstegård, mens Prätorius' hus indrettedes til missionsekspedition.

Haderslev

Slotsgade 20, Philip Skifertækkers gård. Haderslev hører til de købstæder, der endnu i høj grad er præget af byggeri fra 15- og 1600-tallet.

Slotsgade 20. Udsnit af den vægstore malede dekoration på 1. sal. De to personer er omgivet af blågrønt rankeslyng med store farvestrålende fantasibloster og frugter. Fremstillingen har rummet yderligere mindst een person. Den kærlige situation fører tanken hen på 1600-tallets hyrderomaner.

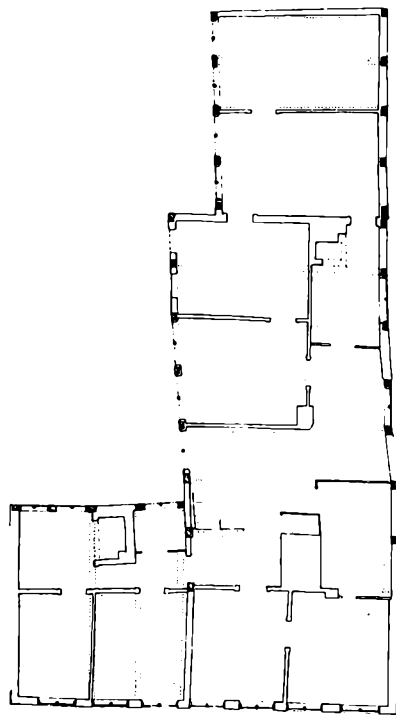
Husene ligger koncentreret omkring Torvet og langs Slotsgade, og deres markante gadegavlne genkendes let, selv om nogle er dækket af puds og ændret ved ombygning.

Et af de huse, hvis facade kun i ringe grad giver beskueren indtryk af at stå foran et endog meget gammelt hus, er Slotsgade 20. Til gaden viser det sig som et langhus, en pæn repræsentant for det byggeri, der fandt sted i byen i de første årtier af 1800-tallet. Går man imidlertid ind i gården, afsløres det, at bygningen i virkeligheden er et gavlhus med et vinkelbygget porthus fra sidste halvdel af 1500-tallet. En senere tilbygning til gavlhuset bag ved det giver anlægget den karakteristiske aftrappede form, der kendetegner mange gavlhusanlæg. Tilbygningen udmærker sig iverigt ved bindingsværkets Andreaskorskræstivere og ved den kraftige udkræning, der understøttes af store, rigt profilede knægte. Arkivalske undersøgelser i forbindelse med en i 1976 påbegyndt restaurering af huset har sandsynliggjort, at det er opført af Philip af Neuss, »Schiuerdecker«, en af de bygningshåndværkere, der var beskæftiget ved hertug Hans den Ældres byggeri på det nye slot Hansborg. Da dette stod færdigt, lod hertugen nedbryde det gamle Haderslevhus, der lå længere vestpå, nærmere byen. Tomten, slotsgrunden, skænkede han efterhånden til sine folk, der, da slotsgrunden holdtes uden for det egentlige byområde, undgik at betale de sædvanlige skatter til byen. Philip Skifertækker fik overladt sin

grund 1577 og har antagelig bygget gården straks efter. Han nævnes endnu 1624 i jordebøgerne, men er antagelig død flere år forinden. Herefter optræder ridefoged Anders Sørensen som ejer til efter 1645. Næste kendte ejer er rådmænd, senere borgmester Anton Klinge, der står som husets ejer i 1662 og antagelig boede her til

Slotsgade 20, bag hvis facade i lidt kedelig provinsklassicisme der gemmer sig et af landets mest spændende renæssanceborgerhuse.
Fot. Allan Tønnesen 1976.

Slotsgade 20. Plan af 1. salen. De tre fag til gaden over posthuset udgjorde oprindelig det værelse, hvor decorationen på foregående side blev fundet. Tegning af Jørgen Jessen, Karsten Rønnows tegnestue 1975.

sin død i 1676. Det må være i hans ejertid, at huset er blevet udsmykket med de malede decorationer, der for nylig er blevet fremdraget, og som er af betydelig kulturhistorisk interesse som noget af det bedste, der er bevaret af indvendig udsmykning i borgerligt byggeri fra denne periode. I salen i tilbygningsens stueetage er lofts-bjælkerne dekoreret med blomstermotiver overvejende holdt i blå. På 1. sal, stadig i tilbygningen, er der under vinduerne bemalede paneler, visende to landskaber og et søslag, antagelig en fremstilling af en episode fra Christian IV's deltagelse i trediveårskrigen. De to landskabsbilleder domineres af to farvestrålende og eksotiske fugle, en papegøje og en paradisfugl. I det oprindelige ene store rum over porten er en hel væg udsmykket med en fremstilling af en dame og en herre i 1600-tals dragter omgivet af fugle og blomster. Denne udsmykning er helt enestående blandt de bevarede interiører fra denne tid. Sandsynligvis er de udført efter forlæg. På et tidspunkt er de bemalede paneler blevet dækket med lærred og andre beklædninger, og deres tilstedeværelse helt gået i glemme.

Efter Anton Klinge overtoges gården af hans søn af samme navn, der var ridefoged fra 1673 til sin død i 1695. Herefter optræder enken Marie Elisabeth Klinge som ejer. I 1701 fik hun kongelig koncession til at drive personbefordring med hestevogn, og man kan forestille sig, at hun i tilknytning hertil har drevet kro og bekvæmthedsanstalt i sit hus. Efter hendes død 1719 overtog sønnen Frederik Klinge konces-

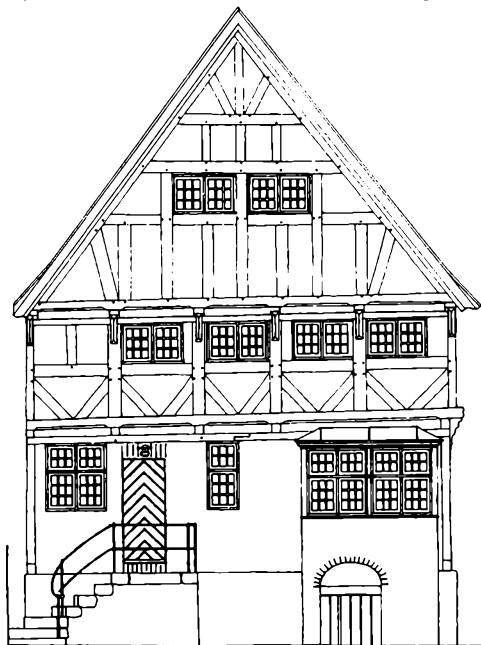
sionen og huset. Han blev byfoged og hospitalsforstander og levede til 1767.

Huset sank efterhånden i social anseelse og forfaldt, og der var for få år siden planer om nedrivning. Selv forkæmperne for dets beståen gjorde sig dengang næppe forestillinger om, hvilket helt usædvanligt stykke bygningskultur, man her stod overfor. I dag kan ingen være i tvivl om hvilken lykke det var, at det blev reddet.

Torvet 5. Gavlhuset, som forekommer sporadisk i det egentlige Danmarks byer, finder vi rigt repræsenteret i hertugdømmerne, ikke mindst i Haderslev. Hele bebyggelsen omkring torvet fremtræder endnu trods ombygninger tydeligt som gavlhuse, lagt skulder ved skulder på smalle langstrakte grunde og med små tagdrypslipper imellem bygningerne. Et af de bedst bevarede er nr. 5, der antagelig er opført kort efter byens ødelæggelse ved Christian IV's lejetropper og de forfølgende kejserlige soldater i 1627.

Huset er på to etager med kælder; gavlen til gaden består af fem fag bindingsværk, længden er nu ni fag, men har muligvis været mere, idet baggavlen i nyere tid er omsat i grundmur. Gadedegavlen og nordsiden har udkraget øvre stokværk, båret af bjælker med profilerede ender og understøttet af knægte, der mærkeligt nok til gaden er af den gammeldags, ryggede type og til smøgen for de flestes vedkommende profilerede. Indtil 1912 havde indgangsdøren et langt bibelcitater på højtysk fra Davids 37. salme.

Bygherren er antagelig den Andreas Terp, der

Torvet 5. Gavlhusets ene langside har vendt ud mod en smøge og har derfor en facademæssig udkrøgning, mens den anden langside med en smal tagdrypslippe er glat.

Tegning af Jørgen Jessen, Karsten Rønnows tegnestue 1977.

1633 købte stedet efter afdøde borgmester Lorentz Hansen. Af senere ejere kendes borgmester Hans Giesemann 1668, deputeret borger Samuel Syhling 1721 og hans enke 1745. Formentlig i 1700-tallet blev der tilbygget en karnap i hele husets bredde, men af forskellig dybde foran gadegavlens underetage. Den er senere blevet forsynet med store butiksvinduer. Huset har netop undergået en restaurering ved Arkitekt Karsten Rønnow, hvorved bl.a. facaden er retableret og det indre ombygget; af oprindelig indretning var der intet tilbage.

Apotekergade 9, Hjorteapoteket. Hjorteapoteket er et af landets ældste apoteker, der endnu ligger på sit oprindelige sted og fremdeles er i funktion. I 1557 fik Antonius Bate bestilling som hertug Hans den Ældres apoteker i Haderslev. Han fik senere anvist et hus i Biskopsgade (senere Apotekergade) til apotekets indretning. Dette hus blev som så mange andre af byens huse brændt 1627 under Trediveårskrigen, og først i 1681-82 blev en ny apotekergård opført på grunden af apoteker Jacob Schultze, en statelig bindingsværksbygning i to stokværk med to korte sidefløje ud til gaden og et sidehus, der endnu består.

Gården tjente sit formål til 1842, da den netop tiltrådte apoteker, J. W. Collenburg, lod den nedrive og det nye, grundmurede forhus opføre. Det er på to etager og kælder, i syv fag, af hvilke det midterste med indgangen er bredere end de øvrige og svagt fremhævet. Underfacaden, der afsluttes af et bånd i vinduernes vederlags-højde, er refendfuget. Under 2. etages vinduer løber en tandsnitfrise og under taggesimsen en savsnitfrise. Vinduerne er fladbuede, underetagens med sammenhængende »bryn«, overetagens med akroteriepnydede indramninger. Over

indgangen var oprindeligt en stor støbejernsal-tan, som i dette århundrede er udskiftet med en lille fransk altan ved smedejernsgitter. Denne typiske biedermeierfacade skyldes en af Haderslevs mest produktive bygmestre, Paul Christiansen. Han var født i byen 1807 og drog efter at være udlært som murer på vandring rundt i Europa i seks år. Hjemkommet til sin fødeby etablerede han sig som mester i 1833. Hans tidligste værker er i ren C. F. Hansen-klassicisme, men i Hjorteapoteket, der er en for sin tid meget moderne bygning, viser han, i hvor høj grad han har været i stand til at følge med i den arkitektoniske udvikling. Paul Christiansens virke i byen spænder over 50 år. Han døde i 1893.

Sønderborg

Perlegade 58. Trods omfattende ødelæggelser under krigen i 1864 og senere nedrivninger har Sønderborg endnu, særlig i visse kvarterer bevaret en karakteristisk og homogen bestand af gamle bygninger, blandt hvilke gavlhuse og gavlkvisthuse dominerer. Som alle hovedgader har Perlegade lidt meget ved hensynsløs butik-indretning i husenes underetager, men enkelte har endnu bevaret deres oprindelige karakter som f.eks. nr. 58.

Denne gård må ved sin opførelse o. 1750 have virket imponant mellem byens overvejende en-etages huse og bærer vidnesbyrd om byherrens ønske om en monumental bolig, udformet efter arkitektoniske regler. Hans arkitekt har tydeligt nok ikke magtet opgaven, men med sine ufuldkommenheder er bygningen en både charmerende og ganske magtfuld repræsentant for barok borgerhusarkitektur.

Apotekergade 9. Senklassicismen og dens sirlige ornamenter blev meget yndet i det sønderjyske område, som f.eks. her på det hus, apotekeren lod opføre 1842. Fot. Allan Tønnesen 1976.

Perlegade 58. 1604 står der i jernankre på facaden, men den morsomme bygning er tydeligt opført i barokken, der i Sønderjylland holdt sig meget længe. Fot. Allan Tønnesen 1977.

Facaden har store lighedspunkter med J. C. Kriegers fortegninger fra 1729. Det er et grundmuret gavlkvisthus i to etager. Sidepartierne kantes af hjørnekvadere, og den store gavlkvist med rigt profilerede gesimser har i midten den sædvanlige runde glug, hvis virkning her dog er meget forstærket ved den voldsomme indramning. Det er i midtpartiet, arkitekten er kommet til kort; det er ved murede pilastre for det første delt op i fire fag, noget den midtsøgende barokarkitektur helst undgik, men dernæst er det iøvrigt storartede dørpartis bredde kommet bag på ham, og han har været nødt til at flytte pilastrene, så fagene er blevet af uens bredde. Pilastrene har guirlandebehængte volutkapitæler af sandsten, af samme type som f.eks. Stengade 64 i Helsingør. Facaden stod tidligere i blank mur, men er nu pudset og rødmalet med de fremtrædende led malet gule.

Bygningen, der fra opførelsen havde en markant placering ud for den gamle Rendsborggades udmundning, var gennem sidste halvdel af det 19. århundrede kendt som Reimuths Hotel.

Torvet 11. Tønders mest iøjnefaldende bygning, det senmiddelalderlige gavlhus, der oprindeligt har haft en kamtakprydet gavl.

Fot. Allan Tønnesen 1978.

Tønder

Torvet 11. Gavlhuset på torvet, der er byens ældste bygning og med sine tre etager et af landets største, gotiske købstadshuse, gik en årække under navnet »Kalandhuset«, idet man anså det for at være det af præsten Severin i 1517 opførte hus, hvor byens kalendegilde, en overvejende gejstlig organisation, formentlig holdt til. Rent bortset fra det usikre i overleveringen taler arkitektoniske enkeltheder dog for en opførelse o. 1550.

Bygningen, der ligger med frie facader ud til Østergade, torvet og kirkepladsen, er i lighed med næsten samtlige byens andre huse at opfatte som et gavlhus, med hovedfacade mod kirkepladsen. Iøvrigt er det egentlige gavlhus nærmest af kvadratisk grundplan; en udskudsagtig, tilsyneladende oprindelig forlængelse mod kirkepladsen gør det tilmed mere bredt end dybt, mens en lavere bygning, indeholdende salen (pisel) og et kammer, var tilføjet mod øst, men blev nedrevet 1910.

Murværkets udformning har været særdeles rig og bemærkelsesværdig. En række dobbelte og tredobbelte, rundbuede blændinger, kantet med profilerede sten blev genfremdraget ved en restaurering i 1923 og viser, at de to hovedfacader mod Torvet og Østergade har haft en omløbende udsmykning af disse blændinger, hvori 2. etages vinduer har været placeret. Den store gavltrekant har antagelig haft tilsvarende blændinger i flere etager og har, som det fremgår af Braun-Hogenbergs prospekt 1588, haft kamtakker. 3. etage er et lavt magasinloft med små, nu delvis tilmurede, fladbuede vinduer mod Østergade.

Det er muligt, at underetagen, som det var tilfældet med de ældste gavlhuse, oprindeligt har bestået af eet rum, hvor alle huslige gøremål foregik, og de forskellige opdelinger for stue (dørns), køkken og forstue (diele) med værksted først senere er etableret. En række kalkmalede draperier fra o. 1600 er afdækket på stueetagens nordvæg.

Fra 1685 ejedes huset af advokat Johan Christian de Behr, og efter hans død af sønnen, kniplingshandler Ludolph de Behr. Vistnok på grund af økonomiske vanskeligheder begik han selvmord 1738, hvorefter hans enke, Marina, beholdt ejendommen til 1750, da hun gik konkurs. Efter et par ejerskifter kom den da i 1778 i Momme Detlef Steffens' besiddelse. Han var oldermand for bagerlavet og den første af en siden ubrudt række af bagere i huset. Han indrettede en butik i en del af den store diele bag vinduet til venstre for indgangen. Senere har huset også fået den for Tønder så karakteristiske karnap, bag hvilken der nu i mange år har været konditori.

Vestergade 9, Richtsens hus. Carsten Richtsen fødtes i Tønder 1746 som søn af en kniplingshandler og blev gift med datteren af en kniplingshandler. Kniplinger var som bekendt Tønderregnets specialitet, og mens kniplerskerne selv næppe spandt guld på deres virksomhed,

Vestergade 9. Senbarokkens udgave af det fra middelalderen overleverede gavlhus, uden egentlig gavl, men til gengæld af en tydelig palæagtig karakter. Fot. Allan Tønnesen 1978.

blev adskillige Tønderkøbmænd endog særdeles rige ved handel med denne vare. I 1744 havde byen ca. 20 sådanne kniplingsgrosserer. På ejendommen i Vestergade lod Richtsen i 1777 opføre den palæagtige bygning, som endnu kaldes Richtsens hus eller Digegrevens hus. Siden middelalderen havde man i Tønder bygget gavlhuse, og måske er det den forhåndenværende grunds ringe bredde eller simpelthen den seje tradition i byen, der var afgørende for bygnings udformning som et gavlhus. Dette forhold afspejler sig dog ikke påfaldende i den fem fag brede facade. Huset har ingen trekantgavl, men et højt afvalmet mansardtag med en smal gavlkvist over det midterste fag, der ved sin stærkt svungne profil og især den øverst anbragte figur virker næsten renaissanceagtig. Bygningskroppen er dog udpræget barok, ikke mindst ved den pompøse portal og de to flankerende karnapper. Selv om portalen ved sin opbygning helt står i barokkens tegn er dog den såvel som selve døren overgroet med viltre rokokkoornamenter, der fra den indrammende stenopbygning fortsætter det udskårne løvværk i overvindets rammeværk, hvori en lygte, der giver lys til begge sider, er indfældet. Underetagen deles op i to halvdele ved den gang, der går gennem huset i hele dets dybde til havesiden. På 1. sal er der til gaden en sal bag alle facadens fem vinduer.

I 1795 købte Richtsen også nabohuset nr. 11 og opførte her et enetages hus, hvori han indrettede spisesal og salon til sin egentlige bolig. Udstyret her er mere moderne, med lofter, døre og

paneler holdt i Louis Seize-stil. Han ejede iøvrigt også nr. 7 og nr. 13.

Richtsen var Tønders borgmester i årene 1790-1812, da han trak sig tilbage. Han anlagde Nørre Allé, som han lod beplante og skænkede byen, og efter hans død 1821 oprettedes et fond på 4000 rdl. til dens vedligeholdelse. Også seks kanoner hørte til hans testamentariske donationer til byen. Huset har ikke undergået væsentlige ændringer siden opførelsen. Karnapperne, der på et tidspunkt havde fået en ændret udformning med store ruder, blev i 1950 fornyet og rekonstrueret med de oprindelige småsprosede vinduer.

Østergade 1, Store Apotek. Skrås over for det gotiske gavlhus og vis-à-vis rådhuset ligger det fornemme hus, der o. 1670 opførtes af borgmester Johan Preuss. Det er en grundmuret, toetages bygning med facader mod Østergade og Søndergade. Det stod oprindeligt i blank mur af røde sten og havde to gavle til Østergade, idet det nærmest kvadratiske hus er dækket med to parallelle tage, der bringer den særlige holstenske dobbelthustype i erindring, som den optræder på 1500-tallets herreborge. Særlig pragtfuld er portalen med sine snoede søjler og bruskbarrøkke overdel. Foran søjlerne sidder to løver med skjolde, der ligesom indskriftfelterne på overdelen nu er tomme. Den formodning er fremsat, at portalen skulle stamme fra det 1750 nedbrudte Tønder slot, men selv om portalen virker ældre end huset iøvrigt, er der næppe grund til at antage, at den ikke altid skulle have siddet her, idet det jævngamle hus, Storegade 14, har en tilsvarende, omend ikke helt så overdådig portal. En sten med familien Preuss' våben er nu indsat i havemuren; dens oprindelige placering er ukendt.

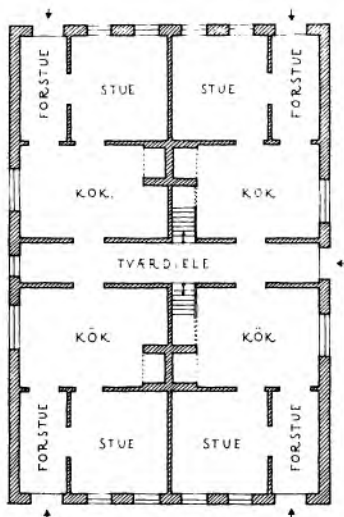
Østergade 1. Apoteket er som dobbelt gavlhus i en købstad enestående i Danmark. Det har ved opførelsen været smykket med store svungne gavle. Fot. Allan Tønnesen 1978.

Borgmester Preuss døde 1674, og det viste sig da, at den afdøde havde begået underslæb i vidt omfang. Familien måtte erklære boet konkurs, og ejendommen blev solgt til dr. med. Johannes Reinboth. Han måtte i 1697 sælge til apoteker Peter Langheim senior, der nu etablerede sig med sit »Hauptapoteke« på den ene side af indgangsdøren og den til apoteket hørende vinstue på den anden. Fra Langheims tid stammer antagelig det fine stukloft i det nuværende officin, mens dette enestående rums øvrige inventar er fra o. 1750. Formentlig o. 1830 er gadefacaderne blevet ombygget. De spidse gavle afvalmedes, murene pudsedes og vinduerne fik lige for-dakninger, båret af volutkonsoller.

Åbenrå

Gildegade 5. Åbenrå er vokset op som en handels- og søfartsby, og hovedparten af dens indbyggere var søfolk. Bygningerne er små, men pyntelige; skipperne har vel været selvejere, mens de almindelige sømænd har boet til leje i smågaderne ved havnen: Fiskergade, Skibbrogade og Gildegade. I Gildegade var således samtlige huse lejevåninger og opført som sådanne.

Et karakteristisk eksempel er nr. 5, et grundmuret enetages gavthus, der, adskilt af en gang

Gildegade 5. Rekonstruktionstegning af den oprindelige plan, der omfattede fire helt ens, små lejligheder. Efter H. H. Engqvist og Viggo Petersen: Historiske Huse i Åbenrå. 1975, s. 13.

tværs gennem huset, var opdelt i fire helt symmetrisk indrettede lejligheder, grupperet omkring to skorstene. Hver lejlighed havde indgang fra gavlene ad en kurvehanksbuet døråbning med todelte revledøre. Af disse er to endnu bevaret, ligesom en del af de oprindelig enrammede vinduer med fladbuede »bryn« over endnu er i behold. Huset er opført mellem 1775 og 1785 for drejer Casper Nissen. Det meget dybe hus, der i sine proportioner helt svarer til andre i gaden, rummede oprindeligt kun de fire lejligheder i etagen. Senere er der blevet indrettet endnu to lejligheder i tagetagen.

I 1827 blev den sønderjyske politiker, J. P. Junggreen født her.

Som udlejningshus fra slutningen af 1700-tallet er bygningen af betydelig interesse, men desværre er den blevet stærkt mishandlet i de senere år.

Nybro 14, Günderoths gård. Lige så lidt som postholderens palæ på Søndertorv er gårdanlægget Nybro 14 karakteristisk for Åbenrås bebyggelse, der hovedsagelig består af småhuse for skipperne og andre søfolk. Ejendommen på Nybro er opført o. 1705 af husfoged, senere overfører og kammerråd, Hinrich von Günderoth. Den bestod af stuehus i nord med gavl til gaden, en staldbygning i vest og en anden stald i syd. Gården dateres af en bevaret, kølbuet dørøverligger fra en af udbygningerne med indskriften »H.V.G. Anno 1705«.

Af dette trelængede anlæg består beboelsehuset endnu. Det er en bindingsværksbygning i en etage på ti fag med indgang fra gården midt på husets søndre langsides i et fordybet parti. Facaden var iøvrigt helt symmetrisk opbygget med tre store vinduer på hver side af indgangen, der stadig har bevaret sine oprindelige halvdøre.

Gildegade 5. I Åbenrå var det almindeligt som en udsmykning af jernankrene at opsætte initialer og opførelsesårstallet. Her har bygherren, Casper Nissen, nøjedes med sine initialer. Fot. Allan Tønnesen 1978.

Nybro 14. Gavlhuset set fra gaden med den karakterfulde hegnsmur og det i 1780 tilføjede gavlparti, der giver bygningen en traditionel facadekarakter. Set fra haven fornemmes dog husets oprindelige funktion som fritliggende stuehus i et anlæg af landbrugsbygninger. Kvisten og det tilbagetrukne indgangsparti herunder udgjorde da husets midte. Fot. Allan Tønnesen 1976.

Der er skrånede hjørner og dobbelte skrånede under vinduerne; tavlene har mønstermuring. På et senere tidspunkt er der i gavlen ud til gaden tilføjet en af de karnapper, der er så karakteristiske for byen, og i tilslutning til den rejstes mellem 1764 og 1775 den hegnsmur, der lukkede gården ud mod gaden og endnu består med sin fine, pilasterprydede, kurvehanksbuede portal.

Günderoth forpagtede i årene 1722-31 Brundlund ladegård og Jørgensgård og har muligvis også drevet landbrug fra sin gård på Nybro. Han og hans hustru, Sophie von Saldern, oprettede i 1741 Günderoths stiftelse med boliger for gamle. Han døde 1750, og Nybrogården var fra 1775 ejet af Nicolaj Nissen, der i 1781 tilføjede det korte, grundmurede afsnit, der nu udgør gavlen mod gaden. Gavlen består af fire fag, hvoraf en dør er placeret i nr. 2 fra nord. Her som på de fleste andre Åbenråhuse ses der ganske bort fra en symmetrisk placering af indgangen. Den er indrammet af en af de pyntelige murede pilasterportaler, der også kendetegner byens arkitektur fra denne periode; i det øverste felt er anbragt en af de obligate bygningssten med indskriften: »Soli Deo Gloria. Nicolaj Nissen. Anna Maria Nissen 1781«. Døren er samtidig, med Louis Seize-ornamentik. Den fint proportionerede facade har over vinduerne fladbuede stik med profilerede sten. I 1800-tallet ejedes stedet af købmandsslægten Jessen, der opførte et brændevinsbrænderi i stedet for den gamle vestlænge og o. 1850 lod op sætte den store kvist på stuehuset over langsiddens indgangsparti. Senere blev her indrettet eddikebryggeri.

Gården, der efterhånden var temmelig forfalden, blev i 1971-72 underkastet en grundig restaurering. Foruden beboelseshuset er også hegnsmu-

ren bevaret og retableret, efter at portalen i mange år havde været fjernet.

Slotsgade 24, Kamphöveners gård. En af Åbenrås mest velbevarede gader er Slotsgade, der ligger i byens sydlige udkant. I flere hundrede år hørte den direkte under amtmanden, og dens beboere var derfor fritaget for at betale skat til byen. Først i 1861 blev gaden indlemmet i byens område. Det er derfor påfaldende, at en række af Åbenrås borgmestre har haft deres gårde her. Således boede Bendix Kamphöven i Slotsgade i sin lange borgmesterperiode fra 1728 til 1762. Antagelig er det hans gård, hans søn og efterfølger i borgmesterstolen, Burchard

Slotsgade 24. Borgmester Christian Kamphöveners store gård, opført 1765-66. I husets højre halvdel ses jernstøber Stallknechts store udstillingsvinduer. Fot. Allan Tønnesen 1976.

Christian Kamphövener nyopførte i 1765-66. Åbenrå er ikke som f.eks. Haderslev domineret af gavlhuse; gavlkvisthuset spiller en lige så stor rolle i gadebilledet, og borgmester Kamphövenerens nye hus opførtes som en meget lang enetages gadelænge med en tofags gavlkvist midtfor; den er dog muligvis nymuret o. 1800.

Kamphövener var fra 1750 herredsfoged i Rise herred, han blev amtsforvalter 1762, told- og licentforvalter 1769 og udnævntes 1781 til etatsråd. Samme år døde han, og det viste sig da, at han havde begået underslæb i ikke ubetydeligt omfang. Landejendommen Høgebjerg, som han havde arvet efter faderen, og gården i Slotsgade måtte sælges for at dække underskuddet.

I 1855 erhvervedes den af jernstøber Andreas Stallknecht, som i husets østlige halvdel indrettede butik med store udstillingsvinduer, bundet sammen af store flade buer og med nygotisk sprosseværk af støbejern. Fra hans tid stammer antagelig også dørpartiet med den af flade pilastre bårne, lige overligger.

Store Torv 9, Redergården. Byens matador omkring midten af forrige århundrede var reder, agent Jørgen Bruhn. Han erhvervede o. 1825 den store grundmurede gård på Store Torv, der var opført mellem 1785 og 1787 for Niels Thomsen som et gavlhus langs Søndergade med en portfløj ud til torvet, og ombyggede den, så den kom til at fremtræde som et vinkelanlæg med hovedfacaden mod torvet. Den er lidt skævt komponeret: syv fag med indgang i midten samt et stort fag med gennemkørselsport, det hele dækket af et stort valmtag. Muren er glatpudset og har hovedgesims med spærnekopper. Indgangen indrammes af en fornem søjleportal af træ, genopsat og restaureret 1975, efter i mange år at have været nedtaget. Gårdens placering ud til Torvet for enden af hovedgaden er endnu mere effektiv end Postholdergårdens, og ingen har kunnet være i tvivl om, at her boede byens største mand.

Store Torv 9. Det fordums gavlhus med sidebygning kom efter agent Bruhns ombygning til at fremtræde som et vinkelbygget anlæg.
Fot. H. H. Engqvist 1975.

Søndergade 20. Postholdergården er rig på de knækede barokformer, som var så yndede i de sønderjyske byer. Ældre fotografi.

Jørgen Bruhn var født på den nærliggende Strågård i 1781 og skabte sig som købmand og reder en stærk position i byen, i hvis magistrat han sad en lang årrække. Som helstatsmand spillede han en betydelig rolle under Treårskrigen, hvor han ved sin myndige og besindige optræden havde æren af, at adskillige faretruende situationer blev afværget.

I denne bevægede periode var det, han anlagde sit skibsværft på Kalvø i Genner bugt. Adskillige skibe blev søsat her, men efter Bruhns død i 1858 sygnede virksomheden hen og blev opgivet o. 1870.

Søndergade 20, Postholdergården. Åbenrås vigtigste forbindelse med omverdenen foregik ad søvejen. Hærvejen gik udenom byen, og posten til Åbenrå blev afleveret i Toldsted, hvorfra den blev hentet. En direkte postforbindelse til Flensborg blev varetaget af en privat vognmand, til der i 1730 blev udnævnt en egentlig postmester, der foruden brev- og personbefordring også tog sig af fragtkørsel.

De to første postmestre har sikkert forrettet deres embeder fra deres egne boliger, men i 1758 lod den nye postmester, Herman Daniel Linde, opføre en postholdergård, hvor postvæsenet havde til huse til 1850, samtidig med at der var gæstgiveri.

Til hjælp ved opførelsen overlod byen Linde indtægterne af den såkaldte Toldsted brevskilling, et gebyr der betales for at få breve bragt fra Toldsted til Åbenrå. Denne indtægt oppebar Linde og senere hans enke til sidstnævntes død i 1765.

Den nye postholdergård blev byens fornemste verdslige bygning, og med sin placering ved Søndertorv tog den sig endog mere imponerende ud end Rådhuset, der lå ud til Storegade. Den er af grundmur, i to stokværk og på otte vinduesfag i overetagen. Hjørnerne og de to midterste fag markeres af kvaderlisener, og i underetagen optager det storartede indgangsparti med den dobbeltløbede stentrappe hele midtpartiet. Døren har ligesom vinduerne svungne, profilerede afdækninger af sandsten, der understreger bygningens afhængighed af sydfra kommende barokstrømninger. Hertil bidrager også det store valmtag, der er belagt med de på vore breddegrader sjældent forekommende bæverhalesten.

Et træk, der derimod er karakteristisk for sønderjyske byer (og Ærøskøbing) er de høje, smalle vinduer, der kun består af een overramme og een underramme. De tre kviste, der gentager og forstærker facadevinduernes svungne overkant, er opsat i dette århundrede.

Ribe

Korsbrødregade 7, Korsbrødregården. Som en af middelalderens betydeligste købstæder havde Ribe et stort antal kirker og klostre. Af de fire klostre var Johanniterklostret det fornemste; det nævnes tidligst 1311 og lå ved den gade, der endnu har navn efter det. Efter reformationen blev en del af bygningerne stående; de var herefter i en lang årrække i adeligt eje og blev til sidst bolig for stiftamtmanden. De synes at have eksisteret endnu i 1789, da den energiske købmandsenke Sophie Rahr lånte stiftamtmand Chr. Urne 2600 rdl. mod pant i ejendommen.

Korsbrødregade 7. Johanniterklostret lå ved byens vestlige udkant, tæt på Riberhus' slotsbanke. Bispegården har ved sin store have bevaret den frie beliggenhed.

Fot. H. H. Engqvist 1965.

Madam Rahr var blevet enke i 1787, og efter at Korsbrødregården engang i 1790 var kommet i hendes besiddelse, begyndte hun at træffe forberedelser til her at opføre en passende bolig for sig selv i sin enkestand. De gamle bygninger blev nedrevet, og i slutningen af 1790'erne lod hun – antagelig ved Varde-bygmesteren Mikkel Stobberup – opføre det fornemme klassicistiske hus, der med foranstående borner med udsænde kæder synes at ambitionere på betegnelse palæ.

Det er på ni fag og i to etager, der adskilles af et faldt bånd. Som så meget af Ribeejens byggeri fra denne periode står det i blank mur af røde sten med de fremhævede dekorative led hvidkalkede. Her er det foruden det vandrette bånd, taggesimsen og de to siderisalitler i de næstyderste fag. De har i underetagen kvaderfugning, mens overetagen har indrammede vinduer, flankeret af pilastre. Markeringen af netop disse fag synes lånt fra Quedens' gård. Hovedindgangen var oprindelig i facadens midtfag, men er nu erstattet af et vindue og flyttet om på husets bagside. Til gården hørte endvidere grundmurede længer i syd, vest og nord; af disse er de to sidstnævnte senere nedrevet. Sydlængen indeholder partier af munkesten og er muligvis en rest af den gamle korsbrødregård. Sophie Rahr var overordentlig selvbevidst. Det ses bl.a. af, at hun måtte overgå såvel stiftsfysikus Fridsch som stiftamtmand Moltke med hensyn til størrelsen af sin gård. Hun døde 1828, 83 år gammel.

I 1869 købtes gården af staten til bispebolig og har siden tjent dette formål.

Mellemdammen 18, Terpagers gård. Terpagers gård er med sine to etager og ni bindingsværksfag til gaden en af Ribes anseligste renæssancegårde. Gadesiden fremtræder nu som et langhus, men der er i virkeligheden tale om et gavlhus østligst på grunden og en dertil hørende mindre sidelænge med portgennemkørsel. Gavlhuset er opført ca. 1550-75. Af den oprindelige bygning består endnu de syv fag nærmest gaden, og den røber sin alder ved gårdsidens højstolpekonstruktion, dvs. stolper der går gennem begge etager. Man må forestille sig denne bygning med en knægtbygget, rigt udskåret gade-gavl.

I 1671 gennemgik bygningen imidlertid en omfattende ombygning; den tre fag lange portbygning opførtes i forlængelse af gavlhusets gade- og facade, der udstyredes med nye knægte. Facaden har stokværksfremspring båret af knægte med højst usædvanlige korintiske kapitæler og sparremønster, mens tagudhænget har konsolknægte med udskårne, stafferede frugter. Overdådigst udsmykket er dog porten, hvis overligger har udskårne ranker, vinklaser og engle, der omgiver et versfelt samt to skjolde med initialer for bygherren Niels Pedersen Terp-ager (død 1698) og hans anden kone, Else

*Mellemdammen 18. Gavlhusets oprindelige store gavl omfattede de seks nærmeste fag. Portfaget ses længst til højre. Det er nu indrettet til butik.
Foto i Antikvarisk Samling, Ribe.*

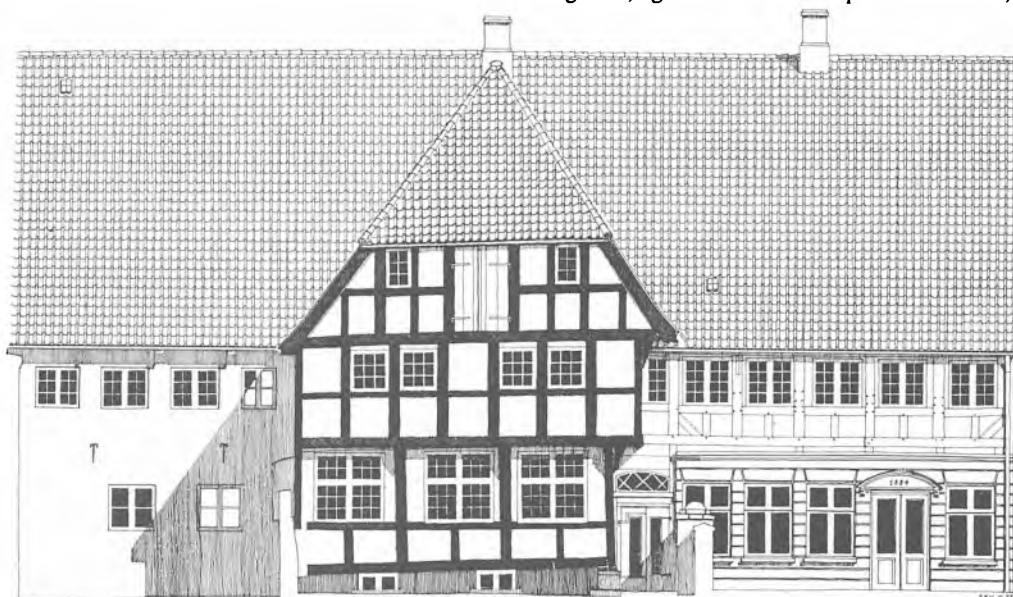
Hansdatter Wandal. Han var far til den Peder Terpager (1654-1738), der var præst og konrektor i Ribe, og som især gjorde sig bekendt som forfatter af den ældste byhistorie »Ripæ Cimbricæ« (1736), som idag er et vigtigt kilde-skrift.

Antagelig fra Terpagers ombygning stammer husets bageste otte fag, der har rummet salen. I den herunder værende kælder er loftsbjælkerne genanvendte stolper fra et hus med den rankekonstruktion, der ellers kun er påtruffet i de få virkelig gamle bindingsværkshuse fra begyndelsen af 1500-tallet.

Sin sidste ændring undergik forhuset i 1798, da den store gavl blev taget ned, og bygningen i stedet fik tag i forlængelse af sidehuset.

Overdammen 5, Apotekergården. Som genboen Quedens' gård er apotekergården opstået ved sammenlægning af tre ejendomme, der siden byens brand i 1580 var bebygget med gavlhuse. Af disse eksisterer endnu væsentlige dele af det midterste. Det opførtes kort efter branden af Hans Svaning, Frederik II's tidligere tugtemester, der i 1552 som dekan i Ribe fik den opgave at skrive en latinsk danmarkshistorie, fortsættelsen af Saxos. Værket fik han omsider færdiggjort kort før sin død i 1584, men det fandtes ikke egnet til udgivelse, og opgaven tildeltes nu Svanings svigersøn, Anders Sørensen Vedel, der også blev kannik i Ribe, men heller ikke fik et brugbart manuskript fra hånden.

Svanings gavlhus var to etager højt og 14 fag dybt, med stokværksfremspring på de to gavle og den sydlige langside. Af dette gavlhus er endnu de seks bageste fag synlige. Knægtene er af den riflede type, der var Ribe-snedkrenes specialitet. Baggavlen, der er knægtbygget, har fået halvvalm. Højstolperne i nordsiden er i underetagen udskiftet med grundmur. I det indre er runddispositionen i vidt omfang bevaret. I 1728 købte apoteker J. H. Ostermann Hans Svanings hus, og indrettede det til apotek. I det rum,

*Overdammen 5. Opstalt af apotekergårdens bagside. I midten ses baggavlen af historiografen Hans Svanings gavlhus og til højre og venstre herfor de nye bygningsafsnit, som apoteker A. M. Eilschou lod opføre i 1776. Underfacaden til højre stammer fra 1884.
Tegning af Erik Einar Holm 1977.*

der oprindelig har været husets gadestue, »dørns«, er der på loftsbjælkerne blevet afdækket en række malede dekorationer, forestillende bl.a. en leopard, en elefant, en løve, en skildpadde og en krokodille. Malerierne er udført i 1. halvdel af 1700-tallet; antagelig er det en udsmykning af apotekets officin. Ostermanns efterfølger, Hieronimus Carstensen erhvervede yderligere nabohuset mod øst. Den næste apoteker, Christian Cornelius Eilschou havde i forvejen Løveapoteket i Kolding og fik kun bevillingen på apoteket i Ribe, fordi han var formuende, og huset trængte til istandsættelse; allerede året efter, 1772, kunne han meddele, at bygningen var istandsat, hvorefter han overdrog apoteket til sin søn, Andreas Michael Eilschou. Denne købte i 1776 nabohuset mod vest, madam Langs gård, nedrev den og det østlige hus samt facaden på det midterste og opførte et langhus af bindingsværk på 14 fag i alle tre grundens bredde. Han byggede endvidere en lille laboratoriebygning i haven og langs Fiskergade en toetages pakhusbygning. Det sidste afsnit af denne byggedes 1822, to år før apotekerens død.

Eilschou var en energisk, men tillige meget stridbar mand og indviklede sig bl.a. i en offentlig polemik med stiftamtmanden, senere overpræsident i København, kammerherre Christian Urne (se s. 127). Han efterfulgtes af sin søn Christian Cornelius Eilschou. Eilschous forhus fik i slutningen af 1800-tallet en grundmuret og pudset facade af klassicistisk-barok karakter. Apoteket blev opgivet o. 1970 og en grundig istandsættelse iværksat ved arkitekt Erik Einar

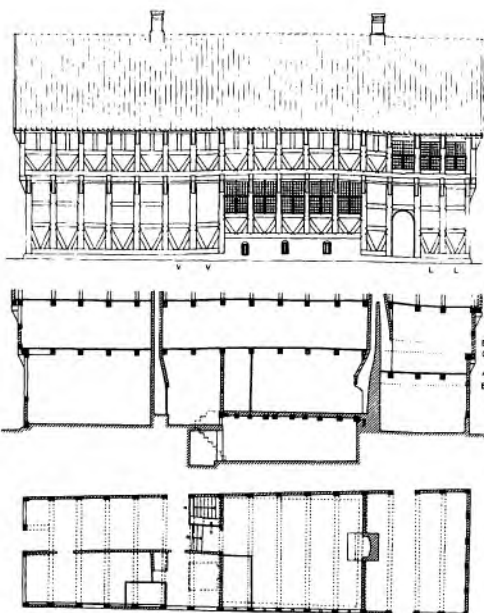
Holm. Samtidig indrettedes en række lejligheder i såvel forhuset til Overdammen som i Fiskergadeløngen.

Overdammen 10, Quedens' gård. De fleste ejendomme, der lå ud til Ribes hovedgade i gammel tid, var smalle og langstrakte og bebygget med gavlhuse tæt ved siden af hinanden. Gavlhuse- ne gør sig stadig gældende i facaderækken, selv om en del er blevet ombygget. Usædvanligt er det dog at finde en gård bestående af fire længer omkring en gårdsplads, som det er tilfældet med Quedens' gård. Den smukke, tilsyneladende klassicistiske købmandsgård har da også gennemløbet en lang udvikling før den fik denne skikkelse.

Begyndelsen var – ikke overraskende – et gavlhuse, opført kort efter den store brand, der 1580 lagde kvarteret om hovedgaden og torvet i aske. I 1583 havde den senere rådmænd, Ebbe Mogensens, på hjørnet af Overdammen og Sortebrødregade rejst sit toetages bindingsværkshus med udkrægning til de to gadesider, men med højstolper i siden mod naboen. Stokværksfremspringet understøttes af de karakteristiske Ribeknægte, hvis rette underkant er udskåret med et sparrelagt, profileret båndmønster, tildels af gotisk karakter. Ebbe Mogensens hus bestod af tre afsnit: syv fag med forstue (framgulv), stue (dørns) og køkken, dernæst fem fag med husets sal over en kælder og endelig fire fag, hvis overetage stod i forbindelse med salen og rummede et fornemt udstyret kammer, i modsætning til den øvrige del af husets overetage, der var magasinrum. Betydelige rester af disse værelser og

Overdammen 10. Gadefacaden af stiftsphysikus A. F. Fridsch's forhus fra 1789. Fot. H. H. Engqvist 1965. Rekonstruktionstegning af Ebbe Mogensens gavlhuse, hvoraf det meste endnu består. Snittet viser, hvorledes de tre bygningsafsnit i stadig stigende niveauer stod i forbindelse med hinanden. Efter Mogens Bencard og Hans Henrik Engqvist: Quedens' gård. 1965.

deres bemaling har kunnet fremdrages ved restaureringen i 1961-65.

En senere ejer, rådmand Jens Lauridsen Baggesen, en oldesøn af Porsborgs bygherre, opførte i 1681 i forlængelse af Ebbe Mogensens hus en portbygning, i hvis overligger han lod indskære sit bomærke og hustruen, Susanna Pedersdatter Vedels initialer samt årstallet, omgivet af bruskarokt slyngværk. Jens Lauridsen, der foruden kramvarehandel også drev handel med tømmer, jern og stude, erhvervede de to nord for liggende ejendomme, også gavlhuse opført efter branden i 1580.

I det 18. århundrede kom den store gård i familien Fridschs eje, og i 1789 lod stiftsfysikus Andreas Frausing Fridsch nedrive de to nordlige ejendomme samt overetagen af de syv forreste fag af Ebbe Mogensens hus og opførte et nyt forhus i alle tre grundes bredde, i grundmur til gaden og bindingsværk til de øvrige sider. Det var Ribes første klassicistiske hus af dette format, og en smuk repræsentant for den helt enkle klassicisme, der ikke søger at gøre sig gældende ved udvendig pynt. Den syv fag lange facade nøjes med at markere indgangsfagene i det 2. fag fra hver side, der træder let frem i forhold til den øvrige facade og over de to døre har et fladt, muret bånd. I gården opførte han den nordre bindingsværksslænge og det nuværende tværhus mod øst, og det firefløjede gårdanlæg, som kendes i dag, var hermed etableret.

Også de følgende stiftsfysici havde deres bolig her, men i 1836 overtoges den af købmand J. H. Quedens, der indrettede butikken i stueetagen. I 1850'erne og 1860'erne lod han dele af gårdbygningerne omsætte i grundmur, således en del af Jens Lauridsen Baggesens portbygning.

Ejendommen fungerede som købmandsgård, til den i 1961 erhvervedes af Carlsbergs Mіндеlegat og overdroges til Den Antikvariske Samling i Ribe, der her efter den af H. H. Engqvist ledede restaurering, der bl.a. i betydeligt omfang retablerede rummene fra Ebbe Mogensens tid, fik rammer, der særdeles instruktivt belyser byggeriet i Ribe gennem tiden.

Præstegade 15, Kapellangården. I Præstegade, hvor langhuse var fremherskende, lod Ribe Magistrat i 1576 opføre en bolig for kapellanen ved domkirken. Det har sikkert ikke været ualmindeligt, at et bystyre har bekostet opførelsen af en præstebolig; det usædvanlige ved dette hus er, at der så eftertrykkeligt gøres opmærksom herpå på selve huset. På dørøverliggeren er der nemlig foruden årstallet indskåret Ribes byvåben.

Bygningen er ganske imponerende: to etager høj og på 12 fag bindingsværk med port i de to sydligste fag. Stokværksfremspringet og tagskægget understøttes af Ribe-knægte, den tidligst daterede forekomst af denne knægtetype, der her er udformet med en række skråtstillede profilindsnit og kølbuesnit i underkanten. Overetagens

Præstegade 15. Den af Ribe by i 1576 opførte bolig for domkirkens kapellan lå ikke ved et af byens hovedstrøg, hvor jorden var knap, og kunne derfor opføres som et langhus med siden til gaden. Fot. i Antikvarisk Samling, Ribe.

undertavl har dobbelte skråstivere, hvad der formentlig også har været i underetagen. Bagsiden har højstolper. Døren er et smukt 1700-tals arbejde, beklædt med profilerede lister lagt i mønster. Husets underetage rummede forstue, stue, køkken samt over kælderens i nordenden en sal. Bygningen toges i brug 1579 af kapellan Mads Nielsen Vedel, der dog døde af pest allerede samme år. Domkirkens kapellan havde bolig her helt til 1850, da bygningen solgtes på auktion. Siden har den været i privateje.

Sønderportsgade 37, Den Rahrse gård. Gavlhuse har engang været et dominerende indslag i Ribes gader, men som følge af den konstruktivt svage måde, de store udkragede gavlobygninger var opført på – kun fastgjort med falske bjælkehoveder – har mange måttet nedtages og er som oftest blevet afløst af valmtag i gadens retning, så gavlhusepræget er forflygtiget. Endnu er dog et par af disse prydgavle bevaret, således på Sønderportsgade 37.

Det er opført o. 1650 som et 11 fag dybt hus, der senere er afkortet til seks fag; det er på to etager med højstolper i siderne og tre stokværksfremspring til gaden, understøttet af konsoller, udsavet med profil som volutter, men iøvrigt uden udsmykninger. Gavlen er i det hele uden anden udsmykning end den, der fremkommer ved den øverste gavltrekanter gitterlignende tømmerkonstruktion og tavlenes opfindsomme og rigt varierede mønstermuring. Gadedøren, fra

Sønderportsgade 37. Et af Ribes forholdsvis få gavlhuse, hvor den store udkragede prydgavl er bevaret. Således har flertallet af hovedgadens huse taget sig ud.

Fot. H. H. Engqvist 1954.

1700-tallet, er beklædt med profilerede lister i rudemønster. Inde i bygningen er bevaret en smuk baroktrappe.

Under den nu nedrevne del af gavlhuset er en kælder, hvis nordmur op til de endnu stående seks fag gavlhus, stammer fra et middelalderligt stenhus i munkesten og med aftrappede nicher. Over denne kælder er der o. 1810 opført en grundmuret bygning i en etage. Til gavlhuset slutter sig et noget yngre bindingsværks sidehus langs Sønderportsgade og med gavl mod Sviegade. Det har også stokværksfremspring, men uden knægte, til gengæld har det profilerede fyldholter. Underetagens facade er i nyere tid omsat i grundmur. Til gården hører endvidere en sidelænge af bindingsværk langs Sviegade med portgennemkørsel, og indtil for få år siden en svalegang til gården. I hvert fald fra 1761 og frem til 1856 var gården ejet af købmandsslægten Rahr, der drev redervirksomhed, sælfangst ved Grønland, brændevinsbrænderi, studehandel, foruden almindeligt købmandsskab.

Torvet 3-5, Porsborg. Foruden sine mange bindingsværkshuse har Ribe også en del grundmurede bygninger fra middelalder og renæssance, hvoraf nogle har inspireret til velklingende navne som Tårnberg, Puggård og Porsborg. Det sidste fremtræder som et tofløjet hjørnehus i to etager, markant beliggende med begge facader ud til torvet og domkirkepladsen. Kernen er et stort gavlhus med siden til torvet og gavlen til

Stenbogade, hvortil der langs denne gade slutter sig et smallere sidehus. I hjørnet mellem de to bygninger er der i gården opført et ottekantet trappetårn, ganske som det kunne ses på Oluf Munks Tårnberg fra o. 1540 og på tidens herregårde. Under hele anlægget er der kældre med krydshvælv. De store vinduer har fladbuede stik og mellem etagerne er en frise af formsten.

Som så mange af Ribes huse er også dette opført efter branden i 1580. Grunden, der da omfattede arealet helt hen til Peder Dovns Slippe, var sammenlagt af ikke mindre end fire brændte ejendomme, opkøbt af storkøbmanden, rådmand Peder Baggesen, der her iværksatte sit imponerende byggeri o. 1590. At byggeriet har været bekesteligt, var samtiden ganske klar over; der blev om det gjort følgende vers: Porsborg hin røde/ lagde Per Baggesens guld øde.

Peder Baggesen, der var svoger til såvel Hans Svaning som Ebbe Mogensen, døde allerede året efter byggeriets fuldførelse, hvorefter ejendommen overgik til hans datter Anne, der i 1592 blev gift med Mads Andersen Pors, efter hvem bygningen fik navn. Han var da skolemeister ved domskolen i Ribe, blev senere sognepræst ved domkirken, men afsattes 1616.

De to fløjes indbyrdes sammenhæng er nu tilsløret, efter at hovedbygningens gavl, der i betragtning af husets øvrige herregårdsagtige karakter, må have været udformet som en af renæssancens svungne pragtgavle, formentlig i slutningen af det 18. århundrede er blevet nedtaget og erstattet af et valmtag i forlængelse af sidehusets tagflugt. I gavlen var også oprindelig hovedindgangsdøren, der nu findes i siden til torvet.

En sønnesøn af Peder Baggesen, Lambert Baggesen, købte i 1650 Porsborg af hr. Peder Pors' arvinger. Han døde af pest 1659.

Torvet 3-5. Over de fire fag nærmest hjørnet har rådmand Peter Baggesens store pragtgavl rejst sig som en af Torvets mest iøjnefaldende bygninger. Ældre fotografi i Antikvarisk Samling, Ribe.

Varde

Storegade 33, Den Kampmannske gård. En række store bybrande er skyld i, at Varde i dag er fattig på byggeri fra gammel tid. Modsat nabobyen Ribe findes her ikke et eneste renæssancehus. De ældste er fra slutningen af 1700-tallet. Et af de smukkeste huse fra denne tid er den Kampmannske gård, der opførtes 1781 efter en af de store brande. Bygherren var byens største købmand Hans Wolff Øllgaard, hvis far før ham havde haft købmandsgård på denne grund, der omfattede det meste af en karré.

Øllgaard var en foretagsom mand og forestod bl.a. som entreprenør opførelsen af byens rådhus i 1785. Han havde dog kastet sig ud i mere, end han kunne magte og gik året efter fallit. Gården blev stillet på auktion, og Øllgaard klarede sig i de næste mange år som byskriver i Varde. Gården skiftede ejer et par gange, inden den i 1797 blev overtaget af brændevinsbrænder, studepranger og handelsmand Hack Kampmann, der desuden ejede herregården Sneumgård. Den nye ejer lod straks påbegynde en ombygning af gårdens hovedbygning, og dennes udseende, som vi kender det i dag, må skyldes denne ombygning, der afsluttedes år 1800 og antagelig blev forestået af den lokale bygmester Mikkel Stobberup.

Bygningen er en karakteristisk repræsentant for den sydjyske klassicisme med dens livlige vekslen mellem pudsede, hvidkalkede led og partier i blank mur i gule eller røde sten. Den 11 fag lange bygning er domineret af et stærkt accentueret midtparti med en dobbeltløbet trappe og valmkvist. De to yderfag er fremhævet ved liserener og refendfugning. Over portalen i midtfaget

sidder Øllgaards bygningssten med fugl Fønix og indskriften: »Ex cinere redivivus 1781«, mens en anden indskrifttavle på den sydlige sidefløj vidner om ombygningen: »Hack Kampmann/Henriette Emilie Kampmann/Wie herlich ist das Haus erziert/Wo Fried und Einigkeit regiert./Anno 1800«. Kampmann døde 1807 og enken året efter. Gården blev sat på auktion og har siden da været ejet af en række købmænd og brændevinsbrændere.

Torvet 3, Sillasens hus. Genboen til den Schultzke gård på torvet tilskrives også bygmesteren Mikkel Stobberup. Det har også en iøjnefaldende beliggenhed, men er ellers et hus af en ganske anden karakter. Det er på kun een etage, der virker noget trykket ved det høje tag. Den lille grundmurede bygning, der står i røde sten, har en facade på fem fag med en dør i midten, men de mest markante partier er de to skråt afskårne hjørner, hvis vinduer er omgivet af pudsede indfatninger, der ligesom hovedgesimsen er hvidkalket. Hjørneafskæringen og fremhævelsen af den ved særlig udsmykning, svarer ganske til, hvad der fandt sted på Københavns mange byggepladser i disse år, og det er således et ganske moderne hus.

Det blev opført 1797 for Anna Christine Agne-the Brorson (1747-1814). Hun var en slægtning af biskoppen og salmedigteren og nu enke efter dennes navnefælle Hans Adolf Brorson, der havde været præst i Emmerlev. Hun var endvidere svigerinde til byfoged Laurids Fogtman, hvis gård lå ved torvets sydside, og det var på et hjørne af hans »toft«, at enkepastorinden opførte sit beskedne hus. Det lå da gemt bag kirkegårdsmuren, men er senere ved torvets udvi-

Storegade 33. Vardes stateligste borgerhus er Hans Wolff Øllgårds store købmandsgård, ombygget til sit nuværende udseende o. 1880 af købmand Hack Kampmann, efter hvem den har sit navn. Ældre fotografi.

*Torvet 3, antagelig opført af den samme bygmester, som den Kampmannske gård. Virkemidlerne er dæmpet væsentligt ned på det lille hus.
Fot. Allan Tønnesen 1971.*

Torvet 4, et engang nobelt og stilfærdigt hus viser, hvor svært det er at holde centralt beliggende bygninger fri for store butiksvinduer og anmassende skilting. Fot. Allan Tønnesen 1971.

delse i forbindelse med opførelsen af det nye rådhus kommet til at ligge ud til selve torvet. Efter fru Brorsons død overtoges ejendommen af Fogtmans svigersøn, søløjtnant Nicolai Henrik Tuxen. I et par generationer har bygningen under navnet Sillasens hus været kendt som gæstgiveri.

Torvet 4, Den Schultzske gård. Beliggenheden på Torvet over for rådhuset og kirken giver den Schultzske gård særlig gunstige vilkår for monumental fremtræden. Det hus, den formodede bygmester Mikkjel Stobberup i 1796-97 opførte, udmærker sig dog ikke med megen udvendig udsmykning. Det er et toetages hus, hvis få vinduer har ladet murværket dominere indtrykket. Midterpartiets hvidkalkede trekantportal og de ligeledes hvidkalkede frisebånd mellem etagerne samt hovedgesimsen er den eneste udsmykning. Huset virker ved sin solide tyngde, hvortil ikke mindst det store halvvalmede tag bidrager. Oprindelig flankeredes det af lavere, tilbagetrukne sidebygninger. Bygherren var købmand og tobaksfabrikant Peder Schultz, der kom fra Altona. Blandt gårdens senere ejere kan nævnes købmand og brændevinsbrænder Jens Thomsen, der i tiden omkring 1820 var byens rigeste mand – han ejede da også den Kampmannske gård – og byfoged Andreas Claus Wedel-Heinen.

Underretagens vinduer er ved butiksinretningen ændret på uheldig vis. Allerede i slutningen af 1800-tallet blev der på hver side af indgangen indsat tre store, rundbuede vinduer, og disse er i vor tid slået sammen til store, sammenhængende butiksruder. Denne forsimpning formår dog ikke at udslette husets fornemme karakter.

Fredericia

Danmarksgade 61, Provstegården. Skrås over for den danske sognekirke, Trinitatis, ligger et af Fredericias smukkeste huse. I 1746 stod her et enetages bindingsværkshus på 29 fag til gaden, der havde tilhørt enken efter den 1717 afdøde provst Christen Borch. Måske er der tale om samme ejendom, som hans forgænger P. J. Dorscheus i 1663 genopførte, efter at besættelsestropperne havde afbrændt den, fordi provsten nægtede at bede for den svenske konge i kirken. Nu beboedes den af kapellan, senere sognepræst og provst Marcus Clod, som o. 1770 iværksatte en ombygning af huset. Facaden mod Danmarksgade og gavlen mod Kongensstræde blev grundmuret, mens det er uklart, om husets gårdside, der stadig er af bindingsværk, også stammer fra denne tid eller er overtaget fra det gamle hus. Den lange facade fik sit tyngdepunkt nærmest Kongensstræde, hvor en risalit med gavlkvist flankeredes af to vinduesfag på hver side. Dernæst fulgte mod øst fire tætsiddende vinduer. Endelig udgjorde østenden gavlen til præstegårdens østlænge, stalden, der var af bindingsværk. Risalitten fik et fornemt indgangsparti med en rundbuet dør mellem to dobbeltpilastre, der – afbrudt af et muret bånd i gesimshøjde – fortsætter op til gavltrekkanten. Vinduerne var af den høje, smalle type med en overramme og en underramme, der er kendt fra det sønderjyske område, og huset minder da også en del om gavlkvisthuse i Åbenrå og Ærøskøbing, bl.a. ved risalitpartiets forskudte placering i forhold til midten.

Også de fire følgende provster havde deres bolig her, men i 1808 blev huset købt til indret-

Danmarksgade 61. Alt tyder på, at det er en sønderjysk bygmester, der har ansvaret for provstegården i den skikkelse, den fik o. 1770. Den asymmetrisk placerede kvist med den pilasterprydede portal og vinduernes specielle udformning genfindes f.eks. i Åbenrå. Fot. Allan Tønnesen 1977.

ning af latinskole og rektorbolig. Østenden, hvor der hidtil havde været stald, blev nu skolestue, og der indsattes mod Danmarksgade fire meget tætsiddende vinduer og en rundbuet dør.

I løbet af århundredet skete der en del ombygningsarbejde ved bygningerne. Hovedindgangen flyttedes fra risalitten til vestgavlen og vinduerne udskiftedes til dannebrogsvinduer, ligesom vinduestakten helt ændredes. I 1874 opførtes en ny østfløj til klasseværelser, men allerede fem år senere blev der bygget en stor, ny skolebygning i ejendommens have, hvor gymnasiet havde til huse til 1940.

Efter en forfaldsperiode er den gamle provstegård og rektorbolig nu overtaget af Trinitatis kirke, der har ladet huset smukt restaurere med retablering af de gamle vinduer og døre. Huset, der står rødkalket med hvide, dekorative led, er indrettet til menighedslokaler og kontorer i forhuset, der har bevaret sin oprindelige ruminddeling og barokke døre. En ny salsbygning er opført i gården i stedet for den tidligere stald.

Dronningensgade 68, Den reformerte præstegård. Kongemagten søgte på alle måder at befolke Fredericia. Da hverken privilegier eller tvangsflytning viste sig tilstrækkelige, gjorde man i 1682 byen til et fristed for fremmede trosretninger, som ellers kun tålte i København. Der opstod nu en katolsk og en jødisk menighed i byen, men foreløbig holdt de reformerte sig borte. Disse driftige folk, hvis virke inden for forskellige industrigrene man kunne se demonstreret i København, prøvede man endnu en

gang at lokke til Fredericia, og i årene omkring 1720 ankom da også et større antal franske reformerte, der efter ophævelsen af det nantiske edikt i 1685 havde slået sig ned i Brandenburg. De reformerte fik overladt jord både i og uden for byen og anlagde her de tobaksplantager med tørrelader, som langt ned gennem tiden kom til at udgøre et særpræget indslag i bybilledet.

I 1736 kunne den reformerte kirke indvies, og samtidig købte menigheden et hus lige overfor, som hidtil havde tilhørt en løjtnant Carstens, og indrettede det til bolig for præsten. Det vides ikke, om de reformerte senere har nedrevet huset og opført et andet, men det er givet, at den højst særprægede bygning i sin kerne er en 1700-talsbygning. Den var oprindelig af bindingsværk, men er engang, formentlig i begyndelsen af 1800-tallet, delvis blevet omsat i grundmur. Kun gavlen i nord er stadig af bindingsværk. Man må regne med, at bygningen som den står i dag stort set er en entagelse i grundmur af 1700-tallets bindingsværkspræstegård. Den er ejendommelig ved at bestå af en meget dyb enetages »midtfløj«, hvortil der i hver ende slutter sig toetages »sidefløje«, der på bagsiden træder frem som risalitter, hvilket antagelig også oprindeligt har været tilfældet for facadens vedkommende. Sidepartierne har valmtag, og samspillet mellem bygningskroppens mur- og tagflader gør huset til et meget levende stykke arkitektur på trods af, at det iøvrigt er sparsomt udstyret med arkitektoniske enkeltheder: indgangspartiets glatte pilastre og tandsnitgesimsen under taget.

Dronningensgade 68. Den reformerte menigheds præstegård i sin arkitektoniske udformning en bygning, der som borgerhus næppe har sit sidestykke her i landet. Trods de klassicistiske enkeltheder som døre, vinduer og gesims, er selve bygningens barokkarakter tydelig. Fot. Hugo Matthiesen 1914.

Sammen med kirken på den anden side af gaden og den i 1820 tilkomne skolebygning har den op til nyeste tid udgjort et fint reformert bygningsmiljø. For få år siden afhændede den lille menighed præstegården til en privatmand. Samtidig blev et bindingsværksudhus nedtaget med henblik på senere opsætning ved Fredericia Museum.

Kongensgade 25, Nordstjernen. I 1650 udstedte Frederik III en række privilegier, der skulle opmuntre til bosættelse i den befæstede by, som kongen af hensyn til landets forsvar ønskede placeret på det strategisk vigtige overfartssted til Fyn. De fordelagtige vilkår virkede dog ikke efter hensigten i det ønskede omfang, og regeringen lod derfor tre landsbyer i omegnen nedbryde og beboerne tvangsforflytte til den nye by, der fik navnet Frederiksodde. Det ældste Fredericia fik således en grundstamme af bønder, og dette afspejlede sig også i bebyggelsen langs det skaktavlede gadenet; det var traditionelle bøndergårde, og landbrug vedblev til helt op i vor egen tid at udgøre et væsentligt erhverv for byens befolkning.

Med sine endnu ikke fuldførte befæstningsanlæg formåede byen ikke at holde stand over for den svenske belejring i 1657. Den holdtes besat, og da krigen påny brød ud i 1659 afbrændte svenskerne byen. Fredericia lå nu atter øde og ubebygget, og efter den endelige fredsslutning forestod et stort genopbygningsarbejde. Atter rejstes byens bøndergårde, fortrinsvis i byens udkant, hvorfra adgangen til de uden for volden

beliggende marker var bekvemmet; også inden for voldene var der til langt op i tiden store ubebyggede arealer, som dyrkedes.

Fra tiden umiddelbart efter den svenske besættelses ophør stammer byens ældste hus, Nordstjernen, på hjørnet af Kongensgade og Prinsensgade. Det er en bygning i en etage, opført i egebindingsværk i meget svære dimensioner. Egnet var dengang meget skovrig, og der er brugt egetømmer i et omfang, der ikke kendes

Kongensgade 25. Fredericias ældste hus, hvis utroligt svære bindingsværkstømmer her anes bag hvidtekalken. Huset har i de senere år stået afstolpet. Fot. Hugo Matthiesen 1914.

fra senere tiders bygninger. Hvert fag har dobbelte dokker, hvorved de mellemliggende tavler bliver ganske smalle, næppe bredere end tømmeret. Det 10 fag lange hus har gennemstukne bjælker og styrerumskonstruktion. Nordgavlen har under tagskægget en række små knægte af renæssancekarakter, som måske oprindeligt har understøttet en udkraget gav. Nu har gavlen valmtag i flugt med nabohusets tag. I de to sydligste fag er der portgennemkørsel, og i det 3. fag fra nord er indgangsdøren, der har riflet indfatning og dobbelte fløje med rokokofyldinger.

Bygningen stod en årrække kondemneret og forfalden, men har netop været underkastet en grundig restaurering.

Vendersgade 32, Hans de Hofmans gård. Trods alle privilegier og fortrinsforanstaltninger viste Fredericia ikke tegn på opsving i nogen retning, bortset fra tobaksavlen. Indbyggertallet stagne, og byens magistrat bestod hovedsagelig af rå og korrumpere personer.

Disse triste forhold syntes efter 1760 at skulle vendes til ny fremgang. Dette år tiltrådte Hans de Hofman som byens præsident, udnævnt af kongen. Han havde været ansat i Commercekollegiet, til han i 1743 købte sin fædrene gård, Skjerrildgård, og slog sig ned her sammen med sin hustru, Bodil Biering, en niece af Gerhardt de Lichtenberg, i hvis gård i Horsens (se s. 179)

Hans de Hofmann (1713–93), Fredericias præsident, jurist og flittig topografisk forfatter, der gjorde en stor indsats for den hensygnende bys opkomst. Maleri i Fredericia Museum.

brylluppet stod samme år. Hofman var historisk interesseret og havde allerede da udgivet sine »Hofmans Foundationer«, et yderst for tjenstfuldt værk i 10 bind. Senere kom han til at

Vendersgade 32. Den gård, Fredericias præsident Hans de Hofman lod opføre for sig selv, adskille sig kun ved at være grundmuret og ved bygningsstenen over døren fra byens andre borgerhuse. Ældre fotografi i Fredericia Museum.

besørge udgivelsen af størstedelen af sin svoger, Erich Pontoppidans »Danske Atlas«. Hofman tog initiativ til opførelsen af byens nye rådhus 1762, oprettede en klædefabrik for at skaffe beskæftigelse for de fattige og erhvervede store arealer for byen. Personlig ofrede han store beløb på byens forbedring og til godgørenhed. Skrås over for rådhuset, på hjørnet af Vendersgade og Sjællandsgade, opførte han sin egen gård, et grundmuret gavkvisthus i en etage uden de store præentioner som Lichtenbergs i Horsens, men dog med behersket markering af huset som bolig for en af byens standspersoner. Det fremhævede midtparti med kvisten har inden for en pilasterportal et af kvadre indrammet dørparti og over portalen, mellem kvistens to vinduer, lod han indsætte en sandstenstavle med sit navn, årstallet 1760 og sit våben, en sparre og tre kugler. Ud mod rådhuspladsen var en sidelænge af bindingsværk. Grunden strakte sig også langs Sjællandsgade og langt bagud, og her opførte han en række bindingsværksbygninger med stalde, vognskure, lade og porthus. Endelig hørte der til ejendommen også en stor have med mange frugttræer, Hofman indrettede sig her et smagfuldt hjem med smukke møbler og malerier samt »en skøn bogsal« og udfoldede stor gæstfrihed. Han mistede sin hustru i 1769 og ægtede året efter Marie Elisabeth Beenfeldt, enke efter oberst I. S. v. Ehrenfeldt til Ølstedgård og søster til Hofmans genbo, oberstløjtnant ved det Jyske Dragonregiment, Fr. Ludvig v. Beenfeldt. Denne solgte i 1772 sin gård til Hofmans broder, assessor Jens de Hofman. Det er denne gård, der nu, flyttet til en af Fredericias bastioner, udgør rammen om byens museum.

I 1773 udnævntes Hofman til amtmand over Koldinghus amt og nedlagde hvervet som Fredericias præsident, men også som amtmand blev han boende i sin gård, hvor han døde 1793, 79 år gammel. Han fulgtes til graven af en stor skare taknemmelige bysbørn.

Omkring 1850 blev bindingsværkshuset ud til rådhuspladsen nedrevet og afløst af et grundmuret hus i to etager. Antagelig er hovedbygningens gavl ved samme lejlighed blevet ændret med et skråt afskåret hjørne og taget ført hen til nabohuset. I hjørnefaget er etableret en indgang til en købmandsbutik.

Horsens

Nørregade 21, Anders Kruuses gård. Den noget brovtende jyske murmesterbarok afløstes i Horsens af en klassicisme, der også har sit eget særpræg. Hovedmanden er her bygmester Anders Kruuse, der fødtes i Horsens 1745, som søn af en skipper og handelsmand. Murerhåndværket har han antagelig lært hos sin storfader, Christen Christensen Stobberup. O. 1765 op-

Nørregade 21. Anders Kruuses egen gård er mere beskeden udstyret med udvendig dekoration end de større gårde, han opførte på hovedgaden, Søndergade.

Fot. Mogens Kristensen 1977.

holdt han sig sammen med sin ven og slægtning, billedhuggeren Jens Hiernøe, i København, hvor de modtog undervisning på Kunstakademiet. Det var i den periode, hvor akademiets arkitekturundervisning var helt præget af Jardin og hans version af nyklassicismen, og det er da også den, Kruuse omplantede til jysk jord, da han vendte hjem i kompagniskab med Hiernøe og rejste en række smukke bygninger i Horsens og andre jyske købstæder. Byen begyndte nu for alvor at skifte karakter fra at være en by, bestående af bindingsværkshuse til en by af grundmurede huse, dvs. ofte var det kun facaden, der blev omsat i grundmur. Kruuses og Hiernøes bygninger har store, rolige facader med behersket anvendelse af arkitektonisk pynt – pilastre forekommer sjældent – men med markering af et enkelt parti, f.eks. porten eller hovedindgangen, hvortil Hiernøe komponerede indramninger med anvendelse af Louis Seize-stilens yndefulde motiver: guirlander, festoner m.m.

Som samtidige københavnske murmestre opførte Kruuse undertiden bygninger med sig selv som bygherre med salg for øje, men i 1786 byggede han i Nørregade et hus for sin egen familie. I modsætning til de store gårde, han opførte på hovedgaden, har denne lykkeligt undgået indretning af butikker med store vinduer i underetagen. Det to etager høje hus har en næsten helt glat facade, kun med et bånd mellem de to etager og en tandsnitgesims under taget. I det østligste af de brede yderfag er den kurvehanksbuede port, indrammet af flade, guirlandeprydede pilastre, der bærer en triglyfgesims med en indskriftplade og to medailloner med initialer for Kruuse og hans hustru, Ane Kirstine Garmer. Kruuse havde såvel stiftamtmandens som bystyrets bevågenhed og blev selv rådmænd i 1792. Denne position og hans gode forbindelser iøvrigt hjalp ham til en lang række byggeopgaver, ikke bare i Horsens, men over

hele Midtjylland, således de nu forsvundne råd-
huse i Vejle og Holstebro samt det endnu eksis-
terende Nørrejylland's Tøjhus i Randers.

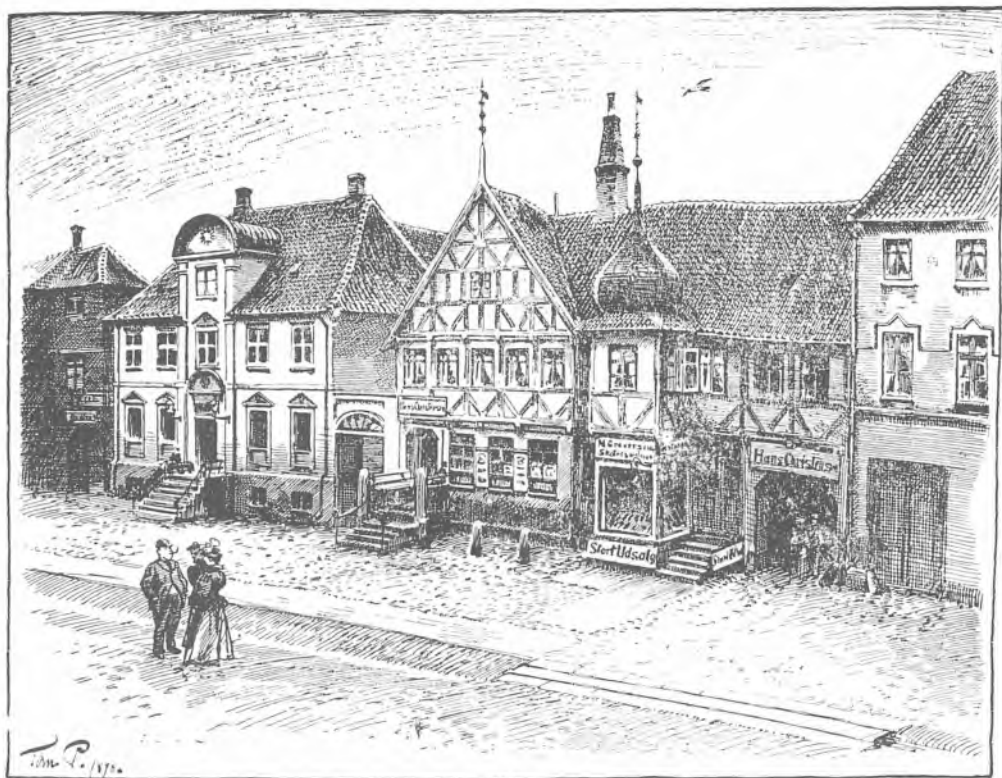
I 1801 døde hans mangeårige kompagnon, Jens
Hiernøe, og Kruuses arkitektur bliver nu yder-
ligere enkel, næsten C. F. Hansensk.

Kruuses virksomme liv havde givet ham gode
indtægter, og da han døde i 1811, var det som
en velhavende mand. Han blev begravet i klo-
sterkirken.

Søndergade 12, Helms' Apotek. I 1707 købte
byens apoteker Jacob Schmidt en ejendom på
torvet, hvor han opførte en ny apotekergård.
Hans økonomiske baggrund har antagelig væ-
ret svigerfaderen, apoteker Heinrich Helms i
Haderslev. Schmidt var en driftig mand, der
som så mange andre af tidens apotekere des-
uden drev gæstgiveri og havde vinstue. Apote-
ket havde i hans forgængeres tid ligget i Søn-
dergade, og i 1729 erhvervede Schmidt denne
ejendom; i 1736 lod han her opføre endnu en ny
apotekergård. Den ellers velbeliggende gård på
torvet solgte han til Lucie Hedvig v. Levetzow,
der et par år forinden havde afstået Urup til sin
søn, Hans Rudolf v. Grabow, og nu ønskede at
få en passende bolig i Horsens. Grabow havde
straks ladet den gamle renæssancegård ombyg-
ge og meget tyder på, at apoteker Schmidt til sit

byggeri benyttede samme murmester som Gra-
bow, Johan Gottfried Hödrich i Viborg.

Apoteket var det første grundmurede hus i
Horsens, og ingen af byens indfødte håndvær-
kere kunne forestå opførelsen af det prætentiø-
se byggeri, der tilmed rummer stilistiske træk fra
Hödrichs hjemland, Sachsen. Huset er på
etager over en høj kælder. Det har en smal pro-
fileret gesims mellem 1. og 2. etages vinduer,
men ivoerigt er de lodrette linier fremherskende:
pilastrene ved hjørnerne og på hver side af midt-
partiet, der er forlænget i en kvist med segment-
fronton. En høj, udsvajende trappe fører op til
indgangen, hvis profilerede og forkrøppede ind-
ramning bærer en segmentfronton med det kro-
nede kongelige monogram. Over stueetagens
vinduer og vinduet over portalen er anbragt tre-
kantfrontoner med vingede englehoveder, og til-
svarende englehoveder finder man ivoerigt rundt
om på pilastrene. De er af tydelig ungrenæssan-
cekarakter og stammer efter traditionen fra
Urup, hvor de da må være blevet tilovers ved
Hödrichs ombygning. Kvistens fronton er en re-
konstruktion fra 1890; før den tid havde den
gavltrekan. Huset var indrettet med en gen-
nemgående gang, for hvis ende var en italiensk
trappe med barokbalustre, hvoraf dele endnu er
bevaret. Til venstre for gangen var formentlig
officinet og til højre to værelser hørende til apo-

*Søndergade 12. Til venstre, med den rundbuede kvist, ses apoteker Schmidts gård fra 1736. Til højre her-
for ligger Claus Cortsens lidt ældre bindingsværksgård, der i 1913 blev flyttet til en villagrund i byens udkant.
Tegning af Tom Petersen 1898.*

Søndergade 12. En af vinduesfrontonerne med vingede englehoveder, der oprindelig skal have været anbragt på herregården Urup, men flyttet til apotekergården, da den blev opført af bygmesteren J. G. Hödrich. Fot. Mogens Kristensen 1978.

tekerens privatbolig, som også omfattede overetagen; her var der en stor trefags sal til gaden, flankeret af to små kabinetter. Kælderen, hvor apotekeren har haft sin vinudskænkning, er overhvalvet med seks krydshvælv, båret af to piller. Over døren er en indskrifttavle med bygherrens og hans hustrus navne: Jacob Schmidt og Anna Margaretha Helms, samt årstallet 1736. Den oprindelige, pragtfulde barokhoveddør blev i 1890 flyttet om på den anden side af huset. I 1743 udvidede Schmidt med en stor sidebygning, indrettet til laboratorium; til denne, der står i blank mur af gule flensborgsten, vides Hödrich at have leveret tegninger.

Jacob Schmidt døde 1750 efter syv år forinden at have afstået apoteket til sin søn, Gottfried Schmidt. Denne havde en i økonomisk henseende lige så heldig hånd som faderen; han handlede bl.a. med ejendomme, og efter hans død 1773 indrettedes der i Klosterkirken et gravkapel for hans overdådige marmorsarkofag. Apoteket bestyredes herefter af hans fætter, Jacob Helms, der købte det efter enkens død, 1779, og hvis efterslægt stadig ejer det. Helms' apotek havde som nærmeste nabo mod vest Claus Cortsens berømte bindingsværksgård, opført 1718, som med sit løgkuppelformede karnapspir var et af landets mest maleriske købstadshuse indtil nedrivningen 1913. Mellem denne gård og apoteket var en port med trekantoverligger af træ, senere ændret til en mur, fladbuget port.

Søndergade 17, Lichtenbergs gård. Længe fik apoteket ikke lov at stå som byens eneste grundmurede bygning. På den anden side af gaden lå en stor bindingsværksgård i to etager, som havde tilhørt købmand Hans Christensen. Han havde i mange år drevet handel i kompagniskab med sin svoger, Henrik Lichtenberg, og heri deltog fra o. 1728 Hans Christensens søn, Gerhard Hansen, der var født 1697 og i 1739 adledes som Gerhard Hansen de Lichtenberg, idet han optog mødrenerlægtens navn. Ved sit ægteskab med Bodil Hofgård blev han svigersøn til borgmester Stephen Hofgaard og svoger til Claus Cortsen.

Han havde allerede i 1730'erne erhvervet sig jordegods og iværksat byggearbejder på dette, og da han i 1740 arvede fædrengården på Søndergade, har han formentlig ikke i længden kunnet bære at se over til apotekeren elegante hus. I 1744 lod han bindingsværksfacaden nedbryde og opførte i stedet en ny gadeside i grundmur, hvis lige ikke er set i landet før eller siden. Som bygmester benyttede han den i Skive bosatte Nicolaus Henrich Rieman, som tidligere havde udført byggearbejder for Lichtenberg på Engesholm og to til godset hørende landsbykirker. Rieman var en af flere tyske murmestre, der i disse år satte deres præg på byggeriet i det midt- og nørrejyske område og med Viborg som centrum udbredte deres festlige barokarkitektur, der, så langt fra at kunne kaldes klassisk, tværtimod har overtaget meget af renæssancens væsen.

Lichtenbergs gård fik et usædvanlig pompøst midtparti på tre fag, kronet af en gavlkvist med en enestående knækket og svajet fronton og flankeret af tårnagtige karnapper i to etager med hjørnekvadere og halvrunde frontoner mod gaden og trekantede til siderne. Samtlige vinduer har ørerammer samt i underetagen segmentfrontoner og i overetagen trekantfrontoner. Prægtigst er dog sandstensportalen, hvortil en tresidet fritrappeløber fører op. Den består af pilastre med korintiske kapitæler, bærende en svungen, forkrøppet overdel med det Lichtenbergske våben, hvorover to putti med hver et skjold. Over kapitælerne står bygherrens og hans hustrus navne og over døren årstallet 1744 samt sætningen »Was Gott beschert uns niemandt werdt«.

Indvendig udstyredes huset med tilsvarende pragt; endnu er bevaret den fornemme baroktrappe og en række store rum. Hvis stukkerede lofter, døre og paneler vidner om bygherrens glæde ved smukke og storslåede omgivelser samt om hans store pengepung. Han var iøvrigt en stilfærdig mand, der i det daglige levede særdeles enkelt. I en årrække dominerede han helt Nørrejylland's børs, Viborg snapsting. Lichtenberg erhvervede efterhånden en lang række midtjyske godser: Engesholm, Kjeldkær, Ha-

Søndergade 17. Da Frederik V på sin rejse til Norge i 1749 drog gennem en række danske byer og nåede til det festligt illuminerede Horsens, var det i Gerhard Hansen de Lichtenbergs nye og prægtige gård, han blev indkvarteret. Fot. Anders Jespersen.

raldskær, Merringgård, Ursinggård, Serridslevgård, Lindbjerggård og Bidstrup og ansås for tidens største jordbesidder. Overalt forbedrede han sine herregårdsbygninger og kirker og udfoldede stor godgørelse. Han døde 1764 og ligger begravet i Horsens Klosterkirke i et gravkapel udstyret med samme pragt, som han omgav sig med i levende live. Mod slutningen af 1700-tallet opførtes en pilasterprydet port øst for hovedbygningen, antagelig ved murmester Anders Kruuse.

I 1807 købtes gården af købmand Jens Overbye Engerslev på auktion efter Lichtenbergs datter, kammerherreinde Gersdorff. Han indrettede den i 1813 til gæstgivergård, hvad den har været siden. I 1820 solgtes den til gæstgiver Kield Kielsen og i 1843 til Anders Jørgensen, efter hvem den endnu fører navnet »Jørgensens Hotel«.

I 1896 blev huset udvidet mod gården, hvorved den gamle bagfacade af bindingsværk forsvandt.

Kolding

Axeltorv 2, Apoteker Reimincks gård. I 1585 kom Herman Reiminck til Kolding fra Koesfeld i Vestfalen, som byens første apoteker. I hans privilegium indgik bl.a. skattefrihed og tilladelse til at holde vinkælder, og han vides også at have drevet studehandel. Han har øjensynlig

klaret sig godt, for efter 10 år kunne han på byens torv rejse det rigest udsmykkede bindingsværkshus, vi kender til i Danmark. Som de to andre bevarede gamle Koldinghuse er det et gavlhus, i to stokværk og med et lavere sidehus i forlængelse af facadegavlen. Gavlen, der er seks fag bred, har tre stokværksfremspring understøttet af konsoller med udskåret kassetteværk. Bjælkehovederne dækkes af stolpeskæl, der smykkes af rosetter, planter og vaser i ungrenæssancens spinkle former og lave relief. Mellem bjælkehovederne er der fyldholter, i hvis indsnit der ligesom i Helsingør ses vingede englehoveder. Underetagens undertavl har svære dokker, mens de øvre etager har skråbånd, hvis brede felter helt udfyldes med viltet og varieret akantusløv. Det allerøverste trekantfelt er udfyldt med en kæmpemæssig roset, som dog ikke er oprindelig, men tilføjet i 1880'erne, da byningsinspektør Winstrup foretog en reparation af huset. Over døren, der har været flyttet en del rundt på facaden, anbragte bygherren på en kølbueformet overligger et citat på tysk fra Davids 55. salme samt årstallet 1595 og sine egne og hustruens initialer, H.R. og M.H.R. Den kun to fag lange sidebygning har samme dekorative udsmykning som gavlhuset og er altså samtidig med dette, hvilket er ejendommeligt, da gavlhuset til denne side har stokværksudkræning, her båret af de enklere, ryggede knægte, mens den anden langside har højstolper. Gavlhuset afsluttes mod syd af en nøgtern bindingsværks-gavl og valmtag.

Apoteker Reiminck døde allerede 1598 og begravedes i kirken med prædikatet »en mærkelig god og from mand«. Apoteket videreførtes af enken, Margrete, der desuden ofte kunne glæde sig over fornem indkvartering af gæster fra Koldinghus. Hun døde 1635 og efterlod apotekergården til sin datter og svigersønnen, apoteker Baltzer Brabrand. I 1659 blev den solgt til kgl. hofrejseapoteker Johan Adolf Møller, i hvis slægts eje den forblev i over et århundrede, idet dog selve apoteket fra 1674 blev indrettet i en anden bygning ved torvet, mens vinstuen og det tilhørende brænderi forblev i den gamle gård. I 1776 solgtes gården til tidligere sognepræst i Sønder Bjært, magister Peter Nicolaus Kleist, en særling, der var bekendt for sin store bogsamling og sin uhyre gerrighed, og hvem arkivtegneren Søren Abildgaard kalder »doctus asinus«, en lærd æsel. I 1796 arvede hans søn, bager Hans Severin Kleist, gården. Han solgte den til købmand Ludvig Svendsen Slott og hermed begyndte ejendommens lange æra som købmandsgård. Slott udvidede gården ved køb af et andet, mindre og ikke nær så dekoreret gavlhus fra 1607 øst for Reimincks gavlhus og etablerede en indkørselsport imellem de to bygninger. I 1829 solgte Slotts enke ejendommen til en ung, tidligere kommis i forretningen J. S. Borch, der i løbet af få år drev købmandsvirksomheden op til at blive Koldings betydeligste. Han var udlært brændevinsbrænder, handlede overvejende med korn og blev i 1850'erne også reder. Han købte nu også næste hus mod øst, nedrev dette og det mellemliggende bindingsværksgavlhus og opførte her en bygning ud til torvet og op til det Reiminckske hus. Borch, der i 1845 blev stads-

hauptmand, tog ivrigt del i byens anliggender, var initiativtager til opførelsen af et nyt rådhus 1837 og til havnens anlæggelse 1842-43. Han døde 1879 og overlod sin store virksomhed til sønnen Erhard Andreas Borch.

Fra den yngre Borchs første år eksisterer der en beskrivelse af købmandsgården og dens indretning, forfattet af en kommis i forretningen. Indgangsdøren midt for gavlen førte tidligere direkte ind i butikken, men der var nu afskiltet en entré, hvorfra en dør med kighul førte ind til købmandens privatlejlighed, mens døren til højre førte ind i butikken, der ikke udefra gav sig tilkende som købmandshandel. Bagved var bogholderens kontor, og bag dette igen købmandens eget kontor, hvorfra denne havde god udsigt over, hvad der foregik i gården og dens vidtløftige bygningsanlæg med stalde, vognport, bryghus og tre store pakhuse.

Som de fleste af denne tids store købmandsgårde er denne, der ikke uforståeligt i mange år gik under navnet Borchs gård, nu afviklet og de fleste af bygningerne nedrevet. Kun forhusbebyggelsen, Herman Reimincks gavlhus og sidehus, består endnu; det store areal bagved, hvor gårdens øvrige bygninger lå, er nu udlagt til en kæmpemæssig parkeringsplads.

Helligkorsgade 18, Skomagerhuset. Foruden Borchs gård har Kolding i Helligkorsgade endnu et par huse af ærværdig alder. Det er to bindingsværksgavlhuse, beliggende tæt ved siden af hinanden med en slippe imellem og med gavlene forskudt i forhold til hinanden. De frembyder herved et meget karakteristisk og charmerende omend noget begrænset bybillede fra renæssancen. Det bedst bevarede, nr. 18, er ved indskrift over indgangsdøren dateret til 1589 og bærer desuden forbogstaverne HI og DH for bygherren og hans kone samt hans bomærke. Den fem fag brede gavl har to udkragninger med enkle, ryggede knægte, men kan i pragt ikke måle sig med gården på torvet. Det har oprindelig været fem fag dybt, men kort efter opførelsen er der blevet tilføjet endnu fire fag bagud. Ruminddelingen er antagelig noget ændret, men en del malede dekorationer på vægge og loftsbjælker er bevaret.

I 1649 ejedes huset af rådmand Hans Marchorsen, senere i århundredet af Kolding latinskole, men fra ca. 1704 kom det i skomager Jørgen Hansen og hans efterkommeres besiddelse. Den sidste af disse var skomager Peter Martin Møller (1824-1915), der indlagde sig stor fortjeneste som arkæolog, og hvis samlinger findes på Koldinghus. I hans høje alder var huset blevet meget forsømt, og bevaringsvenner lod det efter hans død undersøge og restaurere ved arkitekt Christen Borch 1915. Indgangsdøren blev flyttet et fag, det hidtil overhvidtede hus fik bindingsværket trukket op i rødt og sort og gadegavlen forsynedes med den for den tids huse karakteristiske brandstang.

Axeltorv 2. Ved sit overdådige rankesnitværk er apoteker Reimincks gård enestående blandt vore bindingsværksbygninger. Gammelt fotografi i Museet på Koldinghus.

Helligkorsgade 18, skomagerhuset ses i baggrunden til højre og nr. 20, rådmand Mogens Eriksens gård til venstre.

Gammelt fotografi i Museet på Koldinghus.

Der indrettedes fire boliger under en stiftelse for ældre. I 1938 fik Kolding Kommune tilbudt ejendommen; de fire boliger nedlagdes og en udvendig tilbageføring gennemført. Det forreste rum i stueetagen blev overladt byens turistkontor, mens de øvrige stuer udstyredes med enkelte møbler fra husets opførelsestid. Et gårdværelse er senere indrettet til skomagerværksted ved siden af et drengekammer og et svendekammer.

Helligkorsgade 20, Mogens Eriksens gård. Det andet gavlhus i Helligkorsgade er en del yngre end det foregående. Da Wallensteins tropper i 1627 drog op gennem Jylland, var rådmand Mogens Eriksens gård en af dem, der blev ødelagt under soldaternes hærgen. I 1632 genopbyggede han sit hus og anbragte en smuk indskrifttavle på facaden til minde herom. Som naboet var det et gavlhus af bindingsværk, der på den for gavlhuse karakteristiske vis har forlænget sig bagud i stadig smallere sidehuse. Ligesom nr. 18 må gavlen have været knægtbygget, men også vestsiden har været knægtbygget, som de bevarede tre fag viser. Disse er desuden forsynet med stolpeskel, dvs. en plankeagtig forlængelse af overetagens stolper, der be-

skytter de nedenunder værende bjælkehoveder mod regn, en materialekrævende finesse, der normalt kun optræder på huse fra 16. århundrede. Måske har Mogens Eriksens genopbygning ikke været mere total, end at noget af det gamle hus er blevet stående eller har kunnet genanvendes. Mogens Eriksen døde 1650, 53 år gammel, hvorefter gården over en række ret hurtigt skiftende ejere i 1767 kom i handskemager Niels Jørgensens besiddelse. Sønnen, handskemager Jørgen Jørgensen, ejede den fra 1798 til 1848, mens næste generation, Niels Jørgensen, indrettede et brændevinsbrænderi i bagbygningerne. Det er antagelig ham, der efter Treårskrigen ødelæggelser lod gavlen og de nærmeste fag af vestsiden omsætte i grundmur, idet han som en interessant cadeau til husets alder gav det en svungen gavli i renæssancestil, mens andre detaljer, vandrette bånd og profilerede vinduesindramninger udformedes helt i tidens senklassicistiske stil. Samtidig blev der indrettet lokaler til borgerforeningen, og i forbindelse hermed udbyggedes mellebygningen i en etage over en port til en dansesal.

I 1868 købtes gården af købmand Rasmus Kaalund, der i stueetagen indrettede en købmandsbutik. I 1938 erhvervede Kolding kommune ejendommen. Forhuset blev istandsat og indrettet til restaurant »Borgerkroen«, idet det gamle butiksudstyr overlodes til Holbæk museum. Sidehuset blev nedrevet og et andet opført med anvendelse af bindingsværksmaterialer fra et nedrevet hus i Rendebanen i Kolding. I denne nye sidebygning indrettedes fire boliger for ældre, enlige kvinder. Borgerkroen blev dekoreret i en art renæssancestil, og på trappegangen maledes ca. 30 bomærker for koldingborgere fra 1596.

Holstebro

Østergade 35-37, Nyboes gård. Nyboe er navnet på en købmandsslægt, som gennem flere hundrede år var hjemmehørende i Holstebro. I 1796 opførte et af dens mest fremtrædende medlemmer, købmand Jens Nielsen Nyboe på to sammenlagte grunde på nordsiden af byens hovedgade sin nye, store gård.

Den bestod af forhus, to sidelænger med pakhus, vognskur, port, stalde m.m. og en tværlænge til lade og lo. Det lange, enetages forhus er grundmuret og har en valmkvist på to fag. Hele kvistpartiet kantes af brede lisener, der afbrydes midtpå af bygningens taggesims. En tilsvarende lisen adskiller kvistens to fag og understreger herved det arkitektonisk uheldige fagantal, hvortil den i det ene fag anbragte dør også bidrager. Vellykket er heller ikke kvaderfugningen mellem soklen og vinduernes underkant. Kun facaden til Østergade er pudset, mens gavlene og bagsiden står i blank mur. Trods den no-

Østergade 35-37. En gadeudvidelse har i 1975 krævet, at der skete en afskorting af den lange gadelængde, således at bygningen nu kun står til og med de tre fag vinduer til højre for gavlkvisten. De tre vinduer er samtidig ændret til dannebrogsvinduer. Fot. atelier Eg - Sø.

get ubehjælpssomme facadeudformning er der en egen solid holdning over bygningen, der blandt Holstebros sparsomme ældre bebyggelse ubetinget er det mest bemærkelsesværdige borgerhus.

Jens Nyboe drev her sin store købmandshandel til sin død o. 1820. Den blev da overtaget af hans svigersøn, Johannes Lohmann, der dog snart gik fallit. Gården købtes 1831 af by- og herredsskriver M. Schou, som efter at han i 1849 var blevet forflyttet til Assens, i 1851 solgte den til distriktslæge Gleerup. Denne fandt dog efterhånden ejendommen så stor, at han i 1880 kunne sælge det meste af den vestlige halvdel til by- og herredsfoged Borup, og i 1883 den østlige halvdel til distriktslæge M. Kragh, mens han selv beholdt den nordre del af sidelængen til Ahlgade.

Ebeltoft

Adelgade 13-15, Farvergården. Ebeltoft skylder sin sene og langsomme industrialisering, at så at sige hele den gamle by er i behold. Takket være dette forhold har vi i dag et enestående homogent bymiljø, overvejende bestående af lave 1700-tals bindingsværkshuse med centrum i Torvet med det gamle rådhus.

Et af de gamle håndværk, som krævede særligt indrettede bygninger, er farverhåndværket. De

fleste farvergårde er som oftest nedrevet eller helt ombygget, efterhånden som farveriet ikke kunne klare sig i konkurrencen med den moderne tekstilfarvningsindustri. Farvergården i Ebeltoft er det eneste sted, hvor alt endnu er i behold, bygninger, indretning og redskaber.

Den første farver var Emanuel Randlev, der fik privilegium 1772 og indrettede sig med redskaberne fra et ældre farveri i et bindingsværkshus fra begyndelsen af 1700-tallet, et af de få gavlhuse i den ellers af langhuse helt dominerede by. Dette hus og en tilhørende portbygning langs gaden samt de bagved liggende bygninger blev nu ombygget af farver Randlev. I 1804 købtes farvergården af birkedommer U. A. Wærums enke, som atter solgte den til enken efter proprietær Joachim Schalstrup i 1815, men først da den i 1824 blev overtaget af farver Johs. Lybring Kragh, tog farveriet et opsving, som nødvendiggjorde udvidelser og nybygninger. Han erhvervede 1851 naboejendommen mod syd, nuværende nr. 15, hvor feldbereder Jacob Møller o. 1820 havde opført et gavlkvisthus af bindingsværk på fem fag med kvist over to fag. Samme år opførte han i gården mod syd en ny, grundmuret værkstedsbygning med en stor vandbeholder og fem murede kedler omkring den forsænkede fyrgrav; den indeholder endvidere tørrestue, pressekammer og kypekammeret, hvor der kun farvedes med indigoblåt. Til værkstedsindretningen hører endvidere et skyllehus i haven. Mod nord bevaredes den gamle

*Adelgade 13-15. Til højre farvergårdens gavlhuis med portlængen. Længere oppe i gaden ses feldbereder Møllers grundmurede gavlkvisthus.
Fot. Allan Tønnesen 1978.*

staldbygning af bindingsværk fra før Randlevs tid, som ved en tværbygning er forbundet med værkstedet.

Kragh døde i 1866 og efterfulgtes af sin søn. I 1877 overtoges farveriet af A. G. Petersen, hvis skilt stadig sidder på gavlhusets facade. Den sidste farver var hans søn, Johan Petersen, der

tvunget af udviklingen måtte indstille virksomheden, men som helt til sin død i 1959 bevarede farvergården og dens udstyr intakt. Den ejes nu af Ebeltoft kommune og er omsider blevet istandsat efter en mere end 20-årig forfaldsperiode. Den maleriske bygning med den idylliske gårdsplads og enestående interiører åbnes nu for offentligheden som museum.

Torvet 9-11. Den 11. december 1773 udbrød der brand i Gertrud Christensdatters hus på torvet. Ilden bredte sig til naboejendommen, der tilhørte byfoged Lorentz Ditlefsen, og begge huse nedbrændte. Byfogden, der desuden var byskriver, birkedommer og kirkeværge, var en meget aktiv mand. Han købte nu Gertrud Christensdatters ejendom, og på denne, sin egen og endnu en ubebygget grund på torvet opførte han, der selv boede i det nærliggende Adelgade 5, i 1779 den store gård med henblik på udlejning til officerer fra den garnison, der var i byen til 1785. Den enetages bindingsværksgård bestod da af ni fag til torvet og 14 fag til Adelgade. I 1785 solgte han den til landråd Chr. Wilh. Schleppegrell, der de næste 10 år boede her som pensionist og blev kendt for sin store husholdning med tjener og husholderske. Senere ejedes den velbeliggende gård lige over for byens gamle rådhus af en længere række, ret hyppigt skiftende standspersoner.

Torvet 9-11. Den store hjørnegård over for rådhuset er opført 1779 af byfoged, birkedommer m.m. Lorentz Ditlefsen. Nu har byens turistkontor lokaler i det nyrestaurerede hus. Fot. Allan Tønnesen 1978.

Brødregade 24–26. Bindingsværkshuset strakte sig, da det blev opført, kun til den tredje indgangsdør, senere er resten tilføjet og bygningen delt på midten, samtidig med at konsollerne på den ene halvdel er ændret til en profilering. Gammelt fotografi i Kunstakademiets bibliotek.

I 1927 blev de syv nordligste fag af Adelgade-længen nedrevet, og den her placerede dobbeltløbede stentrappe med det fine smedjernsgelænder flyttedes om til en indgang på torvesiden, der indtil da kun havde haft en simpel trætrappe. Denne længe havde endnu en indgang nærmest hjørnet med stentrappe og smedjernsgelænder. Ved afkortningen skete der en kedelig forringelse af den smukke gård, der dog stadig med sit karakteristiske valmtag er en af de bygninger på torvet, der gør denne plads til en så usædvanlig helhed.

I 1973-75 gennemgik bygningen en gennemgribende istandsættelse.

Randers

Brødregade 24-26, Withs gård. »Herren bevare din indgang og din udgang fra nu og til evighed. 1592« stod der indhugget på latin i en bjælke ved siden af indgangsdøren til det store bindingsværkshus på hjørnet af Brødregade og Tårngade. Bjælken forsvandt ved en reparation i 1870'erne. Bygherren kendes ikke, men datering harmonerer godt med bindingsværksformerne.

Den nu 15 fag lange gadelænge, der er på to

stokværk, bestod oprindeligt af et 10 fag langt hus med knægtbygget gadeside og sydgavl med glatte, svungne knægte, der er karakteristiske for Randersbindingsværk ligesom profileringen af bjælkehovederne. Overraskende er det derimod at finde rosetmotivet, der ellers hører hjemme i Sydjylland og på Fyn, så højt nordpå. I rosetternes midte har der været englehoveder, der dog nu er næsten helt forsvundet. Overgangsfoden er smykket med en reliefskåren ranke, og herunder er der fyldholter med vingede englehoveder. Bygningens bagside var af højstolpekonstruktion bag nr. 24, mens nr. 26 var gjort bredere ved udbygning af en svale ud for bagsidens 2. etage. I sidste halvdel af 1700-tallet erhvervede husets daværende ejer et stykke af et nedlagt stræde syd for ejendommen, og han forlængede nu gadehuset med fem fag. Hertil benyttede han sydgavlens udskårne tømmer, hvorved der fremkom nogle uregelmæssigheder ved en af rosetterne, som i lange tider har forvirret bygningshistorikerne. Over nr. 24 er der i dette århundrede opført en stor kvist i bindingsværk. I 1951 blev der foretaget en gennemgribende istandsættelse ved H. H. Engqvist. Ved denne lejlighed blev bagsidens meget brøstfældige bindingsværk omsat i grundmur.

Gården ejedes fra 1720 af købmand Rasmus Brock, far til den københavnske storkøbmand

og legatstifter Niels Brock. Rasmus Brock havde gården til sin død 1754. Fra 1837 til langt ind i dette århundrede ejedes den af familien With.

von Hattenstræde 7. Den store, palæagtige ejendom, der tidligere noget overraskende gav sig til kende i det smalle og bugtede von Hattenstræde, kan nu beskues på afstand, takket være en af de nedrivninger, som i nyeste tid har forringet så mange gadebilleder i Randers. Det er nu også lettere at konstatere bygningens svaghed, det dominerende portfag, der uden for facadekompositionen er placeret ved bygningens sydlige ende. Bortset fra portfaget består facaden af et trefags midtparti, der i hele husets højde er refendfuget. De glatte sidepartier, der hver er på to fag, har gennemgående pilastre med flade sandstenskapitæler. Overetagens vinduer har sandstenssålbenke, og under stueetagens vinduer løber et gennemgående sandstensbånd i hele facadens bredde. Til den meget høje kælder, der ved terrænets fald næsten får karakter af en fuld etage, fører to rundbuede nedgange i fågene nærmest midtpartiet. Både de smårude- de vinduer og de store portfløje med kassettefyldinger er de oprindelige. Terrænfaldet har givet porten en sådan højde, at det ikke har været nødvendigt at overveje nedtagning af portkammeret med vinduerne øverst i portbuen, således som det ofte er sket, hvor porten har været lav.

På husets bagside er der omkring en dør rester af en renæssanceportal af sandsten. Over portens slutsten er indsat en sandstens- tavle med indskriften: Soli Deo Gloria. Joh. A. Busse, M. C. Bussen. Anno 1799. Smedemester Johan August Busse, der var gift med Marie Cathrine Mikkelsdatter, købte 1793 af dødsboet efter brændevinsbrænder Herman von Hatten en havelod ud til strædet, der senere kom til at bære brændevinsbrænderens navn. Her opførte han så sit imponerende hus i 1799, muligvis med den samme Mathias Poulsen som arkitekt, som opførte Svaneapoteket. Der var desuden to små lejevåninger ved siden af. Gården har imidlertid også været udlejet. Smed Busse boede selv i en gård på Houmeden, hvor han også havde sit smedeværksted. Han døde 1820. Engang i dette århundrede er der med gotiske bogstaver under Busses indskrifttavle malet den noget uberettigede indskrift »von Hattenhus«.

Middelgade 2, Svaneapoteket. Få år efter opførelsen af gården i von Hattenstræde rejstes i Middelgade et hus af tilsvarende størrelse, som har flere lighedspunkter med Busses gård. Det er især den usædvanlige påhæftning af portfaget uden for facadeskemaet, de har tilfælles. Dette træk finder man også på enkelte Århus- bygninger fra samme tid. Ophavsmanden til

von Hattenstræde 7. Smedemester Busse har antagelig opført sin store ejendom fra 1799 med henblik på udlejning til standspersoner. Bygningen svarer i sine proportioner til amtmændens gård, Middelgade 2. Fot. Hans Henrik Engqvist 1971.

Middelgade 2. Amtmand Jens v. Benzons gård opført af bygmester Mathias Poulsen 1802. Indrettet til apotek i 1831. Ældre fotografi.

Middelgade 2 er horsensbygmesteren Mathias Poulsen, der i 1802 udførte tegninger og overslag til bygningen for ejeren, amtmand, kammerjunker Jens v. Benzon. Samme år stod huset færdigt. Den egentlige facade har et svagt fremspringende midtparti på tre fag, hvis vinduer flankeres af smalle, kannelerede pilastre med guirlande-kapitæler. Sidepartierne består hver af to fag, og mellem de to etagers vinduer er et glat bånd. En dobbeltløbet fritrappeløber fører op til indgangen, der har en konsolbåren afdekning. Under taget løber en tandsnitfrise. Portfaget er i underetagen omkring porten refendfugtet; over den kurvehanksbuede port er en slutsten med en udhugget urne.

Efter Benzon ejedes gården af amtmand Fønss (se s. 196) og senere oberst von Broch. I 1831 købtes den af justitsråd Schack Lyneborg Køster, som indrettede Svaneapoteket i bygningen. En senere apoteker opsatte i 1910 smedjergelænderet på trappen.

Rådhusstorvet 7, Paaskesønnernes gård. Paaskesønnernes gård er et af de yderst få middelalderlige byhuse, der er bevaret. Mange ombygninger gør det dog svært at sige noget bestemt om dets oprindelige indretning og anvendelse. Det tre stokværk høje stenhus er opført o. 1450, og som bygherrer udpeger traditionen brødrene Anders og Peder Paaske, hvis gård omtales i et skøde fra 1468. Om denne gård hedder det i folkevisen:

De Paaskesønner lader bygge et hus
midt på Randers gade.

Jeg så aldrig så højt et hus
i alle mine livs dage.

De Paaskesønner forbygger alle borrig.

Der er på det samme hus
femten høje loft,
knappen er af det røde guld,
den skinner over mur og toft.

De Paaskesønner forbygger alle borrig.

Der er på det samme hus
vel femten stærke døre.

Aldrig så jeg så højt et hus
enten siden eller førre.

De Paaskesønner forbygger alle borrig.

Peder, Anders og Niels Paaske var kendt som rige borgere og købmænd i Randers. Niels Paaske blev dræbt 1468 af Lars Brok til Gammel Estrup, da han engang var på rejse for at handle med stude. Om dette drab handler resten af visen.

Omkvædet må afspejle den beundring og måske misundelse, deres stenhus gav anledning til. Selv om man regner kælderens med, konstateres det dog let, at visedigteren overdriper en del. Dets mest markante træk var i mange år den rigt blændingsprydede, kamttakkede sydgavl, som imidlertid i 1941 blev helt dækket af høj bebyggelse på nabogrunden. Huset mangler en oprin-

Rådhusstræde 7. Restaureringen af middelalderhuset i 1917 var meget gennemgribende, hvad bygningen endnu bærer præg af. Fot. Allan Tønnesen 1978.

Storegade 13. Jens Jensens tre etager høje bindingsværksgård fra 1643 har virket overvældende ved sin opførelse. Selv Bødkergården på to etager ved siden af synes lille. Fot. Allan Tønnesen 1978.

delig afslutning mod nord, men kan ikke have været meget længere, idet de to langsider spidser til mod denne ende. Grundens bebyggelse har omfattet hjørnet Rådhusstræde-Klostergade.

Ved begyndelsen af dette århundrede fremtrådte facaden pudset og med fire vinduer i hver etage. I 1917 gennemførtes en restaurering ved arkitekterne Christen Borch og Jensen Wærum, hvorunder tre store spidsbuede vinduesfag, det midterste dobbelt, rekonstrueredes, det sydligste delvis på grundlag af en ældre afbildning. Efter ønske fra ejeren indrettedes butiksvinduer i de fremdragne vinduespartier. Gesimsen havde bevaret sin oprindelige form. Det indre rortes ikke, og må iøvrigt antages at være stærkt ændret i tidens løb, således konstateredes det, at kælderens oprindelige overhvælving var fjernet. Mod gården var tilbygget et bindingsværkshus fra begyndelsen af det 17. århundrede med sildebensmurede tavler. Det blev nedtaget og en nybygning opført i stedet, dog således at den øverste del af stenhuset lodes frit, hvorved fire urørte, dobbeltfalsede små vinduer og gesimsen forblev synlige.

Storegade 13, Jens Jensens gård. Den såkaldte Niels Ebbesens gård er en af landets største og bedst bevarede bindingsværksgårde. Den har intet at gøre med den nordjyske folkehelt, men er som indskriften over porten oplyser, bygget af rådmænd Jens Jensen og hans hustru, Maren Jensdatter, i 1643. Den er især bemærkelsesværdig ved at være en af de ganske få bevarede bindingsværksbygninger i tre stokværk, af hvilke det øverste – lige så usædvanligt – er bevaret som pakhusloft med lemme ud til gaden. Forhuset er nu på 13 fag, men de tre nordligste er senere tilføjet, antagelig så sent som i 1741, da nabogården blev ombygget. De tre tilbyggede

fag er dog udformet som den øvrige del af facaden og er simpelthen lagt uden på den oprindelige nordgavl, der nu findes inde i huset. Huset har to stokværksfremspring, og disse og tagudhænget understøttes af glatte knægte af Randerstype; bjælkehovederne er profileret. Facaden er iøvrigt meget nøgtern. Udskæringerne indskrænker sig til hulstavsnit på overgangsfoften og dobbelte tandnitfriser på fyldholterne. Til gårdsiden er højstolpekonstruktionen nu forladt, huset er også her knægtbygget med svalegang, der nu er lukket med vinduer foroven, og ud over hvilken husets tag er trukket ned, således at 3. stokværk ikke er synligt fra gården, et forhold der stammer fra bygningsens opførelse. Sidehuset, der er opført samtidig med forhuset, har ingen udkrægning, men står med helt glatte sider, dog med fremskudte bjælkehoveder, et tidligt eksempel på det glatte bindingsværk, som blev almindeligt i 1700-tallet. Sidehuset er senere blevet forlænget med fire fag, der er forsynet med svale, hvilket også har været tilfældet med det oprindelige sidehus. Flere mindre udbygninger er efterhånden blevet tilføjet til hovedanlægget, heraf en på siden ind mod gården til nr. 11, Bødkergården, med hvilken Jens Jensens gård er kommet til at indgå en uopløselig helhed og et storartet gårdmiljø.

Rådmanden har haft sin meget store bolig i de to underste etager. På 1. salen var der en stue med udskårne paneler fra husets opførelse; en del af disse opbevares nu på Randers Museum. Det er almindelig bekendt, at en af lugerne i øverste loft altid står åben, for at den dræbte grev Gerts ånd uhindret kan flyve ud og ind, som den har lyst. Forsøg på at tilspigre lugen siges at have været forgæves. Historisk mere holdbart er det, at gården i sidste halvdel af 1700-tallet ejedes af købmand Dines Knudsen Mammen og fra 1827 af købmand Jacob Holm,

hvis søn Bendt Holm overtog den 1834 og 20 år senere solgte den til tobaksfabrikant Jesper Cortsen. Fra 1891 ejedes den af tobaksfabrikant F. O. Thorup, i hvis ejertid facaden fik en første restaurering. Senere lod han indsætte store butiksvinduer i stueetagen, dog med bevaring af knægtene og stolperne.

I 1975 påbegyndtes en tiltrængt, grundig istandsættelse af både Jens Jensens gård og Bødkergården, efter at de var overtaget af Fonden til Bevaring af gamle Bygninger i Randers.

Skanderborg

Adelgade 19, Amtmandsboligen. Skanderborgs byplan var i ældre tid den enklest mulige; den bestod af een lang gade, der strakte sig fra slottet i syd til Skanderup kirke i nord, og langs denne, Adelgaden, var byens private og offentlige bygninger placeret, rådhuset lidt tilbage trukket med et lille torv foran.

Lidt syd for dette, på Adelgades vestside, opførte byens øverste embedsmand, byfoged Andreas Nicolai Bagger i 1804 en bolig, der svarede til hans høje værdighed. Arkitekten var Baggers barndomsven, murmester Peder Svane Qvist fra Århus. Bygningen er på to etager med kælder og har et stort mansardtag med halvvalm. En midtrisalit på fire fag har smalle glatte pilastre med ioniske kapitæler af sandsten, bæ-

rende en stor frontispice med et cirkulært vindue, flankeret af overflødhedshorn. Mellem de to etager er der på risalitten en frise med »løbende hund«. Sidepartiernes yderfag har i overetagen vinduesindramninger med guirlander under sålbænkene. I det sydligste fag er der en rundbuet port med slutsten og det tilsvarende nordlige fag har en forsænket markering af et portparti, men med et vindue, et træk der er importeret fra det samtidige københavnske byggeri. Provinsmesteren røber sig dog i de spinkle pilastre og den noget overdådige dekoration i frontispicen. Bygningens fornemme karakter understreges ved rækken af stenspiller med udspændte kæder, og de dengang helt nymodens »store engelske ruder«, dvs. de nuværende dannebrogsvinduer. Til ejendommen hørte endvidere en sidebygning af bindingsværk på to etager, indeholdende bl.a. vognremiser og et bindingsværks baghus med lade, stald m.m.

Bagger, der var byfoged fra 1802 til 1820, ægtede i 1811 Karen Voetmann. Statsbankerotten påførte ham store tab, og i 1815 averterede han den store ejendom til salg. I beskrivelsen nævnes bl.a. otte kælderværelser og 14 andre værelser, nogle betrukne, andre malede og dekorerede, de øvrige kalkede.

Det lykkedes dog ikke Bagger at få gården solgt ved denne lejlighed. Det skete først i 1825, midt under en retssag mod ham for at have forgrebet

*Adelgade 19. Byfoged A. N. Bagger havde i 1804 format til at opføre sin palæagtige gård, men statsbankerotten slog ham ud, og tvang ham til sidst til at sælge.
Fot. Hugo Matthiessen ca. 1920.*

sig på offentlige midler i sin embedsperiode. Bagger døde inden domsafsigelsen i 1827, 64 år gammel. Ejendommen købtes af staten som amtmandsbolig, hvad den da siden har været.

Århus

Mejlgade 25, Thestrups hus. Som alle større byer i industriel udvikling har Århus' gamle bydel været udsat for nedrivninger til nybygninger og gadeudvidelser. Det bedste af byens ældste arkitektur kan nu ses i frilandsmuseet Den gamle By, men endnu står hist og her et gammelt hus, der vidner om tidligere tiders bygningskultur.

Et af byens ældste bindingsværkshuse står endnu, hvor det blev opført i Mejlgade engang i sidste halvdel af 1500-tallet. Det hører i dag til de beskednere, men har muligvis oprindelig haft en rigere udsmykning. Det er ejendommeligt ved at være et gavthus, en forholdsvis sjældent forekommende hustype så højt nordpå. Gavlen er i dag helt ombygget, men har engang været knægtbygget i mindst to etager som tilsvarende bygninger i f.eks. Kolding, Ribe og Haderslev. Husets langsider er af den i 1500-tallet almindelige højstolpekonstruktion.

Den tidligst kendte ejer er købmand Willum Worm Thestrup, der blev født 1630 og formentlig har arvet gården efter sin far, den bekendte rådmand, Rasmus Pedersen Thestrup, hvis efterladte stambog giver et godt indtryk af en købmand, der fra beskedne kår formåede at skabe sig en stor formue og en fremtrædende

position i sin by. Han døde 1656 og efterlod sig bl.a. flere gårde i Mejlgade.

Willum Thestrup blev efter et drikkelag i sit hus indviklet i et kedeligt slagsmål, der endte med byskriver Jens Knudsens død. Thestrup blev dog frikendt, idet retten fandt, at han havde handlet i nødværge. Som købmand klarede han sig tilsyneladende ikke så godt. I 1669 måtte han pantsætte huset, og han endte som underdegn ved Frue kirke. Fra 1685, da Hans Nielsen Gotlænder ejede huset, haves en beskrivelse af det. Af de opregnede rum kan man forestille sig, at »forstuen« og »lillestuen« vendte ud mod gaden, mens »bagstuen« og »storstuen« optog husets bageste del; forholdene svarer da ret nøje til indretningen af gavlhuse i Ribe. Det oplyses endvidere, at knægtene var ude af taphullerne, og gavltrekanten således kunne styrte ned på fortovet. Dens nedtagning og erstatning af et valmtag er da muligvis sket kort herefter.

Efter endnu et par ejerskifter kom huset i 1741 i skræddermester Willads Pedersen Bruuns besiddelse. Han opførte i 1760'erne den lille tilbygning ved vestgavlen. Efter hans død 1770 overtoges ejendommen af hans søn, skræddermester Peder Willadsen Bruun. Han blev i 1798 eligeret borger som den første håndværker og er iøvrigt kendt som stifter af en endnu eksisterende legatbolig. 1842 købtes huset af vognmand Niels Holm, der i 1848 lod det indtil da stadig udkragede 2. stokværk rykke ind i flugt med stueetagen og senere lod den hidtil bræddebeklædte gavltrekant i vest udskifte med fyrrebindingsværk, der ved sine små dimensioner adskiller sig kendetligt fra det oprindelige svære egebindingsværk i etagerne.

I 1969 gennemførte husets ejer, arkitekt Knud Krøll, en istandsættelse, som uden vidtgående retableringer bl.a. fjernede de store butiksvinduer i stueetagen, hvor der o. 1900 indrettedes beværtning og senest var møbelforretning. Husets indre er helt ombygget, som det synes o. 1800.

Mindegade 8, Hans Broges gård. Århus' »kong Hans«, storkøbmanden Hans Broge kom fra et småkærshjem i Grenå. Faderen var skipper og druknede, da sønnen var seks år gammel. Som 15-årig kom han i handelslære hos justitsråd Meulengracht i Århus. 10 år senere, i 1847, kunne han åbne sin egen forretning, som han efterhånden arbejdede op til at blive byens største. Det var i en gård i Mindegade, i nærheden af havnen, hvor købmand Leverkhusen hidtil havde drevet sin »kolonial, tømmer og produkthandel«. I 1849 lod han det gamle forhus nedrive og opførte i stedet et nyt grundmuret hus i to etager med kontorer i stueetagen og bolig på 1. sal. Facaden er holdt i den stil, som karakteriserede den sene klassicisme, der i videst muligt omfang undgår udvendige, effektsøgende midler. Hans Broges seks fag lange forhus har glat sokkel, der afsluttes af et kraftigt, pro-

Mejlgade 25. Det lidt iøjnefaldende bindingsværkshus har oprindeligt fremtrådt med en stor prydgavl mod gaden. Gavlen har nu valmtag. Fot. Bent Rud 1969.

Mindegade 8. Hans Broges gård, opført af arkitekten H. W. Schröder i 1849.

Efter Købstadmuseet »Den gamle By«, Årbog 1967, s. 43.

fileret bånd med en »løbende hund«-frise. Herover er hele den pudsede facade ved smalle fuger inddelt i skiftevis brede og smalle kvadratrækker, over vinduer og port udformet som regulære overliggere. På grund af den for en købmandsgård nødvendige port er de to yderfag lidt bredere end de andre, hvilket giver en svag markering af et midt- og to sidepartier. Samtlige vinduer har sålbænke, og de høje vinduesåbninger

har dannebrogsvinduer af en type som glasfremstillingen netop i disse år gjorde mulig, med store ruder i underrammerne, uden den hidtil nødvendige tværsporse. Et andet tidstypisk træk er skifertaget, der var mere tætsluttende end de hidtil brugte vingetegl og derfor tillod en lavere taghældning.

Husets trappe blev lagt i det gamle bindingsværkssidehus fra 1700-tallet og førte op til boligen på 1. sal, der bestod af en spisestue på et fag, en sal på tre fag og et kabinet på to fag. Soveværelser og køkken var i sidehuset. Huset er nu ret ombygget i det indre.

Facaden er et karakteristisk eksempel på den retning, der havde sit udgangspunkt i G. F. Hetsch's undervisning på kunstakademiet og hvis mest bekendte repræsentanter i København er P. C. Hagemann og H. C. Thybjerg. En af disses studiefæller var arkitekten Hans Wilhelm Schröder, som i 1844 slog sig ned i Århus og opførte en række bygninger, der i deres arkitektoniske formsprog svarer til Hans Broges gård, som således kan tilskrives Schröder.

Hans Broge, der levede til 1908, var en aktiv mand, der greb ind i udviklingen på en lang række områder: mejeridrift, oprettelse af jernbaner og dampskibsruiter, anlæggelsen af Sankt Clemens bro og etableringen af et gasværk i Århus.

Nørreport 20, Raaes gård. Byens ældste klassicistiske hus er købmand Hans Raaes gård straks inden for byporten (tidligere Studsgade 70), opført 1798 af horsensbygmesteren Anders Kruuse, der efter ganske at have præget alt nybyggeri i sin fødeby gennem 25 år, nu fandt opgaver i andre købstæder. Ved den restaure-

Nørreport 20. Efter omfattende gadereguleringer og -udvidelser i Århus er det idag muligt, at overskue hele købmandsgårdens lange facade, hvorved det kun eet fag brede midtparti er kommet til at virke yderligere spinkelt. Fot. Torben Olesen 1978.

ring af huset, der fandt sted for få år siden, konstateredes det, at kernen er et bindingsværkshus fra o. 1750, som Kruuse har skalmuret, og det er forklaringen på den noget stive, helt regelmæssige placering af vinduerne, der afspejler den ældre bygnings fagtakt. Kun yderfagene har bredere vinduespiller og må være nyopført af Kruuse. De indrammes af smalle, glatte pilastre med kapitæler, der er udformet med triglyffer og »dråber« og fortsætter op i hovedgesimsen, hvis profilering de overtager. Efter yderfagene følger tilbageliggende mellem-partier på hver fem fag med fordybde felter mellem de to etager, hvori er sandstensplader med ejendommens matrikelnummer og opførelsesåret. Midtpartiet udgøres af et enkelt refendfuget fag, der forekommer vel smalt på en så lang facade. Her er husets indgangsdør med fine Louis Seize-dørfloje omgivet af en portal, der er udført af Anders Kruuses kompagnon, billedhuggeren Jens Hiernøe. De glatte pilastre bærer en triglyfgesims med kraftigt tandsnit, hvorover bygherrens guirlandebe-hængte våben, et anker, ses omgivet af symboler for handel og søfart.

Hans Frederik Raae var søn af Friderich Jessen Raae, der tog borgerskab som købmand 1751, og antagelig er den, der har ladet det oprindelige bindingsværkshus opføre, dog med anvendelse af døre og tømmer fra endnu ældre bygninger, ligesom bindingsværksbebyggelsen bag forhuset antagelig også skyldes ham. Sønnen overtog forretningen ved faderens død 1783 og nød godt af den florissante tids gunstige kon-

junkturen. Han drev desuden et stort landbrug fra sin gård. Hans og hustruen Ellen Marie Asmussens eneste søn, Peter Christian Raae, overtog virksomheden endnu før faderens død som 87-årig i 1843. Han døde dog allerede seks år efter, og næste generation, Hans Frederik Raae, solgte i 1866 gården til købmand Anton Wistoft, efter hvem den i mange år benævntes. Efter en senere ejer kaldtes den til sidst Seests gård.

I 1964-65 blev gårdens bygninger restaureret ved arkitekt C. F. Møller og er nu indrettet til lokaler for Århus arkitektskole.

Viborg

Nytorv 3, Svaneapoteket. Siden 1670'erne havde Viborg apotek haft til huse i en gård på den nuværende Friedenreichske gårds grund. I 1715 blev det overtaget af en ny apoteker, Mathias Langenhoven, som imidlertid to år senere flyttede apoteket over på torvets vestside i madame Marie Gandorphs gård, som han havde erhvervet ved auktion, og som tidligere havde tilhørt mad. Gandorphs afdøde mand, byfoged Hans Lassen. Af denne bygning eksisterer endnu kælderen, overhvelvet med en meget flad-buet krydshvælving fra senmiddelalderen. Langenhoven døde allerede 1721, og det blev hans eftermand, Conrad Bødtker, som skulle opleve byens brand i 1726, hvor apoteket og 150 an-

*Nytorv 3. Svaneapoteket er egentlig en bindingsværksbygning opført efter Viborgs brand i 1726, der i 1846 fik en ny skalmuret facade. Til højre ses den Friedenreichske gård.
Fot. Allan Tønnesen 1976.*

dre ejendomme blev ødelagt. Allerede året efter havde han dog genopbygget apotekergården med et bindingsværksforhus i to etager med udkragning til alle sider og valmtag samt to sidehuse, ligeledes af bindingsværk. Bødtker må dog have været mærket af katastrofen, for i 1735 solgte han apoteket »i henseende til den tilstand han formedelst den byen overgange ulykkelige ildebrand var gerådet udi, og den ham påfaldende legemssvaghed«.

Efter apoteker C. L. Cappels død 1774 blev der det følgende år afholdt auktion over apotekergården, der beskrives som »en prægtig gård beliggende på det allerbedste sted i byen . . . med en prægtig og vidtløftig have«. Endvidere nævnes til gaden dagligstuen, storstuen, et kammer næst ved samme, til gården et kammer, den såkaldte »Lichtenbergs stue«, sovekammeret, et kammer, som den afdøde apoteker brugte til bøger og papirer samt apotekersvendens kammer. Apoteket blev købt af den hidtidige provisor Andreas Nielsen, der samme år indgik ægteskab med jomfru Elisabeth Pagh. Han opsatte en indskriftstavle til minde om sin overtagelse, indsat i den 1790 opførte, grundmurede bagside på forhuset, anbragt ca. en meter foran den gamle bindingsværksmur. Samtidig lod han facaden på det nordre, toetages sidehus grundmure, mens dets enetages forlængelse fra 1727 stadig står i bindingsværk. Muligvis er denne ombygning foretaget af murmester Gert Jensen Mørup.

I 1835 overtog Anton August Bagger apoteket. Han lod 1846 opføre den nuværende, enkle senklassicistiske gadefacade foran den gamle bindingsværksfacade. Den består af glat murværk, inddelt regelmæssigt i ti vinduesfag. Det eneste dekorative led er den profilerede hovedgesims, kordongesimsen, og indgangen, der dækker to fag; den består af to pilastre med fordybede felter og en afdækning ud for kordongesimsen. Over selve døren er en svane i keramik. En indvendig ombygning fandt sted i 1876-77, da officinet flyttedes fra den sydlige til den nordlige del. Dettens vinduer til gaden er på et tidspunkt blevet udskiftet med store, hele vinduer, men er nu atter ændret til dannebrogsvinduer, som facadens øvrige fra 1846.

Sankt Mogensgade 8, Morvilles gård. En af byens mest markant beliggende bygninger er den røde grundmurede gård, der med sin kantede, pavillonagtige gavll markerer begyndelsen af Sankt Mogensgades usædvanlig harmoniske bygningsmiljø. Den er opført 1798 for by- og herredsfoged Thomas Wissing og landkommisær Michael Rodevald Gjørup. De havde året før i fællesskab købt gården, der da havde et toetages bindingsværksforhus, af generalmajor C. L. v. Blücher. Arkitekten var formentlig Villads Stilling, der i 1794 havde fået borgerskab som murmester og senere opførte sin egen tre etager høje gård på Nytorv.

Sankt Mogensgade 8. Hjørneafskæringen er et meget markant indslag i gadebilledet. Den dobbeltløbede trappe midt på facaden savnes stærkt. Foto Ib Bader 1978.

Den enetages bygning i Sankt Mogensgade afsluttes mod hjørnet til Gråbrødre Kirkestræde af en hjørneafskæring, der modsvarer udformningen af sydgavlen. Langsiden er på ni fag, der meget enkelt er delt op på tre gange tre fag, af hvilke de midterste prydes af fire lisener. Under taget er en sparrenkopesims. Det mest iøjnefaldende ved den stilfærdige facade var den store dobbeltløbede stentrappe med smedjernsgelænder, som oprindeligt var anbragt ved husets midtfag. Af den gamle bindingsværksgård bevarede kun den underste etage af et sidehus langs Gråbrødre Kirkestræde, og som indrettedes til køkken, bryggers og pigekammer.

Året efter opførelsen blev Gjørup ene-ejer. Han solgte i 1806 gården til justitsråd Henrik Johan de Leth, søn af Nørre Vosborgs ejer, og efterkommer af den rige Chr. de Linde. Han var desuden svoger til P. S. Fønss i Friedenreichs gård (se s. 196), sammen med hvem han havde foretaget mange indbringende ejendomshandeler. Nu var han ved landsrettens ophævelse i 1805 blevet udnævnt til justitssekretær ved den nye landsoverret og ejede desuden herregården Eskær. Som de fleste af snapstingsmatadorerne gav pengekrisen ham store vanskeligheder. Gården i Sankt Mogensgade måtte han sælge 1815 og Eskær gik på tvangsauktion 1828.

Efter endnu et par ejerskift købtes huset i 1827 af Leths søster, frk. Pauline de Leth, der i mange år havde styret hus for en tredje »herregårdsslægter«, generalkrigskommissær Ulrich Christian von Schmidten, der havde arbejdet nært sammen med Fønss og Leth. Han var søn af apoteker Gottfrid Schmidt i Horsens (se s. 179), og fædrenerven var den økonomiske baggrund for hans forskellige godshandeler. Nu var han konkurs, og da boet endnu ikke var gjort op, lejede han sig ind hos frk. Leth, hvor han

indrettede sig herskabeligt med mahognimøbler, oliemalerier på væggen, hest og vogn samt to piger og en karl. Stærkt plaget af sygdom døde han 1828.

Frk. Leth solgte i 1830 sin ejendom til amtsforvalter Niels Chr. Morville, der indrettede amtskontoret i sidehuset og boede her til sin død 1856. Amtsforvalterens søn, overretsprokurator, senere justitssekretær Georg Morville, var sammen med Dalgas og Mourier-Petersen en af hedesagens forgrundsfigurer, og efter hans død opstilledes hans statue foran Hedeselskabets bygning på Hjultorvet. I fædrenergårdens sidehus indrettede han en havestue, idet han opførte en ny, grundmuret gavlmur med store, rundbuede vinduer og havedør. Morville døde 87 år gammel i 1904, hvorefter hans svigersøn, fabrikant Thomas von Spreckelsen overtog ejendommen. Den købtes i 1947 af Viborg kommune, der har ladet offentlige kontorer indrette i bygningerne.

Sankt Mogensgade 9. Viborg er en af landets ældste købstæder, gennem hele middelalderen Jyllands vigtigste by, hvor kongevalg og -hylinger fandt sted, hvor retstrætter afgjordes på landstinget, og hvor der ved disse sammenkomster afgjordes handel mellem adelige og borgerlige. Viborg var det sted, den midt- og nørrejyske adel søgte til, når de havde ærinde til en by, og antallet af adelsgårde var stort. Et betydeligt antal ødelagdes dog ved byens brand 1567, men der rejstes snart andre.

En af de gårde, der overlevede branden, var Sankt Mogensgade 9, der efter traditionen skal være opført af Jens Mogensen (Harbou) til Sindinggård tilligemed nabogården nr. 7, muligvis af materialer fra en af de mange kirker, hvis nedbrydning Frederik I i 1529 gav tilladelse til. Jens Mogensen blev landsdommer 1542 og døde o. 1549. Det er et grundmuret gavlhus i to etager og med kælder. Gavlen har altid været på fire fag, men vinduerne har været mindre end de nuværende og antagelig fladbuede. Den store blændingsprydede trappegavl er opsat i 1884, men husets oprindelige gavlmur må have været af tilsvarende udformning. Den blev nedtaget 1811 og erstattet af en tagflade i flugt med sidehusets. Bygningen overlevede også de senere store bybrande 1615 og 1726. I 1643 fik gavlhuset tilbygget en kort sidefløj på to fag ud til gaden, forsynet med opførelsesåret i jernankre på facaden. Gården var muligvis allerede da ejet af Peder Villadsen, en af de gejstlige stænderrepræsentanter, der spillede en vis, omend underordnet rolle under de afgørende dage i København i september og oktober 1660, der resulterede i indførelsen af enevælden. Peder Villadsen blev 1661 biskop over Viborg stift. Efter hans død 1673 overgik gården til hans svigersøn, rektor Jens Reenberg. Senere tilfaldt den rektor Peder Arff, der i 1745 havde ægtet Reenbergs datterdatter. Arffs anden hustru, Nille Dorothea Arctander, blev boende her i sin lange enkestand fra 1764 til 1796. Gården fik nu sin måske største tid, idet de to døtre, Anna Margre-

Sankt Mogensgade 9. Middelaldergavlhuset er nabo til en række statelige ejendomme, nr. 7 (til venstre) er et andet, senere ombygget middelalderhus, og yderst til venstre ses Morvilles gård. Billedet er taget fra den tidligere Nørre sogns kirkegård. Fot. Ib Bader 1978.

the og Petronella Jacobine Arff, indrettede gården til gæstgiveri. Her holdt adskillige af de jyske godsejere og pengemænd til, når der var snapsting i Viborg. De solgte den 1828, hvorefter den havde en længere række, hurtigt skiftende ejere, mest købmænd. I 1884 overtoges den af møllelejer L. K. Willesen, der lod foretage en større restaurering ved arkitekten, professor H. C. Amberg, hvorunder bl.a. blændingsgavlen blev opsat. Gården var i slægten Willesens eje helt til 1956.

Huset, der indvendig bl.a. har en tidlig renæssancedør, er et velbevaret eksempel på den middelalderlige stenhusarkitektur i Viborg, og den udgør sammen med sine omgivelser en fin helhed af grundmurede bygninger, alle i blank mur.

Sankt Mogensgade 32, Ursins gård. I 1802 købte bygmester i Viborg, Villads Stilling en ejendom i Sankt Mogensgade af handelsmand Aron Jacob. Den var kort forinden blevet hærget af en brand, og Stilling nedrev de gamle bygninger, der overvejende var af bindingsværk. Stilling var en vindskibelig mand. Han havde købt det gamle, nord for domkirken beliggende Sankt Marie kloster til nedrivning og brugte nu materialerne herfra til sine nybygninger, bl.a. også gården i Sankt Mogensgade. Det blev en grundmuret bygning i to etager med valmtag, som gør sig godt mellem de omgivende, lave huse. Den har glat midtparti på tre fag med en »løbende hund«-frise mellem de to etagers vinduer. Sidepartierne, på hver to fag, er markeret med refendfugning i underetagen og kannelerede pilastre i overetagen samt med guirlander under overetagens vinduer (Stilling var også gipsør). Trods den klassicistiske ikklædning fremtræder resultatet dog ikke ganske vellykket. Anvendelsen af pilastre kræver et større hus, og spærnekopesimsen, der bryder ind i valmenen, får i udpræget grad facaden til at virke som en kulisser. Et charmerende træk er hegnsmuren nord for bygningen med den rundbuede port og de to små cirkulære glugger. Huset er gulkalket med hvide detaljer.

I 1809 solgte Stilling gården til prokurator Fogh, hvis enke måtte lade den gå på auktion i 1824. Den erhvervedes af købmand Stephan Hansen fra Flensborg, der beholdt den i ti år. Næste ejer var sognepræst ved Søndre Sogns kirke, Martin Reinhardt Ursin, der samme år var blevet gift med Hansine Kirstine Ingstrup. Han blev 1843 sognepræst ved domkirken og stiftsprovst, men har især indlagt sig fortjeneste som forfatter af det grundlæggende værk »Stiftstaden Viborg, en topographisk, historisk og statistisk Beskrivelse«, der kom 1849. Han døde 1855, og enken byttede året efter ejendommen med fuldmægtig O. M. Thøgersens hus på hjørnet af Sankt Mathiasgade og Skolestræde. Fra o. 1860 beboedes stueetagen af amtsforvalter Ring, der havde amtskontor i sidehuset.

Sankt Mogensgade 32. Helvalmede tage er karakteristisk for Viborg mange store borgergårde, som her på den af bygmester Villads Stilling opførte fra 1802. Fot. Bent Rud 1967.

Store Sankt Hansgade 2, Friedenreichs gård. Viborg snapsting og hvad dermed fulgte af handelstransaktioner og livlig aktivitet i det hele taget bragte mange af byens borgere stor velstand. Som så mange af sine embedsbrødre drev også apotekeren i Viborg gæstgiveri, og særlig Daniel Friedenreich, der havde overtaget apoteket i 1673, synes at have haft en veludviklet sans for at gøre sit embede indbringende, idet han i 1697 kunne erhverve godset Palstrup. Sit apotek havde han indrettet på hjørnet af Store Sankt Hansgade og Nytorv, det sted, hvor den mere markedsprægede del af snapstinget foregik, og da Friedenreich døde 1706, og apoteket senere flyttedes, vedblev familien at eje den velbeliggende hjørnegård.

Den var blandt de mange huse, der gik op i flammer under byens brand 1726. I mange år lå grunden øde hen, først i 1757 blev den atter bygget. Ejeren var da Anna Margrethe de Linde, enke efter apotekerens søn, major Janus Friedenreich til Palstrup, og datter af den hovedrige købmand og godssamler, Christen de Linde. Arkitekten er sikkert den af andre jyske godsejere og pengemænd benyttede murmester, Nicolaus Hinrich Riemann, der formentlig også har været impliceret i byggearbejdet på Palstrup for Janus Friedenreich. Mange af de træk, der kendetegner Riemanns kendte værker, findes her, ikke mindst den overdådigt svungne gavlkvist. Huset er grundmuret og på en etage med kælder. Af dens syv fag mod torvet udgør de tre midterste en af kvaderlisener kantet risalit, der fortsætter op i en gavlkvist. Midtfaget har endnu bevaret den murede portal, der er udformet som pilastre, der bærer en segmentfron-ton, men døren, hvortil en monumental stentrappe førte op, blev i 1846 udskiftet med et vindue. I frontonen er indsat en sandstensplade

*Store Sankt Hansgade 2. Friedenreichs gård fra 1757, der siden 1824 har været amtmandsbolig. Hovedindgangen var oprindeligt midt på bygningens hovedfacade, der vender ud mod Nytorv.
Fot. Allan Tønnesen 1976.*

med ejerparrets navne og våbener. Foran facaden opstilledes det sikre tegn på fornemhed: en række stenspiller med udspændte kæder.

Bygningen er et rendyrket eksempel på den stil, man med Hugo Matthiesen kan kalde snapsstingsbarok.

Friedenreicherne besad gården til 1780. I 1797 købtes den af justitsråd og landstingsdommer Peter Severin Fønss, der senere blev rådmand i Viborg, men iøvrigt er kendt som en af de »herregårdsslægtere«, der i disse år opererede i Jylland. Antagelig er det ham, der vistnok ved den meget aktive murmester, Villads Stilling, gav gårdfacaden dens nuværende udseende med segmentfronton-portal og bagest på gårdspladsen opførte det charmerende lille havehus. Han ejede også den bygning på torvets modsatte side, hvor Snapstingklubben, som bl.a. Blicher har beskrevet, havde til huse.

I 1806 blev Fønss amtmand over Randers amt (se s. 186) og solgte gården til Viborgs borgmester, stadshauptmand Thomas Wissing, en anden af herregårdsslægterne, hvis økonomiske format fremgår af, at han under krigen det følgende år kunne tilbyde at stille sin »store, rummelige og vidtløftige grundmurede gård på Viborg Storetorv ... som er vel vedligeholdt, smuk og moderne møbleret« til rådighed for kongen som et sikrere opholdssted end København, et tilbud, der dog ikke blev modtaget. Wissing døde 1811 og gårdens næste ejer blev endnu en af kredsen, generalkrigskommissær, oberst J. C. von Schuchardt, efter hvis død 1819

hans konkursbo i 1824 solgte gården til staten, der siden har anvendt den statelige ejendom til bolig for stiftamtmanden. I 1895 blev sidefløjen mod Store Sankt Hansgade nedrevet og en ny opført i gotisk stil ved arkitekt Hack Kampmann. Samtidig fjernedes det antagelig i 1846 påførte pudslag fra hovedbygningens facade.

Hjørring

Vestergade 1, Provstegården. I 1772 udnævntes Simon Christian Hjorth til byskriver i Hjørring. Skønt han synes at have været ugift, opførte han i 1773-74 et stort, enetages bindingsværkshus på 17 fag i særdeles bekvem nærhed af rådhuset på torvet. Huset har halvvalm og en gavlkvist over de tre midterste fag. I midtfaget er indgangen, en smuk Louis Seize-dobbeltdør med udskåret overvindue. Også i det indre er der fine klassicistiske døre.

Få dage før sin tidlige død som 27-årig i 1775 solgte Hjorth sin nybyggede gård til købmand Anders Christensen Sand, der i 1794 afhændede den til den samme år udnævnte byfoged, Michael Brandt. Han hørte til herregårdsslægternes kreds og ejede også flere ejendomme i Hjørring. I 1812 tog han sin afsked på grund af svagelighed og døde samme år. Enken, Mette Marie Fædder, solgte i 1818 gården til præsteembedet ved den lige overfor beliggende Sankt Katarine kirke. Da de skiftende sognepræster des-

Vestergade 1. Byskriver S. C. Hjorths i 1773-74 opførte bindingsværksgård er beliggende neden for Kirkebakken og var således velegnet som præstebolig. Denne funktion havde ejendommen fra 1818 til 1939. Fot. Allan Tønnesen 1978.

uden altid var provster, blev ejendommens navn nu provstegården. Bygningens bagside blev mellem 1837 og 1847 omsat i grundmur.

I forlængelse af provstegårdens østgavl lå allerede siden midten af 1700-tallet vestfløjen af en ejendom, der var skænket 1761 af Karen de Hammer, enke efter Niels Jakobsen Kjær til Kjærsgaard i Tornby, til bolig for kapellanen. Hun beboede den selv til sin død 1777. Også dette hus var en enetages bindingsværksbygning, lidt smallere og kun halvt så lang som provstegården. De to bygninger blev i 1852 forbundet ved en lille mellembbygning.

I 1939 blev provstegården og kapellanboligen købt af Hjørring kommune og indrettet til brug for Vendsyssel historiske museum, som siden har haft til huse her.

Sæby

Algade 3, Clasens gård. Sæby hører til blandt landets småkøbstæder, dem der næsten kun består af en enkelt gade. Byens jordtilliggende var vidtstrakt, men sandet og magert, og en stor del af byens indbyggere var fiskere og søfolk. Husene er derfor overvejende lave og beskedne, oprindelig af bindingsværk, som efterhånden i en vis udstrækning er udskiftet til grundmur. De større købmandsgårde ligger koncentreret i byens vestlige del, indfaldsvejen fra Frederikshavn og Ålborg. Her ligger over for hinanden

byens to vel nok stateligste gårde, den såkaldte mejerigård i syd og Clasens gård i nord, begge med pilasterprydede gavlkviste.

Clasens gård var oprindelig helt af bindingsværk. Facaden blev grundmuret i 1834, da gården var i byfoged C. C. Boecks besiddelse og bagsiden i slutningen af århundredet. Bygningen har nu 13 vinduesfag og et stort portfag med sparrenkopesims under taget og langs tre-

Algade 3. Gæstgivergården, der i slutningen af forrige århundrede var et samlingssted for mange af tidens litterære navne.

Fot. Hans Stiesdal 1967.

kantfrontonens kanter. Kvisten er lidt ubehjælpesomt udformet med to fag og tre glatte pilastre, hvis enkle profilerede kapitæler ikke når helt op til frontonen. I det 3. fag fra vest er en fin klassicistisk gadedør med overvindue.

Gården blev i 1870'erne erhvervet af gæstgiver Clasen, i hvis tid den opnåede en vis berømmelse som det sted, hvor byens mange sommergæster samledes, herunder ikke så få kunstnere, som f.eks. Gustav Wied, Sophus Schandorff, Carl Ewald, Holger Drachmann og Peter Mønsted. En særlig betydning for stedet fik Herman Bang, der i »Sommerglæder« har skildret hotellet og værtsparret, her kaldet hr. og fru Brasen. Gårdens store og idylliske have egnede sig stort set til de fester, der i denne periode blev arrangeret her.

I 1919 blev ejendommen købt af Sæby Kommune, der indrettede den til kommunekontor og alderdomshjem. »De gamles Hjem«, som nu er gårdens officielle navn, har i de seneste år fået en række kviste i det lave tag til gaden.

Algade 12, Borgmester Hans Grams gård. Det lille bindingsværkshus med det imponerende navn er kun en beskedne rest af en stor købmandsgård, hvis gadelænge strakte sig tværs over nuværende Hans Gramsvej og indbefattede hele naboejendommen nr. 12A. Der har desuden været side- og baghuse. Den rundbuede porthammer bærer foruden en from indskrift datoen 3. juli 1624 og to skjolde med bygherrens initialer HNB i det ene og hans hustrus

KMD i det andet. Uanset at bogstaverne ikke ganske passer, går huset for at være opført af Hans Nielsen Gram, borgmester fra vistnok engang i 1620'erne til 1648. Måske står B'et da for »borgmester«.

Hans embedsperiodes mest skæbnsvangre begivenhed indtraf, da Sæby i 1644 under Torstenssonkrigen fik en indkvartering af to svenske regimenter, som udplyndrede byens borgere. Gram forsøgte at lade et betydeligt antal breve fra den svenske oberst til Sverige opsnappe for at overlevere dem til den danske regering, men hans plan blev afsløret, og byen blev nu ganske ødelagt. Gram selv måtte flygte til Båhus og derfra til København. Hans egen gård har dog åbenbart overlevet ødelæggelserne, og samme år freden blev sluttet, 1645, kunne han skænke byen en latinskole. Hans Gram, der levede endnu i 1662, var farfar til den bekendte historiker af samme navn.

I 1781 bestod gården af en 15 fag lang teglhængt gadelænge med kvist over to fag samt side- og baghuse. I begyndelsen af dette århundrede bestod forhuset endnu af 13 fag bindingsværk, mens resten af længen var grundmuret. Anlæggelsen af Hans Gramsvej betød, at en stor del af bygningen måtte nedtages, og hvad der nu står tilbage er et hus på otte fag med halvvalmede gavle. Facaden har afvekslende dobbelte skråbånd og dokker. Ejendommelige er de groft tilhuggede, »støvleformede« knægte, kun den østligste knægt er udsavet i konsolform. Mellem bjælkerne er en muret

Algade 12. Den beskedne rest af borgmester Hans Grams oprindelig 15 fag lange forhus fra 1624. Vejen, der krævede fjernelse af en del af huset, blev til gengæld benævnt efter den gamle borgmester. Fot. Allan Tønnesen 1978.

tandsnitfrise. Det underste af den nye østgavl er grundmuret, mens det øverste er af bindingsværk. Bagsiden er også nymuret, kun med anvendelse af stolper.

I 1958 fik huset en grundig istandsættelse. Samtidig opsattes et porthus med den gamle port-overligger, der i mange år havde været nedtaget.

Ålborg

Adelgade 4-6, Brix' gård. Gamle fotografier viser os Ålborg som en by rig på bindingsværksbygninger. Store købmandsgårde og mere beskedne huse fra tidligt i 1500-tallet til efter 1800 har ligget side om side og udgjort et bymiljø på højde med Ribe. Nu er det meste borte, enten blot nedrevet og kørt væk eller genopført i »Den gamle By« i Århus og andre steder.

Kun få bindingsværksbygninger er levnet i bykernen; en af dem er Brix' gård, der engang havde den smukke Doktorgård som nærmeste nabo på den anden side af det smalle Doktors stræde. Nu er Doktorgårdens karré ryddet og i stedet er C. W. Obels Plads opstået. Til denne side består Brix' gård af en bindingsværkslænge i tre stokværk, opført o. 1580-90. Det er tydeligt nok en lagerbygning til købmandsgården, hvis hovedbygning var det i dag stærkt ombyggede grundmurede hus mod Adelgade. Den består af 12 fag med enkelte skråbånd i øverste stokværk og dobbelte i det mel-

lemste; det underste er grundmuret i nyere tid, hvorved stokværksfremspringets knægte er forsvundet. I næste stokværk findes de stadig; de er af den karakteristiske Ålborg-type: krumme, indadvungne og med glatte forsider, der holder sig i byen i perioden ca. 1550-1700. I mellemstokværket har flere fag beholdt de oprindelige, små vinduer, mens andre har fået isat større vinduer, der har medført sænkning af løsholter og beskæring af skråbåndene. Øverste stokværk er derimod helt intakt. Gårdsiden har haft stokværksfremspring i underetagen, men højstolper i de to øverste etager. Ud for mellemstokværket er der desuden en svaegang, der dog ikke indgår konstruktivt i bygningen og derfor antagelig er tilføjet senere. Bygningen blev istandsat i 1971 ved arkitekt Jacob Blegvad.

Til gårdkomplekset hører også et andet bindingsværkshus, der oprindeligt har været en selvstændig ejendom. Det er et gavllhus i to stokværk langs Cortes Gyde med gavl mod Adelgade. Også dette hus er af enkel konstruktion: stokværksfremspring, dobbelte skråbånd i overetagen samt gennemstukne bjælkehoveder. Halvdelen af underetagen er omsat i grundmur, men for restens vedkommende er knægtene bevaret. De er også af Ålborg-type, men mindre indadvungne end knægtene på det treetages hus. Mens de ældre bindingsværksbygninger er opført af egetømmer, er dette af fyrretræ, hvorfor det først kan være opført henimod 1650. Sit navn har gården fået efter købmand P. Brix, der ejede den fra 1850 til ca. 1910.

*Adelgade 4-6. Bindingsværkslængen var oprindeligt et af gårdens sidehuse, der vendte ud til Doktors stræde. Den har nu facade ud mod C. W. Obels Plads, der er opstået i ny tid efter nedrivning af en karré.
Fot. Allan Tønnesen 1978.*

Vesterbro 77, Brigadér Hallings gård. I 1783 købte brigadér William Halling en gammel bindingsværksgård i Ålborgs vestlige udkant. Denne eventyrlige skikkelse, der vendte hjem fra engelsk krigstjeneste med ufattelige rigdomme, som ingen vidste besked med, ejede det nordjyske gods, Dronninglund, som han havde mage-skiftet sig til for Tirsbæk, overtaget fra svigerfaderen, den lige så farverige snapstingsmattador Jørgen Hvas de Lindenpalm. Halling havde allerede i 1776 skaffet sig et hus i København (se s. 48). Nu indrettede han sig et andet i limfjordsbyen, der da også lå nærmere hans jordbesiddelser.

Der er en besynderlig forskel på Hallings to byhuse. Mens det københavnske domicil helt er behersket af Jardins klassicisme, er det 10 år yngre Ålborghus en sen udløber af den midtjyske murmesterbarok, der udfoldede sig i 1740'erne og 1750'erne med Viborg som centrum. Man kan heraf kun udlede, at Halling ikke har haft et personligt forhold til arkitektur, men i begge tilfælde har kontraheret en lokal bygmester, i København antagelig Hans Næss, som han har givet meget frie hænder.

Hallings gård i Ålborg er et grundmuret hus i to etager med kælder. Det står i blank mur og har fine, murede detaljer: rundbuede stik over 2. etages vinduer, der ved deres større højde er karakteriseret som beletage, kvaderlisenerne, der kanter midtpartiets to fag og de glatte liséner ved de to yderfag, af hvilke det sydlige har en fladbuget port. Disse to yderfag krones af trekantfrontoner og virker næsten som reminiscenser af karnaptårnene på Lichtenbergs gård i Horsens; det mest barokke træk er dog gavlkvisten, der over midtpartiet skyder op i det store mansardtag og afsluttes af den for den jyske rokokobarok karakteristiske brudte og svejfede

*Vesterbro 77. Af brigadér Hallings smukt udstyrede gård står kun facaden nogetunde urørt. Porten var i faget længst til venstre.
Fot. Allan Tønnesen 1978.*

Vesterbro 77. Brigader Hallings gård. De overdådigt udskårne portfløje, der nu er fjernet og findes på Ålborg museum.

Fotografi fra 1918.

gesims. Klassicistisk var egentlig kun de nu fjernede, rigt udskårne portfløje, hvis Louis Seize-ornamenter omgav to fyldinger med et usædvanligt muslingskalmønster og løvehoveder. Husets indre havde stukkatoren og snedkeren præget med ikke altfor elegant udførte Louis Seize-motiver på lofter og døre, fjernet i 1930'erne.

Bag hovedbygningen omgaves gårdspladsen af bindingsværksbygninger, indeholdende stalde, vognremiser m.m.

Halling ejede gården til sin død 1796. Den blev herefter solgt til regimentskvartermester og byfoged Jens Bøggild. I 1878 overtoges gården af gæstgiver Brummé og har siden været kendt som »Hotel Phønix«.

Østergade 9, Jens Bangs stenhus. Intetsteds i landet findes et borgerhus fra renæssancen så stort og pragtfuldt udsmykket som Jens Bangs stenhus i Ålborg. Det, der kommer det nærmest, er borgmester Mathias Hansens på Amagerortov i København, og det er kun på tre etager og med to gavlkviste mod Jens Bangs fire etager og tre gavlkviste. Det må nødvendigvis være opført af en af landets rigeste mænd.

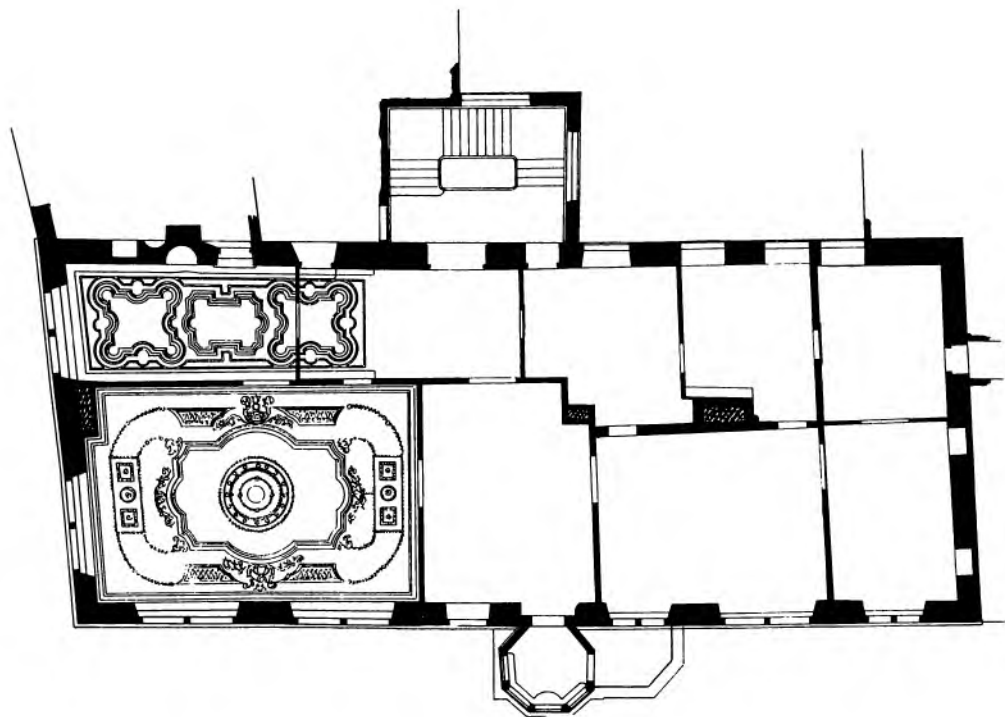
Jens Bang var født i Horsens som søn af Sidsel Jørgensdatter i hendes andet ægteskab med Oluf Bang og således halvbroder til borgmester Jørgen Olufsen, der få år tidligere havde opført sit stenhus lidt højere oppe i Østerå. Han gjorde sin entré i Ålborg i året 1600, da han blev optaget i Guds Legems Lav. Fem år senere tog

han borgerskab som købmand. I løbet af de følgende 20 år drev han sin forretning med så stort held og dygtighed, at han blev en af landets største købmænd og langt overgik Ålborgs andre købmænd i rigdom. Det er påfaldende, at han aldrig beklædte noget offentligt embede. Det er tænkeligt, at han ikke selv har ønsket at blive rådmand eller borgmester, men mere sandsynligt er det, at hans stridbarhed har blokeret ham vejen til sådanne tillidsposter. Han var en procesmager uden sidestykke og en sand plage for sine medborgere, med hvem han undertiden gerådede i regulært håndgemæng, således i 1637, da Hybert Snitlach, Jørgen Olufsens svigersøn, overfaldt ham med dragen kniv. Halvbroderen selv ser det ikke ud til, at han nogensinde har haft kontroverser med bortset fra, at han som direktør for det 1622 oprettede ålborgske saltkompagni ved sin umedgørlighed tildels var skyld i, at det gik ind efter fire år og lagde sig for had blandt partcipanterne, hvorimellem var Jørgen Olufsen. Jens Bang havde dog også sine gode sider; således oprettede han og hans hustru i 1637 en stiftelse med plads til 26 fattige. I 1623 erhvervede Jens Bang en gård, kaldet Københavns gård, på hjørnet af Østerå og Adelgade. De fleste af de gamle bygninger blev nedrevet, og året efter stod den utrolige bygning færdig. Den er udstyret med stenhuggerarbejde af samme kvalitet som Christian IV's bygninger, og der er ingen tvivl om, at Jens Bang, der livet igennem stod på en god fod med kon-

Østerågade 9. Købmanden Jens Bangs berømte renaissancegård, der siden 1671 har dannet rammen om byens »Svaneapotek«.
Fot. Allan Tønnesen 1978.

gen, har kunnet anvende tidens bedste bygmestre og håndværkere til sit byggeri. Måske er det Hans van Steenwinckel d.y., der står bag. Jørgen Olufsens gård falder helt igennem ved siden af denne stolte bygning. Underetagen har oprindeligt haft fem rundbuede døre, i hvis topunkt nogle af de over de nuværende vinduer placerede slutsten med vrængemasker har været anbragt. Der har her været handelsboder og

Østerågade 9. Plan af 2. stokværk med indtegning af de pragtfulde baroklofter, der antagelig stammer fra apoteker Johannes Friedenreichs tid.
Opmåling af Harald Lønborg-Jensen og Gerh. Poulsen i Ældre dansk Arkitektur I. 1947, tavle II.

magasiner. Sin bolig havde Jens Bang i etagen ovenover. Rummene her får lys fra en række enorme vinduer med sandstensposte, nogle enkelte og nogle dobbelte uden noget egentligt regularitetsprincip. Afbrudt af et omløbende sandstensbånd er der over vinduerne rundbuede, bosserede stik, udfyldt med bruskarokt slyngværk, englehoveder og vrængemasker. Midtfor, hvor karnappen er, har portalen, der nu er i stueetagen, utvivlsomt oprindelig haft sin plads med en stor stentrappe op fra gaden. Denne portal, der nu er anbragt i stueetagen, er med sine hermer, englebørn, bruskarokke volutter og spir et sandt pragtstykke; den bærer årstallet 1623, mens det felt på topstykket, hvor byggherrens navn antagelig har pranget, senere er blevet udfyldt med ovale felter med spejlmonogrammer for ejeren fra 1726 til 1742, apoteker C. L. Rübner og hustru. Fra samme tid stammer det af svaner flankerede skjold med Christian VI's, oprindelig Christian IV's monogram. I 3. etage, hvor der også har været beboelse, er vinduerne mindre og enklere i deres udsmykning. 4. etage har dobbelte, rundbuede åbninger til lemme og afdækkes af en gesims med båndornamentik og spir. Midtfor er en større, antagelig sekundært anbragt hejselem. I denne etage og i tagetagen har der været pakloft. De tre himmelstræbende gavlkviste på facaden og husets egentlige to gavle er rigt prydet med bånd- og beslagværksornamentik, udført efter bedste nederlandske forbillede. Den store, midterste spidsgavl har to hejseluger, mens de flankerende, ens udformede gavlkviste er forsynet med indskriften Anno - 1624. Huset, der er opført af gulflammede sten, har oprindelig stået med rødkalkede murflader og hvidkalkede, dekorative led.

Med side- og baghusbebyggelse fulgte Jens Bangs gård gaderne Adelgade og Cortesyde. Af disse bygninger var et enkelt rum i sydfløjen med et sengotisk ribbevælv overtaget fra den gamle »Københavns gård«. Denne bygningsdel eksisterer fortsat, mens der af de øvrige bygninger, der var af bindingsværk, nu intet er tilbage. Under de kejserlige troppers besættelse af byen 1627-29 flygtede Jens Bang til Marstrand. Selvom de fjendtlige soldaters huseren havde bragt ham tab, var det dog kun endnu småting for en mand af hans format. Han var stadig stridslysten og fuld af initiativer. I 1639 forsøgte han at få etableret en egentlig havn i fjorden, hvor skibe på 100 læster kunne lægge til, men dette forhavende oversteg alligevel hans kræfter og blev ikke realiseret.

Samme år døde hans hustru, Maren Jørgensdatter, og i skiftet efter hende opregnes foruden Jens Bangs ca. 30-40 ejendomme, hans tre skibe, indgæld og udgæld, desuden indboet i stenhuset, hvorunder opregnes en række rum, som gør det muligt at konstatere, at den oprindelige ruminddeling i vidt omfang har overlevet senere tiders ændringer.

Kort efter at Ålborg under Torstenssonkrigen endnu engang var blevet besat, døde Jens Bang i 1644. Han efterlod sig ingen livsarvinger, og besættelsestropperne var hårde ved den herreløse bygning. Senere finder vi gården delt mellem den i de senere år noget reducerede storkøbmands kreditorer, indtil endelig i 1671 apoteker Johannes Friedenreich, en broder til apotekeren i Viborg, købte ejendommen og indrettede sit Svaneapotek i huset. Der har siden uafbrudt været apotek her, og bygningen er ikke senere blevet handlet, men gået i arv i familien, siden 1829 slægten Strøyberg. Fra tiden o. 1700 stammer bindingsværkskarnappen med det festlige, spånklædte spir og den udskårne Fortunafigur øverst. Der fandt også en del ændringer sted ved underetagens dør- og vinduesåbninger i 1712, og på samme tid er der i to af stuerne på 1. sal opsat pragtfulde, barokke stuklofter. På et tidspunkt blev det øverste af sydgavlen nedtaget og erstattet af en valm. Gavlen blev dog rekonstrueret under den store restaurering, der fandt sted i 1916 under ledelse af H. Lønborg-Jensen, og som var foranlediget af svagheder i fundamentet. Karnappens underdel stammer også fra denne istandsættelse. Et trappetårn var blevet opført på husets bagside i 1897 til afløsning af en tilsyneladende oprindelig vindeltrappe midt i huset.

Østerågade 25, Jørgen Olufsens gård. Et karakteristisk træk for Ålborg i ældre tid var åløbene, Østerå og Vesterå, der udmundede i Limfjorden og var så brede og dybe, at de ved hjælp af nedrammede bolværker kunne fungere som havneplads for skibe, der ikke stak for dybt. Gaderne langs åerne bebyggedes på den ene side med store købmandsgårde og på den anden med disses pakhuse. Men med de større skibe fandt disse havnepladser mindre og mindre anvendelse, og i slutningen af 1800-tallet overdækkedes de. Den ældste af de nu stående gårde ved Østerå opførtes 1616 af købmanden Jørgen Olufsen, der havde været rådmand siden 1598 og i 1618 blev borgmester. Han var søn af Horsenskøbmanden Hans Felthus og dennes hustru Sidsel Jørgensdatter og opkaldt efter sin morfars, borgmester i Horsens Jørgen Olufsen. Han flyttede til Ålborg, hvor han blev gift med borgmester Povl Pops datter, Maren. Jørgen Olufsen, hvis gård antagelig har omfattet nuværende nr. 23 og 25 mellem åen og Maren Turisgade, opførte nordligst på grunden et gavlhus i to etager over en høj kælder. Det var ejendommeligt ved at have en grundmuret facadegavl, mens resten af det otte fag dybe hus var af bindingsværk. Gavlen viser et renæssancehus, men har dog mange gotiske reminiscenser, således har gavltrekkanten formentlig været kamtaket. Dernæst falder det i øjnene, at den tilsyneladende tilstræbte regularitet for hver etage nedefter får et skub mod syd. endende med den for midten helt forskudte placering af de to flad-

Østerågade 25. Borgmester Jørgen Olufsens gavlhus fra 1618 må have haft svungne gavle af samme art, omend vel mindre pragtfulde, som på halvbroderen Jens Bangs lidt yngre hus længere oppe ad gaden. Til venstre Hamborggården. Fot. Allan Tønnesen 1978.

buede kældernedgange. Årsagen hertil er øjensynlig det store rum, der skulle anbringes i husets nordlige del, og hvortil et umådeligt vindue har givet lys. Mens alle facadens andre vinduer er smukt rundbuede, selv det også ganske store vindue mod syd, har bredden i forbindelse med hensynet til de etagerne adskillende sandstensbånd gjort dette vinduesstik nærmest fladbuet. Facaden oplives af dekorative smedejernsankre, men dens fornemste stykke er dog portalen, hvortil en høj trappe mellem de to overdækkede kældernedgange fører. Den er rundbuet og flankeres af pilastre med to hermer, hvis nærmest frithængende placering ikke gør forsøg på at bevare illusionen om deres bærende funktion. Den buede overligger har slutsten med et skægget mandshoved og opførelsesåret 1616 indfattet i en renaissancekartouche. Over portalen – ligeledes omgivet af en kartouche – er en indskriftstavle, hvis oprindelige tekst nu ikke længere kendes, men som antagelig har indeholdt bygherrens og hans hustrus navne. Sandstenspartierne blev fornyet i 1938. Over denne tavle igen er en niche, hvori står en træfigur af en kvinde i renæssancedragt og med et æble i hånden. Jørgen Olufsens borgmestergerning blev ret bevæget; i 1624 foranledigede frygt for dyrtid og

hungersnød en opstand blandt byens håndværkere, og lensmanden, Tønne Friis, der ikke fandt, at borgmesterens optræden havde været tilstrækkelig fast, indgav en klage over ham. Da tilmed oprørets hovedmand slap bort fra fængslet, blev Jørgen Olufsen afsat ved kongelig befaling 1625. Hans trængsler var dog ikke forbi; i 1627 medførte Danmarks deltagelse i Trediveårs krigen, at fjendtlige tropper rykkede ind i byen og udplyndrede den. Jørgen Olufsen flygtede med sin familie til Norge, hvor han blev til besættelsens afslutning to år senere. Jørgen Olufsens gavllagede et lille stykke frem foran nabohuset mod nord. I dette smalle stykke mur var der i de to etager et lille rundbuet vindue, hvorfra borgmesterfamilien kunne se op ad gaden som fra en karnap. I 1634 opførte naboen Peter Røring et nyt gavlhus, den såkaldte Jacob Himmerigs gård, der nu er nedrevet, i flugt med Jørgen Olufsens facade, hvorved denne mistede sine små udkigsposter. Men ikke nok med det; tre år senere klagede Jørgen Olufsen over det »thrinde Skru«, en overbygning eller trappe, som Peter Røring havde ladet sætte over sin gadedør, og som ganske betog Jørgen Olufsen udsigten til skibbroen, så han måtte gå helt ned på sin ydertrappes syvende trin for at se,

hvad der foregik ved fjorden. Rådstueretten gav ham medhold, og Peter Røring måtte fjerne sit »Skrue«.

Til den modsatte side, mod syd, opførtes nogenlunde samtidigt en lang bindingsværkslænge i tre udkragede stokværk, den såkaldte Hamborggård, der har glatte Ålborgknægte. Sammen med den ældre sidelænge og det grundmurrede gavlhus udgør det en stor lukket gård, og den er da antagelig også opført enten af Jørgen Olufsen selv eller hans svigersøn, Christopher de Hemmer, der var borgmester 1630-58 og overtog gården efter Jørgen Olufsens død 1645. En senere ejer, Niels Søndergaard, der fik borgerskab som købmand 1768 og døde i 1820, lod i 1777 indhugge sine og sin hustrus initialer i indskrifttavlen over indgangen. Den 1938 fornyede tavle bærer dog foruden Jørgen Olufsens den daværende ejer, Eskild Klitgaards initialer. Ved en misforståelse har Jørgen Olufsens gård i en årrække været kendt som Ellen Marsvins gård. Christian IV's svigermor har dog aldrig haft noget med ejendommen at gøre.

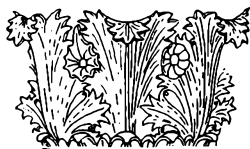
Ordforklaring

Aftrapning, aftrappet: trinvis ordnede murskifter eller større murpartier.

Afvalmet: se Valmtag.

Afviser: normalt en cylindrisk tilhugget sten, der anbringes ved hver side af en port for at beskytte murværket mod påkørsel.

Akantus: dekorativ udsmykning, der efterligner en syd-europæisk plante ved navn *acanthus spinosus* (bjørneklo). Motivet stammer fra klassisk-antik kunst, men genfindes, dog med et noget varierende udseende i senere stilperioders ornamentik.

Akroterier: palmeagtige prydelser på spids og hjørner af en trekantgavl.

Apsis: det halvrunde bygnings-afsnit på en kirkes kor, hvori alteret er placeret.

Arabesk: ornament af sammenslyngede figurer, stiliserede planter, m.m.

Arkade: buestilling; en række buer båret af søjler eller piller.

Arkitrav: det nederste profilerede i en gesims.

Attika: Lav etage, oftest over krans- eller krongesims i en bygning.

Baluster: søjle i rækværk eller gelænder (balustrade).

Barok: betegnelse for den almindelige byggestil i perioden 1620–1750.

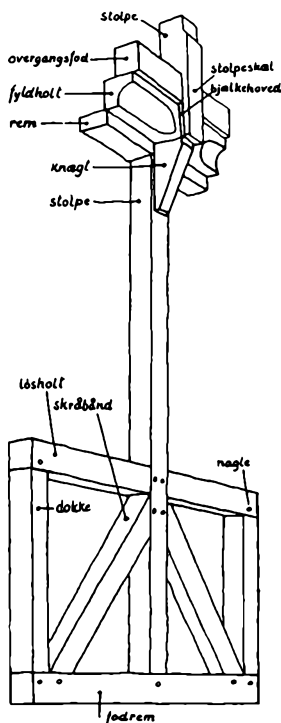
Basis (Base): den profilerede del af en søjles fodstykke.

Beletage: en bygnings fornemste etage, normalt 1. sal.

Berapning: tyndt pudslag.

Beslagværk: stærkt gennembrudte eller åbentkomponerede ornamenter, mindende om pålagte metalbeslag.

Bindingsværk: byggemåde, hvor det bærende element er tømmer, udfyldt med lerklining, soltørrede lersten eller brændte mursten. Se i øvrigt: Stolpe, Rem, Bjælke, Løsholt, Skråbånd, Dokke, Udkraining, Overgangsfod, Fyldholt, Knægt, Konsol.

Bjælke: de vandrette stykker tømmer, der – lagt på tværs af en bygnings længderetning – udgør dennes etageadskillelse. På bindingsværkskonstruktioner er bjælkeenderne synlige i facaden. Sml. Muranker.

Blænding: flad murniche, anvendt enten til pryd for at bryde glatte murflader eller for at spare byggemateriale (spareblænding).

Borner: cylinderformede sten af granit eller marmor, hvorimellem er udspændt kæder.

Bosse: firkantet eller prismeagtigt fremspring.

Brandstang: prydstang af træ (ofte med smedjernes vindfløj), opsat i toppen af en taggavl, fastgjort til det yderste spærfag.

Brudt tag: se Mansardtag.

Bruskarok: overgangsstil mellem den sene renæssance og den klassiske barok; kendetegnes ved vredne og knoppede ornamenter.

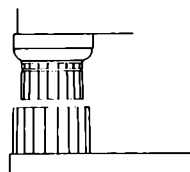
Brystning: murværket mellem et vindues underkant og gulvet.

Bæverhale: flad, nedadtil afrundet tagsten, der efterligner tagspån.

Dokke: lodret stykke tømmer mellem fodrem og løsholt på en bindingsværksbygning.

Dokkebaluster: baluster med pæreformet skaft, ofte med retkantet tværsnit.

Dorisk stil: betegnelse for en antik græsk byggestil, hvis søjleform også anvendes i senere arkitektur. Doriske søjler har ingen basis, og søjleskaftet er forsynet med kannelurer (lodrette riller), der mødes i skarpe kanter.

Durchsicht: det åbne rum op gennem en trappe, som afgrænses af gelænderet.

Dønnikeværk: gammelt ord for stukkatur.

Eligeret borger: medlem af magistraten.

Entrelacs: rokokoes foretrukne gulvanderudformning. Består af en række ovale gennembrydninger, der kantes og bindes sammen af krydsende bånd.

Fag: i en bindingsværksbygning afstanden mellem to stolper, der samtidig er afstanden mellem tag-spærene. I en grundmuret bygning normalt antallet af vinduer i facaden, der ikke harmonerer med antallet af spærfag.

Fals: retvinklet indsnit i en karm for f.eks. en dørløj eller en vinduesramme.

Fas: skråt afskåret hjørne eller kant.

Feston: nedhængende kæde af blade, blomster og frugter.

Fodrem: se Rem, og Bindingsværk.

Fordakning: gesims over en indfatning om en åbning i en ydermur.

Forrøpelt: gesims, profil eller liste, der af ornamentale grunde er ført i knæk, eller af konstruktive hensyn er ført uden om et eller flere fremspring.

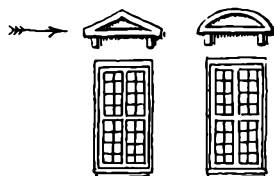
Forlæg: gammel betegnelse for risalit.

Formsten: teglsten, hvis profil er formet eller skåret i det våde ler før brændingen.

Frontispice: gavl på en bygningsfacade, formet som en trekant eller et segment (cirkelafsnit).

Fronton: gavlparti over dør eller vindue, udformet som en trekant eller et segment (cirkelafsnit).

Fyldeholt: Det stykke tømmer, der ofte er indskudt mellem rem og overgangsfod ved stokværksfremspringet på en bindingsværksbygning.

Fylding: flade til udfyldning mellem ramstykke i en dør, et panel eller lignende, som regel med profiler eller ornament (spejlfyldning, frisefyldning).

Gavlkvist: kvistopbygning i fortsættelse af husets facade.

Gebrocken tag: se Mansardtag.

Gericht: indfatning om dør eller vinduesåbning.

Gesims: udkragning på en mur under tagskægget. Den profilerede overgang mellem væg og loft.

Gotik: betegnelse for den almindelige byggestil i perioden 1250–1550, også kaldet spidsbuestil.

Grisaille: maleri holdt i grå toner samt sort og hvidt.

Grundmur: murværk, der er opført helt af mursten.

Guirlande: kæde af festoner.

Guttæ: »Dråber«, trapezformede små led under en gesims eller en konsol.

Halvtag: tag, der kun har fald til en side, taget består således af en hel flade.

Halvvalm: se Valmtag.

Hamborgfuger: stærkt fremspringende, trapezformede eller rundede fuger.

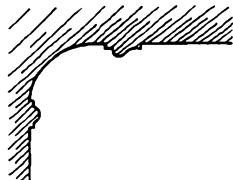
Heltag: tag bestående af to tagflader, der fra tagryggen har fald til hver sin side.

Helvalm: se Valmtag.

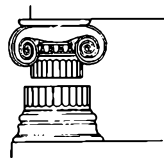
Herme: pilaster eller pille, der øverst er udformet som et menneskeligt hoved eller en menneskelig overkrop.

Hovedgesims: gesims eller vandret, profileret bånd, der afslutter en bygnings facade opadtil umiddelbart under taget.

Hulkel: konkavt profilled.

Ionisk stil: betegnelse for antik byggestil, der fra Lilleasien i 400-tallet kom til Grækenland, hvor den fortrængte den doriske stil. Den ioniske søjle, hvis kannelurer skilles af brede rande, og som er forsynet med basis og kapitæl med volutter, anvendes også i senere arkitektur.

Kamtakker: takkerne eller afsatserne på en kamgavl, dvs. en gavl, hvor murene går op over tagfladen.

Ofte forekommende i senmiddelalderligt byggeri.

Kannelurer: smalle, lodrette, konkave furer, dækkende søjle- eller pilasterskafter.

Kapitæl: søjlehoved.

Karnis: gesimsled med s-formet profil.

Kartouche: rammeagtigt ornament med bøjede og rullede flige og hyppigt dekoreret med frugtfuld, blomster, blade, masker og lignende. Tidligst i renæssancen.

Kassette: forsænket, oftest firkantet ornamentfelt, til tider med en roset i midten. Renæssanceornament.

Kikkenborg: altanbygning placeret på en tagryg med udsigt over vandet.

Klassicisme: betegnelse for byggestilen ca. 1775–1850.

Knægt: lille fremspringende parti af sten eller træ, der tjener som støtte for en bjælke, gesims, hyldede eller lignende. Udskårne træknægter er ofte et dekorativt element i ældre bindingsværksbyggeri, anbragt i forbindelse med et udkraget stokværk.

Konsol: profileret knægt, ofte af form som en volut og med udsåret akantus.

Kordongesims: vandret, lidt fremspringende led på en bygningsfacade; anbragt mellem 1. og 2. etage.

Kvader: natursten, firkantet tilhugget til bygningsbrug.

Kølle: muret oven til tørring af byg ved fremstilling af malt til ølbrygning.

Lambrequin: ornamentbort med udtungede partier, hvori hænger kvaster. Særlig anvendt i barokkens senere periode, régenceen.

Lisen: flad, retkantet væg- eller murpille uden kapitæl eller base.

Lodpost: det lodrette stykke tømmer der udgør delingen mellem to vinduesrammer.

Louis-Seize: betegnelse for den tidlige klassicisme, i Danmark især repræsenteret ved Nicolas-Henri Jardin.

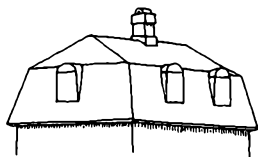
Lysning: siderne af en vinduesåbning.

Løbende hund: bølge- eller spiralornament.

Løsholt: vandret stykke tømmer mellem to stolper i en bindingsværksbygning, ofte underlag for et vindue.

Mansard: brækket eller knækket tagform, hvor den nedre, stejle tagflade danner vinkel med den øvre. Opkaldt efter den franske arkitekt François Mansart (1598–1666).

Matrikel: fortegnelse over faste ejendomme. Hver ejendom betegnes med et matrikelnummer.

Mezzanin: halv etage, oftest husets øverste.

Middelalder: historisk periode. I Danmark ca. 1000–1500.

Midrisalit: se Risalit.

Minuskler: middelalderlig skriftform, der anvender »små bogstaver« (ca. 1350–1550).

Munkeforbandt: middelalderlig skiftegang (se Skifte): en kort og to lange mursten.

Muranker: jernhage eller -krampe, der fæstner bjælkelagene til murværket. På bygningsfacader ofte udformet som tal (opførelsesår) eller bogstaver (bygherrens forbogstaver).

Mæander: ornamentalt bånd ført i regelmæssige vinkelbugtninger (à la grecque-bort). Benævnt efter den stærkt slyngede lille-asiatiske flod, Mæander.

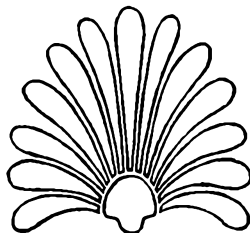

Opkalket: se Skalk.

Overgangsfod: bjælke, der er anbragt i en bindingsværksbygning's længderetning hen over bjælkehoveder og fyldholter og danner foden i det overliggende stokværk.

Opstalt: tegning af en bygnings facade.

Palladio, Andrea: italiensk arkitekt (1508–80). Har ved sine arkitektur-teoretiske bøger haft stor betydning for europæisk

arkitektur (i England: Palladian style).

Palmet: vifteformet ornament. **Pilaster:** flad, retkantet murpille forsynet med basis og kapitæl.

Polykrom: dekoreret med flere farver.

Postament: fodstykke, base.

Profilering: arkitektonisk ledning.

Putti: englebørn, i renaissance- og barokkunst.

Refendfugning: murpuds, der ved dybere fuger er inddelt i kvaderlignende bæltter.

Régence: senbarok stil, der bl.a. kendetegnes ved ornamentik af flade, slyngede bånd. Har navn efter Philippe d'Orléans' regentskab under Louis XV's mindreårighed (1715–23).

Rem: stræktømmer, f.eks. ovenpå eller indlagt i murkronen som underlag for bjælker eller spærfødder. I bindingsværksbygninger betegnelse for de vandrette, gennemgående stykker tømmer i facaden, fodrem og tagrem.

Renæssance: betegnelse for byggestilen i perioden ca. 1530–1630.

Risalit: fremhævet facadeparti, oftest midtpartiet (midrisalit) eller yderpartierne (siderisalit).

Rocaille: asymmetrisk, muslingeskallignende ornament. Rokokoens yndlingsmotiv.

Rokoko: betegnelse for den almindelige byggestil i perioden ca. 1740–75.

Romansk: betegnelse for den tidlige middelalderlige byggestil, også kaldet rundbuestil, ca. 1000–1250.

Sadeltag: heltag, som ved enderne afsluttes af lodrette gavle.

Salsetage: den etage, hvor husets fornemste rum, salen

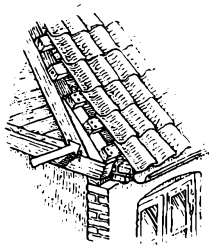
var. Oftest 2. etage, der derfor har beholdt betegnelsen 1. sal.

Savskifte: muret frise, der fremkommer ved at stenene i et skifte lægges skråt, så de ligner savtænder.

Segmentfronton: se Fronton.

Siderisalit: se Risalit.

Skalk: et tømmerstykke, fastgjort til et spærs nedre ende, således at tagbeklædningen kan trækkes ud over en fremspringende gesims. Herved får taget en større eller mindre udsvæjning eller opskalkning forned.

Skifte: vandret murstenslag.

Skråbånd: de skrå stykker tømmer, der ofte forekommer som afstivende eller dekorativt element i hjørnet mellem en bindingsværksbygningens stolper og fodrem.

Skydevindue: består af to vinduesrammer placeret over hinanden. Vinduet åbnes ved lodret forskydning.

Slutsten: øverste sten i en bue eller en hvælving.

Smig: skråside. Det skråt afskårne fag på en hjørnebygning kaldes smigfag.

Sokkel: den nederste, synlige del af en mur, udført af et andet materiale end muren i øvrigt, eller med fremspringende profil.

Spareblænding: se Blænding.

Sparrehoveder, sparrenkopgesims: taggesims med efterligninger af tagspærs afskårne afslutninger.

Spejl: blændingsfelt over en muråbning omsluttet af dennes yderste false. Den ophøjede flade i en fylding.

Spær: i en tagkonstruktion de skråstillede tømmer-

stykker, der bærer tagfladernes lægter og tagdækninger.

Stav: fremspringende, oftest halvrundt eller kvartrundt profilled.

Stik: bærende murværk over en muråbning eller blænding, når dette er muret af særligt formede sten eller i særlig skiftegang. Hyppigst er stikket udført som en bue, men også vandrette stik forekommer.

Stokværk: etage i bindingsværksbygning.

Stokværksfremspring: stokværk, der er bygget ud over det underliggende stokværk.

Stolpe: det bærende, lodrette stykke tømmer i en bindingsværksbygning. Går stolperne ubrudt gennem flere stokværk, tales der om højstolpekonstruktion.

Stukkatur: ornamenter på lofter og mure, formet eller støbt af stuk, en gipsblandet kalkmasse.

Styrterum: betegnelse for det loftsrum, der fremkommer, når bjælkelaget uafhængigt af tagværket er placeret et godt stykke under murkronehøjde eller tagrem.

Sugfæl: bræt, fastgjort under tagskægget på undersiden af bjælkeenderne til hindring af træk.

Svale: udvendig ophængt, overdækket forbindelsesgang, især på bindingsværksbygninger.

Svejfet: svungen.

Syld: fundament af kampesten under det egentlige murværk.

Sekularisere: verdsliggøre. Inddragelse af den katolske kirkes gods under kronen ved reformationen.

Sålbænk: skråt fremspring under vindue.

Tagskæg: nederste del af et tag, der rager frem over bygningens mur.

Tandsnit: dekorativ række af fremspringende firkantede eller profilerede klodser af sten eller træ, anbragt med korte mellemrum.

Tavl: de murede eller klinede felter i en bindingsværksbygning.

Toogtredive mænd: Københavns magistrat.

Triglyf: et led i den klassiske søjleorden; lodret planke med tre kannelurer, der opdeler det glatte felt over arkitraven.

Trimpel: se styrterum

Udkrækning: vandret bygningsled eller stokværk, der springer frem foran den underliggende murflade.

Valmtag: tag, der ved gavlene afsluttes med skrå tagflader; går disse lige så langt ned som de øvrige tagflader, kaldes det halvvalm, går de kun halvt så langt ned, halvvalm.

Vange: sideplanke på trappe. Karmside i muråbning.

Vederlag: det sted, hvorpå en bues fodender hviler.

Volut: spiralrullet fladeornament.

Vælsk: romansk, italiensk.

Vælske gavle: Stærkt svungne gavle, især anvendt i renæssancen.

Zirat: prydelse.

Æggestav: vandret profilled med indsnit, der danner en ægglignende figur.

Ørelisen: lisen, der til begge sider foroven har en lille rektantet udvidelse. Ørelisener placeres som indramninger omkring blændinger; især karakteristisk for dansk rokokko.

Ådring: malet efterligning af årer i træ.

Personregister

- Abildgaard, N. A., maler, arkitekt 57f, 67
Abildgaard, Søren, arkivtegner 181
Absalon, biskop 88
Actonia, Karen 139
Adelcrantz, K. F., arkitekt 92
Adeler, Cort, admiral 75f
Adeler, Fr. Chr., geheimeråd 76
Adler, D. B., bankier, politiker 85
Ahlefeldt, Carl, statholder 121
Ahlefeldt, Hans Adolph 109
Ahlmann, V., arkitekt 132f
Algreen, Oluf Tagesen. købmand 141f
Aller, van, konsul 99
Amberg, H. C., arkitekt 195
Andersen, H. C. digter 15, 23, 39, 57, 88, 148
Andersen, Svend, brygger 74
Anholm, Johannes, skipper, gæstgiver, reder 56
Anna Sophie, dronning 110
Appleby, Peter, rebslager 63
Arctander, Nille Dorothea (g. Arff) 194
Arff, Anna Margrethe 194f
Arff, Peder, rektor 194
Arff, Petronella Jacobine 195
Arndt, J. G., arkitekt 158
Arnoldi, Hans Jacob, general 71
Amussen, Ellen Marie (g. Raae) 192
Asmussen, H., købmand 139
Augusta, prinsesse af Hessen 20
Auzoni, Antonio, stukkator 40
- Backhausen, Johan Didrik, murermester 43
Badstuber, Lorenz, kobbersmed 60
Badstuber, Povl, kobbersmed 60f
Baetias, Dominicus, bygmester 144
Bager, Eggert Hansen, borgmester 141
Bager, Jesper Jacobsen, købmand 141f
Bager, Niels Pedersen, overformynder 143
Bager, Oluf Nielsen, købmand 148, 149
Bagers, Anne 141
Bagger, Andreas Nicolai, byfoged 189f
Bagger, Anton August, apoteker 193
Baggesen, Anne Pedersdatter 171
Baggesen, Jens, digter 86
Baggesen, Jens Lauridsen, rådmand 170
Baggesen, Lambert 171
Baggesen, Peder, rådmand 171
Balle, N. E., biskop 31
Bang, assessor 57
Bang, Andreas, klokker 127
Bang, Herman, forfatter 198
Bang, Jens, købmand 13, 200ff
Bang, Oluf 200
Barfred, Jens Lauritz, justitsråd 71
Bargum, H. F., grosserer, direktør for Guineisk Kompagni 14, 48, 84
Barnekow 71
Bartram, Johan, amtsforvalter 137
- Basse, Sten, lensmand 143
Bate, Antonius, apoteker 161
Batzke, gartneriforpagter 107
Bauer, August Fridolin, apoteker 152
Bay, Carl, købmand 153
Bay, Christian Povelsen, købmand 153
Bay, Hans Henrik, købmand 153
Bay, Johannes, købmand 153
Bech, Andreas Lorentzen, apoteker 120
Becker, Gottfried Christopher, apoteker 151
Beckmann, Anna Dorothea 31
Beckmann, Dorothea (g. Suhr) 31
Beckmann, Poul Frederik, politiretssassessor 31, 32
Beenfeldt, Fr. Ludvig von, oberstløjtnant 177
Beenfeldt, Maria Elisabeth (g. Ehrenfeldt, sen. Hofmann) 177
Behagen, Gysbert, grosserer, direktør for Asiatic Kompagni 18, 76
Behr, Johan Christian de, advokat 162
Behr, Ludolph de, kniplingshandler 162
Behr, Marina de 162
Belfour, Mary Ann (g. Rainals) 95
Benstrup, K. N., fabrikmester 103
Bentsen, Ivar, arkitekt 119
Benzon, Jens von, amtmand 187
Berensteen, J. L., murmester 119
Beringskjold, Magnus, generalkrigskommissær 127
Berling, Carl, bladudgiver, kammerherre 45
Bernadotte, Jean Baptiste, general, svensk tronfølger 92
Bernhardt, Carl, forfatter 75
Bernstorff, Andreas Peter, statsminister 72
Berregaard, William, borgmester 52
Bestle, C. W. F., konsul 123
Bestle, G., etatsråd 122
Biehl, C. Æ., akademisekretær 41
Biering, Bodil (g. Hofman) 176
Bille, Anders, lensmand 75
Bille, Steen Andersen, admiral 18
Bille, Steen Andersen, viceadmiral 18
Bing, etatsråd 69
Bissen, H. V., billedhugger 151
Bjelke, Jørgen, lensmand 121
Bjørn, Andreas, skibsreder 56, 80
Bjørn, Lars, farver 85
Black, Oluf, justitsråd 45
Blasen, Hans, arbejdskarl, øltapper 52f
Blass, Niels Hansen, 52
Blegvad, Jacob, arkitekt 199
Blixen-Finecke, Carl, baron, udenrigsminister 20
Bloch, Margrethe (g. Thrige) 115
Bloch, Søren, rektor 115
Blom, Thomas Andreas, murmester 26, 68f
Blom, Julius Andreas, tømmermester, vicebrandmajor 45
Blome, Otto, geheimeråd 13
Bluhme, C. A., konseilspræsident 18, 45

- Blücher, C. L. von, generalmajor 193
 Bo, Jørgen, arkitekt 91
 Bohm, Chr., skipper, 56
 Bolten, Anna Margrethe (g. Bülow) 33
 Bolten, Henrik, baron, skibsreder, købmand 32f
 Bolten, Johan Henrik 33
 Borch, Anders, købmand 116
 Borch, Christen, arkitekt 181, 188
 Borch, Christen, provst 173
 Borch, Erhard Andreas, købmand 181
 Borch, Jacob, købmand 115f
 Borch, J. S., købmand, 181
 Borch, Leuning, arkitekt 40
 Borck, C. C., byfoged 197
 Bording, Christen Christensen, gæstgiver 59f
 Borries, Joh. Chr., købmand 103
 Borring, Lars, købmand 138
 Borring, Søren, købmand 138
 Borup, by- og herredsfoged 183
 Brabrand, Baltzer, apoteker 181
 Brabrand, Mathias Daniel, købmand, gæstgiver 127f
 Bragrogge, Jochum 101
 Brandes, Edvard, forfatter, politiker 102
 Brandt, Enevold, greve 99
 Brandt, Michael, byfoged 196
 Bredal, Lene (g. Brock) 78
 Brenno, Enrico, stukkator 40
 Brennøe, G., sejl-, flag- og kompasmerger 55
 Briant, Jonathan, missionær 158
 Brix, P., købmand 199
 Broch, von, oberst 187
 Brock, Mette (g. Lauritzen) 59
 Brock, Mathias, murmester 117
 Brock, Niels, købmand 59, 78f, 186
 Brock, Rasmus, købmand 59, 185f
 Brodersen, Hans, købmand 148
 Broge, Hans, købmand 190f
 Brok, Lars 187
 Brolægger, Per Jensen, brygger 25
 Brorson, Anna Christine Agnethe 172f
 Brorson, Hans Adolf, biskop, salmedigter 172
 Brorson, Hans Adolf, præst 172
 Brown, David, købmand 76, 88
 Brown, John, købmand 88
 Bruhn, Jørgen, agent 166
 Brummé, gæstgiver 200
 Brun, Constantin, købmand 126
 Bruun, Peder Willadsen, skræddermester 190
 Bruun, Willads Pedersen, skræddermester 190
 Brøndum, Anders Anthon, brændevinsbrænder 72
 Buntzen, Johan, skibsmægler og dispachør 45, 56
 Busse, Johan August, smedemester 186
 Buurmand, Hans Hansen, skipper 66
 Bülow, Christopher Schöller von, kammerherre 33
 Bülow, Fr. J. von, kaptajn, 152
 Bæseke, Georg Wilhelm, stenhugger 16f
 Bødtker, Conrad, apoteker 192f
 Bøggild, Jens, regimentskvartermester, byfoged 200
 Bøhling, vinhandler 88
 Bøhme, Johan Christian, murmester 40
 Bøsholt, Jens Sørensen, hørkræmmer 55
 Baagøe, Hans Jørgen, købmand 154
 Baagøe, J. P., købmand 154
- Baagøe, Lauritz Jørgen, købmand 154
- Capito, Carl, cand. jur. 60
 Cappel, C. L., apoteker 193
 Carl, landgreve af Hessen 72
 Carstens, løjtnant 174
 Carstensen, Georg, tivolidirektør 18
 Carstensen, Hieronimus, apoteker 169
 Carøe, købmand, kammerråd 130
 Casadaban, Alphonse, kgl. kok 28
 Casse, Peter, brygger 61
 Charisius, Jonas, læge, diplomat 96
 Charlotte Amalie, dronning 90
 Christensdatter, Gertrud 184
 Christensen, Christen, havnemester 54
 Christensen, Ellen, translatrice 29
 Christensen, Gerda, translatrice 29
 Christensen, Hans, købmand 179
 Christensen, Lars, bødkersvend 89
 Christensen, Rudolph, grosserer, båndfabrikant 29
 Christian, den udvalgte prins 131
 Christian I 93
 Christian IV 65, 74, 76, 77, 92, 96, 106, 121, 126, 148, 160, 201, 202, 204
 Christian V 90, 143
 Christian VI 40, 80, 202
 Christian IX 20
 Christiansen, Paul, bygmester 161
 Christoffersdatter, Anna 140f
 Claessen, Andreas, kommerceråd 103
 Claessen, Jean Jacob, købmand 103f
 Clasen, gæstgiver 198
 Classen, J. F., generalmajor 20
 Claudatter, Margrethe 148
 Clemmensen, Augusta Thejll, malerinde 60
 Clemmensen, Mogens, arkitekt 60, 147
 Clod, Marcus, provst 173
 Collenburg, J. W., apoteker 161
 Collin, Jonas, geheimekonferensråd, 15, 23
 Collstrup, Andreas, tømmerhandler 84
 Collstrup, Mette Christine (g. Pay, sen. Sundorph) 83f
 Coninck, de 99
 Coninck, Cecilie Caroline de, 71
 Coninck, Frédéric de, etatsråd 54, 71
 Coninck (d.y.), Frédéric de 71
 Coninck, Louis de 71
 Conradi, J. C. murmester 120
 Cornelius Hollænder 95
 Cortsen, Claus, købmand 179
 Cortsen, Jesper, tobaksfabrikant 189
 Cramer, Johann, direktør i Asiatisk Kompagni 30
 Crone, V., politimester 92
- Dahl, skibskaptajn 33
 Dahl, Nicolai, købmand 93, 95
 Dalgas, E. M. 194
 Dannemand, Benedikte Frederikke 26, 127
 Danner, Louise Christine, lensgrevinde 60
 David, C. L., højesteretssagfører 45
 David, Joseph Nathan, grosserer 44
 Davidsen, Christen, toldskriver, borgmester 95, 101
 Deichmann, Jacob, boghandler og bogforlægger 40

Dernath, Magnus von, greve 21
 Deurs, Jean Christopher van, købmand 105
 Deurs, Stephan Arent van, købmand 103
 Ditlefsen, Lorentz, byfoged 184
 Dorschæus, P. J., provst 173
 Drachmann, Holger, digter 102, 198
 Drewsen, Adolph, 15
 Drewsen, Ingeborg (f. Collin) 15
 Drosted, Volmar, arkitekt 97, 100
 Duncan, John 80
 Duntzfeldt, Chr. W., grosserer 18
 Dusart, Felix, arkitekt 53, 64, 90f

 Ebbesen, Christen, sognepræst 141
 Ebbesen, Niels 142, 188
 Edinger, Wilhelm 59
 Eggers, C. U. D von, rigsfriherre 60
 Ehm, Henrik, assessor 55
 Ehrenfeldt, I. S. von, oberst 177
 Eigtved, Nicolai, arkitekt 14, 15, 16, 17, 18, 19, 48, 57, 63, 64, 120, 158
 Eilschou, Andreas Michael, apoteker 169
 Eilschou, Christian Cornelius, apoteker 169
 Eisen, Johan Mortensen, spisevært 38
 Elisabeth Augusta, Chr. IV's datter 120
 Elne, Mogens Tuesens, 134
 Else Jens Sørensens 74
 Engelbaur, Louis, traktør 21
 Engerslev, Jens Overbye, købmand 180
 Engerslev, Niels, murmester 67, 70
 Engqvist, Hans Henrik, arkitekt 137, 150, 170, 185
 Erik af Pommern 88, 94, 97
 Erichsen, Erich, agent, grosserer 45, 68, 71
 Erichsen, Lars, murmester 52, 60
 Eriksen, Bertel, skipper 156
 Eriksen, Claus 148
 Eriksen, Mogens, rådmand 182
 Erlandsen, Knud, borgmester 74
 Estrup, Hector, historiker 127
 Estrup, Jacob, konseilspræsident 26f, 127
 Ewald, Carl, forfatter 198

 Falch, Caroline (g. Suhr) 32
 Falch, Rasmus, brændevinsbrænder 46
 Feddersen, Frants, bogholder 76
 Felthuus, Hans, købmand 202
 Fenger, Christian, læge 71
 Fenger, Peter, købmand 74
 Fenwick 105
 Fenwick, Charles, vicekonsul 103
 Fenwick, Nicolas, generalkonsul 102f
 Fibiger, A., grosserer, sejldugsfabrikant 66
 Firmenich, konditor 34
 Fischer, Henrik 95
 Flint, købmand 131
 Foch, Cicilia Maria (g. Dahl) 94
 Fogel, Rasmus, købmand 137
 Fogh, prokurator 195
 Fogtman, Laurids, byfoged 172
 Fredbiørn 136
 Frederik I 88, 194
 Frederik II 95, 97, 148, 168
 Frederik III 83, 143
 Frederik IV 106
 Frederik V 156
 Frederik VI 26
 Freund, H. C., billedhugger 60
 Fribert, F. V. T., apoteker 142
 Friderici, F. C., grosserer 39
 Fridsch, Andreas Frausing, stiftsfysikus 167, 170
 Friedenreich, Daniel, apoteker 195
 Friedenreich, Janus, major 195
 Friedenreich, Johannes, apoteker 202
 Friedrich Carl, hertug af Braunschweig-Lüneburg-Bevern, guvernør 15
 Friedscher, Chr., slotsmurmester 135
 Friis til Borreby, Christian, kansler 69
 Friis til Kragerup, Christian, kansler 69
 Friis, Johan, kansler 69
 Friis, Johan Frederik, etatsråd 57
 Friis, Nicolai, stiftslandinspektør, ritmester 131
 Friis, Tønne, lensmand 203
 Frisch, Hartvig Marius, justitsråd, direktør for Grønlandske Kompagni 57f
 »Friser, Henner« 142
 Fugl, Friderich, regimentskvartermester 43
 Fussing, Andreas, øltapper 29
 Fædder, Mette Marie (g. Brandt) 196
 Fønss, Peter Severin, justitsråd, landstingsdommer, amtmænd 187, 193, 196
 Faaborg, Anders Jensen, købmand 119f

 Gallasatter, Alheit 101
 Gandorph, Marie (g. Lassen) 192
 Garmer, Ane Kirstine (g. Kruise) 177
 Georg I, konge af Grækenland 85
 Gercken (d. y.), Andreas, stenhugger 30
 Gersdorff, Joachim, lensmand 121
 Gersdorff, kammerherreinde 180
 Gert, greve af Holsten 188
 Getreuer, Christian Peter, hofmaler 82
 Giesemann, Hans, borgmester 161
 Gjedde, Frederik Ejler, viceadmiral 69
 Gjøre, Christoffer 88
 Gjøre (Gøje), Falk 147f
 Gjøre, Marcus, ministerresident 109
 Gjøre, Mogens 88
 Gjørup, Michael Rodevald, landkommissær 193
 Glahn, H., arkitekt 132
 Glerup, distriktslæge 183
 Gløerfeldt, Isaac, generalkonsul 92
 Godenius, C. F., købmand 102
 Gotlænder, Hans Nielsen 190
 Gotschalk, Henrik, notar 134
 Grabow, Hans Rudolf von 178
 Gram, Hans, historiker 198
 Gram, Hans Nielsen, borgmester 198
 Grandjean, Christian Frederik Bredo, konditor 23
 Graumann, J. F., kunstrejer 80
 Griffenfeldt, Peder, greve, rigskansler 118f
 Groningen, Gert van, stenhugger 97
 Grouvelle, fransk gesandt 45
 Grubbe, Sivert, lensmand 76
 Grundtvig, N. F. S., præst, salmedigter 142
 Graae, Bodil 155
 Graae, Christen Knudsen, købmand 155

- Graae, Gomme Christensen, købmand 155
 Guione, J. B., arkitekt 19
 Gustmeyer, Carl, grosserer 85
 Gustmeyer, Carl Hieronimus, grosserer 84
 Gustmeyer, Ludvig, grosserer, konsul 84f
 Gyldenchrone, Sophia Magdalene (g. Urne) 127
 Gyldendal, Søren, boghandler og bogforlægger 40
 Gyldenløve, Christian, greve 22, 109
 Gyldenløve, Christian Ulrik 13
 Gyldenløve, Ulrik Frederik, greve, statholder 69
 Gyldenstjerne, Giørvel 95
 Günderoth, Hinrich von, overførster, kammerråd
 . 164f
 Gyth, P. A., kancelliråd 123
- Hachsen, Mogens, købmand 126f
 Hage, Alfred, politiker 42
 Hage, Christopher Friedenreich, købmand 129
 Hage, Jens Friedenreich, købmand 129
 Hage, Johannes Jensen, købmand 129
 Hagemann, H., arkitekt 40
 Hagemann, P. C., arkitekt 50, 52, 66f, 191
 Halck, Peder, tolder 138
 Hall, James, lods 92
 Hallander, Andreas, tømmermester 21, 23, 26, 39, 43
 Halling, William, brigadør 48f, 200
 Hammer, Dorothea, manufakturhandlerske 117
 Hammer, Hans G. W., farver 117
 Hammer, Hans Poul, farver 117
 Hammershøj, Vilhelm, maler 78
 Hannover, Adolph, læge 38
 Hannover, Emil, kunsthistoriker 38
 Hans, konge 88
 Hans den Yngre, hertug 156
 Hans den Ældre, hertug 159, 161
 Hansdatter, Dorthe 141
 Hansdatter, Karen 108
 Hansen, Anders, se Scheffer
 Hansen, C. F., arkitekt 36, 66, 69, 161, 178
 Hansen, C. F., oberst, krigsminister 14
 Hansen, Constantin, maler 23, 60, 62
 Hansen, David, tolder 95, 97, 101
 Hansen, Heinrich, maler 58
 Hansen, Jørgen, skomager 181
 Hansen, Lorentz, borgmester 161
 Hansen, Mathias, borgmester 13, 50, 75, 200
 Hansen, Niels, rådmand 141
 Hansen, Stephan, købmand 195
 Hansen, Stephan, generalrigskommisær
 98, 103, 105
 Harbou, Jens Mogensen, landsdommer 194
 Hardenberg, Anne 88
 Harsdorff, C. F., arkitekt 21, 23, 31, 33, 41, 42, 43,
 59, 61, 66, 67, 71, 72, 84, 104
 Harsdorff, Christopher, skoleholder 32, 41
 Hartmann, I. P. E., komponist 46
 Hartmann, Philip, murmester 120, 124
 Haslund, Ole, antikvitetshandler 89
 Hatten, Herman von, brændevinsbrænder 186
 Hauberg, Harald, arkitekt 78
 Hauser, Conrad Caspar, grosserer, konferensråd 20,
 36f
 Haven, F. A. M. von, magister 148
- Haven, Lambert von, arkitekt 106
 Hedemann, J. C. F., marineløjtnant 71
 Heerfordt, Johannes, provst 119
 Heering, P. F., likørfabrikant 62
 Hegel, Fr. V., forlagsdirektør 40
 Heger, Christiane (g. Oehlenschläger) 86
 Heiberg, Johan Ludvig, digter 32, 56
 Heiberg, Johanne Luise (f. Pätges), skuespillerinde 32
 Heiberg, P. A., forfatter 45, 56
 Heiberg, Thomasine (f. Buntzen) forfatterinde 46, 56
 Heinrich, Johann Friedrich, etatsråd 33
 Heinrich, Frederikke Sophie (g. Bolten) 33
 Heinricy, G., bagermester 76
 Helms, Anna Margaretha (g. Schmidt) 179
 Helms, Heinrich, apoteker 178
 Helms, Jacob, apoteker 179
 Helsdingen, C. von 39
 Helweg-Møller, B., arkitekt 79
 Hemmer, Christopher de, borgmester 204
 Hemmer, Karen de (g. Kjær) 197
 Hempel, distriktskirurg, postmester 139
 Hempel, Barbara Kirstine (g. Ploug) 139
 Hempel, Simon, købmand 139
 Hennings, August, forfatter 67, 71
 Henriques, C. B., højesteretssagfører 60
 Herholdt, Nicolai Christian, byfoged, borgmester 152
 Hess, Anders, rådmand 102
 Hetsch, Gustav Friedrich, arkitekt 23, 52, 66f, 82,
 191
 Hiernøe, Jens, billedhugger 177f, 192
 Hilker, Georg Christian, maler 60
 Hiort, Naman, borgmester 74
 Hirschsprung, Heinrich, cigarfabrikant 39
 Hjorth, Simon Christian, byskriver 196
 Hoe, Barthold Christian, toldinspektør 152
 Hofgaard, Bodil (g. Lichtenberg) 179
 Hofgaard, Stephen, borgmester 179
 Hofman, Hans de, præsident, amtmand 176f
 Hofman, Jens de, assessor 177
 Hofmand, Hans 94f
 Holberg, Ludvig, historiker, forfatter 69
 Holberg, Hans, fuldmægtig 127
 Holck, Hans, bladudgiver 43
 Holm, Bendt, købmand 189
 Holm, Erik Einar, arkitekt 169
 Holm, Hans J., arkitekt 14
 Holm, Jacob, købmand 188
 Holm, Niels, vogmand 190
 Holm, Ulrich, urtekræmmer 48
 Holmblad, Jacob, farver 81
 Holmblad, Julius, grosserer 32
 Holst, Johan Jørgen, kommerceråd 115, 116
 Holst, Maren (g. Ostermann) 120
 Holstein, J. L., greve, statsminister 120
 Hornbech, Chr., arkitekt 58
 Humble, Hans Christensen, borgmester 108
 Hvid, Peder, korsbroder 143
 Hvide, Anne 154
 Hyllested, C. A., justitsråd 44
 Hülsebroch, Bastian, 95
 Hæseker, Hans Albrecht, kommerceråd 29
 Hødrich, Johan Gottfried, bygmester 178
 Høeg, Clemen Jensen, toldkontrollør 143

- Høffner, murmester 158
- Ingemann, B. S., digter 142
- Ingstrup, Hansine Kirstine (g. Ursin) 195
- Ipsen, S. C., apoteker 117
- Iselin 36
- Isenberg, Gustav Frederik von, greve 15
- Isenberg, Johan Peter, direktør i Asiatisk Kompagni 29
- Isenberg, Peter, isenkræmmer 29
- Iversen, Karsten, rådmand 140f
- Jacob, Aron, handelsmand 195
- Jacobsen (Nørkier), Christen, brygger 26
- Jacobsen, J. C., brygger 26, 73
- Jacobsen, Jørgen, borgmester 139
- Jacobæus, Anton, apoteker 152
- Jardin, Nicolas-Henri, arkitekt 14, 21, 23, 32, 48, 80, 81, 177, 200
- Jegind, Bertel Svendsen, hørkræmmer 55
- Jensdatter, Maren 188
- Jensen, Anna Elisabeth (g. Smith) 130
- Jensen, C. A., portrætmaler 14
- Jensen, Henry L. W., grosserer 78
- Jensen, Jens, rådmand 140, 188f
- Jensen, Søren, kræmmer 109
- Jespersen, Anders, rådmand 141
- Jespersen, Hans, feldbereder 155
- Jespersen, Jesper Rasmussen 155
- Jessen, købmand 165
- Jessen, C. W., kaptajn i flåden 24
- Jessen, Nicolai Jacob, toldkammerer 99
- Juel, Axel, kaptajn, landinspektør 127
- Juliane Marie, dronning 19
- Junge, J. P. Boye, tømmermester 32
- Junggreen, J. P., politiker 164
- Jürgensen, Froderus, skibsmægler og dispachør 56
- Jørgensdatter, Maren 202
- Jørgensdatter, Sidsel 200, 202
- Jørgensen, Anders, gæstgiver 180
- Jørgensen, Andreas, apoteker 151
- Jørgensen, Chr., billard- og værtshusholder 69
- Jørgensen, Jacob, købmand 139
- Jørgensen, Jørgen, handskemager 182
- Jørgensen, Morten, møller 154
- Jørgensen, Niels, brændevinsbrænder 182
- Jørgensen, Niels, handskemager 182
- Kamphövener, Bendix, borgmester 165
- Kamphövener, Burchard Christian, borgmester 165f
- Kampmann, Hack, arkitekt 196
- Kampmann, Hack, købmand 172
- Kampmann, Henriette Emilie 172
- Kanneworff, Lars Jørgen, lærredshandler 23
- Kanneworff, Thorvald, lærredshandler 23
- Karl X Gustav 144
- Kieldsen, Kield, gæstgiver 180
- Kirkerup, Andreas, arkitekt 21, 59, 71
- Kiszling, H. tømmermester 119
- Kjær, Niels Jacobsen 197
- Kjølbye, C. T., grosserer 37
- Klein, August, arkitekt 58
- Klein, H. E., kunstdrejer 81
- Kleist, Hans Severin, bager 181
- Kleist, Peter Nicolaus, sognepræst 181
- Kley, Benjamin, tinstøber 46
- Kliim, Jens, waterskout 46
- Klinge, Anton, borgmester 159f
- Klinge, Frederik, byfoged, hospitalsforstander 160
- Klinge, Marie Elisabeth 160
- Klint, Kaare, arkitekt 45
- Klitgaard, Eskild 204
- Knudsdatter, Sidsel 147
- Knudsen, Jens, byskriver 190
- Knuth, Eggert Christopher, greve 19
- Knuth, Adam Levin 109
- Knuth, Frederik Marcus, greve 45
- Koch, Henning, arkitekt 69
- Koch, Lauritz Nielsen, skipper 157
- Koch, Philip Mortensen, skipper 156
- Koch, Rasmus Lauritzen 156
- Kofoed, Hans Pedersen, skibsreder, grosserer, brygger 61f
- Kofoed, Marie (f. Bohm) 62
- Kolstrup, vinhandler 88
- Koppel, Menca, prokurator 60
- Kornerup, Jacob, købmand 115
- Krag, Dorothea 109
- Krag-Juul-Vind-Frijs, C. E., lensgreve, konseilspræsident 26
- Kragh, Johs. Lybring, farver, 183f
- Kragh, M., distriktslæge 183
- Kretz, Peter Johannes, mechanicus 70f
- Krieger, Anne (f. Matthiessen), justitsrådinde 15
- Krieger, Johan Cornelius, arkitekt 15, 33, 55, 60, 61, 82, 93, 95, 106f, 162
- Krieger, Johan Cornelius, kommandørkaptajn 44
- Krieger, J. W. C. 44
- Krock, Henrik, maler 19, 73
- Krognos, Oluf Mouritzen 88
- Kruse, Johan, rådmand 102
- Kruuse, Anders, bygmester 177f, 191f
- Krøll, Knud, arkitekt 190
- Krøyer, købmand 155
- Kyns, Gothlieb Christian, murmester 128f
- Køster, Schack Lyneborg, apoteker 187
- Kaalund, Rasmus, købmand 182
- Kaarsberg, Jacob Petersen, vinhandler 74
- Kaas, F. J., statsminister 20
- Laan, Theophilus, salpeterfabrikant 64
- Lagoni, P. F., købmand 139
- Lahde, G. L., kobberstikker 86f
- Lang, madam 178
- Lang, Hans Jørgen murmester 139f
- Lang, Hans Jørgensen, murmester 139
- Lang, Jørgen Hansen, murmester 139
- Langberg, Harald, kunsthistoriker 36
- Lange, Christian Michelsen, brygger 82
- Lange, Jochim 92
- Lange, Maren (g. Holst) 116
- Lange, Peter, brygger 82
- Lange, (d. y.), Philip, murmester 31, 47, 68
- Lange, Philip de, arkitekt 29, 49, 53, 56, 64, 65, 90f, 98, 105
- Lange, Rasmus, borgmester 116

- Langeland, Rasmus, købmand, skibsreder 124
 Langenhoven, Mathias, apoteker 192
 Langheim, Peter, apoteker 164
 Larsen, G. V., købmand 138
 Larsen, Jens tømmerhandler 54
 Larsen, Lars, skibsbygmester 18, 43f
 Lassen, Hans, byfoged 192
 Lau, Hans, fiskebløder, øltapper 34
 Lauridsen, Johan 65
 Lauritzen, Jens, grosserer 59
 Lavater, Johan Kaspar, schweizisk forfatter 72
 Lavindsfar, Jens Pedersen 143
 Laxmand, Poul, rigshofmester 29
 Le Clerc, Louis-Augustin, billedhugger 49
 Lehmann, Martin Gottlieb, dr. phil., kommitteret i
 Generaltoldkammeret 57
 Lehmann, Orla, politiker 45, 57
 Lehn, Abraham vinhandler, direktør i Ostindisk
 Kompagni 73
 Lehn (d. y.), Abraham, godsejer 73f
 Lentz, Margrethe (g. Bjørn) 80
 Leopold, Hans Hansen, rebslager 150
 Leopold, Johannes 150
 Lerche, Chr., general 120, 121
 Lerche, Jacob, rådmand 147
 Lerche, Mads, borgmester 146f
 Leth, Henrik Johan de, justitsråd 193
 Leth, Pauline de 193f
 Leverkhøhusen, købmand 190
 Levetzau, H. F., kammerherre 18
 Levetzow, Lucie Hedvig von 178
 Leyell, Alexander 96
 Leyell, Frederik, borgmester, tolder 96, 97
 Leyell, (d. y.), Frederik 96
 Leyell, Ingeborg Frederiksdatter 13
 Leyell, Sander, borgmester, tolder 96
 Lichtenberg, Gerhard de, købmand, godsejer 176,
 179f, 200
 Lichtenberg, Henrik, købmand 179
 Liebe, C. C. W., højeresteradsadvokat, formand for
 Landstinget 24, 116
 Liebe, Georg Julius, prokurator 116
 Lier, Sebastian, studiosus 69
 Lihme, Christian Rasmussen, brændevinsbrænder
 42f
 Lind, Jens, brygger 82
 Lind, M. N., borgmester 119
 Linde, apoteker 117
 Linde, Anna Margrethe de (g. Friedenreich) 195
 Linde, C. D., kasserer 93
 Linde, Chr. de, købmand 193, 195
 Linde, Herman Daniel, postmester 166
 Lindemann, Ursula Marie (g. Jegind) 55
 Lindenow, Hans, lensmand 120
 Lindenow, Otte 75, 76
 Lindenpalm, Jørgen Hvas de, godsejer 200
 Lohmann, Johannes, købmand 183
 Lorentzen, H. P., grosserer 51f
 Lorentzen, O. D., vinhandler 58
 Louise, dronning 20
 Lowson, Jacob, amtsforvalter 107f
 Lund, Mads Børgesen, skipper 34, 36
 Lund, Mourits Monberg, købmand 120
 Lund, Ole, købmand 118, 123
 Lyche, Søren, købmand 76
 Lydersen, Sivert, ministerresident 109
 Lykke, Pernille 147f
 Lütken, Chr. Fr., kontrollør 103
 Lütken, Wilhelm, major 142
 Læssøe, Søren, forvalter 138
 Lønborg-Jensen, H. arkitekt 202
 Madsdatter, Kirsten 13
 Madsen, Jens, borgmester 144
 Mahnfeldt, E., bødker 55
 Malling, Ove, kgl. historiograf, statsminister 44
 Mammen, Dines Knudsen, købmand 188
 Mander, Karel van, hofmaler 89
 Mantzius, Kr., skuespiller 123
 Marchorsen, Hans, rådmand 181
 Marcus Curtius 37
 Margrete sal. Bendix Brodersens 101
 Margrete Herman Reimincs 181
 Marquard, sognepræst 145
 Marstrand, Vilhelm, maler 72f
 Marsvin, Ellen 204
 Mathiesen, Aage, arkitekt 124
 Matthiessen, Hugo, historiker, museumsinspektør
 196
 Matthiessen, Niels Banner, stadsbygmester 15
 Matthiessen, Søren, klokker 15
 May, Søren Nielsen, sognepræst 118f
 Melchior, Moritz G., grosserer 39
 Melson, Søren N., købmand 156
 Mertins, murmester 127f
 Mette, Peiter Pestors 101
 Meza, C. J. de, general 18
 Meza, C. J. Th. de, stadsfysikus 98
 Meyer, Michael, grosserer 22
 Meulengracht, købmand, justitsråd 190
 Michelbecker, Vigand, vinhandler 59
 Michelsen, købmand 140
 Mikkelsdatter, Marie Cathrine (g. Busse) 186
 Milling, Rasmus Iversen, købmand 119
 Mitchell, mechanicus 63
 Mogensen, Ebbe, rådmand 169f, 171
 Moltke, stiftamtmand 167
 Moltke, A. G., greve, overhofmarskal 16
 Moltke, A. W., greve, konseilspræsident 17
 Moltke, Carl, greve, konseilspræsident 68
 Mortensen, Mads, tolder 101
 Morville, George, justissekretær 194
 Morville, Niels Chr., amtsforvalter 194
 Motzfeldt, Catharina (g. May) 118
 Motzfeldt, Peter, købmand 119
 Mozart, W. A., østrigsk komponist 47
 Mourier-Petersen 194
 Munk, Oluf, biskop 171
 Munk, Peder, rigsadmiral 88
 Muus, Elias B., købmand 138
 Mühlendorff, G. H., læge 142
 Møller, købmandsenke 151
 Møller, C. F., arkitekt 192
 Møller, Jacob, feldebeder 183
 Møller, Johan Adolf, hofrejseapoteker 181
 Møller, Johanne, hoker 35f

Møller, Josias, gæstgiver 143
 Møller, Jørgen, købmand 150f
 Møller, Laurine Marie (g. Suhr) 146
 Møller, Niels, sæbesyder 150
 Møller, P. L., litteraturkritiker 45
 Møller, Peter, brygger 22
 Møller, Peter Martin, skomager, arkæolog 181
 Møller, Poul Martin, digter 115
 Møller, Rasmus, købmand, skibsreder 145f
 Møller, Søren, købmand 151
 Mønsted, Peter, maler 198
 Mørup, Gert Jensen, murmester 193
 Maag, Laue Jessen, tømmerhandler 60
 Maag, Ludvig, grosserer 60

Neuhaus, Daniel Valentin, købmand 95
 Neuss, Philip af, skifertækker 159
 Nielsen, Anders, grosserer 56
 Nielsen, Andreas, apoteker 193
 Nielsen, Erik, rådmænd 137
 Nielsen, Hans, købmand 146
 Nielsen, Peder, amtsfuldmægtig, borgmester 141
 Nielsen, Peder, borgmester 147
 Nieso, Bendix Johan, vinhandler 74
 Nieso, Megte Cathrine 74
 Nissen, Anders, fiskebløder 34
 Nissen, Anna Marie 165
 Nissen, Casper, drejer 164
 Nissen, Georg Nikolaus, chargé d'affaires, ceusor 47f
 Nissen, Nicolaj 165
 Norup, Anne Pedersdatter 141
 Nummesen, Mathias, oberstløjtnant 119
 Nyboe, Jens Nielsen, købmand 182f
 Nygaard, Marcus, vintapper 116
 Næss, Hans, arkitekt, 21, 42, 48f, 54, 200

Oehlenschläger, Adam, digter 18, 86, 88, 152
 Oehlenschläger, Joachim Conrad, slotsforvalter 86
 Oehlenschläger, Sophie (g. Ørsted) 86
 Olufsen, Jørgen, borgmester 200f, 202ff
 Ondrup, H., murmester 81
 Opbergen, Antonis van, arkitekt 100f
 Ording, Carl Henrik, brygger 82
 Orm, Oluf 143
 Ortmann, Mathias, snedkermester 33f
 Osten, Jan von, tømmerhandler 19f
 Osten, Otto Frantz von der, toldkammerer 98f
 Ostermann, farver 123
 Ostermann, J. H., apoteker 168
 Ostermann, Niels C. D., købmand 120
 Overberg, Sara Hansdatter 109
 Oxe, Johan, lensmand 94
 Oxe, Peder, rigshofmester 95, 101

Paeschen, Hans van, arkitekt 95
 Pagh, Elisabeth (g. Nielsen) 193
 Paulsen, Erik, maler 42
 Paulsen, Johan Anton von, viceadmiral 49
 Pawe, Adrian 101
 Pay, Hans, urtekræmmer 83
 Pechel, Frantz, apoteker 102
 Pedersdatter, Dorothea (g. Dahl) 94
 Pedersen, Christiern, magister 94

Pedersen, Iver, borgmester 91
 Pedersen, Morten, tømmermester 34
 Pedersen, Willads, borgmester 109
 Pester, Peiter, apoteker 101
 Peter den Store 131f
 Petersen, A. G., farver 184
 Petersen, Carl, arkitekt 45, 69, 140
 Petersen, F. O., vinhandler 37
 Petersen, Johan, farver 184
 Petersen, Knud Lehn, arkitekt 143
 Petersen, Lorentz, vinhandler 72
 Petersen, Vilh., arkitekt 67
 Petersen, Villum 61
 Pfützner, Andreas, hof-tømmermester 14
 Pfützner, Martha Cathrine 14
 Pfeiffer, Johan Peter, stenhugger 16f
 Pilegaard, Jens, købmand, skibsreder 153
 Pinvig, Jørgen Jensen, fiskebløder 34
 Pinvig, Thomas Jensen, fiskebløder 34
 Platen, W. F. von, generalbygmester 73
 Plessen, Victor Christian von, overceremonimester 40
 Ploug, Carl, digter, politiker, bladudgiver 39f
 Ploug, Jørgen, konsul 139
 Ploug, Jørgen Jacobsen, agent 139
 Ploug, Simon Hempel, agent 139
 Podbusk, Mourids 88
 Pontoppidan, Erik, biskop, topograf 64, 177
 Pontoppidan, Henrik, forfatter 39, 102
 Pop, Maren Povlsdatter 202
 Pop, Povl, borgmester 202
 Pors, Mads Andersen, sognepræst 171
 Pors, Peder 171
 Potter, Thomas, jernstøber 63
 Poulsen, Mathias, bygmester 186, 187
 Povelsen, Jens 77
 Povelsen, Ole, tømmermester 60
 Preisler, Johanne Charlotte Sophie 45
 Preuss, Johan, borgmester 163f
 Prisholm, J. Elias, bagermester 154
 Prom, Andreas Lorenz, isenkræmmer 22
 Prätorius, Johannes, præst 158
 Putscher, Johan Gottlieb, læge, toldinspektør 92, 98
 Putscher, Juliane Charlotte (g. Linde) 93
 Puttferchen, købmand 130
 Puy, Edouard du, komponist 88
 Paaske, Anders, købmand 187
 Paaske, Niels, købmand 187
 Paaske, Peder, købmand 187

Qvade, Carl Anton, købmand 128
 Quedens, J. H., købmand 170
 Quie, Anna 91
 Quie, Hans, færgemand 91
 Quist, J. M., murmester 22, 43, 59, 68, 72, 84
 Qvist, Peder Svane, bygmester 189

Rach, Johannes, maler 22
 Rahr, købmand 171
 Rahr, Sophie, købmandsenke 167
 Rainals, John, købmand 95
 Ramée, Joseph-Jacques, arkitekt 71
 Ramus, Joachim Frederik, matematiker, arkitekt 70

Randlev, Emanuel, farver 183
 Randlev, Rasmus Knudsen, hører 34
 Rantzau, Anna Sophie 14
 Rantzau, Breide, statholder 74
 Rantzau, Chr. Fr. Ernst von, hofjægermester 46
 Rantzau, Frantz, statholder 74
 Rantzau, Johan, hærfører 88
 Rasmussen, Chistian Ludvig, apoteker 157
 Rasmussen, Julius, typograf 27
 Rasmussen, Mads, fabrikant 140
 Rasmussen, Peter, tømmermester 67, 70
 Rasmussen, Peter Hermann, malermester, konservator 83
 Rau, Frantz, købmand 53f
 Rawert, Anne Sophie (g. Krieger) 44
 Rawert, Jørgen Henrik, arkitekt 43f, 67f
 Rebolledo, Bernardino de, spansk ambassadør 23
 Reenberg, Jens, rektor 194
 Regelsen, Rasmus, rådmand 93
 Reiminck, Herman, apoteker 180f
 Reimuth, hotelejer 162
 Reinhoth, Johannes, dr. med. 164
 Reventlow, Cai, greve, statsminister 21, 72
 Reventlow, Chr. Ditlev, hofmester 74
 Reventlow, Chr. F. Ditlev, statsminister 74
 Reventlow, Johan Ludvig, godsejer 74
 Rhode, Mathias, vinhandler 74
 Rhode, Rasmus, vinhandler 74
 Richebourg, Manon (g. Putscher) 93
 Richtsen, Carsten, borgmester 162f
 Rieman, Nicolaus Henrich, bygmester 179, 195
 Reise, Thomas, professor 127
 Riis, Maria Thomasdatter (g. Getreuer) 82
 Riise, Albert Isaksen, skipper 157
 Rijken Jacob Willumsens 100
 Rindom, Nicolai, brygger 25f
 Ring, amtsforvalter 195
 Rink, Johan, apoteker 102
 Rodsteen, Marquar, admiral 55
 Rohde, bogfører 82
 Rohde, Johan, maler 60
 Romeis, J. N. A., grosserer 76
 Rosing, Michael, skuespiller 86
 Rosenkrantz, Holger, rigsråd 29
 Rosenkrantz, Jørgen, rigsråd 29
 Rosenfeldt, Borch, postmester 132
 Rosenfeldt, Iver, postmester 132
 Rosenberg, G. E., arkitekt 14, 59, 61
 Ross, Alexander, overkrigskommisær 63
 Rostrup, N. P., snedkermester 82
 Roth, Henrich, apoteker 101
 Rotwitt, C. E., konseilspræsident 20
 Roussell, Aage, arkitekt 100
 Rübner, C. L., apoteker 202
 Røbe, Hans Jacob, maler 73
 Rønne, Peder Hansen, købmand, skibsreder 135
 Rønnow, Ejler 147f
 Rønnow, Karsten, arkitekt 126, 146, 150, 154, 161
 Røring, Peter 203f
 Raae, købmand 122
 Raae, Friderich Jessen, købmand 192
 Raae, Hans Frederik, købmand 191f
 Raae (d. y.), Hans Frederik, købmand 192
 Raae, Peter Christian, købmand 192
 Saint-Aubain, A. N. de, forfatter 75
 Saldern, Sophie von (g. Günderoth) 165
 Salicath, Eddie, kunsthändler 69f
 Salten, Rasmus, amtsforvalter 120, 121f
 Sand, Anders Christensen, købmand 196
 Sauerbrey, Johan Christian, skrædder 127
 Saxo 168
 Schaffratt, Johan Friderich, skrædder 86
 Schall, Claus, koncertmester 73
 Schalstrup, Joachim, proprietær 183
 Schandorff, Sophus, forfatter 198
 Scheffer, Anders Hansen, rigens skriver, rådmand 143f, 147
 Scheidtman, Johan Conrad, klædefabrikant 25
 Schimmelmänn, Ernst, greve, finansminister 71
 Schinkel, Friedrich, tysk arkitekt 66
 Schiøtt, Anna Marie (f. Lund) 34f
 Schiøtt, Søren Nielsen, hofplattenslager 34
 Schleppegrell, Chr. Vilh., landråd 184
 Schmidt, Gottfried, apoteker 179, 193
 Schmidt, Ivar, herreekviperingshandler, teaterdirektør 23
 Schmidt, Jacob, apoteker 178f
 Schmidten, Ulrich Christian von, generalkrigskommissær 193f
 Schneider, Abraham, hofagent 18
 Schnittger, Erdmann Nicolaus, dyrlæge 123
 Schonning, Peder, sognepræst 145
 Schou, Hans Abelin, købmand 126
 Schou, M., by- og herredsskriver 183
 Schou, Maren (g. Warburg) 37
 Schoustrup, Jens, grosserer 14
 Schoustrup, Peter Jacob 14
 Schreck, Gottlieb, traktør 89
 Schrøder, Hans Wilhelm, arkitekt 191
 Schuchardt, J. C. von, oberst, generalkrigskommissær 196
 Schult, Diderik, oversekretær i Danske Kancelli 13
 Schultz, Peder, købmand, tobaksfabrikant 173
 Schultze, Jacob, apoteker 161
 Schurbeck, P. C., købmand 105
 Schuster, Gottfried, murmester 81
 Schwartz, Frans, maler 81
 Schwartz, Johan Adam, kunstdrejer 80
 Schwartz (d. y.), Johan Adam, kunstdrejer 81
 Schwartz, Johan Georg, kunstdrejer 81
 Schwartz, Kristine, 88
 Schäffer, Didrik, hofsnedker 49f
 Seest, købmand 192
 Seidelin, Bernhard, arkitekt 14
 Seifert, Carl, smedemester 22
 Selby, Charles Joseph, grosserer, baron 76, 80
 Semp, Johan, ingeniør 76
 Severin, præst 162
 Sibbern, H., arkitekt 117
 Sillasen, gæstgiver 173
 Sinclair, Daniel, skibsbygmester 77
 Sivert, Lydcr, købmand, overformynder, rådmand 109
 Skovgaard, P. C., maler 60, 62
 Skræder, Gerith 94

- Slott, Ludvig Svendsen, købmand 181
 Slott-Møller, Agnes, malerinde 60
 Slott-Møller, Harald, maler 60
 Smed, Christian Andersen 154
 Smidt, C. M., arkitekt 122
 Smith, Birthe (g. Faaborg) 120
 Smith, Henrik, amtsforvalter 130
 Smith, Peder, fyrbøder 53
 Snare, Esbern 119
 Snitlach, Hybert 201
 Sophie Hedvig, prinsesse 138
 Sophie Magdalene, dronning 40
 Sparre, Jens, lensmand 75f
 Spengler, Lorenz, hofkunstdrejer, kunstkammerforvalter 80
 Spreckelsen, Thomas von, fabrikant 194
 Stallknecht, Andreas, jernstøber 166
 Stanley, C. F., billedhugger 62f
 Stanley, Simon Carl, billedhugger 62f
 Steffensdatter, Anna 102
 Steenberg, apoteker 102
 Steenwinckel (d. y.), Hans van, arkitekt 201
 Steffens, Momme Detlef, bager 162
 Steinfass, Johan Jacob, tømmermester 64
 Stilling, H. C., arkitekt 28, 66, 81
 Stilling, Villads, bygmester 193, 195
 Stobberup, Christen Christensen, murmester 177
 Stobberup, Mikkel, bygmester 167, 172, 173
 Stolberg, Louise J. (f. Reventlow) 74
 Stoud, Ludvig, magister 119
 Stoy, Abraham, stukkatør 40
 Stoy, Margrethe 40
 Struensee, Johann Friedrich, læge, geheimekabinetminister 50, 99
 Strøyberg, apoteker 202
 Sturmberg, Johan Adam, billedhugger 40
 Stæhr-Nielsen, billedhugger 36
 Suhr, Didrik, grosserer 32
 Suhr, Jens, tømmermester 21
 Suhr, Johan Peter, grosserer 31, 146
 Suhr, Johannes Theodor, grosserer 32
 Suhr, Ole Bernt, grosserer 31, 146
 Suhr (d. y.), Ole Bernt, købmand 146
 Suhr (den yngste), Ole Bernt, grosserer 32, 146
 Suhr, Rasmus, købmand 146
 Sundorph, Mette Marie (g. Maag) 60
 Sundorph, Søren Christian, købmand 83f
 Svaning, Hans, historiograf 168, 171
 Svendsen, Peder, stolemager 14
 Syhling, Samuel, deputeret borger 161
 Syv, Peder, rektor 133
 Søndergaard, Niels, købmand 204
 Sørensen, Anders, ridefoged 159
 Sørensen, Hans, vinhandler 74
 Sørensen, Jacob, købmand 109
 Sørensen, Peder, fritømmermester 27

 Taubert, I. C., murmester 28
 Terp, Andreas 160
 Terpager, Niels Pedersen 167f
 Terpager, Peder, præst, konrektor 168
 Thalbitzer, Charles, konsulatsekretær 96
 Thalbitzer, Henry, konsul 46

 Thalbitzer, William, skibsklarer 96
 Theisen, Claudia Marie 130
 Theisen, Lauritz Smith, farver, købmand 130
 Theisen (d. y.), Lauritz Smith, købmand 130
 Theisen, Marie Elisabeth 130
 Theisen, Nikolaj Ludvig, købmand 130
 Thestrup, Rasmus Pedersen, rådmand 190
 Thestrup, Willum Worm, købmand 190
 Thomesen, David, borgmester 96, 97
 Thommesen, Berent, brygger 77
 Thomsen, Christen, rådmand 119
 Thomsen, Jens, købmand, brændevinsbrænder 173
 Thomsen, Palle, tømmersevend 89f
 Thorup, F. O., tobaksfabrikant 189
 Thorvaldsen, Bertel, billedhugger 21, 28
 Thrane, Jacob Laurids, arkitekt 47
 Thrane, Lauritz Laurberg, murmester 47, 68
 Thrane, O. M., købmand 122
 Thrige, Hans Peter, adjunkt 116
 Thurah, Laurids de, arkitekt 18, 19, 24, 49, 53f
 Thuresen, Ole, nagelsmed 87
 Thybjerg, H. Chr., arkitekt 23, 191
 Thyra, prinsesse 18
 Thøgersen, O. M., fuldmægtig 195
 Tietgen, C. F., bankdirektør, etatsråd, 32, 45, 79
 Titken, Niels, urtekræmmer, kommerceråd 22, 25, 89
 Tommerup, Knud, sognepræst 71
 Tordenskjold, Peder, viceadmiral 73, 148
 Torrington, John 121
 Trelund, Finn Nielsen, borgmester 29
 Trelund, Jonas, købmand 73
 Trentwedel, Jørgen Friedrich, passkriver 98
 Tryge, Niels Sørensen, brygger 78
 Tschierscke, Georg Didrik, arkitekt 151
 Tuesen, Mogens, borgmester 133f
 Tutein, Pauline 58
 Tutein, Peter 58
 Tuxen, Nicolai Henrik, søløjtnant 173
 Tvede, F. V., arkitekt 67
 Tønder, Jens Peter, litterat 55

 Ulfeld, Jens Findsen, provst 143
 Ulfeldt, Lauritz Christoffer, schoutbynacht 110
 Ulrich, Peter 54
 Undset, Sigrid, forfatterinde 123
 Urne, Christian, overpræsident, stiftamtmand 127, 167, 169
 Ursin, Hans generalfiskal 74
 Ursin, Martin Reinhardt, sognepræst 195

 Vagtmaster, Jens Jensen 91
 Valentin, Moses, grosserer 22
 Wallenstein, Albrecht von, tysk feltherre 182
 Walther, Marie Cathrine 43
 Wandal, Else Hansdatter 167f
 Warburg, Aaron Leb, strømpefabrikant 37
 Warburg, Caroline Amalie 37
 Warburg, Christian Arnhold, strømpefabrikant 37
 Warburg, Christian Ludvig, strømpefabrikant, forfatter 37
 Warburg, Harald, strømpefabrikant 37
 Warburg, Juda Leb, strømpefabrikant 37
 Warnstedt, H. W., kammerherre, teaterchef 24

Watkinson, Christopher, købmand 121
 Weber, Constanze (g. Mozart, sen. Nissen) 47f
 Vedel, Anders Sørensen, historiograf 168
 Vedel, Mads Nielsen, kapellan 170
 Vedel, Susanna Pedersdatter 170
 Wedel-Heinen, Andreas Claus, byfoged 173
 Vehlen, Jørgen von, rådmand 102
 Weise, Timotheus, kasserer 95
 Velschou, Chr., snedkermester, brygger 26
 Vendelbo, købmand 131
 Wengel, Frederik, apoteker 152
 Venninghausen, Hans, apoteker, dr. med. 151
 Werdelin, J. N., urtekræmmer 69
 Verrayon, Honoré-Antoine mossoni de, legationsråd
 48
 Wessel, Johan Herman, studiosus, digter 35f, 43, 124
 Wessely, J. B., hofkommissionær 40
 Wessely, Joseph Moses, strømpfabrikant 37
 Weyse, C. E. F., komponist 88, 116
 Vibe, Mikkel, borgmester 77, 78
 Wichmann, Caspar, tolder 132
 Wied, Gustav, forfatter 198
 Wiedewelt, Johannes, billedhugger 42
 Wienberg, murmester 130
 Wilcken, A. C., arkitekt, murmester 61, 104
 Wilder, Carl, stadsmægler 58, 80
 Wilder, Lars, skibsreder 56
 Villadsen, Peder, biskop 194
 Willarst, maler 73
 Willemoes, Christen, amtsforvalter 137
 Willemoes, Peter, søofficer 137
 Willer, Jens Marcussen, købmand, skipper 135
 Willesen, L. K., møllejer 195
 Willumsdatter, Mette 149
 Willumsen, Jacob, badskær 100f
 Willumsen, Johan, borgmester 96, 97
 Winstrup, L. A., arkitekt 45, 180
 Winther, Chr., digter 24
 Wissing, Thomas, borgmester, by- og herredsfoged
 193, 198
 Wistoft, Anton, købmand 192
 With, købmand 186
 Voetmann, Karen (g. Bagger) 189
 Woge, Reinhard, fyrbøder 53
 Wohlert, Wilhelm, arkitekt 26, 91
 Voigt, L. P., købmand 139
 Wolff, Nicolai, maler 21
 Wolff, Nicolaj, justitsråd 83
 Worm, Petri 55
 Wright 99
 Wulff, Hans Henrik 138
 Wulff, Jens Andriisen, stenhugger, 22
 Wærum, Jensen, arkitekt 188
 Wærum, U. A., birkedommer 183
 Waagepetersen, Christian, vinhandler 72f
 Waagepetersen, Mozart, vinhandler 72f

 Zahle, Nathalie, skoleleder 30
 Ziegler, Johann Heinrich, hofkonditor 53, 90
 Zinn, Emma (g. Hartmann) 46
 Zinn, Johan Ludvig, grosserer 45
 Zinn, Mikkeline Arnoldine (f. Skibsted) 83
 Zinn, Sophie Dorthea (g. Thalbitzer) 45f

Zoëga, Georg, arkæolog 47

Øllgaard, Hans Wolff, købmand 172
 Ørsted, Anders Sandøe, jurist, konseilspræsident
 31, 86, 152
 Ørsted, Hans Christian, fysiker 26, 57, 86, 151f
 Ørsted, Søren Christian, apoteker 151f

Aagesen, Else Marie 18
 Aagesen, Niels, tømmerhandler 17f, 19, 81
 Aagaard, Christian Olsen, murmester 18
 Aagaard, Oluf Hansen, hørkræmmer 31
 Aarslef, Herman, købmand 154

SKAGERRAK

Hjørring

Sæby

KATT

Limfjorden

Ålborg

Viborg

Randers

Holstebro

Århus

Ebeltoft

VETERHAVET

Skanderborg

Horsens

Varde

Fredericia

Bogense

Kalund

Kolding

Middelfart

Kerteminde

Ribe

Christiansfeld

Lille Belt

Odense

Slag

Haderslev

Assens

Nyborg

Korsør

Åbenrå

Fåborg

Svendborg

Store Belt

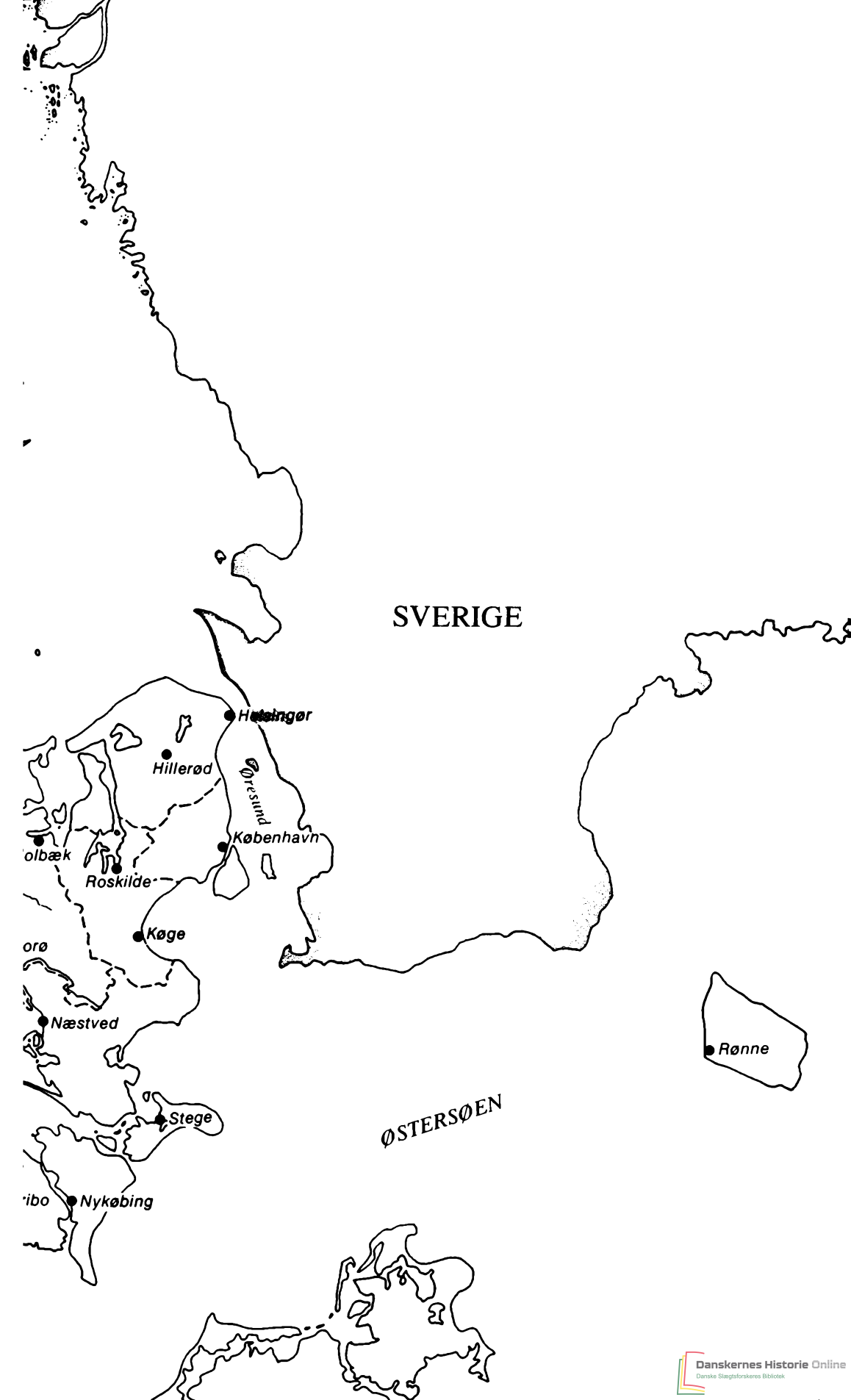
Tønder

Sønderborg

Rudkøbing

Ærøskøbing

Nakskov

SVERIGE

Helsingør
Hillerød
København
Roskilde
Køge
Næstved
Stege
Nykøbing

Rønne

ØSTERSØEN

